JUBILARNI ZBORNIK

1951 - 1975

HRVATSKA REVIJA

KNJIŽNICA HRVATSKE REVIJE

UREDNIK: VINKO NIKOLIĆ

IZVANREDNO IZDANJE

HRVATSKA REVIJA

JUBILARNI ZBORNIK 1951-1975

Printed in Spain

ISBN 84-399-5347-X (Rústica)
ISBN 84-399-5346-1 (Tela)
Depósito Legal. B. 30601-76

EGS - Rosario, 2 - Barcelona

HRVATSKA REVIJA

JUBILARNI ZBORNIK 1951 - 1975

UREDIO:

VINKO NIKOLIĆ

MÜNCHEN - BARCELONA, 1976

KNJIŽNICA HRVATSKE REVIJE

HRVATSKA HIMNA

LIJEPA NAŠA DOMOVINO,
OJ JUNAČKA ZEMLJO MILA.
STARE SLAVE DJEDOVINO,
DA BI VAZDA SRETNA BILA!
MILA, KANO SI NAM SLAVNA,
MILA SI NAM TI JEDINA,
MILA KUDA SI NAM RAVNA,
MILA KUDA SI PLANINA!

DRAVO, SAVO, DRINO, TECI;
NIT TI, DUNAV, SILU GUBI.
SINJE MORE, SVIJETU RECI,
DA SVOJ NAROD HRVAT LJUBI!
DOK MU NJIVE SUNCE GRIJE,
DOK MU HRAŠĆE BURA VIJE,
DOK MU MRTVE GROB SAKRIJE,
DOK MU ŽIVO SRCE BIJE.

KULTURA I SLOBODA

UZ JUBILARNI ZBORNIK «HRVATSKE REVIJE»

VINKO NIKOLIĆ

ETVRT stoljeća «Hrvatske revije» (1951.-1975.) dobar je povod, da iznesemo nekoliko misli o odnosu: *Kultura-Sloboda.* Pogotovu stoga, što nerijetko srećemo pojedince (čak i skupine), koji misle, kako kulturni rad općenito, pa, dosljedno, ni naš, izdavanje časopisa i knjigâ, ne pridonosi, bar ne vidljivo i neposredno, borbi hrvatskog naroda za njegovu slobodu. A borba za slobodu je najvažnija: ona je prva —misle oni, a zajedno s njima mislimo tako i mi sami.

Jer, ako li ne oslobodimo Hrvatsku, bit će i sve drugo izgubljeno, i zemlja, kao domovina Hrvata, i narod, kao stvaralac i potrošač kulture: za koga ćemo onda stvarati, za koga pisati, za koga likovno oblikovati, glazbeno skladati, znanstveno istraživati? Dok se ostale umjetnosti, likovna i glazbena, mogu internacionalizirati, mogu preseliti u nove, strane, sredine, postepeno se njima posve prilagoditi, i autor i njegovo djelo, i nastaviti sa stvaranjem za novu sredinu (jer «govore» internacionalno, pristupačne su svima, koji imaju uši za melodije i oči za boje i oblike), dotle, naprotiv, *hrvatska riječ umire izvan Hrvatske, hrvatska knjiga nestaje gdje nema Hrvata;* nema je tko pisati ni čitati (a, dabome, ni kupovati), pa, dosljedno tomu: *političko stanje jednoga naroda sudbonosno utječe i na sâm razvoj književnosti.* Iz gornjega izvlačimo jedan obezhrabrujući zaključak, kao posljedicu emigracije: *u našoj emigraciji više nema hrvatske likovne ni glazbene umjetnosti.* Likovni umjetnici

ne obrađuju hrvatski život, shvaćajući u najboljem smislu slobodu umjetničkog stvaranja (ne ograničujemo je u smislu Bukovčevih povijesno-političkih motiva); oni ne doživljavaju hrvatsku zemlju, ni hrvatskog čovjeka, nisu odražaj njegova života, ni ovoga u emigraciji; hrvatska im zemlja nije pred očima, preko kojih bi je prenosili u likovne materijale, slika im je njezina u mislima izblijedila, osjećaji ohladili. Sadržaji su njihovih djela posve internacionalni (pomaže im u tom sadašnji likovni modernizam), pa mogu pripadati umjetnosti bilo koje zemlje. Upućeni su stranim galerijama i stranim kupcima (ova prozaična strana ima svoju težinu, pogotovu, kad se radi o profesionalnim umjetnicima, koji od svojih djela trebaju i živjeti). Po tome su onda oni samo umjetnici Hrvati, a ne hrvatski umjetnici. Njihova djela ne pripadaju hrvatskom likovnom blagu ni po svojim nadahnućima, a, štaviše, ima tako malo izgleda, da će koje od njih ikad obogaćivati koju galeriju ili muzej u Hrvatskoj. Mi, dakle, kad umriješe Meštrović i Kljaković (oni su i u tuđini nastavili stvarati hrvatska likovna djela iz svojih unutarnjih pričuva), kad se u Švicarskoj izgubi Meissner, a u SAD Likan; kad u Argentini nesta Crnobori; kad se je posve predao novoj zemlji, također Argentini, Dučmelić; kad je u Kanadu posve uronuo Filipović, a ondje zadnju borbu vodi sa sobom i Cetin; kad prepolovljen u SAD stvara Turkalj, kad između Perúa i Španjolske dopunja svoj slikarski opus Kreković, s namjerom, da sa svojim raskošnim slikama ostvari bogatu galeriju u Španjolskoj i za Španjolsku; i kad, na kraju, gubi s hrvatskom tematikom vezu i Maruna —spominjemo bez rada neka likovna imena— moramo s rezignacijom ustanoviti, da, koliko je nama znano: *u našoj emigraciji nema više hrvatske likovne umjetnosti.* Postoje još neki likovni umjetnici Hrvati, ljudi rođeni u Hrvatskoj, ali njihova djela pripadaju internacionalnom blagu (protiv toga ne bismo mogli imati ništa, kada bi ona pripadala velikom svijetu putem Hrvatske: bila bi i njezina čast i afirmacija). Ako se i pojavi koji mladi talenat, njegovo nestajanje u novoj sredini bit će još i brže. Zato, eto, ovaj naš Jubilarni zbornik priznaje ovu realnost i ne donosi posebnih likovnih priloga: oni, objavljeni u jubilarnom broju HR o njenoj 20. godišnjici, stajali su, kao hrvatski likovni izražaj, na samoj ivici, a objavili smo ih, veliku većinu, više kao likovna ostvarenja Hrvata nego kao hrvatska likovna djela.

Hrvatske glazbe nismo ni imali u emigraciji (mislimo na onu stvaralačku, jer reproduktivne smo imali i imamo dosta, i dobre, po raznim krajevima). Ostalo je sve kod nekih pokušaja u Argentini (Kopitović, Kovačec, Degrel i dr.) i možda još gdje po svijetu, i služili su samo užoj sredini prigodno, i to je sve.

Jedina od hrvatskih umjetnosti, koja je nadživjela u emigraciji, jest *hrvatska književnost,* i o njoj ovdje želimo iznijeti koju misao na razmatranje. Odmah na početku ističemo, da je ova književnost odražaj našeg hrvatskog života u stranome svijetu, dapače, da je, često puta, i jèka, bar daleka, i same domovine, a ona je ujedno izravan prinos borbi hrvatskog naroda za slobodu. Jer književnost, ili je morala živjeti kao hrvatska, ili posve umrijeti. Zato, kad ovdje želimo progovoriti o odnosu Kultura-

Sloboda, najprije mislimo na hrvatsku pisanu riječ, jer po njoj smo u stranome svijetu spasili milu materinsku riječ, a ta znači i svijest i ponos nacionalni, znači lanac zbivanja u vjekovima i viziju u budućnost, jer hrvatska Riječ znači nešto, što ne smije nikada umrijeti: *kad bi umrla hrvatska Riječ, sama Hrvatska bila bi mrtva!*

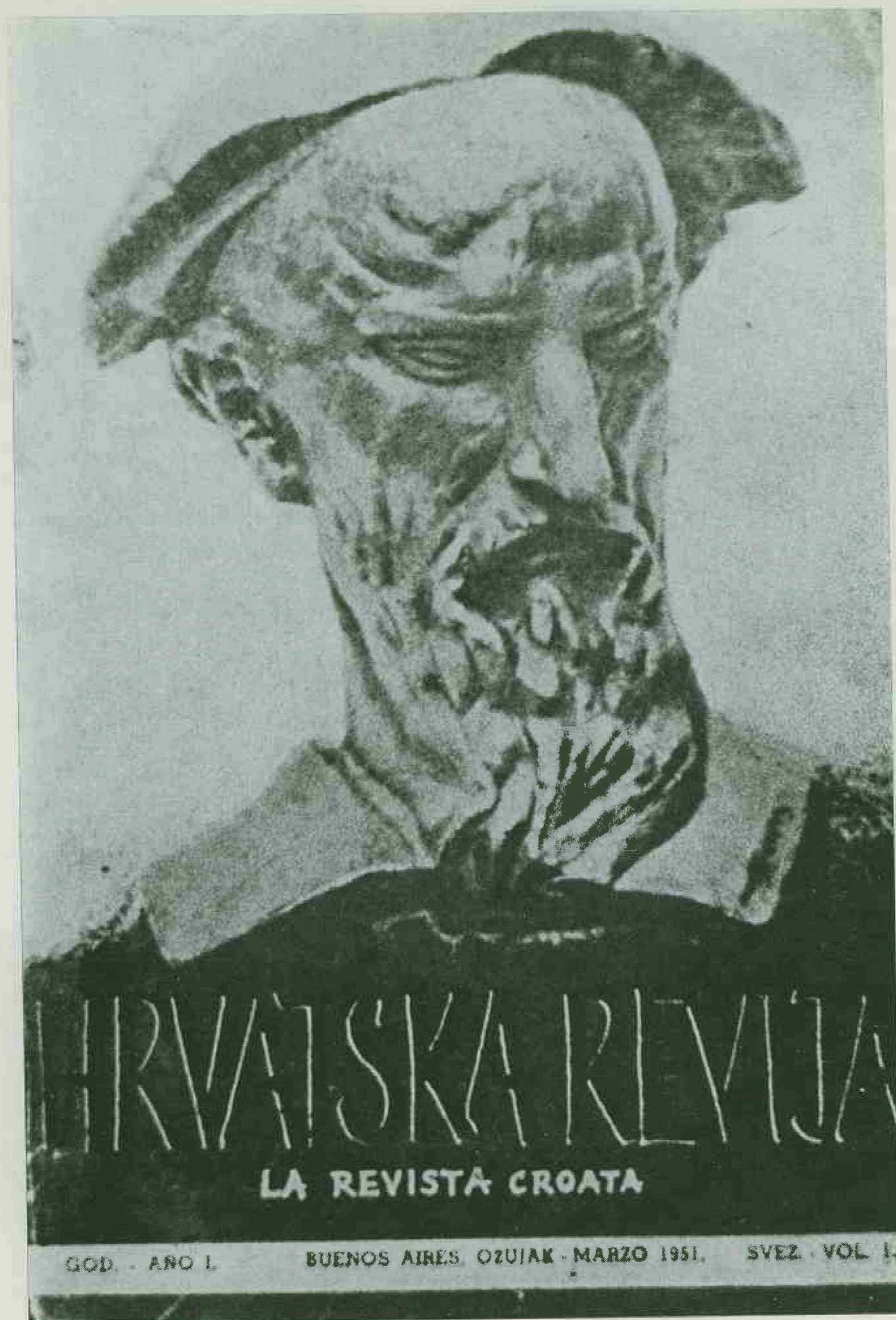
Zato ovaj naš Jubilarni zbornik, kao vidljivo ostvarenje hrvatske Kulture, *posvećujemo hrvatskoj Slobodi* i svima koji na raznim područjima i različitim sredstvima rade za nju; postavljamo je kao *Spomenik Hrvatskoj Slobodi,* i stoga smo zahvalni hrvatskom umjetniku *Ivi Peniću,* što je na našoj naslovnoj stranici likovno izrazio ovaj spomenik slobodi kao *Svjetionik,* koji je ujedno kripta Hrvatskim Mučenicima i Velikanima,sama živa povijest i povijesni muzej, s nepobitnim argumentima i neuništivim dokumentima hrvatskog postojanja i hrvatskog prava, ali i hrvatske volje na život kao samostalne nacije: *Svjetionik pokazuje put u Slobodu!*

«Hrvatska revija», to naše zajedničko kulturno ostvarenje, *prinos je hrvatskoj borbi za slobodu.* Pojavila se u času, kada smo kao narod bili i politički i kulturno poraženi, makar nepobijeđeni; još nisu bile započele zacjeljivati užasne rane na hrvatskom narodnom tijelu nakon Velike Tragedije u godini 1945., u kojoj su veliku žrtvu pridonijeli i hrvatski književnici i drugi kulturni radnici. Mnogi su poginuli, mnogo njih bijahu po zatvorima, a još više osuđenih na prisilnu višegodišnju šutnju (od koje kazne nisu ni do danas oslobođeni, makar javno i djeluju, jer uvijek su građani drugoga reda). Mi smo stoga smatrali svojom velikom dužnošću, da na tom području, prema svojim skromnim mogućnostima i posve ograničenim sredstvima, pokušamo nadoknaditi poginule, raditi umjesto zatvorenih, i govoriti u ime ušutkanih. Odmah nam je bilo jasno, da ne možemo učiniti mnogo, ali naše su mrvice vađene iz samoga srca i plod su ogromnih žrtava. Često smo nailazili u svojim sredinama na mnoga nerazumijevanja, jer nisu shvaćale važnost ovoga djelovanja, pa one male mogućnosti, intelektualne i financijske, koje je mogla pružiti naša siromašna emigracija, htjeli su sve utrošiti za političko djelovanje, jer da je ono prvo i jedino važno. Mi smo, naprotiv, željeli, da se dio ovih snaga odijeli i osigura za kulturni rad, makar smo znali, da je to rad na dugi rok, ali da će njegovi plodovi dozrijeti i da će biti od trajne vrijednosti. Često se pokušava omalovažiti Strossmayerovo geslo «Prosvjetom k slobodi», kao da je umni đakovački Biskup mislio doslovce, da se sa samom prosvjetom može osloboditi jedan narod. Ne, ali je dobro znao, da se *putem prosvjete treba pripremiti za slobodu,* da se putem prosvjete treba izgraditi za slobodu, da se onda, jednom u slobodi, znademo s njom poslužiti na dobro svoga naroda, jer nije dovoljno nešto razoriti, mora se znati izgraditi. To su, rekli bismo, ostvarivali svojim prosvjetnim djelovanjem zaslužni hrvatski sinovi, braća Antun i Stjepan Radić: oni su probudili hrvatskog seljaka, tog «velikog slijepca», i putem prosvjete pripremali za slobodu, putem prosvjete od njega stvorili nepobjedivu hrvatsku političku snagu, koju ni današnji tiranski režim nije nikad uspio svladati. Ovaj put može nekome izgledati previše dug, ali narod se mora izgraditi,

prosvijetliti, naobraziti, da bi postao zreo i sposoban za slobodu, i da bi, jednom ostvarena sloboda, znao u njoj izgrađivati narodni život. Mi ne velimo, da nisu potrebna i druga djelovanja, ali *mora postojati podjela uloga,* da svaki na svom području pridonosi svoje, a naše je, da kulturnim djelovanjem sudjelujemo u borbi za hrvatsku slobodu. Zato je jedan izabrani hrvatski duh, *Vinko Krišković* (1861.-1952.), odmah po izlasku prvih brojeva HR točno ocijenio važnost ove pojave, pa je onda (1952.) uputio našem Uredništvu svoje riječi pohvala i hrabrenja: *«U HR ogleda se ona svijetla strana Hrvata. Svojim brojnim suradnicima i vrsnoćom njihovih priloga može se mjeriti sa sličnim izdanjima kulturnih naroda. A ona je ujedno živ dokaz, da Hrvatskoj na Balkanu nema mjesta... Tko zna ili može naslutiti neprilike i poteškoće, koje joj je u nemilom tuđem svijetu svladati, jade, brige i nevolje, koje je daleko od ljubljene domaje taru, pa vidi, da je uza sve to voljna baviti se knjigom i u ovako dostojnom ruhu na svijet iznijeti plodove svoga talenta i rada, valja da joj odade iskrenu počast i od srca joj zaželi, da što prije dočeka čas, kada će je minuti ova bijeda i jad u tuđini».*

Mi ne kažemo, da i kulturu ne treba nekad više politizirati, čak i revolucionazirati, ali i politiku se mora učiniti više kulturnom, da se u primjeni «ponaša» kulturno. Kultura ne može služiti politici, ali, dà, može je pomagati. Kultura mora biti slobodna, a politika često put prikraćuje, ograničuje ovu slobodu. Često dolazi do sukoba u shvaćanjima o odnosu kulture i politike, političkog i kulturnog radnika (ne govorimo samo o književnicima, ovdje zahvaćamo širi pojam). Jedni su, u prvom redu, etičko načelni, uvijek u službi Istine i Dobrote (i Ljepote, kad je riječ o čistoj književnosti), drugi su praktični, sa shvaćanjem, da je u politici sve dopušteno, da je dozvoljeno postići neki cilj i ne birajući sredstva. Dokle to može dovesti vidimo u primjeru onih žalosnih figura, koje služe danas nasilničkom režimu u Hrvatskoj, gdje su neki od njih, srećom malobrojni, napisali neka nakazna «književna» djela, u kojima blate svoj vlastiti narod, prikazujući ga i u «romanima» kao zločinca, i gdje su, da falsifikat u službi jednog protuhrvatskog režima bude potpun, svi ustaše «crni», a svi partizani «bijeli», mada i oni i mi i predobro znamo, da su mnogi partizani u prvom redu crveni (ne samo po ideologiji, koliko po krvi, po hrvatskoj krvi). Stoga, da do kraja jasno izrazimo ovu našu misao o sukobu shvaćanja, pokušat ćemo je izraziti u jednoj usporedbi (makar da je svaka usporedba samo približna): I najmanji pjesnik je veliki idealista, a i najmanji političar je veliki makijavelista. Svaki čovjek ima pravo na svoje ljudsko dostojanstvo, i za kulturnog radnika to je i u javnom životu jedno od temeljnih načela u odnosu prema ljudima; dotle političar teži sve staviti u službu politike i «politike», pa nastoji iskoristiti i kulturne radnike i same književnike, kao sredstvo svoje politike, ne rijetko osobne. Nama je posebno drago, što smo putem HR njegovali ove ljudske odnose među Hrvatima, da se poštivaju kao ljudi, da se vole kao braća, navikavajući ih, da uvažavaju tuđa mišljenja, ma kako suprotna njihovima, i u tu smo svrhu omogućavali svakome, do skrajnjih granica, da na stranicama Revije, posve slobodan, necenzuriran, i na vlastitu odgovornost, izrazi svoju misao, iznese svoje stanovište, u

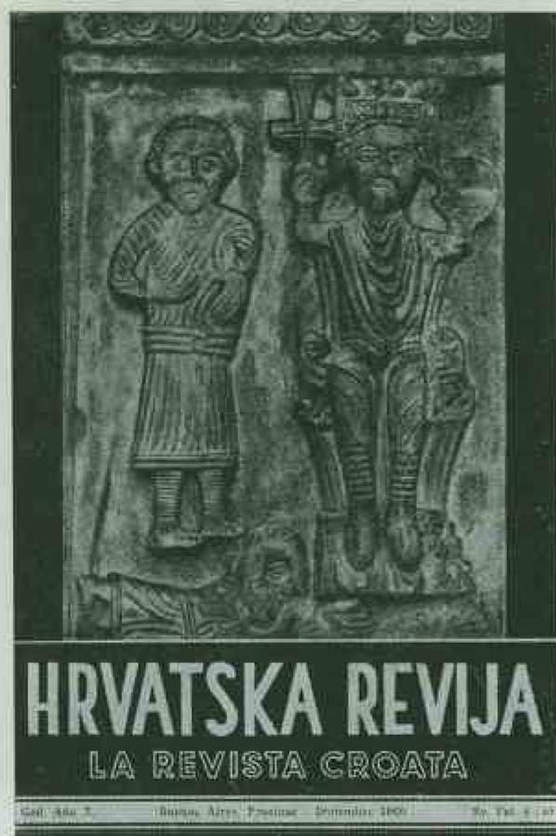
ČETVRT STOLJEĆA «HRVATSKE REVIJE», 1951-1975

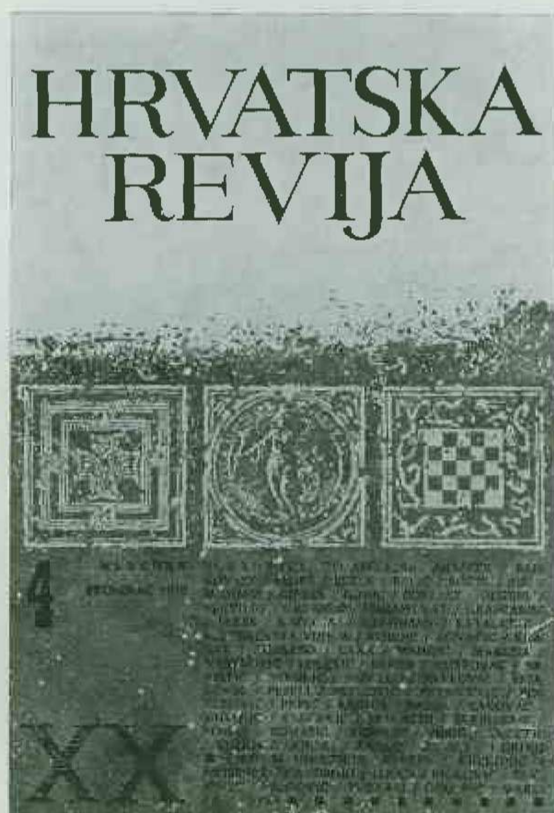
PRVI BROJ: IZIŠAO U BUENOS AIRESU, 9. OŽUJKA 1951.

HRVATSKA REVIJA,
V-1955., br. 4,
o petoj godišnjici.

HRVATSKA REVIJA,
X-1960., br. 4,
o desetoj godišnjici.

HRVATSKA REVIJA,
XX-1970., br. 4,
o dvadesetoj godišnjici.

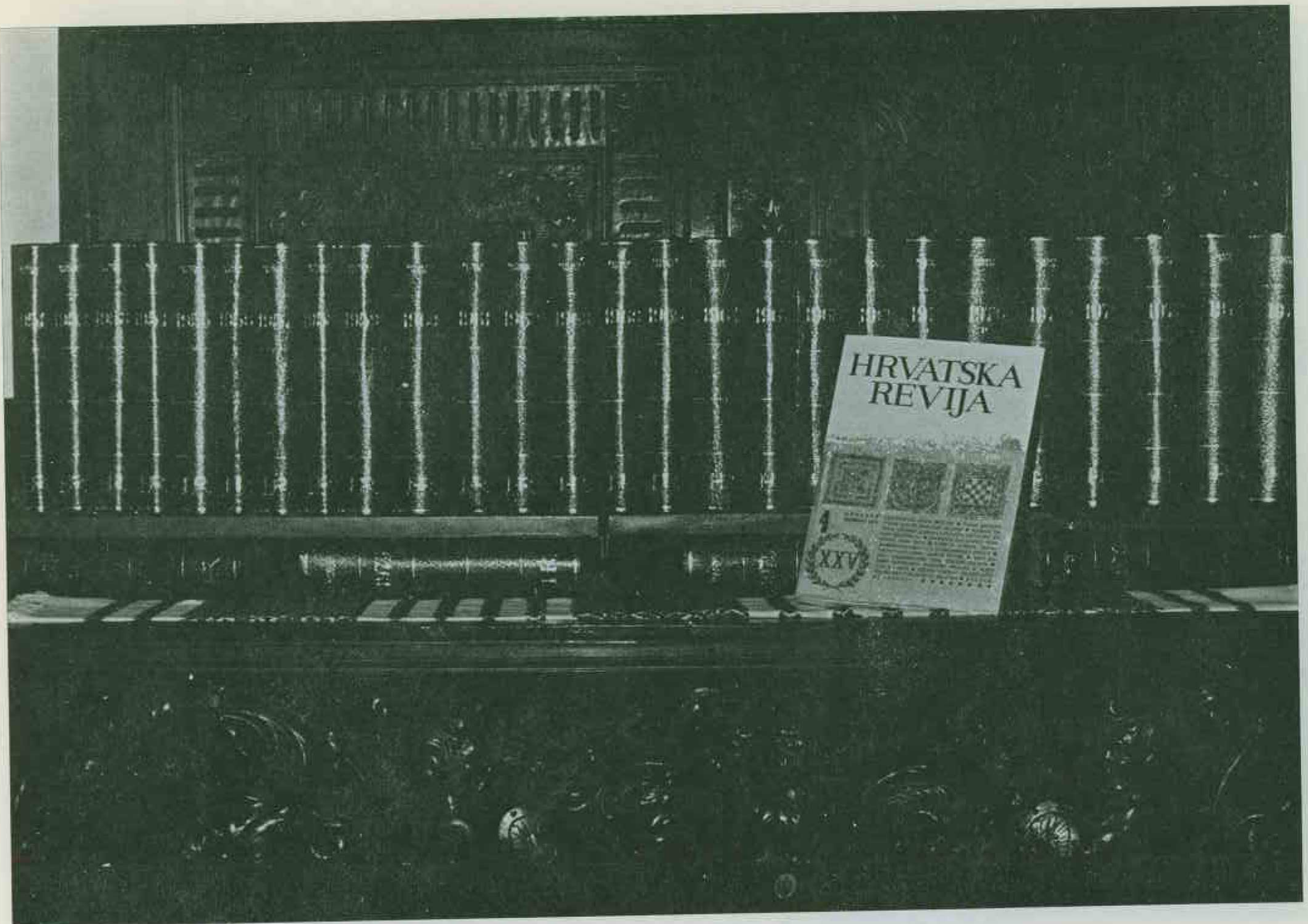
HRVATSKA REVIJA

MÜNCHEN
PROSINAC 1975

4

STOTI BROJ: MÜNCHEN-BARCELONA, PROSINAC 1975.

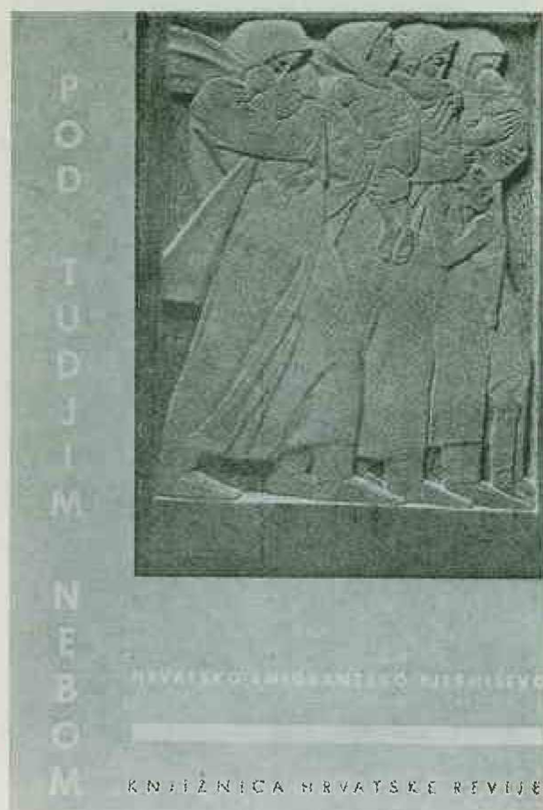
ČETVRT STOLJEĆA «HRVATSKE REVIJE»: DVADESET I ŠEST SVEZAKA, 1951-1975.

KNJIŽNICA HRVATSKE REVIJE

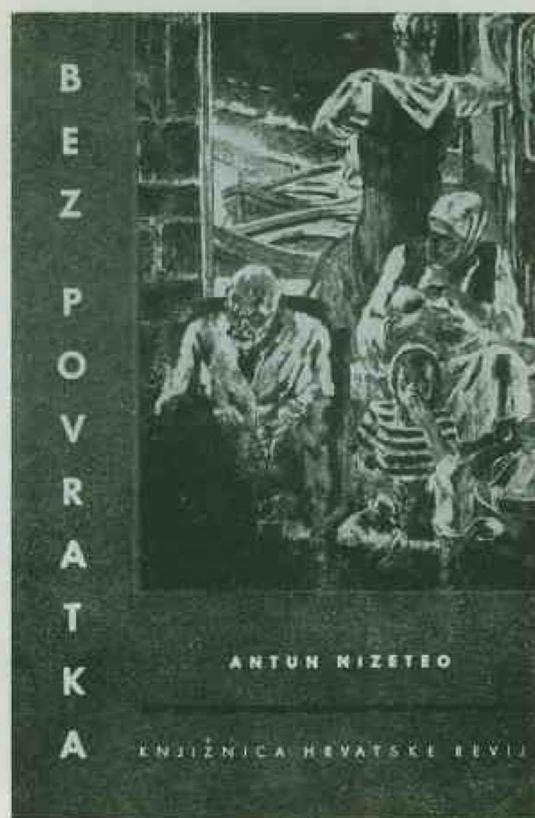
DOSADAŠNJA IZDANJA:

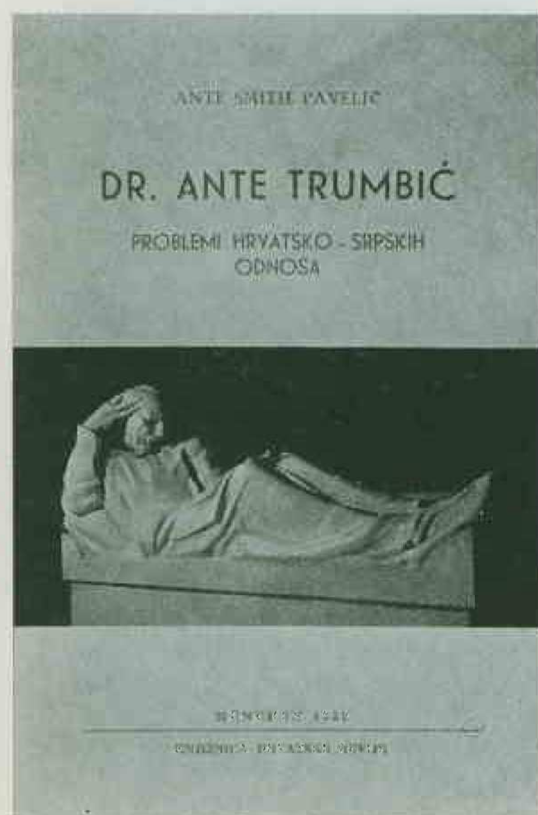
KNJIŽNICA HRVATSKE REVIJE: TRIDESET I JEDNA KNJIGA

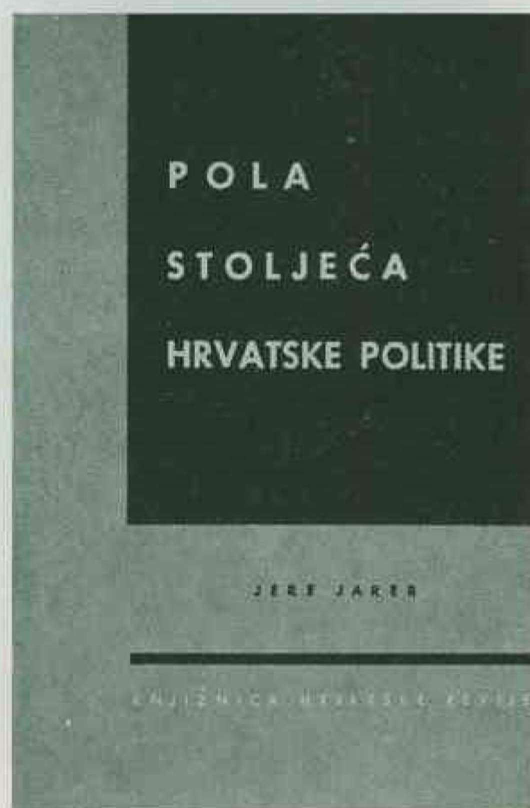
POD TUĐIM NEBOM
Antologija hrvatskog emigrantskog pjesništva (1945.-1955.)
Uredio Vinko Nikolić
Buenos Aires 1957.

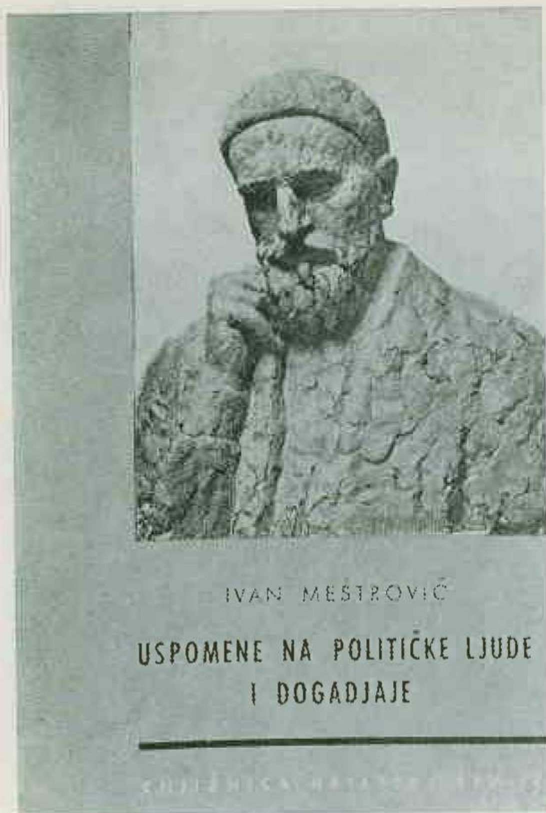
BEZ POVRATKA
Pripovijetke Antuna Nizetea
Buenos Aires 1957.

DR. ANTE TRUMBIĆ
Politička studija
dra Ante Smith Pavelića
München, 1959.

POLA STOLJEĆA HRVATSKE POLITIKE
Studija Jere Jareba
Buenos Aires, 1960.

USPOMENE NA POLITIČKE
LJUDE I DOGAĐAJE
Memoari Ivana Meštrovića
Buenos Aires, 1961.

HRVATI I SRBI, DVA STARA,
RAZLIČITA NARODA
Povijesna studija
dra O. Dominika Mandića
München-Barcelona, 1971.

SREDOZEMNI POVRATAK
Eseji Bogdana Radice
München-Barcelona, 1971.

sigurnosti, da se i putem mozaične raznolikosti u pojedinostima može ostvariti misaono-osjećajno jedinstvo cjeline u onome, što je za sve nas prvo i bitno: to je Hrvatska i njezina sloboda.

Hrvatska je najljepši dio naše duše, ili, još određenije: ona je sama naša duša, pa kad se angažiramo u radu za nju, ma na kojem području, ne osjećamo se nimalo ograničeni ni u svom književnom radu, naša sloboda stvaranja nije nimalo umanjena, sapeta. A *danas je vrijeme opće angažiranosti za svakoga Hrvata,* jer se radi o golom spašavanju bića Hrvatske. U takvim, stoga, razdobljima narodnoga života, nije nimalo rijetko, da se uz političara nađe i književnik, pa tako uz jednog najizrazitijeg političara, kao što je Stjepan Radić, našao se je i jedan od najlirskijih hrvatskih pjesnika, slikar u stihovima, Vladimir Vidrić, i to kod jednog političko-revolucionarnog čina, kao što je bilo demonstrativno spaljivanje madžarske zastave u Zagrebu (1895.); da su s jednim od najortodoksnijih, «najtvrđih» političara, kao što je bio Ante Starčević, najuže surađivali književnici Kovačić, Kumičić, Harambašić, pa i Matoš i drugi, i tko bi mogao i danas objasniti: tko je od njih više pridonio, na dulji rok, stvari slobode? Štaviše, i mnogi su hrvatski političari i sami vrsni pisci, kao jedan Starčević i Stj. Radić, koji ostaviše iza sebe bogato književno djelo; jedan Kvaternik je prvorazredan pisac, a i sâm Ante Pavelić bio je dobar pripovjedač, njegova proza, i ona politička, ima mnogo čisto književnih elemenata. Tako se, eto, u našoj politici ostvaruje suradnja s kulturom, jer hrvatski književnik osjeća pravi čas narodne ugroženosti i pogibelji, pa za spas svoga naroda stavlja u službu sve svoje sposobnosti i snage. S posebnim ponosom ovdje ističemo značajnu ulogu hrvatskih književnika, pa kulturnih i drugih javnih radnika u «Hrvatskom proljeću»; štaviše: hrvatski su književnici —a ne političari— nakon nasilnog Karađorđeva bili i glavne žrtve, osuđivani i utamničeni.

Ove odnose Kultura-Sloboda, odnosno Kultura-Politika dade se lijepo uskladiti na dobro naroda, nu, naravno, to sve ovisi: kako se odnosimo prema narodnom životu.

Prateći pisanje u Hrvatskoj, neprestano nailazimo na riječ o problemu angažiranosti književnika. Naravno, oni tu angažiranost shvaćaju kao službu režimu, kao da je onaj crveni jugo-režim posljedak slobodne volje hrvatskoga naroda, pa bi, dosljedno, i jedan književnik prema onom režimu imao neke moralne obaveze, da podupire ostvarenje njegovih ciljeva. Međutim, ono je nasilnički režim, temeljen i izgrađen na krvi stotinâ tisućâ žrtava, na robovanju milionâ ljudi, pa, dosljedno, prema takvom režimu nema hrvatski domovinski književnik nikakve moralne obaveze. Ni književnik, niti ikoji Hrvat!

Dobro se sjećam razgovora s *Gustavom Krklecom* godine 1942. Iz bombardiranog Beograda stigao je u Zagreb i stavio se na službu Hrvatskoj, te malo zatim preuzeo dužnost urednika novina u Zemunu. S njime sam se sastao nekoliko puta, jer on mi je priredio izbor pjesama Nikole Šopa za antologiju *«Između dva rata»* (1942.). [Istu je knjigu Društvo hrvatskih književnika posvetilo I. godišnjici NDH: za nju mi je dragovoljno sâm izabrao svojih 10 najboljih pjesama Ivan Goran Kovačić, kao što mi je za antologiju hrvatskog rodoljubnog

pjesništva «Hrvatska Domovina» (1942.) osobno priredio, i dotjerao, svoje pjesme Vladimir Nazor.] Reče mi tada Krklec, da je bio na službi u Beogradu, ali politički neangažiran, neutralan, na Burzi, i da je tamo mogao biti, dok je sve to bilo zajedničko. «Nu, —reče mi on tada—, *kad se dijeli Hrvatska od Srbije, ja znam da je moje mjesto u Hrvatskoj!»* Danas je ostarjeli Krklec opet zaboravio, gdje mu je mjesto, i trajno je na putu između Zagreba i Beograda... A nije, možda, bez zanimljivosti ovdje spomenuti, da je isti Krklec nastupio, bez ikakve prisile, na prvoj večeri recitacija *«Hrvatska zemlja»* još 7. travnja 1945. (drugo je veče bilo održano 1. svibnja, i na njemu su, uz ostale, nastupili: Frane Alfirević, Slavko Batušić i Mihovil Nikolić); a spomenimo i to, da je za vrijeme N.D.H. i samom Vladimiru Nazoru (uz sadašnju proslavu 100. godišnjice njegova rođenja jedan podatak više) bila podijeljena i književna nagrada, da su bila tiskana njegova sabrana djela, koja, štaviše, nisu bila uništena ni kad je on otišao u partizane, na skladištu izdavača čekala su «oslobodioce». Znali smo, da Nazor ne može biti komunista, ali smo znali i to, da je bio jedan od rijetkih kukavica, što se nađoše u čitavoj Hrvatskoj, pa je na izborima od 5. svibnja 1935. glasao za —jugoslavensku diktaturu. U toj NDH stvoreno je veliko kulturno blago, koje predstavlja pravo čudo, usred jednog strašnog rata s više fronta, na kojima se nije znalo, gdje je prijatelj i saveznik, gdje neprijatelj. To navodimo zato, da se vidi, što jedan narod može stvoriti, pa makar usred jednog razarajućeg rata, u vlastitoj državi. Svi su književnici nesmetano djelovali, nikome nije uskraćen kruh, jer Hrvatska je u njima vidjela najprije Hrvate, svoju djecu, dok je, naprotiv, svaka Jugoslavija, kraljevska ili komunistička, uvijek samo jedna zla maćeha za svakog Hrvata.

Mi smo *za slobodu stvaranja* (i mišljenja), ali ujedno *za angažiranost na pravoj strani,* jer u današnjoj sudbonosnoj borbi, koju vodi hrvatski narod za goli svoj život, *ne može nijedan Hrvat ostati neutralan, pasivan.* Velim, ali na pravoj strani. Za hrvatskog književnika prava je strana samo Hrvatska, i za Hrvatsku. Marin Franičević već prvih je poratnih godina pisao o «izdaji» nas što «pobjegosmo» u tuđinu. U zagrebačkoj smo «Republici» u lipnju 1951. čitali o našoj «potpunoj izdaji», a naša je «izdaja» uvijek bila na strani Hrvatske, njoj smo uvijek ostali duboko odani i iskreno vjerni, kako u domovini, tako i u tuđini. Ta vjernost Hrvatskoj i njezinim idealima, njezinoj borbi za slobodu daje nam snage i za život, i za rad, i za žrtve. Hrvatska nam bi i osta zavijek i putokaz i svjetionik, velika i draga Domovina, dostojna naše ljubavi i vrijedna naših žrtava.

MIROGOJ, GROBLJE U ZAGREBU, SIMBOL HRVATSKIH GROBLJA*

USPOMENI UMRLIH SURADNIKA «HRVATSKE REVIJE»

RILIKA je ovo —objava Jubilarnog zbornika HR—, da se sjetimo svih naših umrlih suradnika. Suradnici daju vrijednost svakoj publikaciji. Stoga i naša Revija predstavlja —po općem sudu— vrhunac hrvatskog kulturnog ostvarenja u emigraciji, zahvaljujući tome, što je na svojim stranicama objavila priloge najboljih hrvatskih pera, pa tako dala vrijedan doprinos hrvatskoj kulturi. Među našim suradnicima sada su već *mnogi pokojnici,* stoga njima ovdje *posvećujemo naše misli, iskazujemo počast njihovoj uspomeni i izražavamo trajnu zahvalnost* za njihov kulturni i sav nacionalni rad u korist hrvatskog naroda.

Znamo, koliku žrtvu i napor predstavlja pisanje u emigraciji, redovito bez ikakvih ili vrlo siromašnih pomagala i izvora, posebno prvih

---

* Zagrebačko glavno groblje Mirogoj napunja svoju 100-godišnjicu. Prije je Zagreb imao više groblja (Jurjevsko, Rokovo, Tomaševo, Petrovo). Ovo novo, središnje, otvoreno je 1876. na imanju vođe Hrvatskog «ilirskog» preporoda Ljudevita Gaja, koji je taj svoj posjed nazvao Mirogojem po njegovom davnašnjem vlasniku Miroslavu Herkulu Mirogojskom, utemeljitelju samostana u Remetama (XIII. st.). Graditelj H. Bollé podigao je od 1879. do 1917. monumentalne mirogojske arkade, koje nisu bile dovršene. Središnji dio s kapelom *(naš crtež)* dovršen je tek 1928., poslije Bolléove smrti, ali prema njegovim nacrtima. Na ovom groblju, posebno u arkadama, počivaju mnogi hrvatski velikani, odatle Mirogoju posebno značenje za čitavu Hrvatsku. — *Ured.*—

nekoliko godina; stoga skoro svaki takav prilog svjedoči ne samo za veliku ljubav za hrvatsku kulturu, nego i žrtvu, s njihove strane. Oduzimali su sebi i odmor i san, oštećivali svoje obitelji, prikraćivali svoju rođenu djecu, samo da mogu pridonijeti svoj obol hrvatskoj kulturi u izbjeglištvu. Znali su, da i sadašnja Hrvatska, naravno, nastavlja svoj život i bez nas, ali da živi na jedan *izobličeni način, nasiljem vođena,* stoga da i kulturno stvaranje, često puta, nije onaj pravi i vjerni izraz i odražaj hrvatske duše, koju su zavojevači Hrvatske nastojali, i još uvijek nastoje izobličiti. Stoga su, ističemo, osjećali još veću potrebu, i nametnuli sebi kao dužnost rodoljuba i kulturnih radnika, da njihov prinos bude ne samo neko kulturno obogaćenje, nego i dopuna propuštenog i ispravak iskrivljenog, da i mi pružimo bar nešto budućima za njihovo stvaranje objektivne slike o suvremenoj Hrvatskoj. Zato je taj prilog to značajniji. U tome nas utvrđuje svako listanje po starim brojevima HR: na njihovim je stranicama spašeno veliko blago za hrvatsku kulturu.

Radi toga, iskorišćujemo ovu priliku i svoje *misli posvećujemo uspomeni umrlih suradnika HR,* da se tako nađu zajedno s nama ostalima na okupu u zajednici hrvatskih kulturnih i drugih javnih radnika, koji su kroz četvrt stoljeća izlaženja HR predstavljali, na neki način, jednu veliku obitelj, jedan uz drugoga na stranicama istoga lista, kao za nekim velikim zajedničkim stolom u prijateljskom i bratskom razgovoru —makar i različiti po godinama, čitav niz raznih generacija, različiti u mišljenjima, nekad do skrajnjih suprotnosti, i drukčijim pogledima na prošlost, napose nedavnu, ratnu i poratnu, u idejnim razilaženjima o sadašnjici i pogledima na budućnost, ali *svi povezani i svi jedinstveni u svojoj ljubavi za hrvatsku domovinu i želji za sreću hrvatskog naroda.*

Ovdje, zato, navodimo imena umrlih suradnika HR:

Godina 1952.

VINKO KRIŠKOVIĆ 1861.-1952.

Godina 1953.

MILE STARČEVIĆ 1904.-1953.

Godina 1955.

ALEKSANDAR KOLACIO 1912.-1955.

Godina 1956.

DŽAFERBEG KULENOVIĆ 1889.-1956.

Godina 1957.

JURAJ MAGJEREC	1885.-1957.

Godina 1958.

FILIP LUKAS	1871.-1958.
JOSIP TROYER	1884.-1958.

Godina 1959.

FRANCIS PREVEDEN	1890.-1959.

Godina 1960.

PETAR BAREZA	1905.-1960.
VIKTOR VIDA	1913.-1960.
IVAN EV. ŠARIĆ	1871.-1960.

Godina 1961.

TVRTKO MEŠTROVIĆ	1924.-1961.

Godina 1962.

EUGEN KVATERNIK DIDO	1910.-1962.
ANTE NIKŠIĆ	1892.-1962.
TEODOR DRAGUN	1913.-1962.
IVAN MEŠTROVIĆ	1883.-1962.

Godina 1963.

MAKSIMILIJAN VANKA	1890.-1963.

Godina 1964.

SREĆKO KARAMAN	1909.-1964.
VLADKO MAČEK	1879.-1964.
OTON KNEZOVIĆ	1890.-1964.
ANTE RADAIĆ	? -1964.

Godina 1965.

IVAN BUKOVAC	1912.-1965.
MILORAD LUKAČ	1910.-1965.
SIDA KOŠUTIĆ	1902.-1965.

Godina 1967.

GJURO BALOKOVIĆ	? -1967.
IVICA DIMAČ	1925.-1967.

Godina 1968.

STJEPAN RATKOVIĆ	1878.-1968.
DAMJAN RODIN	1910.-1968.

Godina 1969.

MATEO JELIČIĆ	1916.-1969.
DRAGUTIN KAMBER	1901.-1969.
JOZO KLJAKOVIĆ	1889.-1969.
DAVOR MANCE	1911.-1969.

Godina 1970.

TOMO MARKOVIĆ	1894.-1970.

Godina 1971.

IVO BOGDAN	1907.-1971.
VILIM MEINZL	1915.-1971.

Godina 1972.

BRANKO JELIĆ	1905.-1972.
SERAFIN ZEČEVIĆ	1911.-1972.
NADA KESTERČANEK VUJICA	1917.-1972.
MATIJA KOVAČIĆ	1901.-1972.
MARIJAN MIKAC	1903.-1972.
FRANJO MATIĆ	1902.-1972.

Godina 1973.

DOMINIK MANDIĆ	1889.-1973.
STJEPAN SAKAČ	1890.-1973.
ANTE BOROZAN	1900.-1973.

Godina 1975.

STJEPAN BUĆ	1888.-1975.
DINKO TOMAŠIĆ	1902.-1975.
BOGOLJUBA JAZVO	1897.-1975.

U Splitu je pred 2-3 godine umro VLAHO A. RAIĆ.
Navodimo također dvojicu, čija smo objavili pisma: VLADIMIR VINCE (1923.-1968.) i PAVLE OSTOVIĆ (?-1973.).

Zatim suradnike prijatelje-strance: EUGEN JOCIĆ (1904.-1969.), Vojvođanin, SAVIĆ MARKOVIĆ ŠTEDIMLIJA (1906.-1971.), Crnogorac, Msgr.

GUSTAVO J. FRANCESCHI, Argentinac, te STANISLAV MEČIAR (1910.-1971.), Slovak.

Objavili smo priloge *iz ostavštine* slijedećih hrvatskih pisaca: MILIVOJ MAGDIĆ (1900.-1947.), TIAS MORTIGJIJA (1912.-1947.), IVAN TERZIĆ (?-1952.), ZVONIMIR PINTEROVIĆ (1904.-1954.), IVAN PERNAR (1889.-1967.), te *domovinskih:* ZVONKO KUHAR (1914.-1971.) i MARA ŠVEL-GAMIRŠEK (1900.-1975.).

Još bilježimo, da su ove godine, 1976., umrli dvojica suradnika: IVO DEGREL (1909.-1976.) i JERONIM KORNER (1909.-1976.).

S nostalgijom se sjećamo običaja, puna plemenitog pijeteta, kada su za Dan mrtvih u Zagrebu i po svim drugim mjestima Hrvatske naša domoljubna, kulturna i karitativna društva obilazila grobove hrvatskih velikana, onih političkih i onih kulturnih, svih naših znamenitih i istaknutih pojedinaca. Njima se pridružilo mnoštvo ostalih Hrvata, kao zahvalni baštinici hrvatskih izabranih duhova.

Tada su dobre ruke plemenitih članica gospojinskog društva «Hrvatska Žena» na svaki od ovih grobova polagale male *lovor-vijence s hrvatskom trobojkom,* posebno na grobove hrvatskih književnika, skladatelja i likovnih umjetnika te drugih kulturnih radnika, jer ovo je zaslužno društvo, uz svoju karitativnu djelatnost, posebno njegovalo hrvatsku kulturu, odatle i njegova posebna briga i za grobove hrvatskih kulturnih pregaoca. Mi se sjećamo s dubokom nostalgijom tih pohoda, i sanjamo o onom danu, kada će «Hrvatska Žena», ponovno obnovljena, polagati lovor-vijence s dragom trobojnicom na grobove zaslužnih hrvatskih sinova, i kada će takav lovor-vijenac položiti i na grob Mile Budaka (ako ga pronađemo među bezimenima), ali i Vladimira Nazora, na grob Ivana Gorana Kovačića i Augusta Cesarca (ako ih pronađemo), ali i na grob Vinka Kosa (ako se za nj zna) i Jeronima Kornera, pjesnika i svećenika, koji je kao još jedan u legiji tragičnih ličnosti naše književnosti poludio od ljubavi i nostalgije za Hrvatskom, nedavno umro u Italiji.

To će biti dan, kada će na Mirogoju naći svoje zadnje počivalište i Ljubo Wisner sa Viktorom Vidom i Srećkom Karamanom, kao i svi drugi zaslužni hrvatski sinovi, jer grobovi znamenitih daju vrijednost i sadržaj i samoj domovini, da se tako ujedine, konačno i zauvijek, i svi mrtvi i svi živi Hrvati za sreću hrvatskoga naroda, za slavu i veličinu hrvatske domovine.

Naša je zamisao bila, da prilikom ovog četvrtstoljetnog jubileja HR položimo, preko svojih predstavnika, na grobove svih svojih suradnika, ma gdje se oni nalazili: po stranim zemljama ili u domovini, lovor-vijenac s hrvatskom trobojnicom, da tako odamo počast uspomeni i ujedno im izrazimo duboku i iskrenu zahvalnost, što su svojim kulturnim i nacionalnim radom općenito, a posebno sa svojom suradnjom u našoj Reviji, pomogli, mnogi od njih i vrlo obilno, da smo zajednički ostvarili jedno veliko blago, dostojno da uđe u baštinu opće hrvatske kulture.

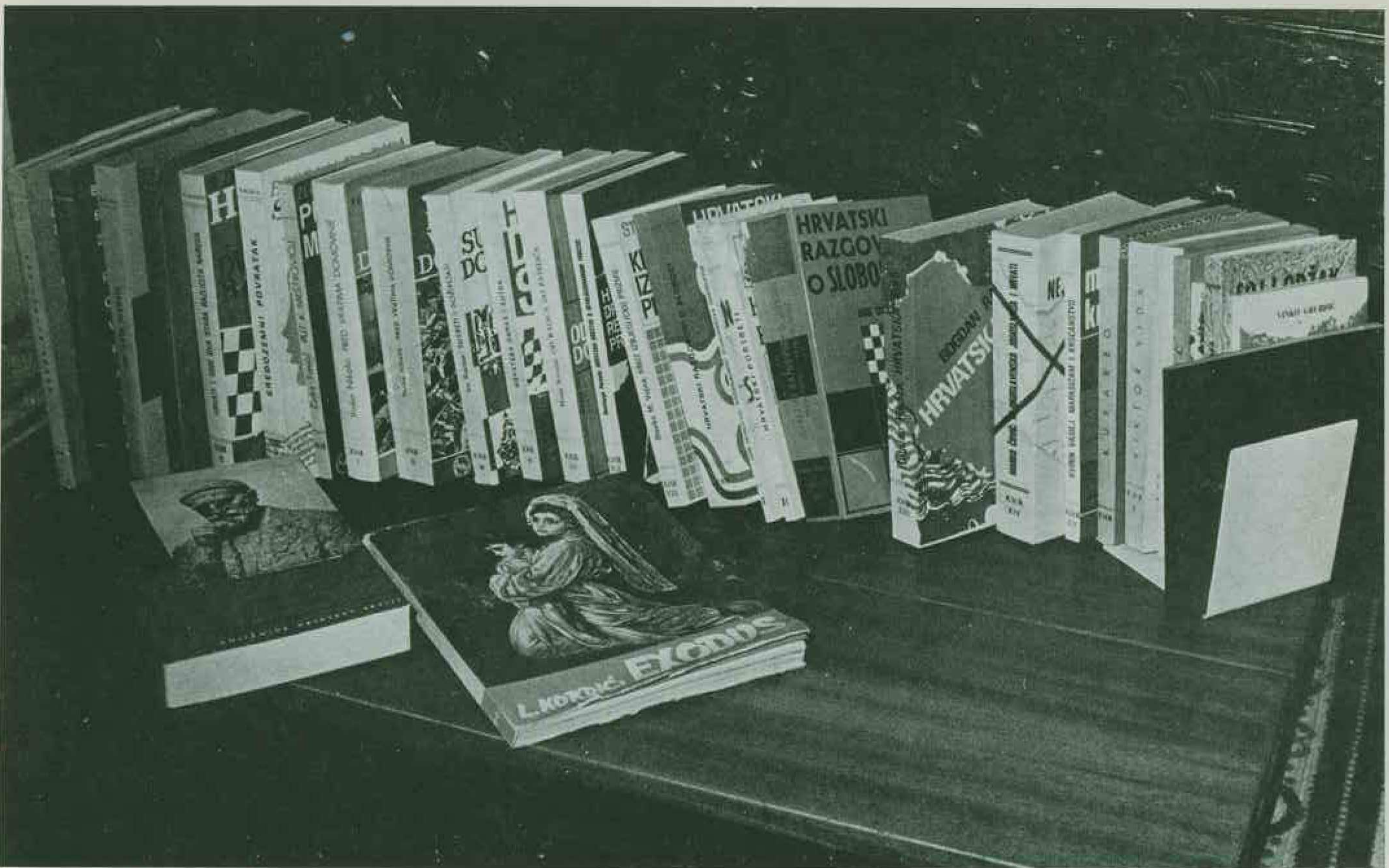

U tehničkoj nemogućnosti, da ostvarimo ovaj svoj lijep naum, to, evo, vršimo ovdje na jedan *simbolični način*, u mislima i osjećajima, navodeći imena naših umrlih suradnika, a molimo i sve čitatelje ovoga Jubilarnog zbornika, da se zajedno s nama u zahvalnosti sjete umrlih suradnika HR.

Ponavljamo ovdje u ime svih pokojnih suradnika HR, zajedno s Preradovićevim «Putnikom», njihovu posljednju misao na Hrvatsku:

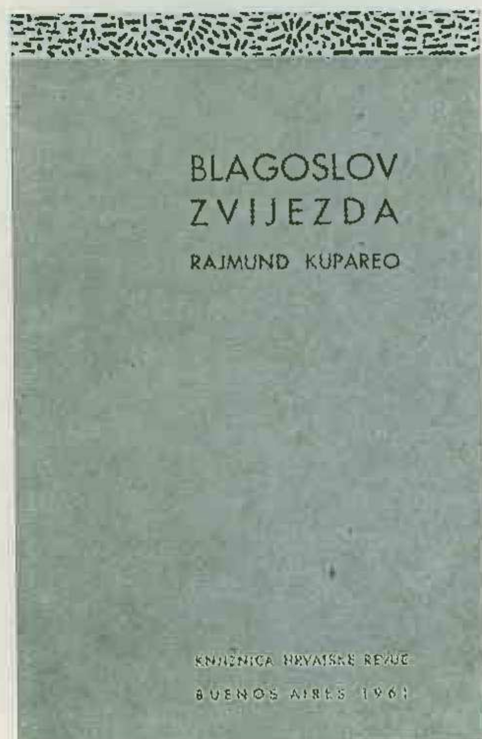
U TVOM POLJU DAJ MU GROBA,
TVOJIM CVIJEĆEM GROB MU KITI!

UREDNIŠTVO HR.

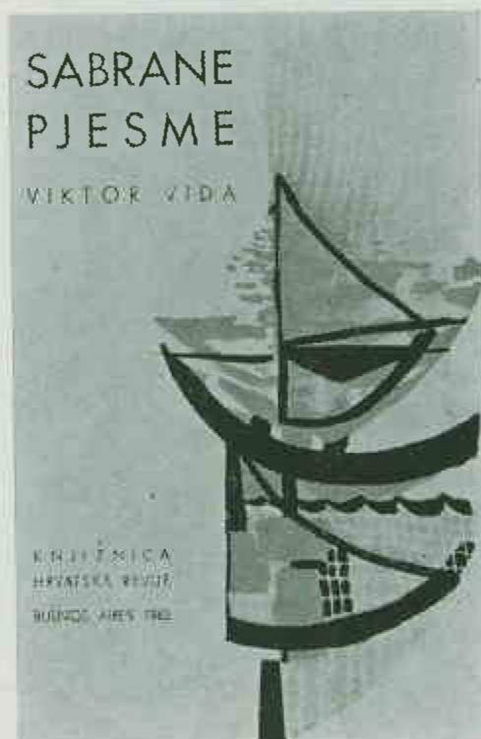

KNJIŽNICA HRVATSKE REVIJE: TRIDESET I JEDNA KNJIGA

CIKLUS «HRVATSKI PJESNICI»

BLAGOSLOV ZVIJEZDA
Izabrane pjesme
Rajmunda Kuparea
Buenos Aires, 1961.

«SABRANE PJESME»
VIKTORA VIDE
Buenos Aires, 1962.

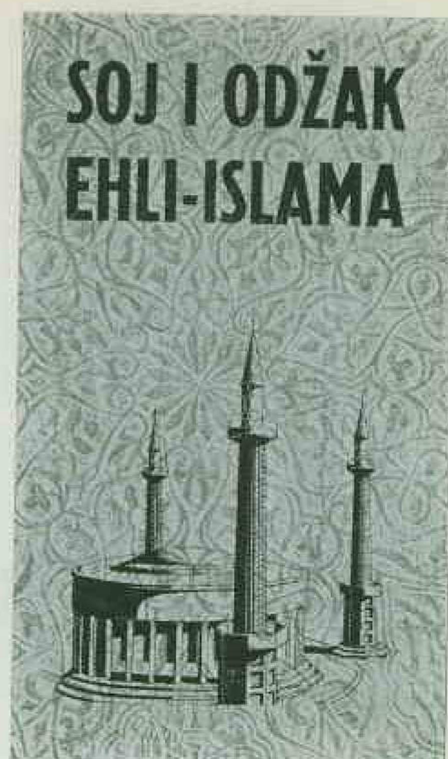
DUGA NAD PORUŠENIM
MOSTOVIMA
Izabrane pjesme
Vinka Nikolića
Izbor: Rajmund Kupareo
Buenos Aires, 1964.

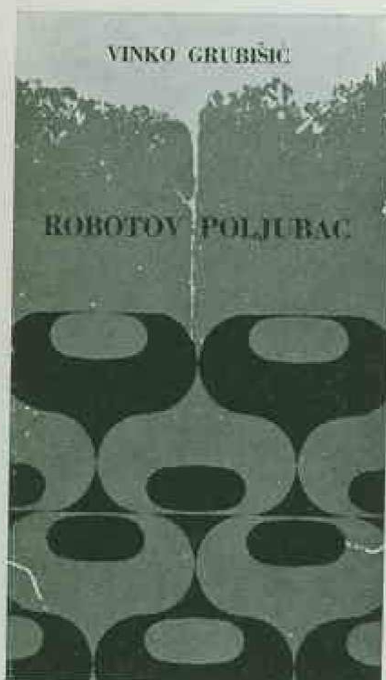
HRAM NADE
Pjesme Mirka Vidovića
München-Barcelona, 1970.

GOVORIM NA SAV GLAS
Pjesme Borisa Marune
München-Barcelona, 1972.

SOJ I ODŽAK
EHLI-ISLAMA
Zbirka pjesama o domu i rodu Muslimana hrvatskog koljena i jezika
Priredio: Ferid Karihman
München-Barcelona, 1974.

ROBOTOV POLJUBAC
Pjesme Vinka Grubišića
München-Barcelona, 1974.

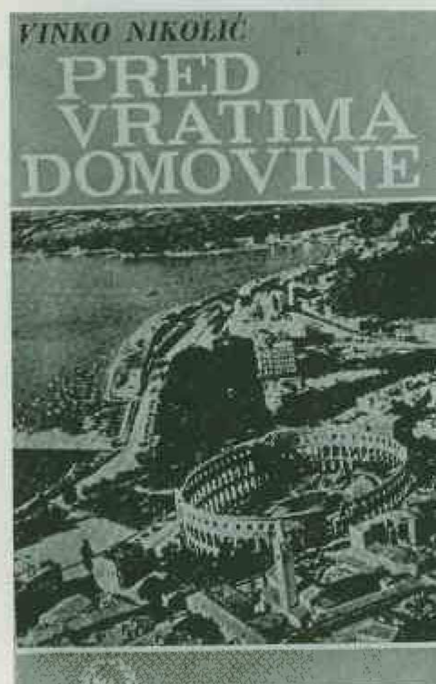
EXODUS
Pjesme Lucijana Kordića
Rim-Buenos Aires, 1964.

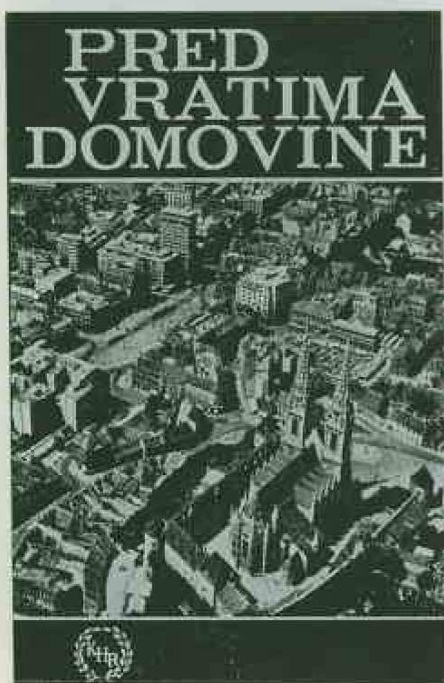
I POSLIJE NAS OSTAJE LJUBAV
Pjesme Borislava Marune, Buenos Aires, 1964.

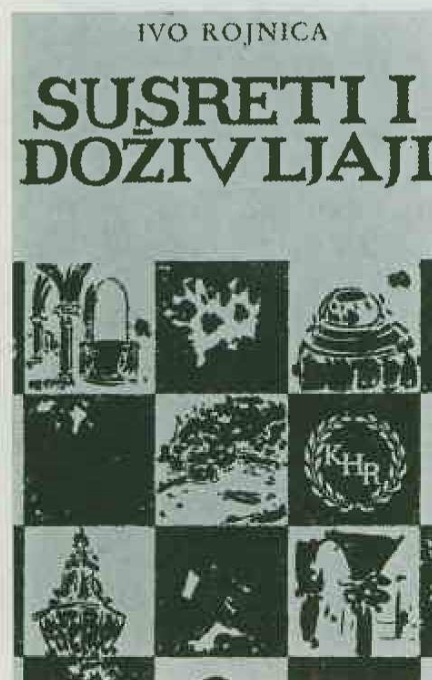
PUT K MEŠTROVIĆU
Putopisni esej
Zlatka Tomičića
Buenos Aires, 1965.

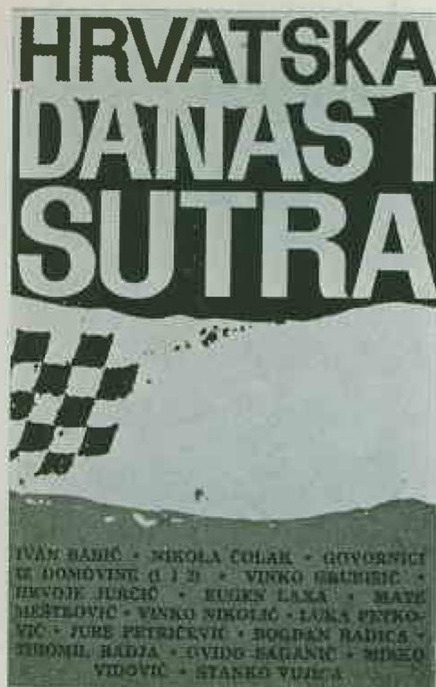
PRED VRATIMA
DOMOVINE
Dojmovi i razgovori
Vinko Nikolić
Knjiga I.
Buenos Aires, 1966.

PRED VRATIMA
DOMOVINE
Dojmovi i razgovori
Vinko Nikolić
Knjiga II.
Pariz-Barcelona, 1967.

SUSRETI I DOŽIVLJAJI
Ivo Rojnica
München, 1969.

HRVATSKA DANAS
I SUTRA
Simpozij 1968.
München, 1969.

OD RADIĆA
DO PAVELIĆA
Matija Kovačić
München-Barcelona, 1972.

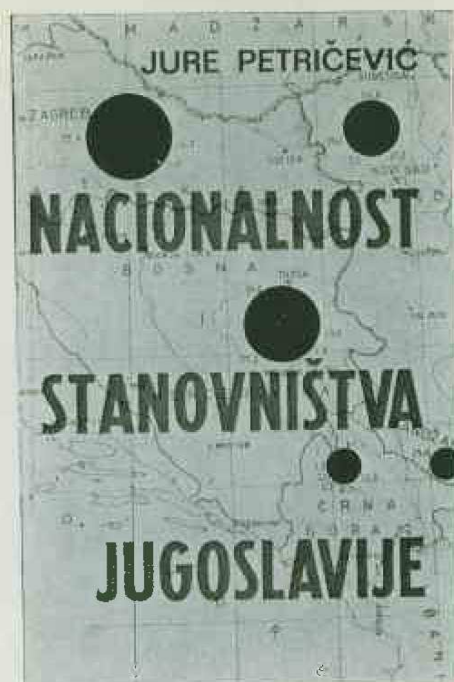
HRVATSKO DRUŠTVO
U REVOLUCIONARNOM
PROCESU
Bonifacije Perović
München-Barcelona, 1972.

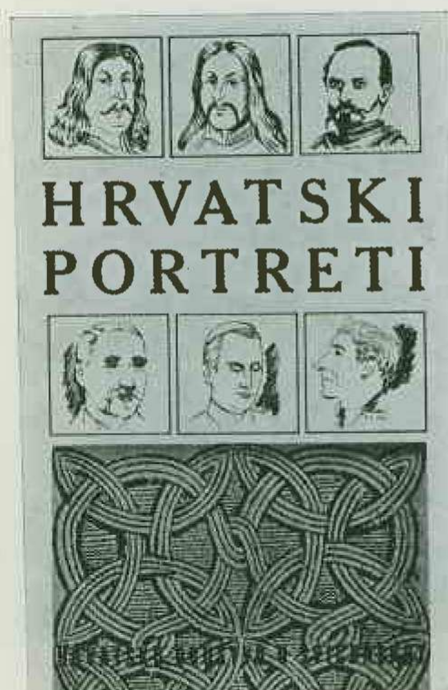
KROZ IZBJEGLIČKU
PRIZMU
Stanko M. Vujica
München-Barcelona, 1972.

HRVATSKI RAZGOVORI
O SLOBODI
Simpozij 1971. — I. *izdanje*
München-Barcelona, 1972.

NACIONALNOST
STANOVNIŠTVA
JUGOSLAVIJE
Jure Petričević
München-Barcelona, 1973.

HRVATSKI PORTRETI
L. Kordić-J. Petričević
München-Barcelona, 1973.

HRVATSKI RAZGOVORI
O SLOBODI
Simpozij 1971. — II. *izdanje, ispravljeno i prošireno*
München-Barcelona, 1974.

HRVATSKA 1945.
Dnevnik Bogdana Radice
München-Barcelona, 1974.

NEJUGOSLAVENSKA
JUGOSLAVIJA I HRVATI
Marko Čović
München-Barcelona, 1975.

MARKSIZAM
I KRŠĆANSTVO
Kvirin Vasilj.
München-Barcelona, 1976.

Lik hrvatskog kralja na krstionici u Splitu

POGLED NA HRVATSKU BUDUĆNOST

HRVATI U BORBI ZA DRŽAVU I NOVI SOCIJALNI SUSTAV U DEMOKRATSKOM PORETKU

JURE PETRIČEVIĆ

I. GLAVNI CILJ HRVATSKE BORBE ZA SLOBODU OD 1918: HRVATSKA DRŽAVA

S RASPADOM Austro-Ugarske monarhije i osnivanjem Jugoslavije 1918. Hrvati su izgubili ostatke svoje stoljetne državnosti. Razdoblje od 1918. do danas nosi za hrvatski narod glavno obilježje borbe protiv srpske dominacije i velikosrpske države Jugoslavije. Iako je ta borba povremeno poprimala izgled borbe za autonomiju, *osnovna hrvatska nastojanja* imala su za *konačni cilj* potpunu međunarodnu afirmaciju Hrvata kao nacije i *ostvarenje vlastite države.*

Seljački i opći narodni pokret *Stjepana Radića* prvih deset godina u Jugoslaviji postepeno se oslobodio panslavenskih i jugoslavenskih primjesa i *postao okosnicom borbe* hrvatskog naroda *za hrvatsku državu* na temeljima socijalne pravde i demokracije. Radićev nasljednik *Maček* je u svome pokušaju ograničenja i svođenja hrvatske nacionalne oslobodilačke borbe u okvire jugoslavenske države *doživio neuspjeh.* Hrvatski seljak je 1941., zajedno s ostalim slojevima Hrvata, osobito putem Hrvatske seljačke zaštite i Hrvatske građanske zaštite, aktivno i masovno učestvovao u stvaranju hrvatske države, nasuprot službenoj jugoslavenskoj politici vodstva Hrvatske seljačke stranke.

Ustaški pokret bio je *jedina politička organizacija* općeg hrvatskog značaja, koja je neposredno prije Drugog svjetskog rata u programu imala za *cilj ostvarenje hrvatske države.* To je bio razlog, da je u početku u NDH ustaško vodstvo imalo aktivnu potporu velike većine hrvatskog naroda. *Pavelićevo upravljanje državom kao vlasništvom male privilegirane skupine,* odstupanje hrvatskog područja u jadranskom pojasu Italiji, opći odgovor terorom na srpski i komunistički teror i prenošenje te metode na područje upravljanja države i na uređenje odnosa sa Srbima, te nesposobnost snalaženja u međunarodnom zbivanju *i lakomislena likvidacija hrvatske države pri svršetku rata 1945.* olakšala je jugoslavenskim komunistima i Srbima pod vodstvom Tita poricanje Hrvatima prava

na samoodređenje i vlastitu državu i proglašenje svakog takvog zahtjeva zločinom. Srpske vladajuće snage i poslušni privilegirani služinski tanki sloj hrvatskih komunista danas su glavni protivnici ostvarenja hrvatske nacionalne slobode i države.

Hrvatski komunisti su još davno prije Drugog svjetskog rata u *omalovažanju hrvatske borbe za nacionalno oslobođenje prihvatili ideju zajedničke države sa Srbima i rješavanje hrvatskog pitanja prepustili Srbima.* To je bio razlog, da su se u ratu u početku partizanski redovi uglavnom sastojali od Srba, koji su se u prvom redu borili protiv hrvatske države, a u manjoj mjeri protiv Nijemaca i Talijana. Tek kasnija Pavelićeva i talijanska politika, osobito ona u Dalmaciji, otjerala je veliki broj Hrvata u redove Titovih partizana. Ali prilivom Hrvata u partizane u južnim krajevima, u Bosni i Hercegovini i na sjeveru nije se promijenila politika srpskih komunista i Tita prema rješenju nacionalnog pitanja: Hrvati su prema njihovim planovima uključeni u velikosrpsku jugoslavensku državu i predani u ruke srpskoj vlasti.

Ranković je s terorističkom policijom OZNOM i s partizanskim vojničkim odredima, politikom genocida već u ratu u ime komunizma i jugoslavenstva počeo rješavati hrvatsko pitanje, primjenjujući *iste metode i prema Albancima.* Preuzimanjem nekoliko stotina tisuća *hrvatskih vojnika i civila* od Britanaca *u Koruškoj* neposredno nakon svršetka rata u svibnju 1945. *dalo je novoj Rankovićevoj Jugoslaviji pod okriljem Tita priliku, da u mirno doba zacrta novu politiku genocida prema Hrvatima masovnim likvidacijama.* Ta je politika konsekventno nastavljena u novoj Jugoslaviji, uz ublaženje i prekid nakon pada Rankovića 1966. u doba reforme do 1971., kada je uz sovjetsko zaleđe uveden ponovno režim po uzoru na Rankovićev i obnovljena politika proganjanja i raseljavanja Hrvata.

U okviru titoizma i revizionizma pokušao je jedan dio hrvatskih komunista na čelu sa Savkom Dabčević-Kučar i Mikom Tripalom ostvariti autonomiju današnje Republike Hrvatske u Jugoslaviji. Time su hrvatski komunisti prvi put dobili potporu većine hrvatskog naroda, koji je tu politiku smatrao prvom etapom na putu k podpunom hrvatskom nacionalnom oslobođenju i ka hrvatskoj državi. U malome se *ponovila Mačekova politika Banovine iz godine 1939:* Hrvati su u toj politici vidjeli *prvi korak k slobodi, a Srbi* su se pobojali za Jugoslaviju i *poveli opću borbu protiv Hrvata,* da im onemoguće ostvarenje nacionalnog oslobođenja. U Karađorđevu je 1. prosinca *1971. velikosrpska politika zahvatom «Jugoslavenske narodne armije» na čelu s Titom i u sporazumu sa Sovjetima ponovno navijestila otvorenu borbu Hrvatima.* U nemoći, da sâmi suzbiju hrvatske nacionalne snage na putu u slobodu, jugoslavenski generali na čelu s Titom traže sovjetsku pomoć i kao protuuslugu daju Sovjetima velike političke i gospodarske koncesije. Time je hrvatsko pitanje, i s njime usko povezano albansko pitanje, ponovno preneseno u prvi red međunarodnih akutnih problema.

Rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji dolazi na red u *sklopu današnje krize u Sredozemlju.* Najakutnije je hrvatsko, albansko i make-

donsko pitanje. Moguće je, a neki to i očekuju, da će unutra same Jugoslavije ponovno doći do liberalizacije i političkih koncesija Hrvatima i Albancima sa strane Srba. Ali u tu bi svrhu bio potreban jak pritisak iznutra i izvana na sadašnji pretežno prosovjetski poluvojnički jugoslavenski režim. Iako takav razvoj u smislu ponovne prelazne etape kao u vrijeme od 1966.-1971. nije isključen, on je za sada malo vjerojatan. Za ponovni dolazak na vlast liberalnih srpskih i hrvatskih komunista i za njihov sporazum o rješavanju nacionalnog pitanja bile bi potrebne radikalne unutrašnje promjene u Jugoslaviji u vezi krupnih promjena u međunarodnim odnosima u Podunavlju i Sredozemlju u smislu smanjenja i uklanjanja sovjetskog pritiska i prodora. Za sada nisu vidljivi znaci takvog razvoja. Nasuprot, sovjetski pritisak i utjecaj, često u suptilnim oblicima, se povećava.

Kako je *državna kriza Jugoslavije* postala izrazito *međunarodni problem, nužno* je i njezino *rješavanje u međunarodnim okvirima,* odnosno pod jakim utjecajem vanjskih čimbenika. S time je usko povezano i rješenje hrvatskog pitanja.

Vlastite *hrvatske snage u zemlji uz potporu emigracije* tvore *temelj* borbe za slobodu. Ali te snage se moraju *uklopiti u međunarodno zbivanje,* da, u prvome redu, u suradnji s drugim ugroženim narodima u Jugoslaviji i u njezinom susjedstvu spriječe, odnosno suzbiju sovjetsku okupaciju i da stvore preduvjete za stvaranje novog poretka u slobodi. Oslobođenje Hrvata i drugih potlačenih naroda u Jugoslaviji predstavlja prvi preduvjet za mir i napredak u Jugoistočnoj Europi.

Najvažniji kriterij za stupanje u borbu za hrvatsku slobodu, koja s hrvatske strane mora biti usko povezana s programom ostvarenja hrvatske države, je stav prema osvajačima i okupatorima Hrvatske. Okupljanje hrvatskih političkih snaga za oslobodilačku borbu vršit će se prema stavu protiv *već postojeće srpske okupacije i protiv sovjetskog prodora i okupacije Hrvatske.* Stav protiv te okupacije uključuje i *protivljenje svakoj drugoj okupaciji Hrvatske* i uvjetuje ostvarenje *neutralne hrvatske države.* Na toj liniji će Hrvati *tražiti saveznike,* koji će, u prvome redu, biti izravno *ugroženi narodi u Europi i njihovi saveznici.*

Pored ovoga mjerila za opredjeljenje, svi drugi kriteriji stupaju u pozadinu. Svi Hrvati, koji nisu počinili zločine i nisu bili funkcioneri političkih policija i koncentracionih logora u ratu i nakon rata i u očima hrvatske javnosti nisu politički kompromitirani, a suprotstavljaju se srpsko-sovjetskoj okupaciji, imaju *načelno* jednaka prava ne samo u borbi za hrvatsku slobodu i državu nego i u javnom političkom djelovanju. Tu se moraju porušiti i barikade, koje su Hrvate dijelile u prošlom ratu i još ih uvijek dijele, a različiti stranački programi i okviri ne smiju biti zapreka takvom općem nacionalnom nastupu. *Borba Hrvata na najširoj nacionalnoj osnovici za demokratsku hrvatsku državu bit će po slobodnom svijetu prihvaćena kao saveznička snaga.* Tko se odluči za sovjetsko savezništvo, taj ne može računati na potporu i razumijevanje kod slobodnog svijeta i potlačenih naroda, taj ne donosi slobode svome narodu, nego ga gura u ponor ropstva i taj je isključen iz budućeg

hrvatskog demokratskog oslobodilačkog fronta. Situacija u Hrvatskoj i u svijetu određuje jasan put za postignuće slobodne hrvatske države: *otpor okupatoru i agresoru na hrvatskom području.*

II. HRVATSKO PITANJE I DRŽAVNA KRIZA JUGOSLAVIJE U SKLOPU MEĐUNARODNOG ZBIVANJA. BUDUĆI POLOŽAJ HRVATSKE U EUROPI I SVIJETU

Prijeratna Jugoslavija nastala je *uz pomoć* pobjednika u Prvom svjetskom ratu, *Francuske i Engleske,* koje su u Jugoslaviji, Čeho-Slovačkoj i Rumunjskoj pokušale stvoriti putem Male Antante zapreku njemačkom prodoru na Istok. Ta politika je neuspjela, a *Jugoslavija* kao saveznik je *zakazala,* jer 1941. nije njemačkom napadaju pružila otpor i jer se raspala radi unutrašnjih političkih suprotnosti i trulosti.

Stvaranje druge Jugoslavije pod vodstvom *Tita i Rankovića poduprle* su, kako *zapadne sile* na čelu s *Amerikom, tako i Sovjetski Savez.* Po *sporazumu u Jalti* između dviju zapadnih sila, USA i Velike Britanije, i Sovjetskog Saveza stvoreno je *labilno stanje u odnosu prema Jugoslaviji,* kojoj je dodijeljena uloga područja s podjednakim zapadnim i sovjetskim utjecajem. Sovjetski utjecaj je prevladavao do otvorenog spora Staljin-Tito 1948., zatim je Jugoslavija do *1971.* prakticirala politiku tzv. nesvrstanosti prema blokovima, tj. politiku neutralnosti prema Varšavskom i Atlantskom paktu, da u prosincu 1971. protuhrvatskim pučem, kasnijim čišćenjem liberalaca i intelektualaca te jačanjem političke pozicije prosovjetski raspoloženog vodstva jugoslavenske vojske, omogući postepeno vezanje uz Sovjetski Savez i čitav istočni blok. Da ne povrijedi sporazum u Jalti i dosadašnju politiku ravnoteže prema USA, *Sovjetski Savez uvodi Jugoslaviju u svoju interesnu sferu mirnim putem preko svojih saveznika u samoj Jugoslaviji,* kojima je Tito sve više ustupao vlast nakon sporazuma s Brežnjevom u rujnu 1971. Velike političke, gospodarske i vojničke koncesije Moskvi i neprestano rastući sovjetski utjecaj u Jugoslaviji *potkopao je poredak stvoren u Jalti* i smanjio zapadni, odnosno američki utjecaj u tolikoj mjeri, da je *ravnoteža odnosa snaga* između Zapada i Istoka na tome području *poremećena.* Istup Grčke iz vojničkog sklopa Sjeveroatlantskog pakta povodom ciparske krize u ljetu 1974. pojačao je i s te strane sovjetsku poziciju u Sredozemlju. Neuspjeli prosovjetski puč u Albaniji povodom kominformovske afere u Jugoslaviji 1974. ukazuje na sovjetske planove za uklapanje čitavog Istočnog Sredozemlja u interesnu sferu Sovjetskog Saveza. Dok se je Sovjetski Savez nakon Staljinove smrti pod vodstvom Kruščova i neko vrijeme pod Brežnjevom sustezao od zahvata u zapadnu interesnu sferu u Europi i u Jugoslaviji, u novije vrijeme vodi *sovjetsko vodstvo ekspanzivnu politiku u Sredozemlju s prvim glavnim ciljem osvajanja jadranske obale.* Gospodarska kriza u zapadnim kapitalističkim zemljama mogla bi stvoriti velike unutrašnje političke poteškoće, koje bi pogodovale sovjetsku ofenzivnu politiku prema Zapadu i mogle dovesti do međunarodnih zapletaja i sukoba.

Time *Hrvatska dobiva danas u međunarodnom zbivanju veliko značenje* i nalazi se u žarištu krize odnosa Istoka i Zapada. Sovjetski pokušaj uvođenja Albanije u istočni blok naglašava sličnost hrvatskog i albanskog položaja u strateškim sovjetskim planovima, dok se nacionalne težnje Hrvata i Albanaca u Jugoslaviji nadopunjuju. Podudaranje hrvatskih i albanskih težnja i interesa na unutrašnjem i vanjskom području je veliko, što ponovno upućuje na *potrebu što uže hrvatsko-albanske suradnje.*

Rasplet krize na području Jugoslavije moguć je načelno još uvijek putem novog sovjetsko-američkog sporazuma, polazeći od utanačenja u Jalti 1945. i kasnijeg stvarnog razvoja na bazi jednakog utjecaja Istoka i Zapada. Takav sporazum imao bi danas za posljedicu teritorijalnu podjelu Jugoslavije na istočnu i zapadnu polovicu. Ipak je radi ojačanog sovjetskog utjecaja u Jugoslaviji takav sporazum sve manje vjerojatan, jer bi Sovjeti samo pod jakim pritiskom napuštali svoje pozicije duž jadranske obale i u pozadini. U *okviru današnje politike popuštanja napetosti Moskva izbjegava izravnu intervenciju u Jugoslaviji radi opasnosti ratnih zapletaja s Amerikom,* ali radi očuvanja i proširenja svojih pozicija za sada postoje slabi izgledi za sovjetsko povlačenje iz jadransko-podunavskog prostora. Kakva nova kriza u sovjetskom vodstvu mogla bi dovesti do obustave sovjetske politike ekspanzije u pravcu jadranske obale. No takva kriza bi mogla i ubrzati sovjetski prodor. Najnovija sovjetska politika i ekspanzija jasno je usmjerena na osvajanje čitave Jugoslavije, a ne na prepuštanje jednog dijela Zapadu.

Današnja otvorena kriza jugoslavenske države pogoduje, uz pomoć Tita i jugoslavenskih generala, unutrašnju sovjetsku tihu infiltraciju i učvršćenje, što ima veliko značenje za čitavu Europu i sigurnost Zapada. Ali za trajno učvršćenje svojih pozicija Sovjetski Savez morao bi zaposjesti Rumunjsku i Albaniju, što izazivlje velike napetosti s Kinom. Ipak i tiho postepeno sovjetsko osvajanje Jugoslavije i zaposjedanje jadranske obale povezano je s mnogo opasnosti. Zbog sovjetske ekspanzionističke politike, u prvome redu preko Jugoslavije, postoji u Jugoistočnoj Europi mogućnost ratnih zapletaja na regionalnoj bazi. *U konfrontaciji životnih interesa Zapadne Europe, USA i Kine, te Albanije i Rumunjske sa sovjetskom politikom ekspanzije i prodora, Hrvatska radi svoga strateškog položaja sticajem vanjskih okolnosti ulazi u taj sukob.* Razvoj prilika ukazuje na to, da je što dulje to teže taj sukob moguće riješiti mirnim putem.

Hrvati bi najradije prihvatili mirno rješenje hrvatskog nacionalnog problema i ostvarenje hrvatske države. Ali, ako im bude nametnuta borba, oni će i nju prihvatiti. Otvorenu borbu započinju današnji upravljači Jugoslavije uz sovjetsku pomoć. Teško je reći, da će se oni u toj opasnoj pustolovini na vrijeme zaustaviti.

Usprkos današnjoj hrvatskoj konfrontaciji u zajednici drugih ugroženih naroda sa sovjetskom ekspanzionističkom i osvajačkom politikom, *bitan preduvjet za priznanje hrvatske države nakon raspada Jugoslavije* i po Zapadu i Sovjetskom Savezu jest *hrvatska neutralnost prema poli-*

tičkim i vojničkim blokovima država. Uz opstojanje varšavskog i atlantskog bloka Sovjetski Savez ne bi prihvatio članstvo hrvatske države u Sjeverno-atlantskom paktu, niti u Europskoj gospodarskoj zajednici. Današnje neprijateljstvo ogromne većine hrvatskog naroda prema sovjetskoj ekspanziji i okupaciji uz suradnju velikosrpske Jugoslavije ne smije biti zapreka neutralnosti buduće hrvatske države, koja bi izvan blokova, u zajednici drugih neutralnih država u jadransko-podunavskom prostoru na temelju oružane neutralnosti najbolje mogla očuvati svoju samostalnost i osigurati razvitak i slobodu svoju i svojih susjeda.

Ukoliko strane sile ne spriječe oslobodilačku borbu potlačenih naroda u *Jugoslaviji,* ta država će se slično kao 1941. radi unutrašnjih suprotnosti i slabosti raspasti i *na njezinom području će nastati više država.* Te *države,* slično kao i druge susjedne države, *ne mogu se izolirati,* nego moraju uz održanje svoga suvereniteta zajedno s drugim državama *osnovati zajednicu neutralnih država.* Ove bi nacionalne *države* postojale *kao samostalne jedinice,* koje bi imale svoju vlastitu vojsku i vodile svoju vanjsku politiku i bile pojedinačno članice Organizacije ujedinjenih nacija (UNO), ali bi dobrovoljno, u duhu današnje integracije slobodnog svijeta, jedan dio svoga suvereniteta ustupile zajednici. *Ova bi nova zajednica država* na temelju dosadašnjih iskustava na području europske integracije mogla predstavljati srednje rješenje između Europske gospodarske zajednice (EGZ) i Europske zajednice za slobodnu trgovinu (EFTA), tj. ona bi morala biti manje birokratska i centralistička nego EGZ, a više integrirana nego EFTA. Ta zajednica neutralnih država u jadransko-podunavskom prostoru mogla bi biti ostvarivana u etapama, a u početku bi unutar nje mogla biti *kombinirana carinska unija s jedinstvenom zonom slobodne trgovine.* Kao konačni cilj bi trebala biti što veća ukupna gospodarska integracija i uska politička suradnja.

Ova bi zajednica država tvorila *neutralnu zonu između država-članica Sjeverno-atlantskog pakta i Varšavskog pakta.* U daljnjoj budućnosti mogla bi na ovaj način biti integrirana i neutralizirana čitava istočna Europa između Rusije i Njemačke.

Jadransko-podunavska zajednica neutralnih država mogla bi s Europskom gospodarskom zajednicom i drugim zajednicama država zaključiti posebne ugovore.

Države-članice te nove zajednice neutralnih država mogle bi *međusobno zaključiti obrambeni pakt* u svrhu zajedničke obrane protiv napadaja.

Jadransko-podunavska zajednica neutralnih država mogla bi u početku obuhvatiti ove države: *Hrvatsku, Sloveniju, Crnu Goru, Albaniju, Srbiju, Makedoniju i eventualno Rumunjsku.*

Sve ove države imaju danas sličan društveno-gospodarski sustav, što bi olakšalo integraciju pojedinih država u Zajednicu. Nadalje je moguće, da bi u nekim državama-članicama, pored socijalističkog privrednog sektora, postojao i privatni, što ne bi otežavalo integraciju i funkcioniranje Zajednice.

HRVATSKA

državna granica

granica pokrajina

REPUBLIKA HRVATSKA: SA ČETIRI POKRAJINE I SAMOUPRAVNIM PODRUČJEM U VOJVODINI
/J. Aleksić/

III. HRVATSKA DRŽAVA I NJEZIN UNUTRAŠNJI POREDAK

1. OSNOVNA NAČELA ZA UREĐENJE HRVATSKE DRŽAVE I DRUŠTVA

a) *Ostvarenje prava samoodređenja*

Prvi cilj hrvatske borbe za oslobođenje je ostvarenje prava samoodređenja *u obliku hrvatske države,* koja *hrvatskom narodu i svim svojim stanovnicima* mora prema vani i u unutrašnjosti osigurati *slobodu, ravnopravnost, normalan razvoj i demokratski poredak.* Hrvatska država mora ispuniti krupne vanjske i unutarnje zadatke. Prema težnjama hrvatskog naroda i suvremenog naprednog svijeta za ispunjenje svojih zadataka hrvatska bi država morala počivati na ovim načelima:

b) *Vanjski zadaci; osiguranje nezavisnosti*

Ukidanje današnjeg i onemogućenje svakog kolonijalnog položaja Hrvatske i njezinih stanovnika prema drugim narodima, stranim državama i silama.

Politička vlast i sva materijalna dobra pripadaju stanovnicima Hrvatske.

Hrvatska država *osigurava* svoje stanovništvo i privredu *protiv eksploatacije* po stranim silama i privrednim *društvima.*

Hrvatska država *omogućuje i jamči* Hrvatskoj i njezinim stanovnicima *međunarodnu ravnopravnost i slobodni razvoj.*

Hrvatska država (Republika Hrvatska) je u vanjsko-političkim odnosima *neutralna.* Ona može zaključiti obrambeni pakt s drugim neutralnim državama. Hrvatska država je bitan čimbenik mira.

Republika Hrvatska *surađuje* s drugim narodima u jugoistočnoj Europi u *svrhu ostvarenja Jadransko-podunavske gospodarske zajednice.*

c) *Unutarnji zadaci: sloboda, ravnopravnost, demokratski poredak i blagostanje čitavog stanovništva*

Hrvatska država omogućuje ostvarenjem prava samoodređenja naroda *demokratski poredak.* Uspostavljaju se i *jamče osnovna ljudska prava svih građana.*

Osigurava se ravnopravnost svih stanovnika, bez obzira na društveno porijeklo, rasu, nacionalnu pripadnost i vjeru.

U hrvatskoj državi su zajamčena *puna prava srpske i drugih manjina.*

Jamči se *sloboda govora i tiska, sloboda sastajanja i organiziranja u političke, profesionalne i druge organizacije.*

Osigurava se *sloboda mišljenja, savjesti i vjere te nepovredivost političkih protivnika.*

Država jamči *slobodu izbora zvanja i kretanja za sve građane, nepovredivost privatnog i obiteljskog života, stana i poštanske tajne.*

d) *Upravno-političko uređenje*

Hrvatsku državu tvore *slobodnom odlukom današnje republike Hrvatska i Bosna i Hercegovina kao i Sandžak, Boka Kotorska, Srijem i Bačka.*

Unutrašnja podjela na pokrajine ili zemlje provodi se *na temelju sporazuma između republika Hrvatske i Bosne i Hercegovine te ostalih hrvatskih zemalja.*

U svrhu konačnog uklanjanja svih napetosti sa *Srbijom i Crnom Gorom* provodi se *izmjena pučanstva* i prema potrebi korektura granica.

e) *Društveno-gospodarski poredak*

Jedna od osnovnih zadaća hrvatske države sastoji se u *osiguranju dostojnog i suvremenog životnog standarda* svim njezinim stanovnicima. U tu svrhu se osigurava *pravedna podjela dobara i narodnog dohotka* između pojedinih socijalnih skupina.

Onemogućuje se privilegiranost jedne društvene klase ili političke skupine i pojedinaca na račun drugih.

Onemogućuje se stvaranje monopola u privredi i na drugima područjima društvenoga života po političkim organizacijama i skupinama, društvenim klasama i raznim interesnim skupinama i pojedincima te po stranim zemljama, političkim i gospodarskim organizacijama.

Prirodna bogatstva i proizvodna sredstva stavljaju se *u službu čitave zajednice.*

Ostvaruje se *optimalna kombinacija društvene i privatne privrede u demokratskom poretku.*

Općim društvenim ciljevima ima *ravnopravno služiti društveno i privatno vlasništvo.*

Privredna djelatnost odvija se na temelju *slobodne inicijative* i *tržišne privrede.*

Onemogućuje se stvaranje birokratskog privrednog sustava bez odgovornosti predstavnika i upravljača privrede i privrednih poduzeća.

Hrvatska privreda se organski uključuje u međunarodnu izmjenu dobara i usluga.

Na ovim političkim i gospodarsko-društvenim načelima morao bi biti zasnovan ustav i osnovno zakonodavstvo buduće hrvatske države.

2. POLITIČKO UREĐENJE

Osnovna ljudska prava mogu biti potpuno ostvarena samo *u demokratskom sustavu.* Demokratski sustav isključuje totalitarizam i diktaturu.

Dosljedna primjena demokratskih načela uvjetuje *višestranački poredak.* Sve stranke moraju imati ista prava i iste mogućnosti nastupanja na izborima i zastupanja u Saboru, uz poštivanje osnovnih demokratskih sloboda, ustava i zakona. Nijedna stranka, ni skupina ne može za sebe tražiti pravo isključivog predstavljanja naroda.

Hrvatska država mora jamčiti *osnovna prava narodnim manjinama,*

među kojima je najveća *srpska narodna manjina.* Starosjedioci *Srbi* u hrvatskim krajevima sastavni su dio hrvatske zemlje i života, Hrvatska je domovina Hrvata i domovina starosjedioca Srba. Uvodeći osnovna ljudska prava u ustav i zakonodavstvo, Hrvati Srbima jamče politička, kulturna, vjerska i socijalna prava, kao građanima i narodnoj manjini. Ali, s druge strane, Srbi u Hrvatskoj moraju preuzeti *obaveze lojalnosti prema svojoj domovini Hrvatskoj* u svrhu stvaranja trajnog mira te prestati biti oruđem Srbije u suzbijanju hrvatskih nacionalnih težnja i oštećivanju hrvatskih nacionalnih interesa. U vlastitom je interesu Srba u Hrvatskoj, da se priključe Hrvatima u borbi protiv velikosrpske i komunističke diktature i za ostvarenje hrvatske demokratske države, u kojoj će oni imati ista prava kao Hrvati i moći mirno živjeti i razvijati se kao narodna manjina. Veći broj potpisnika Srba i pravoslavaca Hrvata na jezičnoj Deklaraciji 1967. i sudjelovanje u slobodarskom hrvatskom narodnom pokretu osobito 1969.-1971. zacrtava novi put u toj suradnji i ima veliko značenje za budućnost.

U Hrvatskoj žive, osim Srba, i mnogobrojni *pravoslavni Hrvati,* koje današnje jugoslavenske vlasti ubrajaju među Srbe, a kojima buduća demokratska hrvatska država mora zajamčiti punu slobodu ispoljavanja svoje nacionalne svijesti i pripadnosti.

Sve *vjeroispovijesti su ravnopravne, a Crkva* je u duhu tekovina moderne civilizacije *odvojena od države.* Kako se pravoslavne Crkve u načelu organiziraju prema državnim područjima na bazi posebnih Crkava, tako će se i na hrvatskom državnom području, držeći se istoga načela, Pravoslavna crkva odvojiti od Srpske pravoslavne Crkve i konstituirati u samostalnu (autokefalnu) crkvu, slično kao što je ustanovljena Makedonska pravoslavna Crkva.

Polazeći od današnjih *republika Hrvatske te Bosne i Hercegovine,* one bi na temelju sporazuma i slobodne volje njihovog stanovništva kao stare hrvatske zemlje trebale tvoriti jezgru buduće hrvatske države (Republika Hrvatska). K njima treba priključiti Sandžak, Boku Kotorsku, Srijem i Bačku. S obzirom na izmiješanost hrvatskog i srpskog pučanstva u raznim krajevima, u obostranom interesu Hrvata i Srba bila bi opsežnija *izmjena pučanstva između Hrvatske i Srbije.* Radi uređenja odnosa s Crnom Gorom, potrebna je izmjena pučanstva Hrvatske i s tom zemljom. Sa Slovencima će Hrvati morati povesti pregovore o istom problemu, koji, za razliku od Srbije i Crne Gore, u manjoj mjeri utječe na hrvatsko-slovenske odnose.

Različiti povijesni razvoj i posebnost hrvatskih zemalja danas su i praktički od velikog značenja i moraju doći do izražaja kod uređenja hrvatske države. Jaka svijest stanovništva, osobito Bosne i Hercegovine, o svojoj posebnosti, jake vjerske skupine —katolici, muslimani i pravoslavci—, prisutnost narodnih manjina, kao i potreba demokratizacije jednog dijela uprave u modernoj državi, nameće *decentralističko uređenje* hrvatske države na pokrajine ili zemlje. I kod toga rješenja treba voditi računa o tome, da Sandžak tvori sa B-H jednu cjelinu.

Hrvatsko državno područje moglo bi biti podijeljeno na ove četiri pokrajine ili zemlje, koje bi imale svoj Sabor i svoju vladu:

1. *Panonska Hrvatska,* koja se sastoji iz ovih područja: sjeverne Hrvatske, Like, kontinentalnog dijela Gorskog Kotara, Slavonije, Srijema, Baranje i Bačke. Sjedište pokrajine je Zagreb.

2. Pokrajina *Bosna i Hercegovina sa Sandžakom.* Sjedište pokrajine je Sarajevo.

3. Pokrajina *Dalmacija.* Sjedište pokrajine je Split.

4. Pokrajina *Istarska Hrvatska,* koja obuhvaća Hrvatsko Primorje. Istru i jadranski dio Gorskog Kotara. Sjedište pokrajine je Rijeka.

Za svu državu su organizirani ovi *zajednički poslovi:* zajednička državna uprava, gospodarska i financijska politika, novac, vanjska politika, glavni promet, pošta, brzojav i telefon, vojska i obrana zemlje uz potporu teritorijalne obrane, visoko školstvo, jedan dio stručnog školstva i vrhovni sud.

Središnja uprava provodi svoje poslove izravno i preko pokrajina, kotareva i općina.

Pokrajine su autonomne u školstvu, osim visokog i jednog dijela stručnog školstva, u sudstvu, osim vrhovnog i ustavnog sudstva, pokrajinskim financijama, u lokalnom prometu i pokrajinskoj upravi.

Pokrajinski ustavi, zakoni i uprava moraju biti u skladu s ustavom, zakonima i upravom *Republike Hrvatske.*

U okviru pokrajine Panonska Hrvatska može se urediti za Srijem, Baranju i Bačku posebno autonomno-upravno područje Vojvodina sa sjedištem u Subotici.

Unutar pokrajina slijedeće upravne jedinice su kotarevi i općine.

Osnovna politička jedinica u državi je općina. Kotarevi nemaju samoupravnih funkcija, nego su izvršni organi državnih vlasti.

Sjedište hrvatskog Sabora i hrvatske vlade je u Zagrebu.

Na bazi ovih načelnih prijedloga za opća politička rješenja moguća je suradnja među svim demokratskim snagama u domovini i u emigraciji, koje teže za ostvarenjem osobne slobode i demokracije u Hrvatskoj i nezavisnosti prema vani. Razlike u pogledima na unutrašnje rješenje problema u okviru međunarodne neutralnosti i samostalnosti ne moraju biti zapreka u radu za ostvarenje hrvatske države kao zajedničkog cilja. Uska suradnja nameće se i s narodima u jugoistočnoj Europi u svrhu ostvarenja jadransko-podunavske gospodarske zajednice.

Različiti stranački programi s ciljem ostvarenja hrvatske države ne moraju biti zapreka suradnji na bazi gore iznesenih temeljnih načela.

3. DRUŠTVENO-GOSPODARSKI SUSTAV

Temelj društveno-gospodarskog poretka u budućoj hrvatskoj državi je *uklanjanje današnjeg kolonijalnog položaja Hrvatske prema Srbiji i trajno onemogućenje bilo kojeg drugog stranog gospodstva u Hrvatskoj.* To je bitni preduvjet, da prirodna bogatstva i proizvodna sredstva mogu

biti stavljena u službu čitave zajednice, odnosno svega stanovništva hrvatske države. To privredno oslobođenje od vanjske dominacije i eksploatacije ujedno je preduvjet za sprečavanje nastajanja ne samo stranih, nego i domaćih monopola u korist raznih političkih i drugih interesnih skupina.

Socijalni i ekonomski problemi imaju danas ogromno značenje u čitavome svijetu. Glavno mjerilo za uspjeh svakog društvenog sustava su životne prilike i životni standard širokih narodnih slojeva. Za očuvanje socijalnog i političkog mira od goleme je važnosti *pravedna podjela narodnog dohotka* između pojedinih socijalnih skupina. Rješenje tih pitanja bit će jedna od najvažnijih zadaća hrvatske države.

Nakon neuspjeha komunističkog socijalno-ekonomskog sustava, treba tražiti *nova rješenja,* imajući uvijek *u vidu opće interese zajednice, zadovoljenje potreba širokih narodnih slojeva i trajno održanje socijalnog mira.* Umjesto komunističkog socijalnog i ekonomskog sustava, koji zarobljuje i eksploatira seljaka, radnika i intelektualca i koji uvodi u privredi birokratizam bez odgovornosti političkih i privrednih vođa i upravljača, mora stupiti *novi socijalni demokratski sustav,* koji radnome čovjeku omogućuje udjel u nacionalnom dohotku u omjeru s njegovim doprinosom i osigurava *dostojan životni standard i pokriće normalnih materijalnih i kulturnih potreba. Privilegiranosti* jedne društvene klase ili političke skupine *ne smije biti,* a sva prirodna bogatstva i proizvodna sredstva moraju biti stavljena u službu čitavog naroda.

S time u vezi mora se *isključiti i trajno onemogućiti monopol* u privredi po jednoj političkoj stranci, društvenoj klasi ili interesnoj grupi. Taj postulat danas je od najveće važnosti, kada i u zapadnim demokratskim državama izravni udjel države i društva i njihov utjecaj u privredi biva sve veći. Kao daljnji preduvjet za ostvarenje gore navedenih ciljeva mora se razviti *novi socijalno-ekonomski sustav.*

Novi društveno-gospodarski sustav mora biti *optimalna kombinacija društvene i privatne privrede u demokratskom političkom poretku.* Zato se uz društveni sektor mora pogodovati razvitak privatnog sektora s privatnim poduzećima u pojedinim granama privrede, da se omogući slobodna konkurencija i funkcioniranje zakona tržišta u službi općih interesa čitave društvene zajednice. Društveni sektor mora biti pod kontrolom javnosti te mora raditi pod istim uvjetima kao privatna poduzeća. Da se postigne brz i trajan napredak u privredi, mora se osigurati, da privatna inicijativa i osobni interes dođu do punog izražaja, kao osnovne pokretne snage u privrednom životu.

Iz svega slijedi, da se u općem interesu *ne će vraćati u privatne ruke krupna industrijska, trgovačka, bankarska, prometna i druga poduzeća.* Ta će se poduzeća reorganizirati, da posluju po načelima privatnog poduzeća, ravnajući se prema principu rentabilnosti i snošenja odgovornosti njegovih funkcionera, uz oslobođenje od birokratskih mjera i političkog monopola. To znači, da bi se poduzeća pretvorila u dionička društva, a dionice bi se podijelile između središnje državne vlasti, pokrajina i općina, već prema njihovom doprinosu u izgradnji tih poduzeća i prema njihovom općem značenju. Izvjesni manji dio dionica bi se uz određene uvjete mogao ustupiti radnicima, namještenicima i potrošačima. Ta i

druga velika poduzeća građena su na žrtvama čitavog naroda, pa prema tome zajednica dolazi u prvome redu u obzir kod podjele vlasništva u novom demokratskom poretku.

Uz tako reorganizirana velika i veća poduzeća mogu se slobodno osnivati i razvijati privatna poduzeća, koja će uz iste uvjete rada stupiti u konkurenciju s društvenim sektorom. Sitna privredna poduzeća manje su prikladna za društveni sektor. Tu će se raširiti pretežno privatna poduzeća, a veliku će ulogu igrati najraznovrsnije *zadruge*, koje i danas postoje

VELIKOSRPSKO «RJEŠENJE»
HRVATSKOG PITANJA U SADAŠNJOJ JUGOSLAVIJI

u velikom broju, ali su bez slobode i izvršni su organi Komunističke partije. Demokratizirane slobodne zadruge zauzet će svakako veoma važno mjesto u budućnosti, a posljedica demokratizacije bit će i to, da će i one morati stupiti u slobodan natječaj na tržištu.

Ni veliki građevni objekti i gradilišta ne dolaze u obzir za vraćanje prijašnjim vlasnicima, nego radikalna reorganizacija poslovanja i upravljanja na principu rentabilnosti poduzeća.

Nakon totalnog neuspjeha komunističke agrarne politike, u *poljoprivredi su potrebne radikalne promjene.* Obiteljsko *seljačko gospodarstvo* najprikladnija je proizvodna jedinica u poljoprivredi. Država i seljačke organizacije moraju unapređivati razvoj obiteljskog seljačkog gospodarstva, da ono može racionalno upotrebljavati proizvodna sredstva i osiguravati sposobnost konkurencije hrvatske poljoprivrede prema drugim zemljama. Pri tome kao glavna svrha seljačkog gospodarstva mora biti opskrba zemlje hranom i poljoprivrednim sirovinama, osiguranje života i razvoja seljačke obitelji, održanje socijalne ravnoteže u okviru čitavog naroda te osiguranje primjerenog dohotka seljačkoj obitelji. Danas seljačko gospodarstvo u doba industrijske civilizacije čini čitavom društvu posebnu uslugu njegom i zaštitom prirode i održanjem ravnoteže u prirodi. Ova socijalno-ekološka funkcija poljoprivrede dobiva preko obiteljskog seljačkog gospodarstva sve više na važnosti.

I seljačko gospodarstvo morat će tražiti *nove organizacijske forme,* osobito u pogledu suradnje između pojedinih gospodarstava na širokoj bazi i zajedničke upotrebe proizvodnih sredstava, a u prvome redu strojeva, ali i zgrada, pa i u pogledu zajedničkog obavljanja nekih radova. To je potrebno u svrhu prilagođenja novom gospodarskom i tehničkom razvoju. Bitno je kod toga, da seljak ostane osobno slobodan i da se služi prednostima zajednice i sa svoje strane dade svoj doprinos zajednici.

Jedna od glavnih mjera za unapređenje seljačkog gospodarstva i poljoprivrede općenito sastoji se u davanju povoljnih kredita te u posebnim dotacijama kod poboljšanja agrarne strukture i izgradnje zdravog tržišta. Domaća poljoprivreda mora biti sposobna za natjecaj na međunarodnom tržištu, ali, s druge strane, mora joj biti pružena zaštita protiv nelojalne strane konkurencije. Važno sredstvo unapređenja poljoprivrede je i politika cijenâ, koja uz interes poljoprivrede mora uzeti u obzir i interese čitave zajednice i mogućnosti tržišta. Vanjska trgovina mora uzeti u obzir interese i značenje domaće poljoprivrede.

Država štiti vlasništvo seljaku nad njegovim gospodarstvom, a omogućuje mu, osobito kreditom, povećanje posjeda kupnjom ili zakupom zemljišta.

U planinskim krajevima i u krajevima s otežanim uvjetima proizvodnje potrebno je u svrhu održavanja seljačkih obitelji primijeniti posebne socijalne mjere, osim ekonomskih, da se spriječi depopulacija tih krajeva.

Uz seljačko gospodarstvo potrebno je razviti *industrijsku poljoprivredu,* ali koja ne smije opterećivati državnu blagajnu i zajednicu, nego poslovati po načelima samostalnog poduzeća i ravnati se prema rentabilitetu. Potreba industrijskih poljoprivrednih gospodarstava proizlazi iz činjenice, da se danas velike površine zemljišta nalaze u vlasništvu zadruga i zajednice općenito. Jedan dio te površine treba dati seljacima na dugoročan zakup. No kako se odlaskom mlađih naraštaja sa sela broj seljaka i interes za poljoprivredu znatno smanjuje, morat će se reorganizirati današnji društveni sektor u prilog stvaranja velikih gospodarstava

za masovnu proizvodnju stanovitih proizvoda na industrijskoj bazi, dok će ostatak društvenih imanja preuzeti funkcije dobara za proizvodnju sjemena i rasplodne stoke, za škole i specijalnu izobrazbu seljaka, stručnjaka i tehničara.

Dok je *zemljište u poljoprivrednim zonama vlasništvo privatno i društveno,* dotle zemljište izvan te zone kod svih prodaja izvan uže obitelji uz posebno uvjete prelazi u društveno vlasništvo (općina, pokrajina, država), koje se uz posebne uvjete daje dugoročno na korištenje privatnicima, društvenim ustanovama i poduzećima. Nepoljoprivredna gradilišta moraju biti u društvenom vlasništvu.

Građevne objekte mogu u svim veličinama graditi privatna i društvena poduzeća u svome vlasništvu i uz uvjete slobodne konkurencije.

Radnik mora u hrvatskoj državi dobiti svoja osnovna *radnička demokratska prava,* koja su danas pogažena. U novom društvenom poretku radnik mora imati trajno jamstvo, da može osnivati svoje demokratske *organizacije,* da *samostalno i slobodno bira svoje predstavnike,* koji će zastupati njegove interese i boriti se za njegova prava. Radniku mora biti zajamčeno *pravo štrajka* kao osnovno demokratsko pravo. Radnik mora dobiti *pravednu odštetu za rad,* da može osigurati normalni život svoje obitelji i zadovoljiti i materijalne i kulturne potrebe. Radnik ima pravo na svoj *udjel u povećanju produktivnosti* i u napretku u privredi prema svome doprinosu. Sudjelovanje radnika u poslovanju poduzeća regulirat će se posebnim zakonima, u smislu stranog i domaćeg iskustva na tome području. Pri tome i u zakonskim okvirima, radnik treba imati stvarno pravo suodlučivanja i pravo na informacije o poslovanju, a ne biti obična fasada, iza koje stoje partijski i grupaški interesi.

Namještenici, slobodna zvanja i privatni privrednici imaju na temelju demokratskog poretka *puna prava organiziranja i zaštite svojih profesionalnih i socijalnih interesa.*

Društvo i privreda moraju biti organizirani tako, da pojedinac postigne maksimum ostvarenja osobnih prava bez oštećivanja zajednice. Pojedinac se podređuje interesima zajednice, jer se on može održati samo u okviru zajednice, koja mora trajno nastojati doseći što veći napredak i prosperitet.

Hrvatska privreda mora se *organski uključiti u međunarodnu izmjenu dobara i usluga* i nastojati postići što veći efekt. Izvoz visoko kvalitetnih dobara i usluga je prvi i najbitniji uvjet za to. Poljoprivreda i turizam, industrija i sirovine te usluge u prometu pružaju hrvatskoj privredi velike mogućnosti u međunarodnoj izmjeni.

Među temeljna demokratska prava spada i *sloboda kulturnog stvaranja,* a ujedno i korišćenja blagodati svih dostignuća kulture i civilizacije za sve građane. Tu spada i pravo na školovanje, uvijek vodeći posebnu brigu o potrebama društvenog i ekonomskog života zajednice.

Državna vlast u suvremenom demokratskom poretku ne može se ograničiti na ulogu promatrača i stražara u ekonomskom i socijalnom životu, ali ona ne može uzeti ni monopol vlasništva i upravljanja u privredi. Njezina je *osnovna zadaća u privredi, da pojedinim društvenim slojevima*

i granama privrede osigura pravedni udjel u narodnom dohotku, da posreduje i izravnava u konfliktima, da ne dozvoljava izrabljivanje slabijega te da iz *zajedničkih sredstava poduzimlje mjere u korist slabijih slojeva,* kao i mjere, koje su u interesu održanja zdrave *socijalne ravnoteže.* Država mora unapređivati i pomagati *razvijanje privatnog i društvenog sektora privrede,* dok će omjer privatnog i društvenog sektora privrede biti po narodu određen u vidu općih narodnih interesa i prema stupnju opće-ekonomskog i socijalnog razvoja. Imajući pred očima te ciljeve, čitava ekonomska politika mora poštivati osnovne zakone svakog zdravog tržišta: *slobodno funkcioniranje ponude i potražnje.*

IV. SREDSTVA ZA OSTVARENJE HRVATSKE NACIONALNE SLOBODE I DRŽAVE

Hrvatski narod u domovini predstavlja glavninu hrvatskih političkih snaga. Emigracija je bitno produženje i pojačanje snaga u domovini i predstavlja danas moćan i utjecajan politički čimbenik. Sve te snage su potencijalni članovi budućeg hrvatskog fronta i pokreta u borbi za hrvatsku demokratsku državu. Te snage će imati uspjeha, ako se uklope u zbivanje u naprednom svijetu i ako se ujedine u borbi za slobodu s drugim ugroženim narodima. Hrvatska borba za slobodu je usmjerena protiv današnje sovjetsko-srpske, kao i svake druge okupacije i agresije. Stranačke i ideološke razlike ne bi u današnjim sudbonosnim zbivanjima trebale biti zapreka za zajednički rad i nastup u tome okviru. Tko je protiv tuđe vlasti i okupacije u Hrvatskoj, tko nije pred hrvatskim narodom kompromitiran i ne želi mu nametnuti diktaturu i totalitarizam, taj će naći svoje mjesto u okviru novih velikih zadataka.

Skori događaji odlučit će sudbinom Hrvatske i njezinog stanovništva za dugo vremena. U kojoj će mjeri ta sudbina biti odlučena mirnim, a u kojoj mjeri sredstvima otvorene borbe, sada je nejasno. Hrvati danas moraju na sve biti pripravni. Držanje Srbije i Srba prema hrvatskim nacionalnim ciljevima uvelike će utjecati na tok događaja. Do sada sa srpske strane nema znakova razumijevanja i potpore Hrvatima. Možda će odgovorni Srbi u svome interesu uvidjeti opravdanost hrvatskih zahtjeva i izbjeći nepotrebnu borbu i žrtve?

NAPOMENA

Suvremeni problemi političkog i socijalnog uređenja hrvatske države i njezinog međunarodnog položaja obrađeni su u *novije vrijeme* posebno u ovim publikacijama:

J. Petričević: Hrvatski nacionalni problemi i ciljevi. «Hrvatska revija», god. XIV., sv. 2-3, 1964. (Posebni otisak).
J. Petričević: Put k ostvarenju hrvatske države i međusobni odnosi država-nasljed-

nica Jugoslavije.* «Hrvatska revija», god. XVI., sv. 1, 1966 (Posebni otisak).
x x x: *Program hrvatske demokratske opozicije.* München, 1968.
Hrvatska danas i sutra. Prvi simpozij Hrvatske revije, Knjižnica Hrvatske revije, München, 1969.
Hrvatski razgovori o Slobodi. Drugi Simpozij Hrvatske revije. Drugo izdanje. Knjižnica Hrvatke revije, Barcelona, 1974.

Ove su publikacije dobrim dijelom bile upotrebljene kod izrade gornjeg prikaza.

Prije je kod Hrvata na seljačkoj bazi *Stjepan Radić* razvio napredni načelni politički i društveno-gospodarski program za uređenje *hrvatske seljačke republike,* koji je 1921. prihvaćen kao *program Hrvatske Seljačke Stranke («Ustav Neutralne Seljačke Republike Hrvatske»).*

Vodstvo Hrvatske seljačke stranke je u Drugom svjetskom ratu prihvatilo Jugoslaviju kao okvir za rješavanje hrvatskog pitanja. Nakon rata, dr. Krnjević, napose jasno nakon Mačekove smrti, raskinuo je s tom politikom i postavio zahtjev za stvaranje hrvatske države.

Ustaški pokret nije imao, osim opće ideje hrvatske države, *razrađeni* politički, niti društveno-gospodarski *program. Improvizacije staleškog društvenog uređenja* u NDH od 1941.-1945. bile su više kopije stranih ideja i programa na hrvatskim društvenim temeljima i u nekim prijašnjim organizacijama. Osnova programa bila je ostvarenje hrvatske države.

Hrvatski komunisti su već prije prošlog rata i u sâmom ratu *prepustili Srbima rješavanje hrvatskih* političkih i društveno-gospodarskih *problema* u velikosrpskoj Jugoslaviji. Posljedica toga je ponovni *kolonijalni položaj Hrvatske,* koji još uvijek traje.

MISAO NA HRVATSKU: *Crkva sv. Marka, Banski dvori* (lijevo) i *Sabornica.*

UJEDINJENI NARODI GODINE 1975. I HRVATI

ANĐELKO BELIĆ

JA SAM se neki dan na našem sveučilištu upoznao s izraelskim generalom Moše Dayanom. On je rekao, da nema mnogo povjerenja u Ujedinjene Narode kao sredstva za rješenje izraelskog pitanja, jer da Ujedinjeni Narodi nisu dovoljno djelotvorni.

Ako najslavniji izraelski vojnik-političar veli, da za rješenje izraelskog pitanja Ujedinjeni Narodi nisu pravo mjesto, što da mislimo mi Hrvati o toj organizaciji, kao mogućem forumu za rješavanje našeg pitanja?

Međutim, ako pitamo Jasira Arafata, što on misli o Ujedinjenim Narodima, čut ćemo onda sasvim drugačiji odgovor. Da ne ulazim u nikakovu analizu mogućeg Arafatovog mišljenja, predlažem čitaocima, da pažljivo pročitaju niže navedenu «Rezoluciju» Glavne Skupštine Ujedinjenih Naroda, koja se odnosi na palestinsko pitanje, i da u svakom redku, gdje se spominje riječ «Palestina» i «palestinski», te riječi u duhu zamijene s riječima «Hrvatska» i «hrvatski». Rezolucija ima naslov na engleskom «On Palestinian Rights», što znači «O palestinskim pravima» i izglasana je sa 89 glasova u korist rezolucije, 8 protiv i 37 uzdržanja. Glasovanje je izvršeno u zgradi Ujedinjenih Naroda u New Yorku na 22. studenoga 1974. Slijedi točan tekst rezolucije:

«Glavna Skupština

Nakon što je promotrila pitanje Palestine,

Nakon što je čula izjavu Palestinske Oslobodilačke Organizacije, koja predstavlja narod Palestine,

Nakon što je čula druge izjave, koje su bile dane za vrijeme raspravljanja,

Duboko zabrinuta, da još uvijek nikakovo pravedno rješenje palestinskog pitanja nije postignuto, i priznajući, da pitanje Palestine trajno predstavlja opasnost međunarodnom miru i sigurnosti.

Priznajući da palestinski narod ima pravo na samoopredjeljenje u skladu s Poveljom Ujedinjenih Naroda,

Izražujući tešku zabrinutost, što je palestinski narod spriječen u uživanju svojih neotuđivih prava, i napose u uživanju svog prava na samoopredjeljenje,

Vođena ciljevima i načelima Povelje,

Pozivajući se na svoje prijašnje rezolucije, koje potvrđuju pravo palestinskog naroda na samoopredjeljenje,

1. Ponovno potvrđuje neotuđiva prava palestinskog naroda, koja uključuju:
   (a) Pravo na samoopredjeljenje bez vanjskih utjecaja;
   (b) Pravo na narodnu nezavisnost i suverenost;
2. Ponovno potvrđuje pravo Palestinaca, da se vrate svojim domovima i posjedima, s kojih su bili protjerani i iskorijenjeni, i poziva njihov povratak;
3. Naglašuje, da puno poštivanje neotuđivih prava palestinskog naroda i njihovo ostvarenje jesu neobhodni za rješenje palestinskog pitanja;
4. Priznaje, da je palestinski narod glavni sudionik pri stvaranju pravednog i trajnog mira na Bliskom Istoku;
5. Nadalje priznaje pravo palestinskog naroda, da na svaki način zadobije svoja prava, koja su u skladu sa svrhom i načelima Povelje Ujedinjenih Naroda;
6. Poziva sve države i međunarodne organizacije, da dadu svoju pomoć palestinskom narodu u njegovoj borbi za obnovljenje svojih prava, u skladu s Poveljom;
7. Zahtijeva od Glavnog Tajnika, da uspostavi dodire s Palestinskom Oslobodilačkom Organizacijom u svim stvarima, koje se tiču palestinskog pitanja;
8. Zahtijeva od Glavnog Tajnika, da izvijesti Glavnu Skupštinu na svojoj tridesetoj sjednici o stvarnoj primjeni ove rezolucije;
9. Odlučuje, da se predmet pod naslovom «Palestinsko pitanje» stavi na privremeni ročišnik tridesete skupštine.»

Osim ove rezolucije, donesena je još i jedna druga, gdje se Palestinskoj Oslobodilačkoj Organizaciji daje status «promatrača» na svim sastancima, koji bi bili organizirani pod okriljem Glavne Skupštine.

Ipak, usprkos ovim rezolucijama, palestinsko pitanje još nije riješeno. Očito je, da paralelno uz Ujedinjene Narode, kao središta za kolektivno rješavanje međunarodnih problema, postoji na međunarodnom polju još jedan drugi sklop sila, koji radi u skladu s Ujedinjenim Narodima, kada mu se to sviđa; a ide protiv odluka Ujedinjenih Naroda, kad mu takove odluke politički ne odgovaraju. Takav odnos snaga stvarno je bio već predviđen 1945. u San Franciscu, kad se je sastavljala Povelja Ujedinjenih Naroda. U međunarodnim odnosima, još prije nekoliko stoljeća, prihvaćen je princip o suverenoj jednakosti velikih i malih država. To znači, da u Glavnoj Skupštini Ujedinjenih Naroda, neke male, novonastale otoci-države, s manje od milijun stanovnika svaka od njih, imaju jednaka prava glasanja u Glavnoj Skupštini kao države obujma Sjedinjenih Država, Kine ili Rusije. Ili, uzmimo primjer karibskih država, Trinidad i Tobago, Jamaica, Haiti i Santo Domingo, po veličini patuljaste države, nadglasuju, po postojećem sustavu, kombiniranu snagu Sjedinjenih Država, Rusije i Kine! Rezultat glasovanja: četiri suverene države protiv tri! Kako stvari danas stoje, oko 5 % pučanstva cijelog svijeta ima u Glavnoj Skupštini absolutnu većinu, a 10 % tog istog pučanstva, ima dvotrećinsku većinu, koja teoretski može donositi najsudbonosnije odluke za obstanak ili nestanak čitavog čovječanstva!

Protuteza ovom stanju stvari u Glavnoj Skupštini jest činjenica postojanja Sigurnosnog Vijeća, čija je glavna ovlast sadržana u jednostavnim definicijama, da svi članovi Ujedinjenih Naroda prenose na Sigurnosno

Vijeće «prvenstvenu odgovornost» za održanje međunarodnog mira i sigurnosti, i da se svi članovi Ujedinjenih Naroda obvezuju, da će u dobroj vjeri ispuniti odluke Sigurnosnog Vijeća. Tko su ti članovi Sigurnosnog Vijeća, čije će odluke u dobroj vjeri ispuniti svi članovi Ujedinjenih Naroda? Ima ih svega petnaest; deset se od njih biraju na dvogodišnju službu, dok su pet od njih za sva vremena tamo predstavljene, i bez njihove suglasnosti se ne može poduzeti nikakova međunarodna djelatnost. To su veliki pobjednici iz Drugog svjetskog rata: Sjedinjene Države, Engleska, Francuska, Rusija i Kina. Ako se bilo koji od njih usprotivi makar i inače jednodušnoj odluci toga tijela, ništa se ne može poduzeti: to je taj slavni «veto», institucija međunarodne politike, koja daje pravo «Velikoj Petorici», da spriječe bilo koju međunarodnu djelatnost, ako je protivna njihovim političkim interesima. Naglašujemo, ovdje se ne radi o respektiranju jednog priznatog pravnog principa, već o zaštiti političkih interesa pobjednika iz prošlog rata. Svakomu je jasno, da je upravo smiješno, da su danas iz koncerta velikih sila formalno isključene snažne i miroljubive države kao Japan i Zapadna Njemačka.

Još nešto s time u vezi. Međunarodno pravo je zbirka pravnih pravila, koja se ne primjenjuju automatski i ex offo. Pravo na narodno samoodređenje sadržano je u Povelji Ujedinjenih Naroda, bilo je obilato primjenjivano u procesu dekolonizacija. Ali ono ne mora uvijek biti primijenjeno, jer Ujedinjeni Narodi, prema procesualnim pravilima iz same Povelje, mogu kad hoće, a ne moraju kad neće, ta ista pravila primjenjivati. Oni ne postupaju po pravdi, već prema interesima i odnosima snaga velikih sila. Još jedino nedekolonizirano carstvo na ovom svijetu je Sovjetska Rusija, koja je nakon boljševičke revolucije zadržala sve carske kolonije. I da ironija bude još veća, zadržala je, i nakon Drugog svjetskog rata i nakon Nürnberškog suđenja, Estoniju, Letoniju i Litvu pod svojom vlasti, bez obzira na činjenicu, da je do njih došla ujesen 1939. tajnim protokolom Hitlera i Staljina o dijeljenju istočne Europe na njemačke i ruske interesne zone. Ja sa slašću čitam mojim studentima telegram, kojim sovjetska vlada čestita nacističkoj vladi osvojenje Varšave!

Mi smo narod starih pravica. Za stare pravice borili su se hrvatski staleži protiv Madžara i Austrijanaca; za stare pravice digao je Matija Gubec svoju seljačku bunu; za stare pravice smo se kao studenti nazdravljali po vlaškouličkim i drugim krčmama i gradili protujugoslavenske barikade na Sveučilištu; za stare pravice već trideset godina organiziramo našu protujugoslavensku emigrantsku borbu. To je krasno, to je idealistički, to je točno, to je duboko, to je moralno nadahnjavajuće, to je pravno, to je ljudski, to je božanski. Ali samo do jednog stepena: jer, *mi smo se za stare pravice uvijek borili uzalud*. Nikada ih nismo ostvarili, osim efemerno u znaku Desetog Travnja. Prema tome, moramo zaključiti, da *borba za stare pravice negdje mora imati neku tešku pogrešku*.

Međunarodni odnosi imaju svoje standarde, svoja pravila igre, a koja mi ne igramo. Mi moramo promijeniti našu vanjsku politiku. Ne smijemo se samo pouzdavati u pravdu —koja možda negdje i postoji, ali ne za nas— već *moramo našu političku borbu podvrći pravilima igre koju diplomati igraju.*

Kemičari znadu gdje stoje. Oni pomiješaju dvije jedinice vodika s jednom jedinicom kisika, i uvijek dobiju vodu. Matematičari su dosta sigurni također. Oni uzmu dvije jabuke i dodaju još dvije jabuke, i sada imaju četiri jabuke. Malo im se komplicira život, kad uzmu dvije jabuke, dvije violine i dvije ribe; onda imaju šest čega? A politički naučenjaci jedva ikada znaju gdje stoje; njihov je teren pokretan kao saharski pijesak, i na njemu je teško bilo što graditi. Stoga se je njihovo polje ograničilo na relativno mali broj strogo znanstvenih djelatnosti. Njihov je pristup empirički. Oni bilježe i mjere samo ono, što je utvrđeno, da se je stvarno dogodilo. Kad se neke činjenice u sličnim okolnostima, na sličan način obnavljaju, onda oni postavljaju teoriju; a kad se teorija kroz dugo vremena opažanja pokaže kao uvijek postojeća, onda je proglašuju zakonom ljudskog političkog ponašanja. Prema tome vidimo, da nema znanstvene formule, po kojoj bi se svi budući politički problemi automatski rješavali. Samo neki od njih pokazuju tendenciju trajnog opetovanja.

Iznimku ovom mišljenju predstavljaju marksisti sa svojim povijesnim predeterminizmom. Oni su svoju teoriju proglasili čistom znanosti, i oni točno znadu što nam budućnost nosi. Netko je o tom napravio šalu, pa je rekao, da je na međunarodnom sastanku komunističkih povjesničara, filozofa i političkih naučenjaka, kratko nakon smrti Staljina, u Varšavi, ruski predsjedatelj ovako pozdravio skupinu: «Drugovi, prošlost se može mijenjati kako god se hoće, samo je budućnost nepromjenljiva.»

Koje su to bazične činjenice, koje su politički naučenjaci realističke škole priznali kao uvijek postojeće u svakom političkom sistemu?

Prvo: Kroz otprilike osam tisuća godina zabilježene povijesti, opaženo je i utvrđeno, da se ljudska narav nije skoro ni za dlaku promijenila. Okrutnost, lakomost, sebičnost, oholost, zavist, zloća, svadljivost, nepoštenje, sklonost mitu nalaze se gotovo nepromijenjene u svim pojedincima i skupinama, koje je povijest opisala od toliko tisućljeća unatrag do danas. Prije dvije tisuće godina Krist nas je učio, da ljubimo bližnjega svoga kao samoga sebe; činimo li to? A kad bismo to zaista radili, onda uopće ne bismo trebali nikakovih političkih teorija! Realistička škola prema tome tvrdi, da je mit i utopija graditi jednu političku teoriju, čiji je uvjet za uspjeh sveopća suradnja, idealizam, bratimstvo, nesebičnost, plemenitost i tako dalje. Realni se politički programi moraju bazirati na kombinaciji obih elemenata, slozi i neslozi, sebičnosti i nesebičnosti, sličnosti i različnosti. Mi se Hrvati strašno žalostimo, da toliko napora trebamo ulagati, da se u bilo čemu složimo. Mi nismo ništa drugačiji od preostatka ljudskog roda; ono što trebamo je, da se u praktičnom vođenju

politike pomaknemo s pretjerano idealističkog na niže realističko područje; mi trebamo manje ideologije, a više pragmatizma.

Drugo: Kroz isti taj razmak vremena politički realisti ustanovili su, da se čovjek uvijek borio za vlast, da je ta borba sastavni dio njegova značaja, i da će uvijek postojati. Žene su se borile s muževima za vlast u braku, muškarci međusobno da postanu gradonačelnici, senatori i predsjednici banaka; prinčevi da postanu kraljevi, a države da prošire svoje granice i tako povećaju svoju vlast, svoju nezavisnost i sigurnost. Potpis ugovora o svetosti sadanjih europskih granica u Helsinkiju nije nekom magikom promijenio ljudsku narav. Borba za vlast ići će dalje, i granice i vlade će se mijenjati prema odnosu realnih političkih snaga.

Amerika i Rusija borile su se za vlast za vrijeme Trumanovog hladnog rata, za vrijeme Kruščovljeve koegzistencije, za vrijeme Nixonove détente, a borit će se i u periodu Brežnjevljevog Helsinkija. Te zemlje ne ratuju samo zato, jer njihove oružane snage i njihovi sustavi savezništva stoje u ravnovjesju, u stanju «balance of power»; jedan rat s konvencionalnim oružjem mogao bi trajati dvadeset godina, a rat s atomskim oružjem dvadeset minuta. Ali borba za vlast će ići dalje, i jedna i druga strana pokušat će pojačati i proširiti svoje položaje, s povišenim naoružanjima i traženjem novih baza i saveznika.

U načelu, dosta su jasno povučene granice između interesnih zona Rusije i Amerike u Europi. U tom okviru interesnih zona moramo tumačiti tragični svršetak Madžarske revolucije. Madžari su slušali Radio Free Europe, nadali su se američkoj intervenciji, i čak intervenciji Ujedinjenih Naroda, ali nisu računali s krvavim političkim stvarnostima: Madžarska je bila sastavni dio sovjetskog političkog bloka, s članstvom u Varšavskom paktu, i rušenje jednog dijela tog bloka značilo je rušenje dijela sovjetske moći. A to Rusija nije mogla dozvoliti, čak i uz riziko ulaska u novi svjetski rat.

Slična situacija zbila se je nedavno s Portugalom. Portugal je dio američkog političkog bloka, s članstvom u NATO-u. Rusija je pokušala, da tamo osvoji što se osvojiti može. Ali je SAD pokazala zube, kao što ih je SSSR pokazala u madžarskom slučaju.

Treće: Politički realizam zahtijeva uzimanje u obzir još jedne empiričke observacije. Trajna politička prijateljstva mogu se stvarati i uščuvati samo onda, ako postoji identičnost interesa na obje strane. Francuska i Srbija imale su jedinstvenost interesa u Prvom svjetskom ratu, jer su im zajednički neprijatelj bile Centralne Sile. Nakon toga rata identičnost njihovih interesa bila je nastavljena time, što su i Francuska, kao i proširena Srbija pod imenom Jugoslavija, htjele uščuvati novi pobjednički red u Europi, stvoren u Versaillesu. Njemačka i Madžarska, u istom vremenskom razmaku, imale su zajednicu interesa, jer su obje htjele uništiti taj novi red. Doktoru Krnjeviću se predbacuje, što nije za ratnih godina u Londonu, uz blagoslov Engleske, proglasio savezništvo između Hrvatske i Engleske; takova nešto se nije moglo ostvariti, jer onda nije postojao nikakav identitet interesa između Engleske i Hrvatske. Prije nekoliko

godina, jedan hrvatski list u Europi, iz čistog domoljublja i u očajničkom pokušaju, da spasi Hrvatsku od srbskog genocida, pokušao je povezati interese samostalne Hrvatske Države s interesima Sovjetske Unije. Da li postoji, ili da li je ikada postajala ikakova zajednica interesa između istočne, ortodoksne i kolektivističke Rusije, i zapadne, katoličke i individualističke Hrvatske? U vanjsko-političkim odnosima, da li su te dvije nacije ikada u povijesti imale zajedničkog prijatelja ili neprijatelja? Iskonski odgovor na ovo pitanje napisao je srbski vidovnjak Dušan Nikolajević u svojoj drami «Volga, Volga» desetak godina prije početka Drugog svjetskog rata. U imaginarnom sastanku Dostojevskog i Lenjina, Dostojevski halucinira: «*Vladimire Iljiču, golubane moj, razapni me i uništi Europu! Smrvi Michelangelovog Mojsiju u prah i pepeo i sruši parišku Notre Dame do temelja! Uništi i razbij sve katoličke kipove Krista! Neka s lica zemlje nestane rimsko kršćanstvo! Neka ostane samo naša slavenska majka, naša pravoslavna Rusija! Nek nabuja Volga, neka se razlije naša sveta rijeka i poplavi čitavu Europu i sve njene hramove božje...*» A Lenjin odgovara: «*Fjodore Mihajloviču Dostojevski, golubane moj, ljubim tebe, brate moj i genije naš! Rusija će uništiti Europu! Fjodore Mihajloviču Dostojevski, ponavljam ti, uništit će ju, golubane moj, golubane moj ruski...!*»*

Vidjeli smo do sada čitav niz raznih činjenica iz polja međunarodnih odnosa, koje, izgleda, bacaju svaka poneku zraku svog svjetla na naš hrvatski problem. Obnovimo ih ukratko, prije nego li pokušamo povući korisne zaključke. koji bi mogli, makar i u najmanjoj mjeri, pomoći rješenju hrvatskog pitanja.

1) Moša Dayan ne vjeruje previše u Ujedinjene Narode, jer ih ne smatra dovoljno djelotvornim.

2) Jasir Arafat misli drugačije; on je tamo prije godinu dana odnio ogromnu diplomatsku pobjedu, kad je Glavna Skupština izglasala rezoluciju, kojom se pozivaju sve države svijeta, da dadu pomoć palestinskom narodu.

3) Arafatova organizacija dobila je status trajnog promatrača u Ujedinjenim Narodima.

4) Usprkos tim uspjesima, palestinsko pitanje još nije riješeno.

5) Postoji sukob između Glavne Skupštine, gdje prevladava brojčana nadmoć nesvrstanih malih država, ali koje nemaju stvarne vojničke moći, i velikih sila, koje sada redovito ostaju u manjini, ali posjeduju stvarnu vojničku i ekonomsku moć.

6) Ujedinjeni Narodi ne primjenjuju svoja vlastita načela i pravila, na primjer ono o samoodređenju, po službenoj dužnosti, već samo onda, kad se nađe dovoljan broj glasača, da prisile tu organizaciju na djelo.

7) Naša borba za nezavisnost vođena je do sada na previše idealis-

---

* Citirano prema članku Gašpara Bukovačkog u *Hrvatskom glasu* od 17. rujna 1975.

tički način, bez dovoljne veze s političkim realnostima, koje bi bile temeljene na političkim interesima, a ne na pravicama.

8) Škola političkog realizma utvrdila je svoje principe, koji se odnose na bilo koju političku djelatnost:

a) U politici se više uspijeva s pragmatizmom, nego li s forsiranjem ideološkog dogmatizma.

b) Borba za vlast je vječna karakteristika djelatnosti svih pojedinaca i svih država; ona će ostati bitna oznaka odnosa Amerike i Rusije, usprkos détente i ugovora u Helsinkiju.

c) Škola političkog realizma ukazuje na važnost «identičnosti interesa» za stvaranje vanjskopolitičkih saveza. Ima li bilo koja velika sila identičnost interesa s Hrvatskom? Ili s Jugoslavijom?

Od svih znanosti, najmanje su znanstvene političke znanosti. One nemaju formule za rješenje nijednog političkog problema, pa tako ni hrvatskog. One imaju svoju metodu, koja jest znanstvena, ali koja u najboljem slučaju može proizvesti samo nekoliko vjerojatnih varijanata nekog određenog problema, ali nikada i jednog sigurnog rješenja. To su te tako zvane «opcije», koje stručnjaci u ministarstvima vanjskih poslova predlažu svojim ministrima kao alternative za njihovu konačnu odluku.

Hrvatski narod u izbjeglištvu stvorio je ove godine najpolitičkije djelo u zadnjih trideset godina: izabrao je svoj demokratski Sabor, koji predstavlja hrvatsku narodnu volju u svim njenim različitim izrazima: od ljevice do desnice. Ali nikakove sumnje nema u jednoj stvari: svi, apsolutno svi, žele rušenje Jugoslavije i stvaranje nezavisne hrvatske republike. A izvan Sabora, ono što najviše oduševljava nas starije je dodir mlade ljevice i desnice u revolucionarnom žaru, potpuno u stilu revolucionarnih djelatnosti, definiranih u riječima revolucionarca Nehajeva, jedno stotinjak godina unatrag: *«Revolucionarac nema nikakovih osobnih interesa, nikakovih poslova, nikakovih osjećaja, nikakovih veza, nikakovog vlasništva, čak niti vlastitog imena... On mrzi i prezire postojeće moralne zakone... štogod pomaže pobjedu revolucije, je etičko; štogod ju sprječava, je kriminalno... Sva nježna osjećanja rodbinstva, prijateljstva, ljubavi, zahvalnosti, i čak i časti, moraju biti ugušena u njemu kroz jedinu, hladnu strast revolucije...»*

To su osjećaji mlade generacije, koja od hrvatskog Sabora očekuje samo jednu stvar: što brže rušenje jugoslavenske tamnice. Prije nekoliko godina ovu istu stvar istaknuo je jedan govornik na proslavi Desetog Travnja u Buenos Airesu: *«Narasli su osvetnici Bleiburga!» Jesu, narasli su, i neka ih se Jugoslavija čuva!*

Međutim Hrvatsko Narodno Vijeće, njegov Sabor i Izvršni Odbor, moraju ostati *miroljubivo političko tijelo,* koje će se boriti za hrvatsku državnu samostalnost samo onim sredstvima, koja su dopuštena. U prvom redu, trebat će sustavno organizirati rušenje anti-hrvatskog stereotipa u

svjetskoj štampi, gdje se skoro uvijek čisto mehanički poistovjećuje hrvatstvo s fašizmom, a jugoslavenstvo sa slobodarstvom. Mi smo revizionisti, —strašna riječ u međunarodnim odnosima, pogotovo nakon Helsinkija—, jer mi želimo promjenu postojećeg status quo-a. Jest, mi to želimo, ali ne želimo ni rata ni sukoba, niti remećenja postojećeg svjetskog poredka; mi želimo mirnim putem izići iz Jugoslavije. Hoće li nestanak Jugoslavije poremetiti postojeći odnos snaga u svijetu, odnosno «balance of power» između Amerike i Rusije? Ne! Mnogi su Hrvati tokom godina, razočarani, napuštali američki State Department, kad bi im se ponavljalo, da Amerika održava prijateljske veze s Jugoslavijom, i da neće podupirati njeno rušenje.

To je točno. Ali to je samo slika na površini. Ujesen 1970. tadašnji predsjednik Amerike Nixon posjetio je Jugoslaviju. Prije njegova puta, Nixonov ured bio je poplavljen pismima Hrvata, koji su se protivili davanju ovakve američke podpore jugoslavenskoj tiraniji. Nixon je smatrao potrebnim, da umiri hrvatsku zajednicu u Americi, pa je dao nalog State Department-u, da svakom Hrvatu, koji je protestirao, pošalje prikaz američke vanjske politike spram Jugoslavije. To je i učinjeno na pet stranica. Najvažnija ideja u tom prikazu jest, da *Amerika ne želi da Jadran bude pod sovjetskom vlasti*. Jugoslavija u ovom času igra ulogu stražara, koji ne dopušta Rusiji silaz na Jadran, i zato je Jugoslavija Americi dobrodošla. Amerika ne brani Jugoslaviju iz nikakovih drugih razloga. — Iz toga slijedi, da bilo tko drugi, tko bi igrao istu ulogu, bio bi jednako dobrodošao. Recimo samostalne Slovenija, Hrvatska i Srbija. Međutim tu priča ne prestaje. Hoće li ove tri države biti u stanju davati jednaki otpor Rusiji, kao i Jugoslavija?

Na ovim pojimanjima mora Hrvatsko Narodno Vijeće, i njegov Izvršni Odbor, temeljiti svoju vanjsku politiku. Jest, male države mogu isto takovu ulogu igrati, bez da imaju ikakovo basnoslovno naoružanje. Pada li bilo komu na svijetu na pamet, da napadne neutralnu i jedva naoružanu Švicarsku? Pada li bilo komu na um, da napadne malu i neutralnu Austriju? One ne pripadaju ni silama NATO-a, ni silama Varšavskog pakta. Jugoslavija, koja geografski produžuje taj neutralni pojas, također ne pripada ni NATO-u ni Varšavskom paktu. Amerika i Rusija imaju u tom pojasu «negativni identitet interesa», svoje uzajamno isključenje.

Tu je naša diplomatska šansa. Mi moramo na tu kartu igrati, jer ona predstavlja razumni i prihvatljivi rasplet cijelog jadranskog problema. Izvršni Odbor mora odmah uspostaviti dodire sa svim državama svijeta i prikazati im, u neposrednom usmenom saobraćaju, a ne samo bezosobnom i suhom predajom memoranduma i nota, cijelo hrvatsko i jugoslavensko pitanje. Dvije bi se točke morale posebno naglasiti:

Prvo, Hrvatska ne želi remetiti svjetski mir i poredak, već se želi mirnim putem osloboditi jugoslavenske zajednice. Najbolji put za to je kroz Ujedinjene Narode, koji su stvoreni sa svrhom kolektivnog rješavanja svih međunarodnih pitanja.

Drugo, glavna svrha Ujedinjenih Naroda je izgradnja međunarodnog mira i sigurnosti. Što je veći broj država, koje nisu do zubiju naoružane, to je i veća vjerojatnost postizanja sigurnosti i mira. Drugim riječima,

treba proširivati područja, koja bi se mogla proglasiti trajno neutralnim: Švicarska je neutralna, njena susjeda Austrija isto tako, Slovenija, koja graniči s Austrijom, i koja bi u slučaju hrvatskog proglašenja suverenosti također postala suverenom, postala bi trajno neutralnom zemljom, a isto bi vrijedilo za Hrvatsku i Srbiju. Ujedinjeni Narodi bi morali s oduševljenjem braniti takovo stanovište.

Najbolje mjesto za međunarodne dodire su Ujedinjeni Narodi u New Yorku. Tamo su na istom prostoru okupljeni svi predstavnici svijeta, i njih je vrlo lako posjećivati. Diplomati malo govore, ali rado slušaju. To je velik i težak posao, ali ga se mora obaviti. A nakon što budu sve ove predradnje izvršene, trebat će naći državu-advokata, koja će biti voljna službeno zatražiti od Ujedinjenih Naroda, da riješe hrvatsko pitanje.

Nedavno je jedan veliki hrvatski rodoljub, u času zanosa i oduševljenja, rekao nešto kao da je to sve nepotrebno, jer da će doći čas, kad će velike sile nas trebati! Nije to tako sigurno. Ne zaboravimo madžarsku tragediju. Madžari su proveli revoluciju, bili kroz nekoliko dana slobodni, izišli iz Varšavskog pakta i proglasili se neutralnim, a nakon toga su u Budimpeštu ušli ruski tankovi. Točno je da je njihov vanjsko-politički položaj bio drugačiji od našega, jer su oni bili sastavni dio ruske interesne zone, odnosno ruskog bloka, ali ipak taj slučaj moramo trajno imati pred očima. Madžari su zatražili pomoć Ujedinjenih Naroda nakon što su proveli revoluciju; mi moramo dobiti Ujedinjene Narode na našu stranu, prije nego li se bilo kakova kriza pojavi u Jugoslaviji.

Jaki ili nejaki, uspješni ili neuspješni, Ujedinjeni Narodi su jedino mjerodavno mjesto za rješavanje međunarodnih pitanja. Mi se ne smijemo samovoljno isključiti iz te zajednice naroda.

PALAČA UJEDINJENIH NARODA U NEW YORKU (lijevo)

LENJIN O PRAVU NARODA NA ODCJEPLJENJE

STANKO M. VUJICA

KAKO je carska Rusija, tvorevina stoljetnog velikoruskog osvajalaštva, bila višenacionalna država, nacionalno pitanje igralo je ključnu ulogu u strategiji pripremanja i provođenja Oktobarske revolucije. A kako su boljševici, unatoč silnoj halabuci protiv «imperijalizma» i politici podsticanja «oslobodilačkih pokreta» diljem svijeta, naslijedili taj moderni Babilon, pa i učvrstili velikorusku hegemoniju, to je nacionalno pitanje vječito prisutno u kolijevci socijalizma. Nije stoga začudno, da su ruski revolucionarci bili prisiljeni posebnu pažnju posvećivati tom problemu. To je bilo tim potrebnije, što osnivači marksizma, Marx i Engels, nisi posebno razgrađivali problem, koji u zapadnoj Europi nije bio akutan.

Iako je donedavni «četvrti» klasik, Staljin, važio još za života Lenjina kao partijski stručnjak za odnose među nacionalnostima, Lenjinova uloga kao vrhovnog arbitra i autoriteta i u ovom pitanju nije nikada dovedena u sumnju. Staljin je sâm skromno priznavao, da je svoje poznato djelo *«Marksizam i nacionalno pitanje»* napisao godine 1913. na poticaj i pod nadzorom Lenjina. Vrijedno je stoga pozabaviti se ponovno Lenjinovim stavovima, koji su općenito prihvaćeni kao «stvaralačka» nadopuna marksističke teorije i kao putokaz za praksu komunističkih partija.

Lenjin se je prviput dotaknuo nacionalnog pitanja 1894. u spisu *«Tko su prijatelji naroda?»*, ali se je s njim temeljitije uhvatio u koštac u nizu radova napisanih u razdoblju između 1913. i Februarske revolucije 1917. Uz golemi broj manjih napisa i polemika, poveći radovi su slijedeći: «Kritične bilješke o nacionalnom pitanju» (1913.); «Pravo naroda na samoodređenje» (1914.); «Teze o socijalnoj revoluciji i pravu naroda na samoodređenje» (1916.), i «Diskusija o samoodređenju. Sumarij» (1916.).[1]

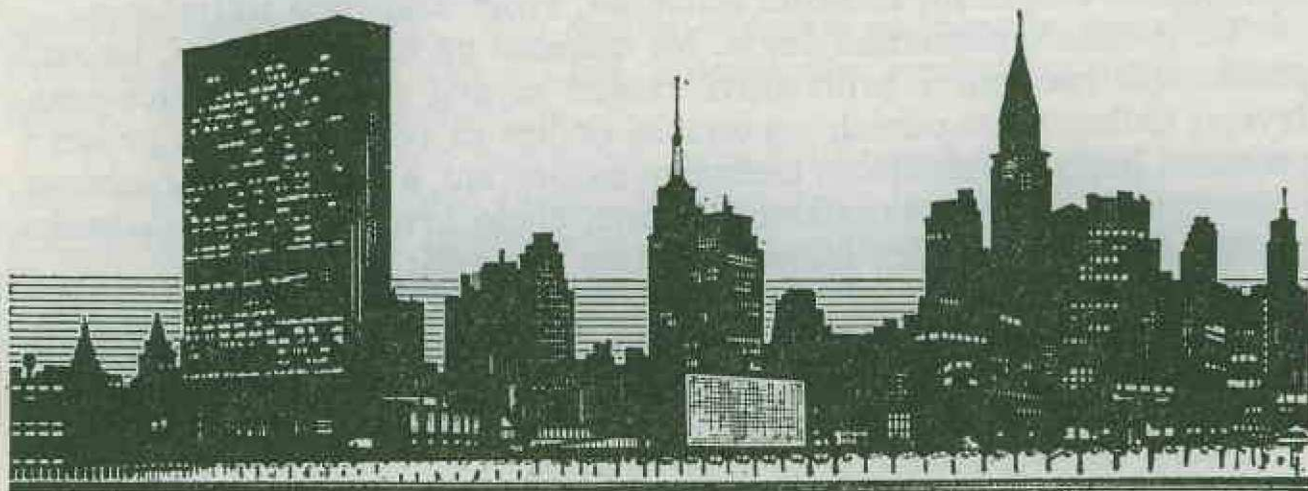
[1] Ova četiri spisa, vrlo loše prevedena na engleski, izdala je Foreing Languages Publishing House, Moskva 1954. pod naslovom *«Critical Remarks on the National Question — The Right of Nations to Selfdetermination»*. Citati u članku su iz drugog izdanja ove knjige i većinom u mom prijevodu. Naslove radova donosim po prvoj ili prve dvije riječi, a kako se radi o poznatim tekstovima, paginaciju iz jednog izdanja jednog prijevoda ne smatram korisnom pa ću je propustiti.

treba proširivati područja, koja bi se mogla proglasiti trajno neutralnim: Švicarska je neutralna, njena susjeda Austrija isto tako, Slovenija, koja graniči s Austrijom, i koja bi u slučaju hrvatskog proglašenja suverenosti također postala suverenom, postala bi trajno neutralnom zemljom, a isto bi vrijedilo za Hrvatsku i Srbiju. Ujedinjeni Narodi bi morali s oduševljenjem braniti takovo stanovište.

Najbolje mjesto za međunarodne dodire su Ujedinjeni Narodi u New Yorku. Tamo su na istom prostoru okupljeni svi predstavnici svijeta, i njih je vrlo lako posjećivati. Diplomati malo govore, ali rado slušaju. To je velik i težak posao, ali ga se mora obaviti. A nakon što budu sve ove predradnje izvršene, trebat će naći državu-advokata, koja će biti voljna službeno zatražiti od Ujedinjenih Naroda, da riješe hrvatsko pitanje.

Nedavno je jedan veliki hrvatski rodoljub, u času zanosa i oduševljenja, rekao nešto kao da je to sve nepotrebno, jer da će doći čas, kad će velike sile nas trebati! Nije to tako sigurno. Ne zaboravimo madžarsku tragediju. Madžari su proveli revoluciju, bili kroz nekoliko dana slobodni, izišli iz Varšavskog pakta i proglasili se neutralnim, a nakon toga su u Budimpeštu ušli ruski tankovi. Točno je da je njihov vanjsko-politički položaj bio drugačiji od našega, jer su oni bili sastavni dio ruske interesne zone, odnosno ruskog bloka, ali ipak taj slučaj moramo trajno imati pred očima. Madžari su zatražili pomoć Ujedinjenih Naroda nakon što su proveli revoluciju; mi moramo dobiti Ujedinjene Narode na našu stranu, prije nego li se bilo kakova kriza pojavi u Jugoslaviji.

Jaki ili nejaki, uspješni ili neuspješni, Ujedinjeni Narodi su jedino mjerodavno mjesto za rješavanje međunarodnih pitanja. Mi se ne smijemo samovoljno isključiti iz te zajednice naroda.

PALAČA UJEDINJENIH NARODA U NEW YORKU (lijevo)

LENJIN O PRAVU NARODA NA ODCJEPLJENJE

STANKO M. VUJICA

KAKO je carska Rusija, tvorevina stoljetnog velikoruskog osvajalaštva, bila višenacionalna država, nacionalno pitanje igralo je ključnu ulogu u strategiji pripremanja i provođenja Oktobarske revolucije. A kako su boljševici, unatoč silnoj halabuci protiv «imperijalizma» i politici podsticanja «oslobodilačkih pokreta» diljem svijeta, naslijedili taj moderni Babilon, pa i učvrstili velikorusku hegemoniju, to je nacionalno pitanje vječito prisutno u kolijevci socijalizma. Nije stoga začudno, da su ruski revolucionarci bili prisiljeni posebnu pažnju posvećivati tom problemu. To je bilo tim potrebnije, što osnivači marksizma, Marx i Engels, nisi posebno razgrađivali problem, koji u zapadnoj Europi nije bio akutan.

Iako je donedavni «četvrti» klasik, Staljin, važio još za života Lenjina kao partijski stručnjak za odnose među nacionalnostima, Lenjinova uloga kao vrhovnog arbitra i autoriteta i u ovom pitanju nije nikada dovedena u sumnju. Staljin je sâm skromno priznavao, da je svoje poznato djelo *«Marksizam i nacionalno pitanje»* napisao godine 1913. na poticaj i pod nadzorom Lenjina. Vrijedno je stoga pozabaviti se ponovno Lenjinovim stavovima, koji su općenito prihvaćeni kao «stvaralačka» nadopuna marksističke teorije i kao putokaz za praksu komunističkih partija.

Lenjin se je prviput dotaknuo nacionalnog pitanja 1894. u spisu *«Tko su prijatelji naroda?»*, ali se je s njim temeljitije uhvatio u koštac u nizu radova napisanih u razdoblju između 1913. i Februarske revolucije 1917. Uz golemi broj manjih napisa i polemika, poveći radovi su slijedeći: «Kritične bilješke o nacionalnom pitanju» (1913.); «Pravo naroda na samoodređenje» (1914.); «Teze o socijalnoj revoluciji i pravu naroda na samoodređenje» (1916.), i «Diskusija o samoodređenju. Sumarij» (1916.).[1]

[1] Ova četiri spisa, vrlo loše prevedena na engleski, izdala je Foreing Languages Publishing House, Moskva 1954. pod naslovom *«Critical Remarks on the National Question — The Right of Nations to Selfdetermination»*. Citati u članku su iz drugog izdanja ove knjige i većinom u mom prijevodu. Naslove radova donosim po prvoj ili prve dvije riječi, a kako se radi o poznatim tekstovima, paginaciju iz jednog izdanja jednog prijevoda ne smatram korisnom pa ću je propustiti.

Polazna točka Lenjinovog pristupa nacionalnom problemu jest klasična marksistička teza o naravi, postanku i nestanku nacije. Prema toj tezi, nacija je nuzproizvod kapitalizma —dakle jedna povijesno uvjetovana pojava, koja će nestankom kapitalističkog sustava odumrijeti, kao što će polako odumrijeti religija, država i druge kapitalističke tvorevine. Marksistička literatura nije do danas dala sažetiju definiciju nacije, nego je ona Staljinova u «Marksizam i nacionalno pitanje». Ta definicija glasi: *«Nacija je historijski nastala, stalna zajednica jezika, ekonomske povezanosti, teritorije i psihičkog ustrojstva, koje se izražava u specifičnostima kulture.»* U prvom izdanju svoje knjige «Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja», jugoslavenski stručnjak u ovom predmetu Edvard Kardelj jednostavno prenosi u navodnim znacima gornju Staljinovu definiciju. Kasnije, kada je Staljin prestao biti «genije i učitelj čovječanstva», Kardelj u drugom izdanju daje ovu mnogo jasniju definiciju: «Nacija je, dakle, specifična ljudska zajednica, nastala na osnovu društvene podjele rada epohe kapitalizma na kompaktnoj teritoriji i u okviru zajedničkog jezika i bliske etničke i kulturne srodnosti uopće.»[2]

Ono što je osebujno u marksističkoj definiciji, za razliku od «buržoaskih» shvaćanja, jest prenaglašavanje i stavljanje u središte ekonomskog čimbenika. Prema ovoj teoriji, neekonomske komponente (jezik, kultura, etnička srodnost i teritorij) jesu *potrebne* ali nisu same po sebi *dostatne* da konstituiraju naciju. Ona nastane tek onda, kada ove kulturno-etničke određenosti budu specifično oblikovane stanovitom ekonomskom situacijom; konkretno, kada kapitalizam dostigne takav razvojni stepen, da podjela rada zatraži i omogući jedan novi način ljudskog udruživanja.

Lenjin uočava dvije faze u razvoju nacionalizma unutar kapitalizma. U prvoj fazi «najdublji ekonomski čimbenici» guraju narode k cilju stvaranja vlastitih nacionalnih država, pa «za svu zapadnu Europu, dapače za sav civilizirani svijet nacionalna država javlja se zbog toga tipičnom, normalnom za kapitalističko razdoblje.» (Pravo naroda...). To je razlog zašto u zapadnim zemljama (uz izuzetak Švicarske i Austro-Ugarske) i nema više višenacionalnih država;tamo je nacionalno pitanje na najprirodniji način riješeno. Višenacionalne države postoje sada, ističe Lenjin, samo u dijelovima svijeta, koji je «zakasnio» i gdje «buržoaska demokratska reformacija» nije još završena. To su Istočna Europa, Rusija te Azija i Afrika. U Rusiji i Istočnoj Europi taj je proces «buržoaske demokratske reformacije» započeo tek u prvim godinama ovog stoljeća, u Rusiji zapravo s «revolucijom» godine 1905. To je neophodno i opravdano izazvalo čitav niz buržoaskih nacionalnih pokreta, koji teže stvaranju nezavisnih država, pokreti Poljaka, Ukrajinaca i Baltičkih naroda unutar ruskog carstva, kao i pokreti Balkanskih naroda, da se istrgnu iz turskog i austro-ugarskog carstva.

U drugoj, «zreloj» fazi razvoj je obrnut: kapitalistička proizvodnja i tehnologija dostižu toliki zamah, da stihijski ruše sve ograde među naro-

[2] Citirano po *Praxis*, 1-2, 1970., str. 134.

dima i dovode do stapanja, asimiliranja i ujedinjavanja u opću ljudsku familiju. O tom razvoju Lenjin govori istim zanosom, kojim su Marx i Engels opisivali, kako je buržoazija lomila feudalne cehovske strukture, koje su bile kočnicom punog procvata industrijskih mogućnosti. On npr. s neprekrivenom radošću ustanovljuje, kako u New Yorku kroz dva pokoljenja iščezavaju sve nacionalne oznake i razlike i kako su Židovi u najnaprednijim zapadnim zemljama zapravo već podpuno asimilirani —dok u Galiciji židovski nacionalizam, zapravo rabinska kultura, cvjetaju, ali zato Židovi i žive u skrajnjoj neimaštini.[3] *«Tkogod nije ugrezao u nacionalne predrasude»* —piše Lenjin— *«mora vidjeti u procesu asimiliranja nacija kojeg kapitalizam provodi historijski napredak»* (Diskusija...).

Ukrajinski marksist Lev Jurkevič napisao je god. 1906. članak, u kojem se tuži, što je tek manjina ukrajinskih radnika «nacionalno svjesna», dok je većina «još uvijek pod uplivom ruske kulture». On poziva svoje marksističke drugove, da ne slijede mase, već da ih predvode u gajenju nacionalnih zadataka. Lenjin kipti od bijesa. Vrijedno je navesti doslovce njegov odgovor:

«Čitav dokaz g. Jurkeviča podpunoma je buržoasko nacionalistički. Ali čak i sa stanovišta buržoaskih nacionalista, od kojih jedni hoće podpunu ravnopravnost i autonomiju za Ukrajinu, a drugi hoće nezavisnu ukrajinsku državu, ovaj argument ne može izdržati kritiku. Protivnici nastojanja za oslobođenje Ukrajinaca jesu zemljovlasnička klasa velikoruska i poljska te buržoazije tih dviju nacija. Koja je društvena snaga moćna da se odupre tim klasama? Prvo desetljeće 20-tog stoljeća dalo je stvarni odgovor na to pitanje: ta snaga jest isključivo radnička klasa koja predvodi demokratsko seljaštvo. Pokušajem da podijeli i tako oslabi stvarne demokratske snage čija bi pobjeda onemogućila nacionalno nasilje, gosp. Jurkevič vrši izdaju nad probitcima ne samo demokracije uopće već također svoje vlastite domovine Ukrajine. Jedinstvenom akcijom velikoruskog i ukrajinskog proletarijata slobodna Ukrajina je moguća; bez takovog jedinstva ona ne dolazi u pitanje.

Ali marksisti se ne ograničuju na buržoasko-nacionalno stanovište. Već nekoliko desetljeća u toku je nagli ekonomski porast juga, to jest Ukrajine, što privlači iz Velike Rusije desetke i stotine tisuća seljaka i radnika na kapitalističke veleposjede, u rudokope i gradove. Stapanje —u ovim granicama— velikoruskog i ukrajinskog proletarijata nedvojbena je činjenica. I ova je činjenica apsolutno progresivna... Predpostavimo da će s vremenom postojati državna granica između Velike Rusije i Ukrajine, i u takovom će slučaju historijska progresivnost asimilacije između velikoruskih i ukrajinskih radnika biti izvan sumnje jednako kao što je mljevenje nacija u Americi progresivno... Gosp. Lev Jurkevič ponaša se kao pravi buržuj, dapače kao kratkovidni, uskogrudni i dosadni buržuj, to jest kao filister, kad za volju časovitog uspjeha ukrajinskih nacionalnih prava odbacuje interese slijevanja, amalgamacije i asimilacije dviju nacija. Najprije nacionalna prava a onda proleterska, vele buržoaski nacionalisti; a gospoda Jurkeviči, Doncovi i slični žalosni marksisti ponavljaju za njima. Proleterska prava prije svega, kažemo mi, pošto će zajamčiti trajne, osnovne probitke radnika i probitke čovje-

[3] Još jedan dokaz naivnosti Lenjinovog romantičarskog internacionalizma. Stvaranje Izraela doktrinarac Lenjin nije mogao predvidjeti. On je bio uvjeren, da bi Židovima bilo bolje ako prestanu biti Židovi, što svakako zvuči čudno, pa i protuslovno. A tako ustvari marksisti misle o svim malim narodima.

čanstva, već također i probitke demokracije, a bez interesa demokracije ne može se zamisliti ni autonomna ni nezavisna Ukrajina.» (Kritičke bilješke...)

Lenjinov je konačni ideal prevladavanje svih brana koje rastavljaju čovjeka od čovjeka, stapanje raznih naroda i narodnosti u sveopću ljudsku zajednicu. Internacionalizam, međutim, ne smije biti samo daleki cilj, već je on goruća potreba sadašnjeg trenutka. Lenjin upozorava kako pripadnici potlačenih nacija imaju svoje predrasude, isto tako kao i pripadnici nacija koje tlače; ove potonje su opasnije. Veliko-Rusi su u «školi života» naučili prezirati i omalovažavati radnike potlačenih nacija. Zadaća ruske Socijalno Demokratske Stranke jest odgajati radnike da postanu *«indiferentni spram nacionalnim razlikama... Ne smije se misliti samo o svojoj naciji, već se mora staviti probitke svih nacija, njihovu opću slobodu iznad vlastite nacije.»* (Diskusija...)

Lenjin ide i korak dalje, pa otvoreno brani prednost velikih država. Na sreću, veli on, razvoj proizvodnih snaga kapitalizma zahtijeva veće države i šira tržišta. I interesi socijalizma traže isto. Što je šira arena, to su pogodnije prilike za odlučnu bitku. Uz inače jednake uvjete, klasno svjesni proletarijat će «uvijek pomagati veću državu». I ne samo veću državu, nego će proletarijat biti u prilog što više centralizirane države. On piše: *«Velika centralizirana država ogroman je historijski korak naprijed na putu od sredovječne pocjepkanosti do budućeg socijalističkog ujedinjenja čitavog svijeta, i drugoga puta ka socijalizmu osim takove države (povezane nerazdvojivo s kapitalizmom) nema niti može biti.»* (Kritičke bilješke...)

Lenjin se oštro obara na program, koji je austrijska Socijalno-Demokratska Stranka usvojila na kongresu u Brnu godine 1899. Taj je program predviđao davanje «kulturno-nacionalne» autonomije raznim narodima Austro-Ugarske monarhije, kao i uvođenje načela federalizacije u stranačkom ustrojstvu (to jest osamostaljenje nacionalnih socijaldemokratskih stranaka). Ovakovim stavom vođe austromarksizma, Karlo Renner i Otto Bauer, nadali su se postići: prvo, da će zadovoljavanjem nacionalnih stremljenja ustvari učvrstiti monarhiju; i, drugo, da će na taj način privući u stranku mnogo veći broj pripadnika slavenskih naroda. Mnoge marksističke usmjerene skupine u Rusiji, kao što su bili židovski Bund, bjeloruska socijalistička stranka, gruzijski, armenski i socijalisti drugih manjina, oduševljeno su prihvatili austrijski program i tražili, da se on primijeni u Rusiji. Lenjin je bijesnio protiv ovog plana. «Nacionalna kultura» je oruđe buržoazije; ona demoralizira proletarijat, jer *«spaja proletarijat i buržoaziju jedne nacije i razdvaja proletarijat raznih nacija.»* U svakoj naciji, tvrdi Lenjin, ima ustvari dvije nacije: reakcionarna i progresivna. U svakoj nacionalnoj kulturi imade, doduše, elemenata demokratske i socijalističke kulture, ali u njoj prevladavaju elementi buržoaske kulture, koja je duboko reakcionarna i klerikalna; kada se komunisti zalažu za «internacionalnu kulturu», oni podrazumijevaju samo one «demokratske i socijalističke» elemente kultura svih naroda. Suprotstavljanje jedne kulture kao cjeline drugoj jest buržoaski nacionalizam.

Još odlučnije odbija Lenjin načelo federalističkog ustrojenja Partije. Strogo centralizirana sveruska Partija i načelo «demokratskog centralizma» u njoj jesu conditio sine qua non proleterske pobjede i kasnije izgradnje socijalizma. Zato: *«Ne federacija u ustrojstvu stranke i ne stvaranje nacionalnih socijaldemokratskih skupina, već jedinstvo proletera svih naroda određenoga kraja s propagandom i agitacijom na svim jezicima... s istodobnom borbom radnika svih naroda protiv bilo kakvih nacionalnih privilegija, s autonomijom lokalnih i pokrajinskih stranačkih organizacija.»* (Teze...)

Iz svega što je do sada navedeno, bjelodano je, da su Lenjinove simpatije bile na strani internacionalizma, velikih država i stapanja nacija, a ne na strani nacionalizma, patuljastih država i održavanja nacionalnih samobitnosti. Unatoč tome, Lenjin se nije nikada pokolebao u svom uvjerenju, da se narodima složenih višenacionalnih država, a prvenstveno u ruskom carstvu, mora dati pravo i mogućnost izdvajanja i osnivanja njihovih vlastitih država. Nasilno zadržavanje nekog naroda u državnoj zajednici koju on ne želi smatrao je Lenjin povredom svih demokratskih i socijalističkih ideala. Pravo naroda na samoodređenje toliko je očevidno, da Lenjin ima poteškoće shvatiti kako se uopće netko može tome protiviti. Zar socijalizam ne obećaje čovječanstvu veću i istinskiju slobodu, nego je ona koju ono već uživa u kapitalizmu? *«A može li biti veće slobode za naciju nego je sloboda da se izdvoji, sloboda da osnuje svoju nezavisnu nacionalnu državu?»* (Pravo naroda...) Nijekati to pravo, a istovremeno govoriti o demokraciji, ili je protuslovlje ili hipokrizija. Lenjinova četiri glavna rada o nacionalnom pitanju i nisu drugo, doli žučna polemika s mnogobrojnim marksističkim drugovima, koji su se protivili načelu o pravu na samoodređenje, ili barem unošenju klauzule o tom načelu u partijski program.

Lenjinovo neslaganje sa svojim marksističkim protivnicima počinje na samoj definiciji pojma «samoodređenje». Umjesto da se on razvodni kojekakovim apstrakcijama, legalističkim ili čak metafizičkim zakučicama, kao što neki pokušavaju učiniti, Lenjin ustanovljuje, da «samoodređenje» imade sasvim određeno, sasvim konkretno značenje: *«pod samoodređenjem naroda podrazumijeva se njihovo državno odvajanje od drugih narodnih zajednica, podrazumijeva se stvaranje samostalne nacionalne države.»* (ibidem). Lenjin izričito odbija tumačenje, po kojem bi se samoodređenje ispunilo federativnim uređenjem države. *«Pravo na federaciju, općenito govoreći je absurdnost, jer je federacija bilateralni ugovor.»* (ib.)

Lenjin navodi i podvrgava kritici jedan po jedan razne prigovore načelu o pravu na samoodređenje. On se uopće ne obazire na prigovore «buržoaskih nacionalista», jer oni otvoreno zastupaju velikorusko svedržavlje i jer im je održavanje cjelovitosti carskog imperija iznad svih drugih interesa. Lenjina smetaju njegovi ideološki drugovi.

Najopširnije se Lenjin bavi argumentima Roze Luxemburg i poljskih socijaldemokrata. Ta skrajnja marksistička «ljevica» podpuno niječe nacionalno pitanje, jer da će socijalna revolucija to jednostavno skinuti s

dnevnog reda, kako se to već događa u zrelom kapitalizmu, koji je ustvari prelazna faza u socijalizam. Roza Luxemburg npr. tvrdi, da su kapitalističke sile i imperijalizam pravo na samoodređenje malih naroda već učinile «iluzornim». «Može li se ozbiljno govoriti» —piše ona— o samoodređenju formalno nezavisnih Crnogoraca, Bugara, Rumunja, Srba, Grka?». Lenjin ironizira ovakovo elementarno nepoznavanje stvarnosti. On odgovara: *«Ne samo male države, već i sama Rusija, npr., podpunoma ekonomski ovisi o imperijalističkom financijskom kapitalu 'bogatih' buržoaskih država. Ne samo patuljaste balkanske državice, nego i sama Amerika bila je u 19. stoljeću kolonija Europe, kao što je Marx istakao u Kapitalu.»* (ib.) Što se pak tiče Azije, «zar ova opće poznata okolnost imalo uzdrmaje tvrdoglavu činjenicu, da su u Aziji uvjeti za najpodpuniji razvoj robne proizvodnje, za najslobodniji, najobuhvatniji i najbrži rast kapitala bili stvoreni samo u Japanu, to jest u jednoj nezavisnoj nacionalnoj državi.» (ib.)

U potvrdu svog stanovišta Lenjin se poziva na Kautskog, koji u poznatom pamfletu «Nacionalnost i internacionalnost» zabacuje tezu Otta Bauera, da se nacionalno pitanje u Austro-Ugarskoj može riješiti davanjem kulturnih autonomija. Istaknuvši, da Bauer *podcjenjuje* (istakao Lenjin) snagu stremljenja za vlastitom državom, Kautsky piše: «Nacionalna država je onaj oblik države koji je *najprikladniji* za sadašnje uvjete» (to jest, nadodaje Lenjin u zagradi, «kapitalističke, civilizirane, ekonomski progresivne uvjete, za razliku od sredovječnih, predkapitalističkih itd.») A onda Lenjin nastavlja: *«Gornjem valja nadodati Kautskyjevu još precizniju zaključnu primjedbu: nacionalne heterogene države (one nazvane narodnosne države za razliku od nacionalnih država) jesu uvijek države čije je unutarnje uređenje iz ovog ili onog razloga ostalo abnormalno i nerazvijeno.»* (ib.)

Roza Luxemburg navodi kao jedan od razloga oporbe načelu o pravu na odcjepljenje navodno goleme koristi od širokih ekonomskih jedinica i uopće «progresivnu narav» većih država. Lenjin je, kao što smo istakli, i sâm isticao prednost većih država. Ipak, on optužuje marksističke ljevičare, da prenaglašavanje prednosti većih zajednica neizbježivo dovodi do zaključka, da je opravdano upotrijebiti silu kako bi se očuvale ili stvorile takove zajednice. To bi bio ekonomski imperijalizam ili «proleterski imperijalizam» —ništa drugačiji i ništa bolji nego je buržoaski imperijalizam. Proletarijat mora dosljedno protestirati protiv *«nasilnog* zadržavanja potlačenih naroda u granicama bilo koje države.» Nedosljednost marksističke «ljevice» bode u oči, kada se sjetimo kako oni, s jedne strane, osuđuju kolonijalizam i traže oslobođenje naroda u Aziji i Africi, a, s druge strane, im ne smetaju polukolonijalna stanja u Europi. Poljski socijaldemokrati su se, naime, posebno protivili izdvajanju Poljske iz ruskog imperija. Lenjin ovako kori «poljske drugove»: *«Oni postaju nedosljedni aneksacionisti samo u slučaju Europe, odbijajući da ponište aneksacije nakon što su one provedene. Za kolonije, međutim, oni proklamiraju bezuvjetni zahtjev: 'Van iz kolonija!' Ruski socijalisti moraju reći 'Van iz Turkestana, Khive, Bukhare itd.!' ali im se pripisuje utopijstvo i*

neznanstvena sentimentalnost i sl. ako traže secesiju za Poljsku, Finsku, Ukrajinu itd. Britanski bi socijalisti trebali podići zahtjev: 'Van iz Afrike, Indije, Australije itd!' ali ne Irske. Kako se može teoretski opravdati takovo očevidno razlikovanje?» (Diskusija...)

Lenjinovi protivnici pozivali su se na Marxa i Engelsa. Kako je poznato, osnivači marksizma su se nepovoljno izražavali o patuljastim državama, prezirno govorili o «otpadcima naroda», koje je povijest mimoišla te izrijekom nijekali pravo na samoodređenje Česima i drugim zapadnim Slavenima. Lenjin je svjestan tih tekstova u «klasicima», ali on napominje, da su njihovi stavovi prema nacionalnim oslobodilačkim pokretima bili diktirani općim socijalističkim interesima, ali da su bili vrlo fleksibilni. Kao primjer Lenjin opširno iznosi Marxovo zauzimanje, riječima i djelima, za irsku nezavisnost. Vjeran svom principu, da nacije koje tlače druge neće nikada biti slobodne, Marx je pisao: *«Engleska radnička klasa neće nikada biti slobodna, dok se Irska ne oslobodi od engleskog jarma.»* Lenjin zaključuje: *«Stav Marxa i Engelsa u irskom pitanju služi kao izvrstan primjer koji imade ogromnu praktičnu važnost za sadašnjost, kakav stav proletarijat ugnjetavajuće nacije treba zauzeti spram nacionalnim pokretima. On služi kao opomena protiv 'služinske žurbe' s kojom filistri svih zemalja, boja i jezika proglasuju 'utopijom' svaku pomisao o promjeni granica država koje su stvorene nasiljem i privilegijama velikoposjednika i buržoazije jedne nacije.»* (Pravo naroda...)

Konačno, na prigovor, da lozinka o pravu na odcjepljenje dolazi kao naručena buržujskim nacionalistima, da «nudi maksimum nacionalizmu», Lenjin odgovara da, naprotiv, ta parola znači «maksimum demokratičnosti i minimum nacionalizma». Zajednička država može opstati samo, ako su svi njezini narodi zadovoljni i voljni u njoj ostati. Lenjin daje ovu procjenu tadanjeg stanja u Rusiji:

«S točke gledišta teorije marksizma uopće, pitanje o pravu na samoodređenje ne čini teškoće... Teškoće stvara do određena stupnja to što se u Rusiji bori i mora boriti i proleterijat ugnjetenih nacija i proletarijat nacije koja ugnjetava... Izdvajanje proletarijata ugnjetenih nacija u samostalnu stranku dovodi pokatkad do tako žestoke borbe s nacionalizmom vlastite nacije da se gubi perspektiva i zaboravlja nacionalizam nacije koja ugnjetava... Taj velikoruski otrov nacionalizma truje svu općerusku političku atmosferu. Nesreća naroda koji porobljava druge narode učvršćuje reakciju u cijeloj Rusiji... Neprihvaćanje zaštite prava na samoodređenje jednako je najgorem oportunizmu, zarazi proletarijata idejama Kokoškina ili i Puriškeviča... Buđenje nacionalizma ugnjetenih naroda... neizbješno će izazvati jačanje nacionalizma velikoruskog malograđanstva... Što polaganije bude išla demokratska preobrazba Rusije, to će upornije, grublje i žešće biti nacionalne hajke i svađe buržoazija različitih nacija. Osobita reakcionarnost ruskih Puriškeviča rađat će (i jačati) pri tom 'separatistička' stremljenja usred ovih ili onih ugnjetenih naroda, koja će se koristiti katkada mnogo većom slobodom u susjednim državama.

Takvo stanje stvari stavlja proleterijatu Rusije dvostruku zadaću: borbu sa svakim nacionalizmom, a u prvom redu s nacionalizmom velikoruskim; priznanje ne samo pune ravnopravnosti svih naroda uopće nego i ravnopravnosti u odnosu na državnu izgradnju, tj. prava naroda na samoodređenje, na otcjepljenje, a usporedo s tim, i upravo u interesu uspješne borbe protiv svakojakog nacionalizma svih naroda, obrana jedinstva proleterske borbe i proleterskih organizacija, njihova najtješnjega slijevanja u međunarodnu zajednicu, nasuprot buržoaskim stremljenjima k nacionalnom izdvajanju.[4]

Lenjin posvećuje mnogo manje prostora opovrgavanju argumenata marksističke «desnice» (glasnogovornik im je bio Kokoška, kojeg Lenjin spominje u gornjem citatu zajedno s Puriškevičem, predstavnikom najnacionalističkije velikoruske skupine poznate kao «Crna stotina») Kokoška i drugovi zabacuju načelo o pravu na odcjepljenje, jer je to navodno ustvari podsticaj na secesiju, slabljenje i ugrožavanje državne zajednice. Lenjin ponavlja svoje uvjerenje, da načelo ne slabi nego jača zajednicu. On optužuje marksističku «desnicu», da im je «jedina logika logika klasnih interesa velikoruske buržoazije», te zaključuje: *«I nijekanje prava na samoodređenje ili secesiju, neizbježno znači u praksi potpomaganje privilegija dominantne nacije.»* (Pravo naroda...) K tomu, to znači najavljivanje odluke, da će se država braniti silom ako ustreba, a to ustvari znači zadržavanje nasiljem neruskih naroda u carstvu, a oni sačinjavaju 57 % pučanstva. To je ne samo nedemokratsko nego, u konačnici, i nemoguće.

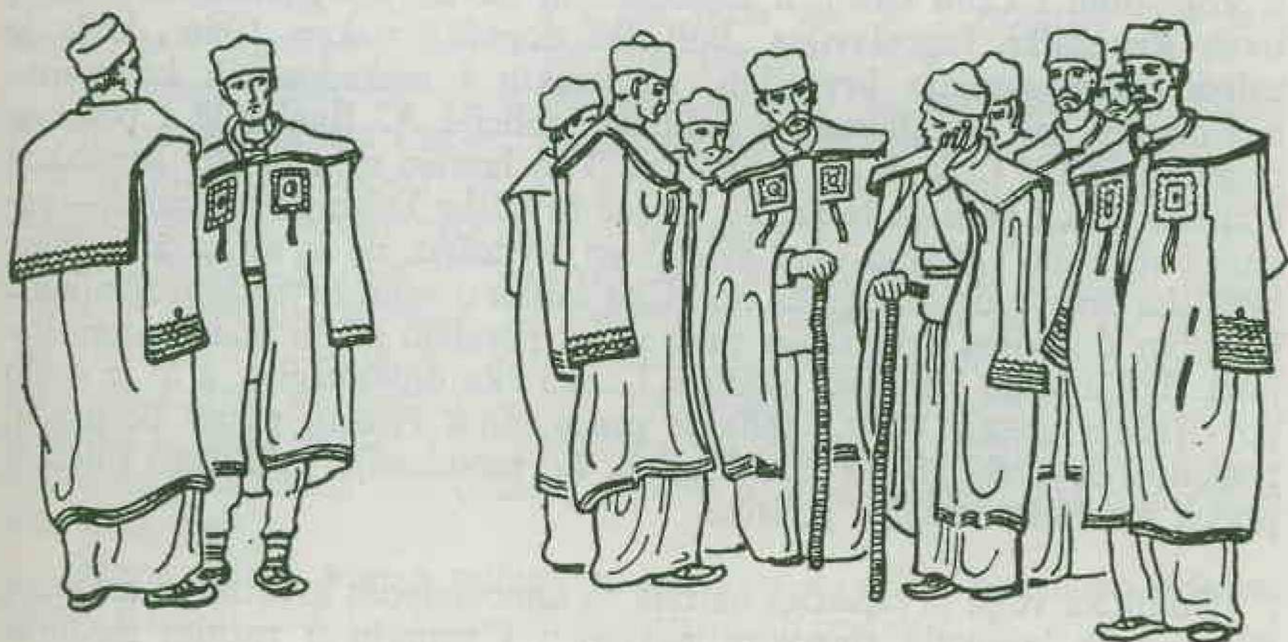
Tako je teoretizirao Lenjin uoči i za vrijeme Prvog svjetskog rata. Nije teško uočiti, da u njegovim stavovima imade vrludanja, nedosljednosti i protuslovlja. Ali se ne može zanijekati, da je on iskreno, nedvosmisleno, odlučno i do kraja zastupao *pravo naroda na samoodređenje*, to jest odcjepljenje. Njegovim inzistiranjem je to načelo uneseno i u Sovjetski ustav.

Osim što su se koncem Prvog svjetskog rata osamostalile Poljska, Finska i Baltičke republike (ove potonje ponovno okupirane za vrijeme Drugog svjetskog rata), poznato je, da je lenjinsko načelo o pravu na odcjepljenje ostalo mrtvo slovo —ukrasni ustavni privjesak. Na primjer, pokušaji Ukrajinaca i Gruzijanaca za vrijeme revolucije, da se izdvoje iz Sovjetskog Saveza, bili su krvavo ugušeni. Ukoliko bi se i prihvatila teorija, da je sâm Lenjin bio odgovoran za to, radilo bi se o nedosljednosti između Lenjinove teorije i prakse. Moj je dojam, da je ta nedosljednost bila nesvjesna ili podsvjesna. Lenjin je bezazlenošću fanatika vjerovao u spasonosnu i spasavajuću milost Revolucije. On jednostavno nije mogao zamisliti postojanje ugnjetavanja i iskorišćavanja jedne nacije po drugoj nakon proleterske revolucije. Ako bi se to ipak dogodilo, rekao

---

[4] Pravo naroda... Ovaj citat u prijevodu Dr. Franje Tuđmana iz knjige *«Velike ideje i mali narodi»*, str. 51-52.

je on, bila bi to *«izdaja» socijalizma.* Ovakav neobuzdani idealizam i revolucionarno romantičarstvo djelovali su kao droga i obavijali njega i druge marksističke ideologe u maglicu nerealnosti tako, da oni možda nisu bili ni svjesni jaza između njihove teorije i njihove prakse. Nadalje, ne smije se smetnuti s uma, da je Lenjin bio Velikorus. Iako on toga sigurno nije bio svjestan, i na njega se možda može primijeniti njegova vlastita primjedba, da treba samo počešati ruskog marksistu, da se otkrije velikoruskog šovinista. Kao što sit gladna ne razumije, tako je činjenica ljudske psihologije, da pripadnik velikog naroda —koji se već zbog velikog broja i vodeće uloge nikad ne osjeća ugroženim— ne može nikada shvatiti osjećaj ugroženosti manjeg naroda. To kao da posebno vrijedi za nas Slavene. Rusi nikad ne mogu shvatiti Poljake i Ukrajince, Poljaci Čehe, Česi Slovake, Srbi Hrvate. Šteta je, što su sva trojica priznatih marksističkih klasika, Marx, Engels i Lenjin, bili pripadnici velikih i neugroženih naroda. Jer, kako je netko rekao, u sukobu između ideje i interesa ideja je uvijek ona koja izgubi.

GOSPODARSKO BLAGOSTANJE I HRVATSKA DRŽAVA

TIHOMIL RAĐA

HRVATSKE zemlje se prostiru između Dunava i Jadranskog mora te Sutle i Drine na ukupnoj površini od preko 110 000 četvornih kilometara, koje obitava približno 8,5, do 9 milijuna stanovnika. (Može se pretpostaviti, da iz tih zemalja ima i do 700 000 ekonomskih i drugih emigranata, od kojih mnogi nisu obuhvaćeni raznim službenim popisima, pa otuda i potreba da se ukupno stanovništvo dosta grubo procjenjuje.) Približno tri četvrtine stanovnika su hrvatske narodnosti, dok ostatak tvore razne nacionalne manjine, među kojima su daleko najbrojniji pravoslavni Srbi. Prema vjeroispovijesti, hrvatsko pučanstvo se uglavnom dijeli na katolike (oko 73 %) i muslimane (oko 25 %). Ovi potonji su najvećma nastanjeni u Bosni i Hercegovini, gdje tvore relativnu većinu pučanstva, a zajedno s katolicima i apsolutnu većinu, tj. preko 60 % od ukupnog pučanstva Bosne i Hercegovine.

U geopolitičkom pogledu, hrvatske zemlje su danas uključene u «socijalističke republike» Hrvatsku te Bosnu i Hercegovinu, a manjim dijelom u Vojvodinu i Crnu Goru, u zajedničkom okviru «Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije». Politički događaji nakon 1966., kada je zajedničkom akcijom hrvatskih, slovenskih i makedonskih komunista bio oboren šef jugoslavenske političke policije A. Ranković i posebno događaji iz 1971., kada je Josip Broz Tito izvršio udar protiv hrvatskog komunističkog vodstva te razbio brojne hrvatske kulturne ustanove —pokazali su jasno i glasno pred svjetskom javnošću, da je ideja samostalne hrvatske države dominirajuća politička misao u svim hrvatskim zemljama i u svim slojevima hrvatskoga pučanstva, posebno među mlađim naraštajima. Tu je volju konačno uvidjela i američka diplomacija, a to je došlo do izražaja ujesen 1970., kada je predsjednik Nixon, pored Beograda, posjetio i hrvatski glavni grad Zagreb, što predstavlja jedinstven slučaj u praksi američke vanjske politike.

Politička volja hrvatskoga naroda za samostalnom hrvatskom državom oduvijek je izazivala stanovitu nevjericu i sumnju u raznim međuna-

rodnim krugovima, i to često pod izlikom gospodarskih razloga, pretendirajući, da se suvremeni svijet neumitno kreće prema velikim gospodarskim cjelinama i da, prema tome, mali prostori ne bi mogli samostalno opstojati. Točno je, da se danas u svijetu stvaraju sićušni političko-gospodarski prostori, čija je budućnost problematična, posebno na afričkom kontinentu. Ali kad je riječ o hrvatskim zemljama, onda taj prigovor otpada, jer po prostranstvu, stanovništvu i gospodarskim mogućnostima, Hrvatska se može lako svrstati u skupinu usporedivih zemalja kao što su to, npr., Kuba, Grčka, Portugal, Bugarska, Madžarska, sutrašnja Srbija i druge. Uostalom, u novije vrijeme se i manji prostori gospodarski udružuju, a da pritom ne gube vlastitu političku individualnost i nacionalni identitet. To je, na primjer, slučaj s Centralno-američkim zajedničkim tržištem, koje združuje pet srednjo-američkih republika. U današnjem svijetu, koji opravdano teži gospodarskom boljitku, važno je u isti mah postići i materijalno blagostanje i očuvati narodnosne cjeline takve, kakve ih je duga povijest oblikovala. Jer, i jedno i drugo predstavlja blagostanje i za pojedine narode i za cjelokupno čovječanstvo.

DRŽAVA I RASPODJELA DOHOTKA

S pravom ili s krivom, u današnjem se svijetu državno-politički sustavi vrednuju prije svega po tome, koliko su postigli u unapređenju narodnoga i pojedinačnoga blagostanja, a to se mjeri općim i pojedinačnim raspoloživim dohotkom. Prema raznim službenim i drugim procjenama, sredinom sedamdesetih godina prosječni dohodak po stanovniku u hrvatskim zemljama može se procijeniti približno na 1 000.— dolara godišnje, ali s time, da je taj dohodak u Bosni i Hercegovini gotovo dva puta niži negoli u užoj Hrvatskoj. Na međunarodnjo ljestvici takva razina dohotka svrstava današnju Hrvatsku uz bok srednje razvijenih zemalja, kao što su Grčka, Meksiko, Španjolska, Argentina i druge, a daleko iza susjednih europskih zemalja Italije (dva i pol puta manje) i Austrije (tri puta manje) te Njemačke (četiri i pol puta manje).

Međutim, dobar dio ovog dohotka, oko 20 %, što znači 200 dolara po stanovniku, dolazi izravno od pomoći, što je emigranti šalju svojima, a to je bitno za raspodjelu, jer država od onih preostalih 800 dolara dohotka, prema raznim procjenama, oduzima 600 dolara u obliku poreza, nameta, taksa i sl. Bez te masovne pomoći emigriranih radnika, raspoloživi bi godišnji dohodak po stanovniku iznosio tek oko 200 dolara. To i jest glavni razlog, što je u šesdesetim godinama došlo do tako jake emigracije, koja se procjenjuje na 700 tisuća. Uz pravedniju raspodjelu dohotka između države i stanovništva, na primjer po ključu 400 prema 400 a ne 600 prema 200 dolara, sigurno bi i masa emigranta bila nekoliko puta manja.

Odnos države prema poduzećima navlas je sličan opisanom odnosu prema pojedincima. U hrvatskim industrijskim poduzećima ukupni prihod (promet) po zaposlenom iznosi 6 000 dolara godišnje, od čega država

oduzima najmanje 50 %, neposredno i posredno preko potrošačkih poreza i amortizacije. Zbog toga postoji permanentan sukob između privrednih i državnih struktura, i to ne samo na području raspodjele dohotka, nego još i u sferi opće gospodarske i razvojne politike, jer državne strukture koncipiraju gospodarsku politiku i razvoj isključivo s gledišta interesa državnih fondova i budžeta za pokriće pretjeranih troškova najvažnijih stupova vlasti, kao što su to policija, vojska, 'borci', diplomacija, partija i drugi.

U uvjetima stroge centralizacije najvažnijih gospodarskih odluka na razini «SFR Jugoslavije», hrvatsko nacionalno pitanje, pored makedonskog, albanskog i drugih, izbija u prvi plan opće politike i s vremena na vrijeme potresa temeljima jugoslavenske državne strukture. Kada je u vrijeme «hrvatskoga proljeća» 1971. vrsni hrvatski ekonomist Šime Đodan bjelodano dokazivao, da bi se uz korjenite gospodarske reforme dohodak po stanovniku mogao podvostručiti u vrlo kratkom roku, onda je on najprije bio izbačen iz redova Komunističke partije, da bi zatim bio osuđen na šest godina zatvora, gdje još i danas trune.

Pitanje stvaranja i raspodjele dohotka je temeljno pitanje svake državne strukture. Jugoslavenska državna struktura nije uspjela ni približno riješiti to pitanje kroz svih trideset godina svoga postojanja. I to je danas jedan od glavnih razloga, što se u hrvatskim zemljama stvara snažan pokret «šuteće većine», koja teži novim državnim strukturama, u kojima će ključni problemi stvaranja i raspodjele dohotka biti kudikamo bolje riješeni. Najjači poticaj tom za sada misaonom gibanju daju radnici-emigranti iz zapadno-europskih zemalja, koji su mnogo toga vidjeli i naučili te su sposobni zamisliti sustav narodnog gospodarstva bez velikih fraza i ideologija, ali zato praktičan i efikasan. U marksističkoj terminologiji bi se reklo, da su društvene snage toliko nabujale, da kidaju postojeće društvene odnose, a time i samu jugoslavensku državu kao nadgradnju tih odnosa.

DRŽAVA I STVARANJE DOHOTKA

Zbog negospodarske raspodjele dohotka bitno je otežano i njegovo stvaranje. Često pogrešne industrijske investicije dovele su do toga, da u prosjeku industrijska poduzeća u hrvatskim zemljama posluju u razini od nekih 60 % raspoloživih kapaciteta. Usto još oko 15 do 20 % osoblja trajno je odsutno s posla, na bolovanju itd. Omjer zaposlenih u izravnim privrednim djelatnostima, prema onima što rade s «bijelim ovratnikom» je 60:40, što je jako nepovoljno za stvaranje dohotka pri određenoj tehnologiji. Drugim riječima, pri takvom omjeru preko 300 000 zaposlenih zapravo su suvišni u proizvodnom procesu. Opća društvena klima izrazito je neradna, već tamo od školskih klupa. Na 10 000 stanovnika otpada preko 100 univerzitetski obrazovanih građana, a, s druge strane, još uvijek postoji oko 15 % nepismenih odraslih građana. Za usporedbu,

taj donos u Njemačkoj i Engleskoj iznosi oko 50 fakultetski obrazovanih građana na 10 000 stanovnika. Dotle u hrvatskim zemljama postoji veliki manjak u srednjim kadrovima, poslovođama, majstorima, predradnicima itd.

Sve je to dovelo do toga, da uz 700 tisuća radnika-emigranata još danas postoji u hrvatskim zemljama preko 300 tisuća registriranih nezaposlenih. U tu brojku nisu uračunati nezaposleni na selu, gdje 3,7 milijuna poljoprivrednog stanovništva vegetira u zatvorenom samopotrošačkom gospodarstvu, bez organske veze s ostalom privredom i bez ikakvog socijalnog i zdravstvenog osiguranja. Iz tih sredina se i novači najveći broj vanjskih emigranata i te sredine pasivno pružaju i najžešći otpor današnjim državnim strukturama. Stoga od nekih 6 milijuna hektara poljoprivrednih površina u hrvatskim zemljama, preko 20 % trajno leži neobrađeno, a prošle je jeseni oko 800 000 obrađenih hektara bilo poplavljeno, što je prouzrokovalo ukupnu štetu od oko 300 milijuna dolara. Stručnjaci Organizacije Ujedinjenih Naroda još su 1967. izradili plan za regulaciju sliva rijeke Save, glavnom uzroku periodičnih poplava, ali današnja država nije ni prstom makla, da se bar nešto od toga ostvari. Zbog svega toga, uvoz hrane teško opterećuje razmjenu s inozemstvom, više od četvrtine sveukupnog uvoza, dok bi prirodno Hrvatska trebala biti veliki izvoznik prehranbenih proizvoda. Ovaj primjer jasno ilustrira politiku državne strukture u hrvatskim zemljama, koja namjerno isključuje iz normalnog gospodarskog kolosjeka preko 40 % pučanstva, a takva politika svakako ne pogoduje stvaranju što većeg dohotka za sve narodne slojeve.

Jedno od najdrastičnijih područja pogrešne razvojne gospodarske politike u hrvatskim zemljama jest krupni nerazmjer između podignutih industrijskih kapaciteta i ulaganja u energiju i transport. U energiju i transport u zadnjim godinama se ulagalo oko 100 milijuna dolara godišnje, a bila su potrebna ulaganja od 400 milijuna dolara svake godine. Zbog nedostatka električne energije mnoge tvornice, posebno tvornice aluminija, tjednima i mjesecima posluju s nekoliko postotaka kapaciteta. I inače potrošnja električne energije kreće se na razini pet do deset puta nižoj od one u razvijenim zemljama, a s 1600 kWh po stanovniku godišnje niža je čak i od potrošnje u Grčkoj i Portugalu.

Što se tiče transporta, dovoljno je naglasiti, da na cjelokupnom prostoru hrvatskih zemalja postoji svega oko 200 kilometara željezničkih pruga dvostrukog kolosjeka, a još manja je dužina elektriziranih pruga. Nadalje, u Bosni i Hercegovini preko 40 % svih pruga otpada na uskotračne kolosjeke, sagrađene još u doba Habsburške monarhije. Cestovna mreža ništa nije bolja, jer preko dvije trećine cesta u hrvatskim zemljama nisu ni asfaltirane, a autoceste se protežu na pedesetak kilometara. Takvo stanje je razlogom, da su Talijani u svom programu «La Strada del Est», povezujući Italiju s Istambulom i Moskvom, sasvim zaobišli hrvatske zemlje u korist Austrije i Madžarske, iako prirodni put vodi preko hrvatskih zemalja. Slična je situacija i s istočnim plinovodima, koji iz SSSR-a vode prema Italiji preko Češke, Slovačke i Austrije.

Sve te i druge zablude u gospodarskoj razvojnoj politici iz prošlosti još uvijek se nastavljaju i već sada opterećuju budućnost. O tome jasno svjedoči nedavno objavljeni dokument pod naslovom *«Osnova zajedničke politike dugoročnog razvoja SFR Jugoslavije do 1985. godine»*, što ga je već prihvatilo Savezno Izvršno Vijeće (SIV — tj. beogradska savezna vlada) i Privredni Savjet SFR Jugoslavije. Po ocjeni raznih stručnjaka, taj dokument sličan je svim sličnim planovima u prošlosti i kao takav pati od niza pogrešnih gospodarskih orijentacija na svim sektorima. I u ovoj «Osnovi» dominira ideja jugoslavenske privredne autarhije, jugoslavenskog centralizma i nacionalizma.

Industrija je i po ovom dokumentu opet motor cjelokupnog gospodarskog razvoja, na štetu svih ostalih sektora, posebno poljoprivrede i turizma, za koje su hrvatske zemlje životno zainteresirane. A ta industrija uvelike će zavisiti ne samo od strane tehnologije, kapitala i know-how-a, nego i od stranih sirovina, pa njeni proizvodi kao ni do sada ne mogu biti konkurentni na svjetskom tržištu, pa čak ni na tržištima zemalja Comecon-a, koje i same počinju uvoziti zapadnu tehnologiju, kapital i know-how. Svrsishodnije bi bilo, da se s tim novcem konsolidiraju postojeće industrije. Nadalje, ta najnovija industrijska koncepcija i opet ne vodi računa o domaćoj potrošnji, a to je moguće jedino, kad se razvoj poima u okvirima nacionalističko-autarhičnog mentaliteta. U tom dokumentu se i opet ocrtava upravo sektaški odnos prema seljačkoj poljoprivredi, a seljaka se proglašuje, da je «nezainteresiran za razvoj poljoprivredne proizvodnje». Slični sektaški odnosi očituju se u toj «osnovi» i prema zanatstvu i turizmu, a o suzbijanju nezaposlenosti u tom dokumentu nema nikakvih praktičnih rješenja.

Štoviše, ova «Osnova» koncipirana je centralistički, odozgo, uz suradnju nekoliko desetaka dobro plaćenih režimskih ekonomista, koji nikada nisu radili u konkretnoj proizvodnji, i bez ikakvog obzira na regionalne implikacije takvog plana, što bi moglo dovesti do novih sukoba između državnih struktura i privrede te stanovništva u hrvatskim zemljama. Tako koncipiran, taj novi plan neće biti izvor novih radnih mjesta i novih dohodaka.

Umjesto takvog plana, hrvatskim zemljama je potreban ozbiljan program budućeg razvoja, baziran na proizvodnji hrane, energije i jadranskoj orijentaciji hrvatske privrede uz najveću moguću otvorenost prema svjetskom tržištu.

DRŽAVA I STRANI KAPITAL

U dosadašnjoj praksi «SFR Jugoslavije» odnos prema stranom kapitalu bio je i ostao birokratski, tj. strani kapital je uvozila gotovo isključivo državna administracija za svoje administrativne i vojne potrebe. Tako je iz izvora američke vanjske pomoći (Foreign Aid) bilo uvezeno do 1973. preko dvije milijarde dolara na ime gospodarske i oko 750 milijuna dolara pod rubrikom vojne pomoći. Taj golemi kapital nikada nije tekao normalnim privrednim tokovima, nego isključivo birokratskim kanalima.

U najnovije vrijeme, prošlogodišnji zapadno-njemački krediti u visini od 700 milijuna maraka prošao je istim kanalima, a, prema nekim promatračima, ta je svota bila odmah isplaćena arapskim zemljama, koje su ratovale s Izraelom u listopadu 1973. Navodno, Josip Broz Tito se na tu pomoć obavezao, kad je izbio listopadski rat. Bilo kako bilo, jedini uvozni kapital, vezan na konkretne privredne projekte, jest kapital washingtonske međunarodne banke za obnovu i razvoj (BIRD). Ostali uvozni kapital je više-manje kratkoročnog značaja i služi za začepljivanje rupa u tekućem deficitarnom poslovanju. Godinama, ipak se taj kapital pretvorio u golemo vanjsko zaduženje, koje neki procjenjuju na 5 do 6 milijarda dolara.

Što se tiče izravnog ulaganja stranog kapitala u privredna poduzeća, dosadašnji rezultati veoma su skromni. Do početka 1974., taj kapital se procjenjuje na 35 milijuna dolara u 35 poduzeća, i to isključivo iz zapadnih izvora. Što se tiče sovjetskih izravnih ulaganja u hrvatske zemlje, beogradska je vlada predvidjela dvadesetak takvih ulaganja u hrvatskim zemljama još 1972., ali do danas nije došlo do konkretnih primjena tih planova. Uostalom, sovjetski partner ne ulaže novčani kapital, nego izravno vlastitu robu i opremu, što opet ne odgovara hrvatskoj privredi, koja je orijentirana prema zapadnoj tehnologiji i industrijsko-trgovačkim običajima. Tako, na primjer, sovjetske čelične ploče nisu bile prikladne za potrebe splitskog brodogradilišta.

«SFR Jugoslavija», dakle centralna državna vlast, nije nikada pospješivala strana izravna ulaganja, ali ta država sebi prisvaja isključivo pravo normiranja stranih investicija. Do danas, Beograd nije izdao ni jedne brošure, koja bi na lak i razumljiv način obavijestila zapadnog privrednika o uvjetima zajedničkih ulaganja. Najčešće se vladini krugovi pozivaju na ustav i neke osnovne zakone, ali to nije dovoljno za konkretne analize i odluke industrijskih partnera. I tako dolazi do toga, da današnja državna struktura u hrvatskim zemljama masovno izvozi skupe stručnjake i radnu snagu, a normalno bi bilo, da se uvozi kapital. U današnjem svijetu sve češće se dižu ozbiljni glasovi, da se obrne današnji pravac seobe, koji vodi ljude ka kapitalu —treba dovesti kapital živim ljudima u njihova naselja i gradove, koji danas u mnogim hrvatskim krajevima polako ali sigurno izumiru.

U hrvatskim zemljama danas postoji preko pedeset industrijskih poduzeća, čiji je godišnji promet veći od 50 milijuna dolara, a neka od njih dosižu promet i od preko 500 milijuna dolara godišnje. Ali isto tako postoje stotine poduzeća, koja proizvode gubitke, i to ne samo zbog opće ekonomske politike, nego, i još više, zbog nedostatka povoljne tehnologije i managementa. Većini tih poduzeća potreban je strani kapital i know-how, ali na temelju izravnih ugovora između partnera i na obostranu korist.* Toviše, što današnji kreditni potencijal hrvatskih banaka

---

* U proljeće 1976., dok se ovaj članak nalazio u tisku, zagrebačka INA sklopila je sporazum s američkom tvrtkom DOW CHEMICAL o zajedničkom ulaganju 700 milijuna dolara u kemijska postrojenja na otoku Krku.

dosiže razinu od 6 milijardi dolara, a on bi se povećao, kad bi te banke mogle slobodno raspolagati sa stranim devizama i tako privući i štednju radnika-emigranata, koja se danas nalazi pretežno u njemačkim bankama i koja dosiže, po nekim procjenama, svotu od oko 2 milijarde dolara.

Današnja državna struktura u hrvatskim zemljama nije ni spremna, niti voljna poduzeti mjere, koje bi omogućavale otvaranje hrvatske privrede prema svijetu. Ta država ne mari za gospodarskim blagostanjem naroda, njoj je najvažnije, da zadrži *politički monopol preko gospodarske autarhije i reakcionarnog jugoslavenskog nacionalizma.* Ta se država otvara prema tako zvanim «nesvrstanim» zemljama, ali ne zbog stvarne gospodarske suradnje, nego isključivo radi propagande i prestiža te osobne megalomanije šefa «SFR Jugoslavije» Josipa Broza Tita, koji je na konferenciji nesvrstanih u Lusaki pred nekoliko godina uložio teške milijune dolara, samo da bi se njegovo poprsje istaklo na ulazu u konferencijsku palaču uz već mrtve lidere, Nasera i Nehrua.

Takva politika je u suprotnosti s najelementarnijim interesima hrvatskih zemalja, čije stanovništvo sve više teži takvoj državi, koja će mu pružiti gospodarski sustav i politiku u skladu s modernim vremenima i u cilju općeg blagostanja za sve narodne slojeve.

DRŽAVA PREMA RADNIŠTVU I SELJAŠTVU

Ovdje je riječ o radništvu i seljaštvu kao gospodarskim čimbenicima. Zajedno sa svojim obiteljima, ti slojevi tvore dobrih 80 % cjelokupnog pučanstva u hrvatskim zemljama. Ova brojčana premoć ne znači, da i drugi slojevi nisu važni, posebno stručnjaci u svim sektorima narodnog života. Ali, prema iskustvima, tekućim iskustvima u hrvatskim zemljama, baš radnicima i seljacima ta država je najviše maćeha. A ti slojevi su temelji svakog gospodarstva, to jest, što su oni bogatiji, to je bogatija i cjelokupna narodna zajednica.

U samoj komunističkoj partiji radnici su oduvijek bili u manjini, tako u 1972. u partijskim organizacijama na području hrvatskih zemalja bilo je oko 30 % radnika, po 5 % seljaka i studenata, dok su većinu sačinjavali državni službenici, profesionalni komunisti i vojno-policijsko osoblje. Dakle, najjači sloj —radnici i seljaci— predstavljaju manjinu u totalitarnoj partiji, koja vlada u ime «radnika i seljaka». Uistinu, vladajući sloj u toj partiji su razni politički oportunisti, članovi vladajuće klase i šaka marksističkih futurologa, koji vjeruju, da su proroci budućnosti u čije ime teroriziraju sadašnjost.

Zapostavljenost hrvatskog radništva najbolje se ogleda u ulozi današnjih nazovi-sindikata u hrvatskim zemljama. Statistički stvari stoje sasvim normalno: oko milijun i pol radnika i službenika uključeno je u razne sindikate. Međutim, uloga tih «sindikata» u borbi za osnovna radnička prava je ravna ništici. Prije svega, radnicima je zabranjeno štrajkovanje. Na nedavnom opće-jugoslavenskom kongresu sindikata (u Beogradu kra-

jem prosinca 1974.) pred 1 400 domaćih i nekoliko stotina stranih delegata iz 136 zemalja, govorilo se mnogo o tome, kako sindikati moraju bdjeti, «da ne dođe do sukoba», i ako do sukoba ipak dođe, da se onda spor podastrije pred «samoupravne pravosudne organe». Nešto prije toga, početkom prosinca 1974. u Zagrebu, slično je govorio i «radnik» Milutin Baltić, predsjednik sindikata u užoj Hrvatskoj.

Takvim postavkama sindikatima se zapravo oduzima iz ruku osnovno oružje —a to je štrajk. Sve, naime, što su radnici svijeta postigli u povijesnoj borbi za bolje uvjete rada, postignuto je u dobroj mjeri zahvaljujući štrajkovima ili samo prijetnjom štrajkovima. Štrajk je u radničkim rukama neka vrsta atomske bombe, koju i ne treba upotrebljavati, ali je svakako treba posjedovati. Govoriti o sindikalnim pravima, a oduzimati pravo na štrajk, to naprosto znači uškopiti sindikate kao takve. Međutim, pasivni otpor radnika nadoknađuje pravo na štrajk time, što se masovno izostaje s posla. Računa se, da svake godine s posla trajno izostaje preko 15 % zaposlenih, što predstavlja gubitak preko 70 milijuna radnih dana u hrvatskoj privredi.

Takvi «radnički sindikati» nemaju nikakvog prava odlučivanja ni u pitanju plaća i nadnica, nego se moraju posvetiti sindikalnoj ulozi u športu, radničkim kantinama, dječjim vrtićima itd. Glavni «sindikalni vođa» Mika Špiljak je krajem 1974. u jednom novinskom interview-u izjavio, da «samo veći prihodi poduzeća mogu pružiti i veće radničke plaće», što je zapravo kapitalističko dokazivanje, i to ono —iz prošlog stoljeća. Jer, današnja dioba dohotka u poduzećima skrajnje je nepovoljna za radništvo i poduzeća, a sasvim povoljna za državu. Tako, na primjer, u 1973. u prosječnom proizvodu državnih poduzeća u hrvatskim zemljama na materijalne troškove i amortizaciju išlo je 50 % od proizvodne cijene, 30 % oduzela je država, preko poreza, banaka i raznih taksa, 18 % otpalo je na radničke plaće, a ostatak od 2 % pripao je poduzeću. Tako niski udio plaća u proizvodnji nikako ne odgovara stvarnim mogućnostima hrvatskoga gospodarstva. Hrvatska radna snaga je i previše jeftina, pa se stoga i izvozi u stotinama tisuća u zapadnoeuropske zemlje, gdje je pet puta bolje plaćena.

Dandanas u slobodonom svijetu ima oko 300 milijuna radnika učlanjenih u slobodne sindikate, a u tu brojku je uračunato —s krivom ili s pravom— i oko milijun i pol radnika iz hrvatskih zemalja. U svim slobodnim zemljama radnički sindikati postaju sve više i odlučujući politički čimbenik, dok u hrvatskim zemljama «sindikalizirani» radnici moraju biti obične sluge komunističke partije. Ali mnogi hrvatski radnici-emigranti učlanjeni su u radničke sindikate zapadnih slobodnih zemalja, i tako stječu vrijedna iskustva, koja danomice prenose na svoje kolege u Hrvatskoj. To je kvasac, iz kojega će niknuti budući hrvatski radnički sindikati.

U poslijeratnom razdoblju (1948-1971.) oko 2 i pol milijuna poljoprivrednog stanovništva napustilo je selo i prešlo u gradska naselja. Nekoliko dodatnih stotina tisuća seljaka otišlo je zadnjih desetak godina na rad u zapadne zemlje. Pored svega toga, broj seoskog stanovništva penje se još uvijek na preko 3,7 milijuna, ili ti na preko 40 % ukupnog stanovništva hrvatskih zemalja. Udjel tog stanovništva u narodnom dohotku može se procijeniti na 12 do 15 % ukupnog narodnog dohotka u hrvatskim zemljama. To seljaštvo živi na parcelama od 3 do 5 hektara, a u najboljem slučaju do 10 hektara što je zakonski zemljišni maksimum. To je zapravo «volovski», a ne traktorski maksimum. Međutim, državna struktura u hrvatskim zemljama forsira državna poljoprivredna dobra, koja raspolažu s potrebnom mehanizacijom i upotrebljavaju je u svrhu najgrubljeg zasužnjavanja individualnih seljaka.

Osim toga, državna poljoprivredna dobra uglavnom proizvode pšenicu i kukuruz, dakle artikle, gdje treba mnogo mehanizacije i malo ljudskog rada, a zapostavlja meso, mlijeko, voće, povrće i drugo. Zbog toga se događa i to, da državna poljoprivredna dobra daju vlastita zemljišta u zakup individualnim seljacima po cijeni od 40 dolara po hektaru, što je zapravo nikakva cijena, i svjedoči da državna poljoprivreda posluje posvema negospodarski. Seljaci, osim toga, prodaju zemlju državnim dobrima, i onda je uzimaju u zakup, jer pri takvom rješenju ne plaćaju porez. Ali porez ipak dolazi kasnije, dočim individualni seljak donese svoje proizvode na tržište. Posljedica je svega toga je ta, da se hrvatski seljak povlači u okvire samopotrošačke poljoprivrede, šalje svoje najbolje snage na rad u inozemstvo, da bi poboljšao svoje prihode, ili pak na rad u obližnji grad, da bi dobio socijalno i zdravstveno osiguranje za svoju obitelj.

Ovakav primjer poljoprivrednog gospodarenja teško je naći u povijesti čovječanstva, osim možda u rimskim latifundijima, staljinističkim kolhozima i južno-američkim plantažama u doba najbezobzirnije eksploatacije. U takvim uvjetima, seosko stanovništvo stari, mladi odlaze trbuhom za kruhom u daleki svijet. Nije rijedak slučaj u hrvatskim selima, da često nema dovoljno mladih ljudi, da bi pokopali svoje mrtve.

Ovakvo stanje posebno je teško u hrvatskim prilikama, gdje je zemlja oduvijek bila glavni izvor bogatstva i narodnog blagostanja, posebno u današnjim prilikama, kada se svagdje u svijetu revaloriziraju cijene prehranbenih proizvoda. I to se događa u hrvatskim zemljama nepunih pedeset godina nakon što je veliki vođa hrvatskog seljačkog naroda Stjepan Radić od hrvatskog seljaka stvorio političkog čimbenika prvog reda, ne samo u okvirima Hrvatske nego i na ljestvici svekolike Istočne Europe. U svijetu se danas mnogo govori o petrolejskim bogatstvima, a sutra će se još više govoriti o poljoprivrednim bogatstvima, jer će trebati prehraniti stotine milijuna novih stanovnika našeg planeta. U tom zadatku svjetske solidarnosti, hrvatsko seljaštvo trebalo bi odigrati svoju

nemalu ulogu, ali ne u okviru komunističke vještačke tvorevine «SFR Jugoslavije», nego u uvjetima slobode, mirotvorne i čovječanske republike Hrvatske, kao što je to naučavao Stjepan Radić, koji je u trećom deceniju ovog stoljeća postigao golemu izbornu većinu u svim hrvatskim zemljama.

DRŽAVA I GOSPODARSKI SUSTAV

Današnji gospodarski sustav u hrvatskim zemljama u okviru «SFR Jugoslavije» nije gospodarski efikasan, niti je socijalno pravedan, a niti odgovara tradicionalnoj kulturnoj baštini hrvatskoga naroda. Današnji gospodarski sustav je zapravo totalitarni državni kapitalizam s krajnjom koncentracijom financijskih sredstava na samom vrhu centralističke države «SFR Jugoslavije». Koncentracija financijskih sredstava u Narodnoj banci «SFR Jugoslavije» tako je velika, da ona može potezom pera preko noći izmijeniti bitne uvjete poslovanja čitavog gospodarstva. Jer Narodna banka, pored klasičnih funkcija emitiranja novca i drugih, koncentrira u svojim rukama sve gospodarske funkcije kredita, novca, investicija, itd.

Narodna banka djeluje u sklopu Saveznog Izvršnog Vijeća (SIV-a), čiji je član i guverner Narodne banke. Formalno SIV je odgovoran Skupštini, ali u isti mah i Predsjedništvu «SFR Jugoslavije», koje kontrolira čitav rad SIV-a preko tako zvanih «savjeta» u SIV-u, a ti «savjeti» su ustvari «politički komesari» klasičnih ministarstava i državnih sekretarijata. A Predsjedništvo «SFR Jugoslavije» po svom sastavu se više manje poklapa s Predsjedništvom Saveza komunista, dok je Josip Broz Tito ujedno trostruki predsjednik Predsjedništva, Republike i Saveza komunista. Nakon nestanka Josipa Broza, na vrhu će sigurno doći do personalnih promjena u čitavom sustavu, a time i do raspadanja Jugoslavije kao državne zajednice.

Ali, što je važno danas istaknuti, to je, da se taj gospodarsko-politički sustav pokriva plaštem tako zvanog samoupravljanja. Povijesno, ta se ideja pod utjecajem Proudhona i Bakunjina prvi put javlja kod ruskog političkog mislioca A. I. Herzena (1812.-1870.). Sâm Marx, a posebno Engels, žestoko su u svoje vrijeme napadali Herzena i njegove ideje o samoupravljanju, a isto tako i Lenjin na kongresu ruske partije u Stockholmu 1906. Međutim, to ništa ne smeta jugoslavenske državne kapitaliste, da se u svojoj propagandi za samoupravljanje pozivaju baš na Marxa i Lenjina.

S druge strane, sama praksa jugoslavenskog samoupravljanja pokazuje, da samoupravljanje postoji na razini poduzeća u fizičkom obliku, a ne kao gospodarsko-upravna funkcija. Takvo stanje najbolje ilustrira podatak, da u prosjeku poduzeća plaćaju bankama i preko 50 % dobiti koja im preostane, kad se namire svi mogući državni porezi i takse. Pri takvom stanju lako je zamisliti kakvi se potencijalni sukobi rađaju, s jedne strane, na liniji poduzeća-država-banke, i, s druge strane, u odnosu

poduzeće-radništvo. Zbog takvog stanja, kao i zbog mnogih drugih razloga, posebno organizaciono-informativne naravi, samoupravljanje se u hrvatskim zemljama povlači u manja poduzeća, postaje utočište malih i nejakih, utočište demokracije, radnika, seljaka, studenata i intelektualaca u okviru jednog društva, kojim dominira divlji totalitarni neokapitalizam, gdje isključivo vlada zakon jačega i vladajućih struktura.

Samoupravljanje je u biti demokratska koncepcija i danas vizija, a sutra vjerojatno i stvarnost cjelokupnog čovječanstva. Ono se ne može ostvariti u okvirima staromodnog kapitalizma, a još manje u uvjetima komunističko-staljinističkog državnog kapitalizma. Budući da je u svojoj biti demokratsko, samoupravljanje predstavlja i demokratska pravila igre na svim razinama i sektorima društvenoga života.

U hrvatskim sredinama često se postavlja pitanje: u kakvom će sustavu djelovati buduće gospodarstvo u hrvatskim zemljama? To je, naravno, vrlo važno pitanje, ali tako formulirano znači postaviti plug pred volove. Naime, bitno je pitanje; kako povećati opće gospodarsko blagostanje, a onda tim ciljevima prilagoditi i sustav. Taj sustav treba zadovoljiti ne samo kriterije gospodarske efikasnosti, nego još više i zahtjev socijalne pravde i tradicije hrvatske gospodarske kulture. Nadalje, taj sustav ne smije biti zatvoren, nego u najvećoj mogućoj mjeri otvoren prema svijetu uopće, a posebno prema susjedima, kako Istočne tako i Zapadne Europe. Budući hrvatski gospodarski sustav trebao bi biti ustvari neka derivacija buduće hrvatske države, ali ne države u smislu prošlog stoljeća, nego moderne hrvatske države, koja može neke atribute klasične suverenosti prenijeti na uže i šire regionalne i svjetske zajednice pa tako i određene gospodarske funkcije suverenosti.

Na početku ovog teksta bilo je rečeno, da se Hrvatska po svojim temeljnim kriterijima može lako svrstati uz bok mnogih sličnih zemalja. Na koncu treba nadodati i to, da još i dandanas nijedna skandinavska zemlja ne premašuje Hrvatsku ni po broju stanovnika, niti po gospodarskom potencijalu, a zna se, da je još u prošlom stoljeću više manje čitava Skandinavija živjela pod jedinstvenom političkom vlašću, da bi se početkom našeg stoljeća posvema «skandinavizirala». Tko bi danas smio ustvrditi, da je «skandinavizacija» u nordijskim zemljama išla na štetu svakog pojedinog naroda i te zajednice kao cjeline? Prema tome, ni buduća «skandinavizacija» današnje Jugoslavije neće ići na štetu nijednog naroda, koji danas sačinjavaju tu vještačku državnu zajednicu, a još manje na štetu cjelokupne Europe i svijeta uopće. Naprotiv, današnja titovska «balkanizacija» europskog jugo-istoka predstavlja permanentnu opasnost za Europu i svijet, te veliku povijesnu nesreću za sve narode, koji obitavaju taj prostor. Uspostava moderne hrvatske države u hrvatskim zemljama tog prostora jest napredna politička i gospodarska nužnost našeg stoljeća.

KRSNI LIST HRVATSKE DEMOKRACIJE

JELAČIĆEV PROGLAS O UKINUĆU KMETSTVA

ERNEST BAUER

PISATI o Jelačiću neobično je teško. Gotovo je već postalo običajem, da se na Jelačića gleda samo kao na austrijskog generala, kao na vojskovođu, kome je sticaj prilika nametnuo u isto vrijeme također rješavanje političkih pitanja. Cesarsko-kraljevski general —i ekstaza nacionalnog hrvatskog pokreta 1848.— ta dva pojma izgledaju mnogima upravo nespojivima. Pa ipak, Jelačić je bio skroz naskroz nacionalan čovjek, kod kojega je ispod odore carskog generala kucalo srce iskreno demokratski nastrojene osobnosti. Pa da za vrijeme njegove vladavine nije bilo ništa drugo stvoreno, nego oslobođenje kmetstva — Jelačićevo ime ostaje vezano uz našu najveću revoluciju 19. stoljeća! Jelačića smatram neke vrsti «ranim Europejcem», čije zamisli i ideje čak i dandanas ne djeluju nemoderno.

Jelačić nije bio ničija marioneta — ni Beča ni Hrvatskog sabora. Smatrao je Austriju zajedničkom kućom sviju naroda, koji su je sačinjavali, bio je, dakle, Austrijanac «faut de mieux». Dovoljno je pročitati njegov nastupni govor pred Hrvatskim saborom, da se uoče sve njegove odlične kvalitete političara i državnika. Taj govor još i danas sadržava u svojoj biti politički ideal hrvatskog naroda: Sloboda, okupljanje naroda bez staliških i plemenskih razlika i ravnopravnost u Austriji okupljenih naroda (citat Erdödy-a «regnum regno non praescribit leges») —sve to je ostao temeljni ton i kasnije hrvatske politike.

Sve to je u ono vrijeme značilo posve novo shvaćanje, koje je Jelačiću donijelo mnogo neprijatelja među starim austrijskim plemstvom, jer je ono nakon burne 1848. željelo jedino sačuvati svoje velike privilegije. Nastup Jelačića protiv Madžara bio je isto tako dosljedan, jer kada je madžarski liberalac i revolucionarac Kossuth izjavio, da on ne poznaje nikakove Hrvatske, dokazao mu je Ban s mačem u ruci, da Hrvati i te kako postoje! Uloga Jelačića kod zauzeća Beča 1848. imala je europsku važnost, koja je proizlazila i već iz toga, da bi u obratnom slučaju već

tada Monarhija, po svoj prilici, bila propala, a povijest Europe bi bila krenula sasvim drugim pravcem!

To što se Jelačić 1848. vezao za dinastiju — tko ga danas zato može prekoriti? Sudbina je tada Hrvatima nametnula strašnu dilemu. Na jednoj strani, madžarska nacionalna, ali i imperialistička revolucija, na drugoj, nesumnjivo dinastička reakcija, ali s obećanjima za bolju budućnost. Odluka bijaše vrlo teška, mada je Jelačić kao pravi Hrvat bio lakovjeran. Postojala je, dakako, i treća mogućnost, koju je Jelačić uočio, ali je tu s pravom bio vrlo oprezan: Radi se o njegovom apelu na tadašnju Srbiju i na Hrvate i Srbe pod turskim jarmom. Ali Beograd je tada radije primao Kossuthove poklisare nego prijedloge iz Zagreba, a Bosna bijaše dio Osmanlijskog carstva. Osim toga, Jelačićeva iskustva s patrijarhom Rajačićem (pitanje Srijema i Vojvodine pod srpskim vodstvom), bila su takove naravi, da se Ban morao čuvati od ovakove prerane «Jugoslavije». Kada se Jelačić počeo zanimati za srpsku Vojvodinu unutar Austrijske monarhije i kada je postojala mogućnost, da joj postane poglavarom, i tako pod svojim okriljem ujedini još više slavenskih zemalja, intrigirao je Beograd preko svojih emisara, da spriječi to imenovanje Jelačića. šireći među srpskim pučanstvom glasine, da hrvatski ban kao katolik nije pogodan za to mjesto. To je ponukalo Jelačića, da 1853. s obzirom na Rajačića — koji ga je ustoličio (proveo tzv. instalaciju) i kog je Ban ispočetka simpatizirao— izreče tešku riječ: «Graeca fides, nulla fides!», prema svjedočanstvu Jelačićevog podređenog generala i osobnog prijatelja, Josipa baruna Neustädtera. Jelačić je, dakle, već onda naslućivao teškoće jugoslavenskog pitanja, pa se već u svoje vrijeme žacao prihvatiti ovo «integralno» rješenje! — Od dva zla, moralo se, dakle, odabrati ono koje je izgledalo manje!

Najtragičniji junak novije hrvatske povijesti, Josip grof Jelačić od Bužima, umro je 1859. u najoštrije doba Apsolutizma. Nijesu još dovoljno ispitane ni osvijetljene posljednje godine Jelačićeva života. Tek tu i tamo zapaža se po koji zamašniji događaj iz njegova života, koji se poslije slavnih događaja 1848-49. odvijao u nekoj monotonosti. Slavni junak 1848., jedna ne samo u Hrvatskoj od najpopularnijih osoba tog vremena —putuje po Europi, po Belgiji, Francuskoj i Italiji— tražeći lijeka svojoj bolesti, a, jamačno, također zaborav svome razočaranju. Sve što je sagradio za vrijeme svog kratkog političkog i vojničkog djelovanja — sve je to bilo razoreno. Mada ga je Car osobno odlikovao svakom prilikom svojom riječi i pažnjom, mada ga je ruski car Aleksandar II. posebno počastio, a nije mu ni uzmanjkalo ostalih dokaza povjerenja i pažnje — životario je posljednje godine svog života u beskrajnom razočaranju, bogat samo jednim iskustvom: I vladarska riječ ne bijaše drugo, nego prazan zvuk izrečen u prostoru!

Kada se u Zagrebu, 20. svibnja 1928. slavio tzv. «Jelačićev dan», izašao je u «Jutarnjem listu» istog nadnevka članak pod naslovom «*Jelačićev dan*», potpisan šifrom «jh» (vjerojatno Josip Horvat?), u kojemu se na zanimljiv način prikazuje problematika Jelačića u prvim godinama Jugoslavije:

MI BARON
JOSIP JELAČIĆ
od Bužima,

Ban hàrvatski, slavonski i dalmatinski, nj. apostolskoga veličanstva Ferdinanda I. cesara Austrianskoga, kralja Ugarskoga, Českoga, Lombardskoga, Mletačkoga, Dalmatinskoga, Hàrvatskoga, Slavonskoga i Galičkoga, Vladimirskoga i Ilirskoga i. t. d., pravi tajni dàržavni savietnik, feldmaršal-lajtnant, i u kraljestvu hàrvatskom nad cielom vojskom i vojnom krajinom zapoviedajući general svemu hàrvatskomu i slavonskomu narodu i puku.

od Boga pomoć i pozdrav.

Akoprem je već u kraljevinah Hàrvatskoj i Slavonii proglašeno, da je svaka urbarialska dača, tlaka i desetina càrkvena dotàrgnuta, Vi ipak bi sumnjati i bojati se mogli radi ove Vaše novo zadobljene pravice, iz toga uzroka, jer vàrhu toga u Vaših rukah nikakvoga pisma još dosad neimate, zato Mi, Ban hàrvatski, slavonski i dalmatinski, kano Vaš od svietloga kralja naimenovani i postavljeni vàrhovni poglavar, i Vaših pravicah branitelj, želeći Vas umiriti i osigurati, dajemo svim Vam, od hàrvatsko-slavonskog naroda, koji ste dosada bili kmeti i gospodski podložnici ovo Naše otvoreno bansko pismo, s kojim Vam novo zadobljeno Vaše pravice i slobuštine, po kojih Vi skupa sa svim Vašim pokoljenjem za na vieke od tlake gospodske i svake daće urbarialske i desetine cárkvene oslobodjeni jeste, po jakosti i krieposti Naše banske časti i oblasti osiguravamo, obećavajući da Vam nitko ove Vaše sada zakonom dane i od premilostivoga kralja potvàrdjene pravice i slobošćine nikada više do viek vieka uzeti nemore niti nesmije.

Vàrhu česa Vam i Vašem obojega spola odvietku ovo Naše vlastitom rukom podpisano, velikim banskim pečatom potvàrdjeno odpàrto pismo dajemo i podieljujemo u Zagrebu na dan svetoga Marka, to jest, dvadeset petoga Travnja. godine hiljadu osam sto četàrdeset i osme.

«Osamdeset godina neznatan je vremenski razmak u životu jednoga naroda. Tako reći nije veći od sekunde u životu pojedinca. Pa ipak, kad danas pogledamo unatrag u te godine, čini nam se da gledamo u neko mitsko, herojsko doba, koje smo već svi zaboravili u praktičnom, svakidašnjem živovanju. A krivo činimo i onim vremenima i sadašnjici i vlastitoj budućnosti, kad zaboravljamo ta nedavna, na oko tako daleka vremena. Zato obljetnice, jubileji, pored često dosadnih i pretjeranih ceremonija, imaju ipak tu dobru stranu, da nam nekako nameću potrebu bilanciranja i uspoređivanja sadašnjosti s prošlošću. U tim godinama i danima jubileja srknemo onda barem malo historijske poduke, o kojoj se toliko govori, ali koju nitko ne sluša, premda samo po njoj možemo utvrditi svoje pogreške u prošlosti i korigirati smjernice u budućnosti.

Četrdeset osma kod nas sve više pada u zaborav. Naročito poslije 1918. nekako se uvriježilo mišljenje da je s 1918. završena ona perioda našeg narodnog života, koja je počela s 1848. Međutim u životu narodnom nema točno limitiranih granica pojedinih epoha, ni oštrih prelaza. Dapače snaga narodnog života često se nanovo ispoljava u bivšim već formama, redovno se na distance od nekoliko desetljeća i stoljeća javljaju frapantne analogije u životnim narodnim situacijama. I ako poduzmemo samo malu šetnju u prošlost od prije osamdeset godina, naići ćemo na porazne sličnosti za razdoblja oko godine 1848. i 1918. u nedaćama, u uspjesima, u razočaranjima. Godina 1848. godina je rođenja hrvatske demokracije — 1918. godina njezinog prvog nastupa u samostalan život. Već ta dva momenta nam govore kako romantična «četrdesetosma» duboko zadire u sadašnjicu.

Četrdeset osma godina je godina Jelačića. Njegov triumf nije bio samo ličan, već je utjelovljivao slavodobića prvog naleta narodne misli. I prvih razočaranja i početak duge, uporne, tako reći bezizgledne borbe za nama Hrvatima tako dragi, urođeni apsolut slobode i jednakosti. Nešto slična kao i 1918.

Jelačića sve više zaboravljamo. Prešao je u legendu, koju nijete još staračke uspomene. Prolazimo svi kraj njegovog brončanog lika bez misli, bez osjećaja. A tu na istom ovom mjestu gdje danas naše brižne domaćice vode borbu za prozaičke zahtjeve želuca pod Jelačićevim vodstvom, tu se prije osamdeset godina formirala slobodna hrvatska vojska kao najjači atribut nezavisnog, suverenog naroda. Kao poslije sedamdeset godina Austrija je tad postojala samo formalno — stvarno je više nije bilo. I da je kojom igrom slučaja bila tad druga međunarodna konstelacija — četrdeset osma postala bi ono što je kasnije bila 1918. Tad je jeknuo prvi zvuk posmrtnog zvona habsburške monarhije.»

Dalje nastavlja pisac zanimljivom usporedbom:

«Sve do naših dana sačuvale su se mnoge izopačene predodžbe i o pokretu četrdeset osme i o njezinom glavnom junaku, banu Jelačiću. Ne namjerice. Nije bilo dovoljno potrebne historijske distance. A onda je došao i poraz. Kod svakog neuspjeha uvijek se traži žrtvu na koju će se natovariti grijehe sviju. Dobar teret grijeha pokušalo se svaliti i na Jelačića.

Jelačić je jedan od najtragičnijih likova heroja naše novije političke povijesti. Njegov politički uspon i slom podsjećaju na političku dramu Frana Supila. I jedan i drugi osjetili su instinktivno svu historijsku zamašitost svoga istupa — i jednoga i drugog žrvanj događaja neumoljivo je smljeo. I jednoga i drugoga rušili su oni za koje su se borili i za koje su povezali svoju politiku. Intrige, podvale najbliže okoline daju njihovoj drami neki renesansni kolorit. Smrt i jednoga i drugoga nailazi duboko razočarane u svijetu, u životu, u ideji. Srce puca, um tavni...

Kad je prije šestdeset i devet godina u Novim Dvorima umirao ban Josip Jelačić, u slavonskoj blatnoj selendri Đakovu već se uselio u skromne biskupove dvore mladi Josip Juraj Strossmayer. I iz Đakova se sve glasnije orio glas, koji

je vodio narod k danu, koji su Jelačić i njegovo doba samo za jedan trenutak ugledali kao čarobnu viziju.

Dan je zaista granuo. Tek poslije dugih decenija. I vidjelo se da nije onako sunčan i sjajan, kako su ga Jelačić i Strossmayer gledali u svojim priviđenjima. Oblačan je i olujan...»

Ovako se smjelo pisati još u prvim godinama stare Jugoslavije, kad je Jelačićev spomenik još stajao na svom trgu. Danas, kad ga više nema, ne bi se smjelo ni ovako pisati, a kamoli objelodaniti u jednom od najčitanijih listova, kao što je onda bio «Jutarnji list».

Kada je na temelju preporuka hrvatskih konzervativnih krugova u Beču (posebno baruna Kulmera i velike «ilirske delegacije» u Beču) došlo do imenovanja Jelačića hrvatskim banom, nije to za bečki dvor bila jednostavna stvar. Car je sa svojim savjetnicima u to vrijeme zbog nemira u Beču morao izmaknuti u Innsbruck, pa je to imenovanje Jelačića smatrao samo kao neki ustupak nasuprot «Ilirima», koji su se bunili zbog postojećeg poretka u Monarhiji. Beč nije ni u kojem slučaju htio time poduprijeti ili izazvati neki hrvatski separatizam, ali s obzirom na tadanji politički položaj i pobune Madžara bilo je to imenovanje svakako razumljivo. Hrvati su postali neugodni caru Ferdinandu I. istom svojim «zahtjevima», koji su u stilu revolucionarne godine 1848. išli vrlo daleko s obzirom na demokratizaciju, a osobito protiv pobunjenih Madžara. Kada su u Innsbrucku redom došli do riječi prvo Hrvati, onda Srbi pa, konačno, i Madžari, neodlučni car Ferdinand I. nije se mogao odlučiti ni za koju tezu, koje su mu bile predložene. Napokon je popustio Madžarima i opozvao svoje imenovanje Jelačića banom, ali opća pomutnja tada je već bila toliko napredovala, da Jelačić taj carski dekret o opozivu svog imenovanja uopće nije primio do znanja te je uskratio svoje mjesto ustupiti carskom komesaru, zapovjedniku Vojne Granice, generalu Hrabowskom. Čak je i Hrvatski sabor, koji je carskom odlukom također bio raspušten, nastavio svojim radom.

Ti događaji su opet Madžarima —koji su se pod svojim revolucionarnim vođom Kossuthom u onome času našli u diametralnoj opreci prema Ilircima i njihovom pokretu— davali povoda, da sve kasnije odluke i sva djela Jelačića proglase «ilegalnim i protuustavnim», jer se Jelačić u svojim akcijama nije mogao pozivati ni na Cara, niti na legalno zakonodavno tijelo. Ovo shvaćanje se je kod madžarskih povjesničara sve do danas uščuvalo i nastavljalo, makar je madžarski ministar predsjednik, grof Batthyany, pokušavao sa svoje strane «ilegalan» čin, tj. saziv nekog zamišljenog «ilirskog parlamenta», u kome bi bili ne samo Hrvati, nego i Srbi unutar Vojne Granice zastupljeni.

Kada je madžarsko-hrvatski sukob konačno doveo do vojničkog obračuna Jelačića s Madžarima —malo prije toga je Kossuth još jednom izjavio, da za njega uopće ne postoji hrvatska nacija— imao je Jelačić sreću, da se je sa svojom vojskom u toku svoje vojne u zapadnoj Madžarskoj našao u blizini pobunjenog Beča baš, kada tamo carske vojske goto-

vo i nije bilo. Zbog toga bilo je posve razumljivo, da su Jelačićevi odredi nakon uspješne bitke kod Schwechata zaposjele carsku prijestolnicu, triumf Jelačića, koji je zapravo carski vrhovni zapovjednik, knez Windischgrätz, iz dinastičkih i aristokratskih razloga za sebe svojatao, ali mu zbog strategijskh razloga nije ništa drugo preostalo, nego da Jelačiću (s kojim nije bio u dobrim odnosima) taj uspjeh prepusti.

Ali već iz ovih vremena, koja spadaju još u najsretnija velikog hrvatskog Bana, poznate su neke njegove izjave, koje nam dopuštaju uvid u dubinu njegovog bića te nam pokazuju njegovu zaista europsku važnost. Dok je još Jelačić u svom pozdravnom govoru pred novoizbranim Hrvatskim saborom 5. lipnja 1848. izgovorio slijedeće riječi: *«Naša je zadaća, da veliko djelo narodnog preporoda provedemo do kraja!»*, smatrao je nakon zauzeća Beča u svom govoru pred delegacijom bečkog predgrađa Alserstadt carevinu Austriju kao «Okvir malih naroda». Za njega je vladarska kuća Habsburg bila kao neka konstanta, koja je obećavala postojanost, sreću i blagostanje u smislu nekog okvira, koji će «u blagom obliku» uokviriti razne narode i njihove zemlje i osigurati im sigurnost i dobar život. Pod tim okriljem bi, prema Jelačićevom shvaćanju, sve male u Austriji uokvirene nacije mogle naći onu ravnopravnost *«kojoj svi narodi našeg državnog konglomerata s tolikim oduševljenjem streme; po kojoj ravnopravnosti ni sada ni u budućnosti nikada više jedna nacija nad drugom ne bi mogla zavladati, niti jedna drugu podjarmljivati!»* Slijedeći ovu misao, Jelačić ide i dalje u svome razlaganju: *«Kao što se ljepota prirode sastoji osobito u raznolikosti njenih objekata, tako i jedna državna forma može samo onda biti lijepa i uspješna, ako usprkos raznolikosti svojih pojedinačnih elemenata, te svoje dijelove oduševljava harmonijskom sudjelovanju za sveopće interese!»* Napokon je Jelačić u jednom svome privatnom pismu barunu Kulmeru došao do izjave koja sliči na vlas izjavi češkog političara Palackog: *«Kad Austrije ne bi bilo, sada bismo je morali stvoriti!»*

Najpoznatiji prigovori Jelačiću sastojali su se u tome, da ga se označivalo «reakcionarcem». Ovaj prigovor je, naravno, dolazio u prvom redu od strane liberalističkih madžarskih pobunjenika, ali također od strane njihovih političkih prijatelja, talijanskih liberalaca, kao što su bili, npr. Cavour, Manin, Tommaseo. Svi oni su u mnogom pogledu slabo poznavali hrvatskog Bana, koji se u mnogim pitanjima Banske Hrvatske i Vojne Granice pokazao vrlo naprednim, ali svakako ne u onom smislu, kao što su ga ti liberalci shvaćali. Neki ostatak ovih pogleda na Jelačića nalazimo prije svega u marksističkom pogledu na Jelačića, jer za marksiste nije on ništa drugo, nego samo «habsburgofilski reakcionarac».

Ovim prigovorima suprotstavio se osobno Jelačić u svojoj «Izjavi» protiv lista «Pesther Zeitung» (Zagreb 23. 8. 1848., Obiteljski arhiv Jelačića u gradskom arhivu Zagreba). U toj svojoj izjavi kaže Ban doslovce: *«Da li sam bio predstavnik reakcije ili napretka — o tome svjedoči moj cijeli život i moje sadašnje nastojanje, jer sam za svoju domovinu, u duhu koji sada vlada, tražio onu ravnopravnost i slobodu, koja je zajamčena svim narodina a upravo danas se nalazi ugrožena od našeg*

susjeda... Ako je to nastojanje, da vodimo borbu protiv svake vrsti ugnjetavanja, protiv tiranskog gospodstva, protiv svake despotije — nalazila se ona sakrivena također u liku nekog peštanskog ministarstva — ako je sve to reakcija — onda sam i ja reakcionarac!»

Nakon što su hrvatski graničari 28. listopada 1848. zaposjeli odsjek Landstrasse-Prater na gradskoj granici tadašnjeg Beča i potukli madžarske pobunjenike 30. listopada kod Schwechata (danas bečka zračna luka), ušao je 1. studenog hrvatski Ban na čelu svojih slikovitih «serežana» (svoje tjelesne garde) u carski Beč, te je tamo ustanovio svoj glavni stan u palači Beatrix (koja danas više ne postoji) u bečkom gradskom dijelu Landstrasse (III. Bezirk). Jelačića je cijeli Beč javno slavio kao pobjednika i svog junaka, bio je predmetom pučkih aklamacija, a kada je sa svojom pratnjom osvanuo na javnim mjestima (kazalište, koncerti) ustajala je sva publika i javno mu pljeskala. Svakako, taj je čas značio vrhunac njegovog javnog djelovanja.

No poslije tog vrhunca uslijedio je —prvo polako, a poslije sve brže— njegov silazak. Jelačićev general Neustädter je tu pojavu dobro označio, kao da se neka zvijezda nad Hrvatskom pojavila, a poslije je sve više počela tamniti. U vojničkom pogledu Jelačić je imao neprilika sa svojim glavnim zapovjednikom, knezom Windischgrätzom, s kojim se nikako nije slagao, a isto tako nije imao dobrih odnosa ni s Windischgrätzovim nasljednicima, barunom Weldenom i Haynau-om. Windischgrätz se za to pobrinuo, da je Jelačiću kod napredovanja prema Pešti bilo povjereno samo podređeno zapovjedništvo jednog zbora carske vojske, a Welden i Haynau ga više nisu točno i povjerljivo izvještavali o nastavku rata protiv Madžara i njegovom svršetku, jer je Ban tada boravio kod svoje «Južne vojske», daleko od glavnih poprišta tog rata, u Bačkoj i Slavoniji.

Osim toga, Jelačić se našao nasuprot sve većem političkom nemiru u Hrvatskoj. Njegova odsutnost iz zemlje imala je kao posljedicu, da se javljala mnogostruka kritika njegove politike. Čak u nacionalnim hrvatskim krugovima pojavila se sumnja, da je raspuštanje Hrvatskog sabora i proglašenje ratnog stanja predstavljalo namjerni korak, da se osujete narodna nastojanja. Premda je Hrvatska nakon madžarske pobune mogla zadržati (provizorno) Rijeku i dio Hrvatskog Primorja, a tri su slavonske županije zajedno s Međimurjem bile odvojene od madžarske krune, razočarao je novi ustav od 1849. svakog nacionalno osvjedočenog Hrvata, jer je Vojna Granica ostala u punom opsegu postojati i nije bila uključena u Bansku Hrvatsku, Dalmacija je ostala austrijskom krunskom zemljom i nije bila sjedinjena s Hrvatskom, a Hrvatski sabor nije više bio sazivan.

Pa i Vojna Granica nije za svoje vjerne usluge od Cara primila nikakovu hvalu i zahvalnost. Socijalne reforme, koje su tamo bile provedene, pokazale su se vrlo površnima i čednima: Zemljišni posjed je, doduše, postao nasljednom svojinom graničara, ali u pogledu uprave i pravosuđa ostao je vojnički značaj Granice posve sačuvan, pa graničari nisu imali

dojam kao da «imadu udjela kod sviju dobrobiti, koje su drugim našim narodima bile udijeljene» (Citat iz Ustava 1849.).

Jelačiću nije preostalo drugo, nego da se posveti s različitim uspjehom vodstvu svoje «Južne vojske», ali i tamo je njegov utjecaj bio toliko opao, da mu prvotno vrlo benevolentni Radetzky nije za borbu protiv Madžara prepustio potrebnih sedam bojni graničara, koje su ostale na talijanskom bojištu. Na taj je način Jelačiću uspjelo jedino zauzeće tvrđave Petrovaradina i nekih drugih utvrda, ali je morao podnijeti i nekoliko poraza od Madžara. Kod posljednjih ratnih akcija carske vojske i kapitulacije Madžara kod Villágosa nije Ban uopće imao udjela, tim više, što mu je ruska intervencija u Madžarskoj od početka bila antipatična.

Još ga je više smetao razvitak unutar Vojne Granice, kojoj je nominalno još uvijek bio kao zapovjednik na čelu, ali je ustvari sve više bila upravljana od stranih časnika, koji s Hrvatskom nisu imali veze. Uporedo s tim položajem dolazilo je do pobuna graničara. U tim godinama javljaju se prvi znaci duševnog poremećaja Jelačićeva, koji su posljednje njegove godine stavljali u sjenu i na čijim posljedicama je 1859. i umro.

Jelačiću nije bio lak njegov srazmjerno kratak život. Može se reći, da mu je velika južnoslavenska država pod hrvatskim vodstvom bila upravo ponuđena i na dometu. Sa svojim osvjedočenjem, da se Hrvatska može uspješno razvijati samo u okviru ravnopravnih naroda u Austrijskoj monarhiji, bilo je Jelačiću teže odbijati te južnoslavenske ideje, negoli bi mu bilo teško takovu državu ostvariti. Budućnost nakon 1918. pokazala je, da nije imao krivo, kao rani Europljanin imao je već poglede, koji sliče na današnju ideju Sjedinjene Europe. Ali što je u duši zbilja osjećao, to će vjerojatno zauvijek ostati tajnom. U tom se je smislu povjerio ban Jelačić jednom od svojih prijatelja: *«Imao sam sreću, da će moje ime valjda pripadati povijesti. No što sam uistinu u svom srcu osjećao, neće nitko ikad saznati!»*

UNIVERZALNO ZNAČENJE STARČEVIĆEVIH SATIRA

PRIGODOM 80. GODIŠNJICE NJEGOVE SMRTI (1896.-1976.)

D. ŽANKO

KERUBINU ŠEGVIĆU
posljednjem «pravašu»

BLAŽU JURIŠIĆU
vjernom štovatelju i tumaču
Starčevićevih Spisa

ANTE Starčević je mnogo više, skoro isključivo, poznat i spominjan u ozračju hrvatske političke povijesti, dok je njegov književni rad ostao još uvijek nedovoljno kritički istražen, nesakupljen i skoro zaboravljen, a mnogim generacijama, posebno onima poslije Drugoga rata, sasvim nepoznat.[1]

Osim davno, još prije Prvoga rata, prvih pisanih radova o Starčevićevu životu i radu; jedan od posljednjega «pravaša» i poligrafa Kerubina Šegvića[2] i drugi od Branka Drechslera, u kojima se u općim i izvornim anali-

[1] Ali ne samo njegov književni rad, nego i samo ime Ante Starčevića «danas i u nas» kod «zlatne mladeži», kao i one «nešto manje zlatne... rastresite, presuvremene prevratničke mladosti» — pita se jedan inteligentni pisac, u Hrvatskoj koncem 1971., ovako: «...znači li danas takvima i sličnima, kao i samim vršnjacima pisca ovih redaka —a i tolikim mnogima— znači li išta ime Ante Starčevića? Je li im ono išta više... od slike nekog napuštenog prigradskog spomenika, ili možda od polovične predodžbe o nekakvom političkom strašilu iz prošlog stoljeća. Teško da će im biti išta drugo izvan toga, a nekima nije čak ni to.»

[2] Kerubin Šegvić, vjerni Starčevićev sljedbenik i pisac *prve* knjige o njemu — *«Dr. Ante Starčević»*. Zagreb, 1911., napisao je, «Prigodom 40. godišnjice smrti (1896-1936.), novu studiju o svome učitelju, za prvi broj IV. godine— nove epohe «Hrvatske Smotre» (koju je on i osnovao).

Poslije proteklih novih 40 godina i sada, evo, prigodom 80. godišnjice (1896-1976.) sjetio sam se, što nam je onom zgodom rekao, da «o Starčeviću nikada dosta», — što me je potaklo, da ovaj rad posvetim njegovoj uspomeni, da bi se u novim hrvatskim generacijama sačuvala i produžila trajna spoznaja o velikom učitelju i dobrom učeniku, koji je zbog Učiteljeve nauke o Hrvatskoj nestao kao mučenik.

zama piše o Starčeviću kao književniku i filozofskom piscu, tek će Josip Horvat u svojoj poznatoj «kulturno-povijesnoj slici» iznijeti nekoliko interesantnih podataka, više sintetična karaktera, a Stanislav Šimić jedan esej o Starčevićevu književnom stilu.

Konačno i sâm Blaž Jurišić, prezaslužni priređivač izvanredne antologije Starčevićevih *«Izabranih spisa»* (1945.), žali, što u tom izdanju «Starčevićevo stvaranje na polju čiste književnosti nije došlo do još jačeg izražaja. Njegov pjesnički i dramski rad nije uvršten stoga, što bi se time narušilo jedinstvo ove zbirke, koja hoće da bude politički, a ne literarni zbornik.»[3]

Izvanredno je značajno, da će se u Hrvatskoj, usred «hrvatskog proljeća», u spontanoj potrebi, da se duhovi vrate na izvore, te da se tradicijom, zaboravljenoj, prezrenoj i oficijelno izruganoj, okrijepe za nove identične spoznaje, — da će se u toj atmosferi godine 1971., spomenuti inteligentni i izvrsno informirani pisac dati na pisanje jedne temeljite sudije o Starčeviću «državniku, govorniku i književniku».

Dakle, konačno i književniku! Uz interesantnu napomenu: «kao književnik, nama je — iz posve razumljivih razloga najzanimljiviji upravo kao takav.» Dijalektika je inteligentnoga pisca vješto ubacila Starčevića književnika u Starčevića politika, i obratno. Da je i njemu pretežno bilo stalo do Starčevićeve političke uloge, vidi se iz njegova odlično uređena i bogata izbora *«Političkih spisa»* Ante Starčevića (Zagreb, Znanje, 1971. 628 str.) s popunjenom bibliografijom i informativnim «Registrom imena s tumačem (18 stranica). Ovaj je izbor izrađen uglavnom po Jurišićevim «Izabranim spisima» i po izdanju «Djela dra Ante Starčevića».

Bilo kako bilo, Starčevićev obilan i mnogostruk književno-humanistički rad očekuje još svoje istraživače i kritične analize, dok će ovaj moj rad nastojati upozoriti na jedan detalj, naime na njegove satiričke spise. Ali prije nego prijeđemo na stvar, vrijedno je uočiti još jedan interesantan i dubok paradoks oko Starčevićeve pojave: o njemu će —makar je u svijesti naroda izrazito politička ličnost — mnogo više pisati i veličati ga književnici i pjesnici nego političari.

Naprotiv, ovi posljednji će ga malo pomalo i napuštati i prešućivati. «Pravaši» će se pretvarati u «frankovce», «stekliše» u «realne političare», Hrvati u Jugoslavene, ljudi od «deržanstva» u sporazumaše i pragmatičare. Svi ti vole prešućivati Staroga pri njihovim političkim poslovima, mimoilazeći i zapostavljajući njegove filozofsko-etičke temelje Politike —pisane velikim slovom —i ne dosežući visoke sfere njegova vizionarskoga *ethosa,* kojim će on zahvatiti svu prošlost i budućnost jedne nacionalno integralne stvarnosti i nefaljivo otkrivati i razotkrivati neprijatelje na tri fronte najedanput (Austrija, Madžarska i Srpstvo).

«Navedenim obilježjem svoje nauke, bijaše kao političar već osuđen», veli L. V. Südland, koji će odmah zatim iskreno priznati: «Godi-

---

[3] Ipak nas je Dr Jurišić neizmjerno zadužio s odlomcima Starčevićeva satiričko-književnoga rada, unoseći u ovaj zbornik nekoliko «Pisama magjarolaca» i «Poslanicu pobratimu D.M. u B.», što će nam služiti ako baza za ovaj rad.

nama nisam mogao pravo shvatiti, kako je tome čovjeku pošlo za rukom da stekne u Hrvatskoj toliki upliv.» Na koncu je ipak shvatio, da je taj čudak, «svojom državno pravnom i dogmatskom politikom ponio ono, što zovemo *hrvatskom državnom sviješću* sve u najdublje slojeve hrvatskog naroda.» Eto nas opet u vrtlogu paradoksa: politički osuđen na neuspjeh, Starčević stiče «toliki upliv» i čitavi jedan narod prožima državnom sviješću.

Začudo, ni Ante Radić nije shvatio tajnu ovoga proročkoga duha, koji iz dubina povijesti hvata humanističku vrijednost *prava*, da na toj vrijednosti izgradi *svijest*, tj. životni dinamizam savjesti, nepobjedivu silu duhovnoga karaktera vis-a-vis makijavelističkih poteza sile i hipokrizije, interesa i straha. «Treba obračunati sa starčevićanstvom, s ledenim, suhim, surovim, grubim, ukočenim i beskrajno ograničenim starčevićanstvom... ta zar još niste prozreli, da je u njegovu naglašivanju staroga, zajamčena *prava* — sva njegova politička mudrost?» Ova uzrujana litanija prezrivih pridjeva na račun Starčevićeve mudrosti i nehotice proglašava transcendentnu vrijednost, koja je kao takova u nezrelim sredinama horizontalnoga oportunizma i političkoga vrludanja uistinu i ledena i suha, i surova, i ukočena, jer u tom nesigurnom moru moralno-političkoga relativizma predstavlja vertikalnu absolutnost Istine.

Starčević nije ništa drugo, sa svim svojim rijetkim talentima, nego sublimirana svijest o povratku u izvorno povijesno stanje, koje se zvalo *Regnum Croatiae*, tj. Država Hrvatska, čak u sjaju Kraljevstva. Sudbonosni nanosi vjekova oduzimali su toj Državi komad po komad njezina suvereniteta, dijadem po dijadem iz njene krune, riječ po riječ iz njena jezika; ostala je kao «nasukana lađa», o kojoj će pjevati nesretni pjesnik «na pijesku je, al' još tu je.»

Svijest o povratku, moralna savjest, koja je znala u ruševinama otkriti tinjajući plamičak svjetla i neugasive nade jednoga maloga, moralno-velikoga naroda na trnovitom putu povratka u svoje vlastito biće, to je tajna Ante Starčevića, Njegovo —od realne politike— ironizirano pravo nije mrtva juridička pergamena, nego autentična i živa afirmacija ljudskoga dostojanstva, utemeljena na baštini metafizičkoga uspona čovječanstva. Usred hrvatskoga XIX. stoljeća izdići zastavu prava, to je bilo kao stati na sudbonosno raskršće: ili-ili! Ili povratak u izvorno povijesno stanje, ili definitivna katastrofa! Ali kada se radi o ili-ili, nema drugoga oružja nego samo duhovna snaga: *Svijest-Savjest*,[4]

---

[4] Navikli smo uzimati izraz «savjest» za moralno područje, a «svijest» za psihološko. No filozofi nas upozoravaju, da «po svojoj psihičkoj «strukturi», po svojoj ontičkoj naravi, i *savjest i svijest potpuno su isto.* Označuju refleksnu spoznaju subjekta i svih zbivanja u njemu. Ne samo etimološki («con-scientia» — sa-vijest, s-vijest, su-znanje) već i stvarno, svijest ili savjest označuje čin razuma, koji od statičnog posjedovanja znanja prelazi u činjeničnu, aktualnu spoznaju. Ako svoja zbivanja i djelovanja ocjenjujemo, prosuđujemo po načelima moralnosti —da li su moralno dobra ili zla— tada svijest-savjest nije više samo «psihološka» nego ujedno i «moralna svijest», što obično nazivamo jednostavno «savjest».

(Vidi: Dominik Budrović: O Savjesti prema II. Vatikanskom Koncilu i sv. Tomi. U «*Zborniku sv. Tome Akvinskoga* (1274-1974». Zagreb, 1974. str. 87-88.).

ono zadnje, najdublje u čovjeku, ono bitno, a ostalo će se nadodati... Kada jedan čovjek proklamira svoje pravo, kao i narod, nema protiv toga ništa višega, to je na planu božanskoga reda i suprotstavlja mu se jedino demonski zločin sile. To je u svim epohama bio herojski i proročki tip čovjeka, koji u misterioznim evolucijama povijesti —taj inače vremenito pobijeđeni— ostaje kao vječno svjetlo svim narodima. Ovdje se radilo o jednoj idealnoj energiji, koja je bila sposobna da upali kolektivnu nadu u uskrsnuće; Starčevićevo pravo je bilo i ostalo jedno veliko povijesno obećanje, koje kao živac etičke energije povijesti neminovno traži kroz nove generacije svoje ostvarenje. Nažalost, realnost je spaljivala komadić po komadić ove *magna carta* jedne čiste strasti, a dramatična sporost ovog ostvarenja zbunjuje sve nove generacije kroz ovih 80 godine od Starčevićeve smrti. Ali upravo u ovoj godišnjici herojsko-pravaškoga časa Hrvatske, sve se penje u neku kulminantnu napetost i gustoću državne svijesti pod zastavom Prava. «U povijesti ne ima ljepšega prizora —veli naš Stari— nego gledati, kako i svoja prava gube oni, koji prava drugih gaze.»

Sve će ovo dublje i zanosnije shvatiti književnici i pjesnici, kroz ovih 80 godina, nego političari. Oni će na poetski način intuirati Starčevićev karizmatičan lik kao fenomen jedne duhovne realnosti, usred kaosa naše političke realnosti. «Ja sam *čovjek mašte»* —rekao je Starčević definirajući svoje intimno biće. Njegova inteligencija moralna je «fantazija», stalno nabijena kao neki «poetski» čas, kao «fantastičan čas», a taj —kako nam kažu filozofi— susrećemo uvijek, kada duhom ovlada kreativni impuls. Fantazija u ovom smislu ne znači neko sanjarsko fantaziranje, nego jednu originalnu inicijativu, jer sloboda je sama inicijativa. Starčević trajno živi, ne u znanstvenoj bjelokosnoj kuli samoće i sistema, nego u stvaralačkoj životnoj atmosferi svoga vremena. A spletenu mrežu svoga vremena je u dubinama, u korijenu, mogao intuirati samo čovjek mašte, proročki tip i sâm književnik autentične kategorije. Upravo sve ono misteriozno, što privlači i osvaja književnike i pjesnike, kreativna bića mašte.

Starčevićeva moralna inteligencija, koja se neprestano dariva, transcendentna je i humanistička: humanistička ukoliko je transcendentna, i transcendentna ukoliko je humanistička. On stoga postaje tipičan primjer ne samo za svoju generaciju; on proživljava do dna moralnu vrijednost, i jer tu vrijednost živi duboko i integralno čitavim svojim bićem, on zapravo živi za druge. Njegov primjer postaje ekspanzivan. Biti primjer znači biti za druge, dati se drugima, u ovom slučaju svim generacijama čitavoga jednoga naroda. Fantazija ljubavi uvijek nas čini nemirnima, nepodnosivima, neprilagodljivima u svakoj situaciji. Tko je posjeduje, ne može prionuti uz pragmatičnu svakidašnjicu, stoga je uvijek pobijeđen. Gubi, ali gubeći dobiva.

Hrvatski su pjesnici i književnici prvi osjetili transcendentnu misiju ovoga proroka, koji živi za druge. Njihova im je nefaljiva intuicija šaptala: to je naš tip! Tà u svim njihovim radovima titra identičan protest protiv nepravde, sile, laži, hipokrizije i kukavičluka; njihovi

stihovi i njihova proza, njihovi romani i njihove drame lete za «utopijama» hrvatske slobode, hrvatske državnosti, hrvatskoga jezika, hrvatske prošlosti, a sve u viziji hrvatske budućnosti. Ni oni, kao ni njihov Stari, koji je pisao «Pravo je duša društvena života», —nisu mogli podnositi nezrelost i nesavršenost njihova društva; osjećali su se s njime solidarni u dužnosti protesta uime prava i pravde. Kroz njihova se pera izlijeva kroz punih 80 godina gorčina i zanos Starčevićeva protesta.

Nove nas generacije pitaju: gdje je smisao i temelj Starčevićeva protesta? Pred dramatičnim problemom sudbine svoga maloga naroda, u konfuznom vihoru događaja druge polovice XIX. stoljeća, razapet između ilirizma i jugoslavenstva, između stranaka, koje se definiraju stavom prema Austriji ili Madžarskoj; u labirintu jezičnih variacija pri prvom mučnom formiranju književnoga jezika uz fatalnu pratnju sjene gospodina Vuka; u kontradiktornom i anarhičnom natezanju dnevne politike oko slavenstva, sveslavenstva i agresivne snage velikosrpske državne misli, — Starčević se smješta sâm, tvrd ko kamen, mimo svih, pače protiv svih, u srce jednoga od najdelikatnijih metafizičkih problema povijesti naroda, u problem etike u politici, u njegovu omiljelu «znanost života», u najjezgrovitiji starčevićanski aforizam: «Oživljujte moral dobrimi djeli za ovaj i onaj svijet.»

Sve to, ali samo oružjem filozofskih aforizama i književne satire. On će baciti u lice svoga jadnoga vremena, za onda glasovita, a danas zaboravljena «Pisma magjarolacah», koja su —veli Jurišić— «jače od svih govora i članaka izvodila preokret u hrvatskom javnom mišljenju. Ona su udar, koji kreše iskru iz kamena; preko njih pravaški pokret dobiva i okuplja mlade književne talente, koji u hrvatskoj književnosti uvode novi smjer — realizam.»

Niče plejada književnika i pjesnika, probuđenih Starčevićevim stilom, jer oni su kroz njegov stil —koji inače sadržava svu dubinu njegove tajne— otkrili i usvojili *arhetip hrvatske povijesne svijesti-savjesti*, shvativši dobro svoga Staroga, dok on zdušno —kao dobar humanista— citira učitelja Cicerona, koji veli: «Nacije, koje zaboravljaju Povijest, osuđene su na ponovne svoje tragedije.» Tu su Ante Kovačić, August Harambašić, Eugen Kumičić, Stjepan Miletić, Jovan Hranilović, Ante Tresić-Pavičić, S. S. Kranjčević, A. G. Matoš, Milan Ogrizović, Fran Galović... Niču romani, drame, lirika — sve s elementima hrvatske prošlosti i s akcentima jedne nove svijesti.

Najljepše portrete Starčevićeve ličnosti ostavili su nam književna pera Kerubina Šegvića,[5] Branka Drechslera (Vodnika),[6] Vinka Kriškovića, Jo-

---

[5] «A. Starčević je bio velik pisac, najveći što ga je Hrvatska rodila posljednjih vjekova. Njegovi eseji se mogu mjeriti najljepšim proizvodima te struke u Engleskoj i Francuskoj onoga vremena.» (Hrvatska Smotra, IV. 2/ 1936., str. 9.).

[6] «Prvi filozof naše preporodne književnosti... Starčević se je u Hrvatskoj uistinu prvi doista i bavio filozofijom u svom književnom radu. U doba apsolutizma izveo je Starčević kao književnik političko djelo hrvatskoga nacionalizma, razvivši prvi borbu za hrvatsko ime... Starčević je otac Hrvatstva.» (Kolo VII. 1912. str. 400.).

sipa Horvata,[7] M. Nehajeva,[8] Blaža Jurišića, Mile Starčevića, Mate Ujevića, Filipa Lukasa, Stanislava Šimića i Tomislava Ladana.[9]

Pjesma Vladimira Kovačića «Naš Stari» postala je klasična, a nije ga mogao mimoići ni Krležin sarkazam, koji ga zamišlja kao: «Jedini lampaš u kermežljivoj noći...»

Tu se opet ostvarila jedna Starčevićeva vizija hrvatske realnosti: «Čim većma gine kod nas politički život, tim se većma diže književni.»

Eto, književnici i pjesnici kruže oko Staroga; iz njegova nepresušna izvora napajaju svoje inspiracije o Hrvatskoj, nostalgične, pesimistične, prepune aluzija i iluzija, ali uvijek s nutarnjim plamičkom starčevićanske svijesti. Dotle političari, oni profesionalni, vrludaju ovamo i onamo, o Starome šute i potajno priznaju, da su u mladosti i oni bili «pravaši», ali «politika je politika...»

Istom će naša generacija mladih intelektualaca-nacionalista oko «Matice Hrvatske» i «Hrvatske Smotre», i još novija —usred «hrvatskog proljeća»— ponovno izdići Antu Starčevića na njegov časni piedestal Oca Domovine.

II.

ODULJIO se prvi dio ovoga rada, gdje se htjelo upozoriti na Starčevića i kao književnika, kao i na paradoksalnu pojavu, da o najznačajnojoj političkoj ličnosti u Hrvatskoj više pišu i govore književnici nego političari. Vrijeme je, da prijeđemo na stvar, naime na Starčevićeve *Satire,* i to na jednom specijalnom planu komparativnoga karaktera, jer «o Starčeviću nikada dosta».

Klasični humanista po kulturi, intelektualnoj formaciji i, što je najvažnije, po svom književnom stilu i etičko-političkom pozivu, on sâm će nam, bolje od ikoga, ostaviti svoj vlastiti portret u jednom pismu Ivanu Potočnjaku, godine 1852.: «Raztresen sam i razdieljen na tri, četiri strane: još ne mogu dobiti iz Djakova Evandjelja i Djela Apostola, koja sam na cenzuru poslao, a prije nego ih dobijem, neimam volje da još preveđem ovo malo, što mi ostaje iz Novoga zakona. — Napisao sam igrokazâ, ali jer u njima ne pišem o ljubavi današnjoj, t. j. o bludnosti,

---

[7] «Po svojem književnom radu od 1849. pa do konca 1853. Ante Starčević je najplodniji, ali i najoriginalniji hrvatski pisac uz Mirka Bogovića.» (Ante Starčević. Zagreb, 1940. str. 106-107.).

[8] «Starčević, sasvim političar, i to političar, koji filozofira o poviesti država.» (Političke silhuete, Djela M. Nehajeva, str. 12. Zagreb, 1945. str. 134.).

[9] «Ante Starčević je —prema ocjeni glavnine prosuditelja— odveć krupna, izdvojena, žestoka i nezaobilaziva osoba: temeljac novije povijesti, utemeljitelj moderne državnosti i duhovni prvak hrvatskog naroda. Označen je kao vođa, pučki zagovornik, hrvatski Katon, prorok, učitelj i otac domovine, Ante Starčević je i izvoran pisac, istaknuti čovjek pera... Starčević je, naravno, protiv «našinstva», «trojedinstva» i ostalih imena kojima se zastiralo i zatiralo ime i opstanak hrvatskoga naroda... odbacivši kao novotariju i izmišljotinu svako drugo ime osim hrvatskog za državu, narod i jezik.» (Ante Starčević. Državnik, Govornik, Književnik. *Kritika* (Zagreb) 15, 1970. str. 821.)

ne mogu ih izdati, jer će mi ih policija konfiskirati. — Etike ima već blizu trideset araka napisano, ali vidim, da mi ni ova ne će izići, jer se ne držim u stvarih razuma nikakva autoriteta, a i bez toga strašan sam novotar kod najznamenitijih pitanja. — To mi je jedina utjeha, što ću ovih dana Rečoslovicu moći pod tisak dati. Moguće, da će mi policija i nju obustaviti zbogu egzempla, u kojih često dolazi ljubav domovine, sloboda it. d. Moj život nije drugo van vječno štijenje, pisanje, ljenjarenje i —odkada je Dragija došao— dospituvanje (šaljiva riječ za disputirati). — Imam nešto i pjesama, t. j. nekoliko žalostinka, ali ni s njima van ne smim. — Još imam ljubav samo do knjigâ: sada se zabavljam samo s francezkom literaturom... Knjige, za koje ste mi pisali, već sam davno naručio. Znajte, da ovdje crkvena literatura najgore stoji: ovdašnji svećenici štiju romane i kojekakove ludorije, a ne stvari crkvene, s toga knjižari imaju jako riedko kad koju knjižicu svećensku. Ja sam jedva izčekao grčki Novi zakon iz Lipske! (Leipziga).[10]

Dakle, ovaj hrvatski književnik, usred XIX. stoljeća u malom Zagrebu, u kojem vlada policija, malograđanska površnost, čak i kod klera, istodobno je prevodilac Novoga Zavjeta, filozof, teolog, pjesnik, dramaturg, filolog, ljubitelj francuske knjige i uopće samo knjigâ, knjigâ i knjigâ. O svakoj od ovih faceta njegove ličnosti mogla bi se napisati knjiga. Tek je nešto načeto o njegovu stilu, o njegovu govorništvu, o njegovoj etici, o njegovu privatnom životu i jeziku, o njegovoj vjeri. Vrlo malo, skoro ništa o njegovu klasičnom humanizmu, iz kojega stalno suklja njegov katonski moral, njegov ciceronski pojam Republike, njegov platonski zahtjev mladara-mudraca, njegov pjesnički ideal rimske lirike i konačno njegova erazmovska satira i politička koncepcija prava. O svemu tome nenapisane knjige očekuju svoje pisce, ali prije svega hrvatski narod očekuje izdanje svih njegovih djela; kritično, klasificirano, objašnjeno i svim modernim ideksima obskrbljeno izdanje. Otac Domovine još nema toga spomenika!

Kako se Starčevićeva humanistička duhovnost usmjeruje svim svojim energijama ne toliko prema čistoj znanosti, koliko prema etičkom oblikovanju čovjeka, i to u posebnim sociološko-političkim prilikama druge polovice XIX. stoljeća, a s izrazitim ciljem političkoga osvješćenja i oslobođenja Hrvatske, sâm od sebe mu se nametnuo stilski izraz. Drugim riječima, Starčević je bio prisiljen na borbu. Između Jelačićeve tragedije i Khuenova režima trebalo je i najpametnije glave u zemlji poučavati o

[10] Svi se Starčevićevi tekstovi citiraju u ovoj radnji prema izdanju *Izabrani spisi*, u kojem je Blaž Jurišić proveo neke pravopisne promjene. Osim toga, ovaj je naš uvaženi lingvista bio dugogodišnji tajnik Matice Hrvatske i urednik Hrvatske revije (1930-1941.), inače elitna i predvodna intelektualna figura našega književnoga života, priredio ovo izdanje kao nešto najboljega, što je o Starčeviću izdano. Osim toga, popratio odličnom studijom, stručnim opaskama o jeziku, iscrpnom bibliografijom Starčevićevih sastavaka u časopisima, u novinama, u zbornicima, i u posebnim knjigama, kao i svu književnost o Starčeviću do 1943. Preminuo je 10. veljače 1974. Vidi kratku —u očekivanju dulje— nekrološku bilješku u *Hrvatskoj reviji*, 1974. 24(3):435.

moralnoj i političkoj abecedi (po onoj Aristotelovoj — Etika = Politika). Trebalo je —pod cijenu općega posmijeha vodećih glava, predsjednikova kažnjavanja u Saboru, trajnoga zapostavljanja i siromaštva, kidanja s prvim ljudima, Mažuranićem i Strossmayerom— uspostaviti vjeru u državno-pravnu podlogu Hrvatske.

Starčević je stoga morao biti odrješit, oštar, smion u napadu i grub u obrani, mjestimično tvrd i surov, ne birajući izraz i ne štedeći bezobzirna i zlobna protivnika. Kako mu je po prirodi ležala stalnost i duhovitost, neizmjerna snaga riječi i krepčina književna izražavanja, koje čudo, što je Starčevićev stil skrenuo prema filozofskom aforizmu i duhovitoj satiri.

Proučavajući «Poslanicu pobratimu D. M. u B.» i «Pisma Madjarolaca», sve me je upućivalo prema velikim izvorima europskoga humanizma iz renesansne epohe. Tu se je složilo i u divnu cjelinu satkalo: i gibka, forma, i nutarnja sazdanost na paradoksima, i izvanredna dosjetljivost, i intimna protkanost s klasicima, logična nesavladiva udarnost, elegantna lakokrila ironija i nadasve ona uzvišena humanistička superiornost mudraca; pa jezik, isto toliko biran kad obrađuje duboke misli, koliko i priprosto iskren, kada «prostotu prostotom briše», a iznad svega onaj lagodni osjećaj pri čarobnom smijehu duha, koji se javlja u dodiru s bitnim čvorovima ljudske bijede i veličine, izvrnute na glavu. U organskoj vezi jedne stare visoke kulturnosti, Starčević se sasvim prirodno, kao karika u lancu, našao na svoj način u satiričkim vodama staroga Erazma Roterdamskoga.

Kao što je *Pohvala ludosti* djelo, koje —usred golema i preozbiljna Erazmova humanističkoga rada— predstavlja odmor i razonodu na dosadnom putovanju iz Italije u Englesku, «da se ne gubi vrijeme u budalastu brbljanju i bez udjela muza», tako će i Starčevićeva satirička «Poslanica pobratimu D. M. u B.» (1852.), zamišljena na putovanju od Like do Zagreba, biti za njega, a i za čitatelje onoga doba, pravi odah i olakšanje, inače ogorčena srca, u smijehu i praskavim paradoksima lukave rugalice.

Poput Erazma, i naš će Stari u bockavoj ironiji i lakokriloj šali sjediniti stroga cenzora, klasična eruditu i talentirana pisca. Izvrsna prigoda za jednoga kao i za drugoga, da u sretnoj inspiraciji ispolje sve ove darove kroz finu ironiju, tu dragocjenu masku mudraca, i što je glavno, da na račun lakrdije izrugaju sve površno, sterilno, frivolno, hipokritsko i lažno svoga rutinirano đekadentnoga društva, te da izvrnutim zrcalom kroz «ludost» ubace u svijet etičke principe svoga kršćanskoga humanizma.

Erazmo je nabijen klasicima kao šipak košpicama, pa za svoju tezu zove u pomoć Katona, koji veli: «Najveća je mudrost izgledati lud», i Horacijevu butadu «Dulce est desipere in loco» —ugodno je pokatkada ludovati, kao i onu Ciceronovu «Stultorum sunt plena omnia»— sav svijet je prepun budala. A Starčević će svome pobratimu: «Ti znaš, da se ja najvolim mudroslovljem zabavljati, to bo je najlakša za me stvar, jer je ova znanost usađena u srcu i u umu čovječjem, pa ju tu treba tražiti i iz kojekakovih gromača izkapati.» Kao «mudroslovac», on će u intimnim sporazumijevanjima sa Sokratom, Platonom, Ciceronom, a na-

dasve s Katonom, paradoksalno poigravajući s njihovim naukama pretvarati pametno u ludo, da bi tako lakše pogodio u živac svoje Zagrepčane.

Kao što je Erazmo, pored svoga prijatelja Tome Mora, pisca *Utopije*, najbistrije oko svoga vremena, uočivši konfuziju prekretnice, najednom prasnuo u smijeh i kroz *Pohvale ludosti*, čak do danas, na sve četiri strane svijeta proširio «ironičnu jasnoću», — tako će i Starčević, uvijek filozofski promišljen i trijezan, odvajajući se od ostalih «po intelektualnoj snazi i etičkoj čvrstoći uz savjesnu samoizobrazbu... u redu prvih veličina ondašnje Europe» (Blaž Jurišić) i upravo kao takav spoznati svu konfuznu bijedu svoga racionalističkoga doba, koje, osim toga, nije znalo «Bi li k'Slavstvu ili ka Hrvatstvu», — tako će i on udariti u šalu, da bi lakše, bez osobne uvrede, etičkim šiljkom pogodio gdje treba svoje «okorjele Hrvate» i zatucane Magjarolce. Trebalo mu je otkriti sliku Zagreba, preko kojega se raskrilila avet «novoga poretka» za Bachova apsolutizma.

Erazmo zamišlja *Pohvalu ludosti* na putu iz Italije početkom XVI. stoljeća, gdje je upravo stekao doktorat teologije i klonuo od posla prevodeći i izdavajući svoje klasike, ali istodobno promatrajući dekadentne pojave crkvenih dostojanstvenika i ratnika oko Julija II. i sve igre ljudskih strasti i slabosti, još uvijek pod plaštem tradicionalne religiozne atmosfere. Što tu ostaje, nego gorak smijeh u jednom najležernijem Erazmovu djelu, koje će se trajno čitati, kao genijalna maskarada i literatura dvosjekloga mača, dok ostala njegova djela danas više nitko ne čita.

«Potištenost smatrasmo krjepošću, izdaju zaslugom, dojavu zakonošću, laskanje ljubavlju, siromaštvo zločom, smjernost ludošću, pristojnost hrđom, pravednost slaboćom, iskrenost bezobraznošću, poštenje izmišljotinom za varati neuke, istinu porugom;

«Bog nam bijaše meka za obsjenjivati prostotu, vjera plaštem pod kojim radismo štogod htjedosmo, zakon mačem koji na obje strane sieče za našu korist, služba jaslama koje prostota natrpava samo za tlačitelje svoje, raj varkom za one kojim se dobra hoće i po ovom životu, pakao plašilom za one, koji za raj ne mare, vlast oružjem proti svim koji nam ne davaše sve, i mozak kosti svojih.»

Da su ovi retci pisani latinski, svatko bi se lako prevario, da se radi o Erazmovu tekstu, a ne o tekstu hrvatskoga satirika iz XIX. stoljeća, koji identičnom zabrinutošću kršćanskoga humaniste promatra raspadanje visokoga i niskoga društva, a sve pod istim plaštem ispražnjene religioznosti.

Starčević se po svom mentalitetu i kulturi nalazi u konstelaciji europskih moralista, kao i naš Marulić. Svi će oni opisivati universalnu ludost kroz prizmu mudrosti: tà sve je uvijek u pitanju, i religija, i moral, i patriotizam, i ljubav, i Sokratovo, i u Katonovo, i u Ciceronovo, i u Augustinovo, i u Erazmovo, i u Marulićevo, i Starčevićevo doba. Igra je svih moralista dublja: ne radi se —temeljno— samo u kritiziranju. Sve

je promiješano u životu; kukolj i pšenica rastu skupa. Ostaje paradoksalni paralelizam i ironičan smijeh, naravno, za onoga, *«qui potest capere...»* Sve u svemu, kompliciran književni plod satiričke metode.

Huizinga je fino opazio dvije teme u ovoj Erazmovoj kuhinji, koja ne štedi ni teologe, ni kardinale, ni pjesnike ni knezove, ni žene ni građane: spasonosnu ludost, koja je prava mudrost, i iluziju tašte mudrosti, koja je prava ludost. «Kad je jedno i drugo u ustima Ludosti, dosta je obrnuti ih, da dođemo do istine.» Isti se princip, kako ćemo vidjeti, može primijeniti na Starčevićeve satire.

Odmah na početku famozne *Poslanice pobratimu,* iza kako se sa smiješkom pohvalio, da se najvoli «mudroslovljem zabavljati», hvata se Platona: «Plato je rekao, da su sve druge stvari samo igrarija, a da je najnužnije: naučiti ljude kako živiti.» Dobro, ali stvar nije tako jednostavna, kada se piše satire: da postigne traženi efekt istine, morat će «obrnuti» i samoga Platona, da bi tako lakše mogao lupiti slabost svoga ne baš mudra vremena: «Svako vrieme ima svoje velike muže. Plato je bio u svoje vrieme *božanstven,* a danas ne bi bio ni navadno-ljudski. Naučiti ljude kako *moraju* živiti, —to je danas kod nas civiliziranih naroda najlakša stvar: onaj, koji je jači, tj. —filozofski govoreć— koji je najslabiji— samo neka reče: ovo treba raditi, a ovo popuštati—, pa je posao gotov. Mi mudroslovci moramo našega druga, Platona zagovarati... on je bio učenik Sokratov, učenik onoga muža, koji je učio samo: *kako može čovjek na ovome i na drugome svijetu sretan biti;* on je mislio, da čovjek mora krjepost tražiti, i nje se kroz cijeli život svoj držati... On je zabasa, i morao je zabasati, jer nije bio prosvietljen kao mi... Da bude Plato znao, što nas svaki *mora znati,* da je moći kriepost sa nekoliko makar nerazumljivih rieči dobiti, t. j. na svome mjestu i u svoje vrijeme... da bude znao za kriepost *gradjansku, vojničku, sudačku,* it. d. it. d. — da bude on ovo sve znao: — ne bi bio rekao, da je najmučnija stvar naučiti ljude, kako imaju živiti; nego da je bio u našoj koži, bio bi rekao: najmučnija je stvar naučiti ljude, kako se mogu novca dočepati.»

Citat je dug, a trebao bi biti još dulji, ali jasno je: Starčević suprotstavlja etičku dubinu Sokratova učenika korumpiranoj civilizaciji, u kojoj vlada sila, tj. pravo jačega, laskanje i novac. Maskiranu satiričaru dosta je obrnuti stvari, da dođe do istine.

Slijedi novi pasus, ni više ni manje nego o politici: «Ne treba se čovjek učiti stvari naravske: svako stvorenje božje pozna svoju naravsku, t. j. naški — jedinu svrhu, i za njom ide; nego treba se učiti stvari izvan i proti-naravske, u tome bo stoji sva izvrsnost *naša.* — Isti čovjek, drugi mora biti u Zagrebu, drugi u Londonu, drugi u Parizu, drugi u Rimu it. d. To je pravo zlamenovanje riječi *«politeia»,* i iz nje za nas iztesana *«politika»,* i Bog zna kako sve ne: —u kakvu si kolu, onako pleši, pa ćeš srećan t. j. krjepostan biti. — Dakle treba se naučiti sve forme ovoga plesanja.»

Erazmo ne može dovršiti jednu stranicu, a da ne spomene najmanje tri četiri, što grčka što rimska klasika, s kojima se njegova *Ludost* lukavo

služi, da opere glavu taštim teolozima, nadri-filozofima i kojekavim piskaralima, kojih su prepuni razni dvorovi knezovâ i prelatâ. Razumljivo za prijelaz iz XV. u XVI. stoljeće. Ali, da naš Stari u polovici XIX. stoljeća u Zagrebu u svaku svoju stranicu ubaci barem jednoga «klasikuša», teže će razumjeti oni, koji ne znaju, da je istom godine 1847. Hrvatski sabor sastavio svoj posljednji zaključak na latinskom jeziku, i da je u Srednjoj Europi još uvijek humanistička naobrazba bila u punom jeku. «Ja znam —piše naš mudroslovac— ti štiješ stare pisce, i držiš ih za tako zvane klasike, t. j. za takove, koje mi ne možemo dostignuti. Tako sam i ja negda mislio, ali sada — o toj stvari drugčije mislim. Ja ti dakle savjetujem, da ostaviš klasikuše: oni svi skupa malo valjaju, ali barem svijet do njih jako malo drži; a u čemu se narodi *moraju* slagati, ono je zakon, veli Cicero. Zbilja, sad mi pade ovaj — prije moj ljubimac između rimskih mudroslovaca — na um; — njega baci u peć, i već nikada da ne pomisliš na njega! On je rekao, da onaj zakon, koji može i mora čovječanstvo usrećiti, isti mora biti i u Rimu, i u Ateni, i svagdje — vazda. Kako se je strašno taj čovjek u toj misli porezao!»

Naš klasični mudroslovac opet prevrće i hvatajući se riječi sreća, traži joj smisao: u zadovoljstvu, u ispunjenim željama, pa će zapitati: «Ali *što*, i *kad* mi želimo? — Mi želimo ono, što ne imamo, a znamo da bi mogli i morali imati.» Jasno je, pod Bachovim apsolutizmom nema Ciceronova zakona, ni sreće, jer mi nemamo ono, što želimo, te što bi mogli i morali imati. Iza oduljeg razlaganja «o načinu dočepati se novaca» i ismijavanja pohlepnikâ, koji novac i grabljenje smatraju jedinim svojim blagom. «Vidiš li, kamo *ono* načelo vodi, koje uči da svak samo ono uživa, što si zasluži, a za drugu zaslugu ne zna, izvan: učiti i braniti, budi riečju budi šakom, krjepost i pravednost, t. j. — kako ono načelo veli — jedinu sreću čovječanstva. — Vidiš li, kamo ono načelo šiba!»

Poslanica je duga, neiscrpiva; svaki joj je novi odlomak ugodno iznenađenje za pažljiva čitatelja, koji kroz ovu satiričku prozu nedužna ludovanja dobro vidi, kuda pisac šiba.

«Ne zamjeri, ja sam opet zagazio. To je slaboća moja! Odmah sam s novcem gotov. Tri su puta, na kojima može čovjek *druge* na svoju stranu dobiti... Prvi put je *mito*... Za novac se kod nas danas sve može dobiti... Drugi put, za dočepati se tuđe stvari, *sila*... Ali za silu duha kod nas se ni malo ne mari, a sila tjelesna nije u našoj vlasti, nju uzdržavaju novci, kojih mi ne imamo. Dakle ni na ovome putu ne ima iz te stvari ništa! Treći put, na kome se —već sad mogu sigurno ovako reći— može tuđa, t. j. ne svoja, ili ona, koju drugi ima — stvar dobiti, jest *istomišljenost*, t. j. misli onako, kako drugi hoće, pa ćeš biti ljubljen i štovan, i dobiti ćeš što god budeš iskao, a često i više negoli želiš. Nemoj me zlo razumjeti: ovdje se ne pita, je li ovo načelo pošteno, ali nije; — to pretresivati spada na nas mudroslovce, i to u samoći, za nas. Jer upušćati se u istraživanje razboritosti onih stvari, koje već obstoje, to je za svakoga, a osobito za poštene ljude škakljivo.» Slijede primjeri: Sokratova smrt i «glasoviti rimski Graki samo su stoga poginuli, jer su iskali, da se siromasima po komad zemlje dade».

Erazmo pušta *Ludost,* da prevrće stvari ovoga svijeta, a Starčević se skriva iza «mudroslovca» s istom svrhom. «Ti ćeš reći, da sam ja našao kamen mudraca, t. j. da sam se ono naučio, oko šta su se svi doktori srednjega vieka bez koristi kroz cijeli svoj život mučili. Ovdje će ti pasti na um osobito: doktor invincibilis, doktor angelicus, doktor seraficus, doktor profundissimus, i Alberto Magnus. Bože moj, koliko su ovi muževi čovječanstvu pokoristili! Sâm Albertus napisao je u svojim «Memorabilia» takove stvari, koje, da bi valjale, više bi danas koristile negoli djela svih dosadašnjih muževa.» Ne znaš pravo, kuda cilja, ali voli se šaliti na račun skolastika, kao i Erazmo, a nadasve stari svijet paradoksalno uspoređivati s novim: «Ti znaš, da su stari Grci, republikanci, *slavu* i *mnienje* skoro istim imenom zvali; ti znaš, da se ni do onoga ni do ovoga bez novaca danas doći ne može. Dakle na svaki način novci ostaju *«nervus rerum gerendarum.»* U slobodnu prijevodu: živac svega što se radi.

Bilo kako bilo, naš će «mudroslovac» —koji se svom pobratimu ruga, da je «u mudroslovlju slab»— na svakoj stranici izbaciti po nekoliko erazmovskih butada, kao na pr.: «Zlo je biti neuku, ali još gore držati se za pametna, a biti lud... naše teoretizacije, vjeruj mi, ni malo ne valjaju.» Konačno, kad smo se najmanje nadali, u jednoj sitnoj svađi s konobaricom u Karlovcu, koja —naravno— paradira s njemačkim, makar krivo, sâm će naš satiričar svojom vlastitom rukom objaviti punim imenom svoga staroga učitelja: «Brate, ja ti ne mogu opisati stanje moga duha. Ja se držim za veliku glavu, a velik i jesam, pa eto spazio sam, da još ništa ne znam. Odmah sam pomislio, da moja konobarica više zna i od učitelja, makar on bio isti ERAZMO ROTERDAMSKI — ko je to bio, kazat ću ti u prvome listu. S Bogom.»

III.

A SADA, kada su nam karte otkrivene, možemo sigurnije i s više užitka razmatrati, kako se ova dva srodna mentaliteta dodiruju kroz daleka stoljeća etičkim idejama klasično-kršćanske formacije, temperamentom i stilom. Ono što je Huizinga pisao analizirajući Erazma, naime, da je njegov imaginarni svijet bio amalgam čistoga klasicizma —napose Cicerona, Horacija i Plutarka— i biblijskoga kršćanstva, ali da je njegov duh kršćanski, dok mu njegov klasicizam služi kao forma, te da uzima antiku jedino kao elemente, koji se etičkom tendencijom slažu s kršćanskim idealom, — sve to možemo doslovno primijeniti na Starčevića. Pače još više: Erazmo je, iako se je pojavio jedno stoljeće poslije prvoga humanizma, usprkos tomu bio velika novost za svoje doba. Zašto? «Erazmo je —veli Huizinga— uspio realizirati jedinstvo klasičnoga duha s kršćanskim, jedinstvo koje je zanosilo duh Petrarke, oca humanizma, a koji duh su njegovi učenici, oduševljeni neodoljivim sjajem ljepote klasičnih forma, izgubili iz vida.» Starčević će biti također velika novost za svoje doba, koje će također izgubiti ono jedinstvo klasičnoga duha s kršćanskim, opijeno poganstvom i racionalizmom u jednoj dekadentnoj atmosferi austrijskoga absolutizma.

Uzmimo nasumce nekoliko tekstova, jer za sve detalje trebala bi čitava knjiga:

Starčevićev «mudroslovac»: «...dok Sokrates stađe govoriti o uređivanju čina, što se dogodi? — Kad starac reče: «Ja se čudim, što onaj čoban ne će da prizna, da nije dobar, da nije za blago...» zabrani mu Kritija i Karikle o čobanima govoriti. — Kad mu starac reče: «Ja se čudim, da onaj poglavar ne prizna svoju nevaljalost, po kojima se narod zatire i kvari!» — *zabraniše* mu divaniti o državnim poslovima, — a napokon mu *zabraniše* divaniti o mladićima. Kad ih starac stisnu, — onda tekar kazaše, što hoće: «Ako ti je stalo do glave, Sokrate, ne divani s nikim o ničemu, — t. j. *ne divani o stvarima, koje imaju utočje u život.* Ovako je bilo u Ateni, a drugdje je i danas ovako...»

Erazmova «Ludost»: «Kako li su mudraci ništ'korisni za sve potrebe života, za primjer nam služi sâm Sokrat, smatran po Apolovu proročištu jedinim mudracem, i koji pokušavši javno govoriti, bi prisiljen *ušutiti* od pusta smijeha svjetine... Tko ga je optužio i osudio, da ispije otrov, ako ne mudrost?»

— Identičan motiv i jedna te ista paradoksalna lekcija. Pametnu dosta.

Starčevićev «mudroslovac»: «Stare možeš u svemu sigurno sliediti, ali ne hodi za njima u dušoslovlju: oni su o čovjeku jako malo znali. Oni su n. p. držali, da je čovjek biće jednostruko, a mi danas znamo, da to ne stoji. Sjećaj se, da je čovjek drugi izvana, a drugi iznutra. Sve su naše znanosti na ovoj istini utemeljene. Koliko smo puta spazili, da se čovjek čovjeku največim prijateljem *kaže,* a *iznutra,* da bi mogao, u kaplji vode utopio... Vidiš li, da mi ljude poznajemo bolje negoli starci: oni o dvojstručnosti čovjeka nisu ni sanjali, a nami je to svagdanja istina. Hoću da ti rečem: starci su onako radili, kako su i mislili, a kod nas je drugačije... Prijatelju, ti si sasvim drugi, nego li sam ja mislio: ti si čovjek staroga vieka, a mi danas drugčije o tom sudimo, — Bog je dao čovjeku jezik, za da njime svoje srce sakriva. Danas svemu više vjeruj, negoli jeziku.»

Erazmova «Ludost»: Sve što lùda ima u srcu, to na licu pokazuje i u riječima iskazuje. Ali mudraci imaju dva jezika, kao što to podsjeća Euripid, jedan od njih govori istinu, a drugi ono što, prema okolnostima, smatra zgodnijim. Oni znaju mijenjati crno u bijelo, i podjednako na ista usta puhati i hladno i toplo, jer razlika je velika između onoga, što kriju u nutrini, od onoga, što riječima svojim hine.»

— Opet isti motiv. «Dosta je obrnuti, da dođemo do istine.» Svaki satiričar-moralista obrće na svoj način, dok u dubini leži ista lekcija.

Starčevićev «mudroslovac»: «Misli onako, kako drugi hoće, pa ćeš biti ljubljen i štovan, i dobit ćeš što god budeš iskao, a često i više negoli želiš. Ovo je načelo iz iskustva crpljeno, dakle proti njemu ne može se ništa progovoriti. Nemoj me zlo razumjeti: ovdje se ne pita, je li ovo načelo pošteno, ali nije; to pretresivati spada na nas mudroslovce, i to u samoći, za nas. Jer upušćati se u istraživanje razboritosti ovih stvari, koje već obstoje, to je za svakoga, a osobito za poštene ljude

škakljivo.» (Slijede primjeri: Sokratova smrt i «glasoviti rimski Graki»).

Erazmova «Ludost»: «Lùda, kad se radi o realnosti i opasnosti, stiče, ja mislim, pravu razboritost... Rijetki su smrtnici, koji razumiju brojne koristi i dobitke, koji se stiču bez sramote i straha. I kada bi se shvatilo, da je više steći onu razboritost, koja se sastoji u točnoj procjeni stvari, poslušajte, molim vas, kako su daleko od nje oni, koji sebi svojataju ime razboritih.»

— Drugim riječima podjednaka ironija na istu temu.

Pretresajući ih ovako u istoj konstelaciji duhova, najednom opažamo, da je svaki —naravno —svojim putem i u svojim sredinama, služeći se elementima antike i kršćanstva —od kojih je u temeljima satkana sva naša kultura— i metodama satire i paradoksa «u igri i dobrom šalom» htio «upozoriti, ne ugristi, koristiti ne naškoditi, obnoviti ljudski život a ne štetovati», neprestano tražeći «kakvo bi se lakše sredstvo moglo zamisliti, da se izliječe opća zla za čovječanstva.» (Ovako umuje Erazmo!)

«Dragije, ti me poznaš, — ja sam ovdje u nekoliko časa prošao kroz život cieloga čovječanstva. Ti se ne ćeš čuditi... jer znaš, da ja samo *znanost života* štujem a za drugo sve skupa ni malo ne marim. Znamenito je pojavljenje u dogodjajnici naroda, da su oni muževi vazda bili *progonjeni, koji su ovu znanost učili* onako kako valja.» (Ovako Mudroslovac!)

IV.

PORED svega, što smo naveli, tu je još, jedan sakriveni biser hrvatske proze, stilsko čudo u našem XIX. stoljeću, najznačajniji i najdublji odlomak naše kulturno-političke satire: riječ je o XXVIII. poglavlju *«Pisma Magjarolaca».*

Prije svega iznenađuje originalna intonacija: «Kod nas iznielo čudne pjesme. Od njih znam samo, da se latinski zovu lampadacije, da ih stekliši rado pjevaju, i da su od nekakvog Jeremije proroka odlomak što ga ne ima. Kroz sedmu ruku dobijem od stekliša, i prepišem slijedeće kitice.»

Slijedi punih šestdeset kitica s neobičnim završetkom:

«Bilo što mu drago, pjesma je čudna, stekliši joj se smiju, a meni suze vrcaju, i prem me svijet ne priznaje za proroka, ja bi mogao ovakovih pjesama načiniti za dvie knjige Rada Jugoslavenske Akademije. Ako treba, evo me i za to, i drugačije.

Il' u vatru, il' u vodu.

Srboslav XVI.»

Ovaj put se Stari maskira u Srboslava, a ovaj će, tobože, prenijeti od «stekliša» pjevane «čudne pjesme» u stilu *Lamentacijâ* Jeremije proroka, znamenitih lirskih elegija o propasti Jerusalema i strašnoj kobi izabranoga naroda, tužaljki od mješavine pojedinačnih i opće narodnih motiva s posebnom metrikom.

Jezovita zamisao, analognim slikovitim i patetičnim stilom besmrtnih biblijskih elegija, kojima u svjetskoj literaturi nema poredbe u silovitosti osjećaja i realističkoj napetosti tragedije, —uistinu jezovita i nova zamisao, ispjevati slikovito svu kompleksnu panoramu bijede i žalosnoga stanja svoga naroda, ali ovaj put više kroz suze nego kroz smijeh. Ovo je jedinstven, sasvim novi stil u hrvatskoj književnosti; poetska vizija svega ljudskoga, osakaćena, demoralizirana, ponižena, izigrana; neka vrsta meta-povijesti, meta-kulture, meta-politike.

Kroz šestdeset ovih «čudnih pjesama» odvija se film svih mogućih psiholoških, socioloških, političkih, religioznih stanja hrvatske sredine, ali tako, da sve poprima univerzalni karakter i trajnu suvremenost. Kroz ovu gustu šumu aluzijâ, paradoksalnih osvjetljenja, simbolâ, prenesenih značenja, uboda, obrnutih savjeta i lamentiranja, — Starčević nas vodi krivudavim stazama jednoj dubokoj spoznaji Dobra i Zla. Dvije se istine vide najedanput. *Lucem demonstrat umbra,* sjena pokazuje svjetlo.

Ne smijemo ispustiti iz vida, da te «čudne pjesme», te «kitice» proizlaze iz pravaške sredine, da ih «stekliši sada pjevaju», drugim riječima Starčević zna biti i vladar-filozof iz Platonove i Ciceronove «Države», šaljivđija-luda iz Erazmove škole, zakleti demokrata iz epohe post Francuske revolucije i zlokobni žrec iz Jeremijinih elegija.

Makar je od tih šestdeset «kitica» teško izabrati samo nekoliko, ja ću se usuditi donijeti, primjera radi, neke, koje i danas —poslije 106 godina— podnose duboko tragičnu transpoziciju:

KAKO SE PASTIRI RAZBJEŽALI, KRDO RASPRŠILO, JASLE IZPRAZNILE, GOSPODSTVO PONIZILO, VLAST IZGUBILA, KAKO PAUČINA ZAUZELA ŽEPE, MRAK JISTBE: KAKO PALO VELIČANSTVO NAŠE.

MUDRACI NE SVJETOVALI MUDRO, DOBROTVORI NE TVORILI DOBRO, PRAKTIČNICI ZANIELI SE NA SANJARIJE, VJEROVALI GONČINOM NE GOSPODAROM, UZDALI SE U SVOJU SIGURNOST, PROSTOTU, SIROTINJU TURNULI U ČELJUSTI SPAVAJUĆEGA LAVA.

SUTON SMATRASMO DANOM, VJEROVASMO HIMBI, PRIHVATISMO MEKU, PROGUTASMO UDICU, ZANESOSMO SE NA ŽELUDAC, VESELISMO SE OBSJENI, UŽIVASMO ŠTO NAM SE DALO, NE MISLEĆ DA NIJE DAROVANO, NADASMO SE DA ĆE UVIEK ONAKO IĆI.

SAD UDICA PARA UTROBU, LAV SE BUDI I PROTEŽE, NIJE DOBRA KOJE BIJAŠE, NASTAJE ZLO NA KOJE SE NE MISLILO, DOBROTVORI S MJEŠINAMI SVOJIMI U ZAKLONICI, SIROTINJA CVILI I LELEČE, ONI JU PREZIRU, I SMIJU SE NEVOLJI, BIEDI SUDEĆ DA TO NJIH NE ČEKA.

JUČER DAVALI, DANAS PRIMAMO ZAPOVIEDI; JUČER PRIMALI, DANAS ČINIMO POKLONE; JUČER SUDILI, DANAS NA SUDU STOJIMO; JUČER DIELILI, DANAS PROSIMO MILOST; JUČER STRAŠILI, DANAS OD STRAHA DRHĆEMO; JUČER PUNI SVEGA, DANAS SE KROZ NAS SVIETLI: GDJE JE NESREĆA KAO NESREĆA NAŠA?

UZDASI RAZBIJAMO VALOVE, SUZAMI NATAPAMO ZEMLJE, JAUKOM ZAGLUŠAMO GRMLJAVINU, VIŠE TRPIMO NEGO ODAJEMO, I JOŠ SE KAŽE DA JE TA POKORA PRESLABA ZA GRIEHE NAŠE, I DA SE IZDAJA SAMO KRVLJU PERE DOK JE SJEMENA I IMENA.

V.

KAD se čovjek osvrne retrospektivno na život Ante Starčevića, čovjek se mora zapitati: zašto ga se smatralo i smatra velikim? Ta, sve što je poduzeo, završilo je neuspjehom. Druga polovica XIX. stoljeća projurila je tako rekuć mimo njega, prezirući njegov ideal. Bio je osamljen čak i među svojima. Literarna erudicija, koju je on, poput Erazma, smatrao živcem-kamenom svake kulture, iščeznula je kao takova. Njegova djela, koja su svi književni povjesničari i kritičari proglašavali velikima, više se ne čitaju. Pretvorio se u jedno ime! Ali zašto ovo ime još uvijek zvuči iznad svih drugih imena? Zašto se nitko ne usudi, da mu dirne u pijedestal Oca Domovine? Svi su odgovori na sva pitanja oko Starčevića pohranjena u tajni Mudraca, koji kroz neuspjeh postizava najveći i trajni uspjeh kao i njegov Sokrat.

Caracas — Venezuela, 1975.

STJEPAN RADIĆ DANAS

STJEPAN GAŽI

PRILIKOM proslave stote godišnjice rođenja Stjepana Radića (1971.) održan je veći broj prigodnih priredaba, koliko u domovini toliko i u iseljeništvu. U Trebarjevu Desnom, Radićevom rodnom mjestu, sakupilo se nekoliko desetaka tisuća seljaka, radnika i inteligencije, da proslave taj događaj. Seljaci su sobom donijeli svoje stare stranačke zastave s nadpisima «Vjera u Boga i seljačka sloga». Hrvatski sveučilištarci su tom zgodom postavili na kuću, u kojoj je Stjepan Radić umro, spomen-ploču. Sve u svemu, proslava je u mnogom pogledu poprimila oznake opće narodne manifestacije. U tolikoj mjeri, da se na nju morao svom žestinom oboriti i sâm Tito u svome poznatom govoru, u kojem je napao već davno mrtvog Radića. Odakle toliko značenje u hrvatskom javnom životu Stjepanu Radiću? — Iz njegovog života i rada te, konačno, u njegovoj smrti. On je izgubio svoj život u borbi za prava hrvatskog naroda, a napose hrvatskog seljaštva, pa mu to narod ne može zaboraviti.

Naveo bih, za primjer, nekoliko značajnih njegovih nastupa, u kojima se on uhvatio u koštac s tadašnjom pomodnom hrvatskom politikom.

«A jao si ga narodu, koji iz svoje prošlosti nije baš ništa naučio» — uskliknuo je Radić prigodom podpisa «Riječke rezolucije». Evo, kako se on, zajedno sa svojim bratom Antunom, na nju osvrnuo:

«Tko je i čime je hrvatske zastupnike tako preokrenuo, da danas od onuda očekuju spasenje, od kuda su se jučer bojali pogibelji, — mi ne znamo, a i ne ćemo da istražujemo. No dvoje se očito vidi kod ovih ljudi, ili bolje: dvoje se ne vidi, i to: 1. Ne vidi se, da su ovi ljudi Slaveni, jer na Austriju gledaju i danas onako, kako su na nju gledali i danas gledaju Magjari i Talijani, koji se Austrije najviše boje, jer je u njoj 2/3 Slavena. Ovi ljudi ne poznaju austrijskoga Slavenstva. — 2. Kod ovih ljudi ne vidi se ni traga pučkoj politici, koje nema bez naroda, već oni misle, da su za politiku dosta gospodski dogovori i novinska hajka: Tim se dade sve. Ovo se drugo najbolje vidi po tom, što njihove novine u sav mah pišu, da hoće da sruše s vlade dosadašnje magjarone, pa da, naravski, dođu sami na vladu — pomoću Magjara. To je najveći njihov grieh, — ne, što hoće da sruše magjarone, nego to, što hoće vladu nad Hrvatskom iz magjarskih ruku. A to po

našem sudu, po načelima pučke politike — vladu daje samo narod. Oni nisu u borbu protiv magjarona pozvali naroda, nego Magjare. Sutra mogu drugi pozvati Magjare u borbu protiv ovih novih magjarona, — i tako bi uviek hrvatskomu narodu davali vladu Magjari.

«Za nas govore i pišu, da branimo magjarone, ili da im pomažemo. Mi doduše danas već pravo ne znamo, zašto riečki rezolucionaši zovu Tomašića, Gjurgjevića, Gavranića itd. magjaronima, kad ti sami riečki rezolucionaši kažu, da su Tomašić i drugovi bečke sluge, pače da su to i prije bili, dapače da je i Khuen bio bečki sluga. Magjaron i bečki sluga ne može čovjek biti u isto vrijeme. Ili možda može, mi napokon ne znamo. No znamo to, da je «magjaron» Tomašić pisao u bečkim novinama (u «Nov. slob. Presi»), da se veseli riečkoj rezoluciji, jer se po njoj vidi, da je u hrvatskoj opoziciji prevladala politika njegove «narodne stranke», t. j. magjaronska politika. A onda znamo i to, pa to rado i priznajemo, da novi magjaroni ne mogu biti prijatelji starih magjarona, koji imadu vladu u rukama; to je naravski, kad novi magjaroni hoće sami vladu.

«A pomaže li H.P.S.S. magjaronskoj politici, — o tome neka čitaoci sude sami. Mi se toga suda ne bojimo, jer držimo, da toliko razbora ima naš narod, da će to moći prosuditi i po ovoj knjižici.

«Poslie riečke rezolucije promienila se je, kako rekosmo na početku, hrvatska stranačka politika posve. Vidimo eto, da se za riečku rezoluciju bori «Hrvatska Stranka Prava» zajedno s naprednjacima («Pokret» i «Novi List») i s njekim divljacima (Barčić, Potočnjak i Vrbanić), koji su prije upravo ruglu izvrgavali cielu tu stranku, njezin program i njezine ljude (Harambašić i dr.). Pridružio se borbi za rezoluciju i «Obzor», s kojim su se naprednjaci i divljaci bili također razkrstili. Što je ove ljude sklonulo ili prinuždilo, da se zbliže i da baš sporazumno zajedno rade, mi ni toga ne znamo i ne ćemo da iztražujemo. Očito je samo, da je «Hrvatska Stranka Prava» konačno nestala iz našega političkoga života, jer je sva prešla u nove magjarone — branitelje riečke rezolucije.

«S druge opet strane našla se proti riečke rezolucije sve bez dogovora i sporazuma: H.P.S.S. složna sa starčevićancima («Starčevićevom Strankom Prava», «frankovcima») i s popovima oko «Hrvatstva» (s «furtimašima»), s kojima je —osobito s prvima— inače u najžešćoj opreci, tako da je baš starčevićance bila izključila od svakoga dogovora i sporazuma.

«Razumije se, da ljudi od pravaško-naprednjačke koalicije (sprege) u pripomoć «Obzorovu» iztiču ovu slogu naše stranke s «frankovcima» i «furtimašima». No nas to ne smeta, pače mi sa zadovoljstvom gledamo, što su ove dvie skupine posve u skladu sa svojim načelima ustale proti riečke rezolucije i tako se s nama složile barem u jednoj, i to važnoj stvari. Inače su —na žalost— i starčevićanci i popovi oko «Hrvatstva» upravo tako daleko od naše stranke, kako su bili i prije; oni nisu za pučku politiku, koja nas jedina može u buduće sačuvati od ovake sramote, kukavštine i štete, kakva je riečja rezolucija. I naše je duboko uvjerenje, da je upravo sreća, što se je stvorila Hrvatska Pučka Seljačka Stranka, koja je prva —čast i hvala onima, koji su joj u tom utrli pute!— koja je prva počela zbilja i na narodni rad pozivati jedinu našu snagu, jedinu našu nadu, jedinu obranu domovine, a to je hrvatsko seljačtvo. Ne varajmo se i ne vjerujmo; Nikakve tajno skovane rezolucije njekolicine gospode ne će izreći posljednje riječi o Hrvatima i Magjarima. O tom će se odlučiti, kad bude mogao progovoriti hrvatski narod i jezgra i korien njegov: hrvatski seljak.

«Mi s podpunim pouzdanjem u našu pobjedu čekamo taj čas, koji se, hvala Bogu, približava»[1].

---

[1] Dr. Ante Radić i Stjepan Radić, *Hrvati i Magjari ili Hrvatska politika i «Riečka rezolucija»* (Zagreb: Topolšćak, 1905.), pp. 52-55.

Što je bila i kako je glasila ta čuvena «Riječka rezolucija», kojom je započet sudbonosni preokret u hrvatskoj opozicionoj politici? Nakon riječkog sastanka sastavio ju je dr. Ante Trumbić, a podpisali su je hrvatski narodni zastupnici iz Hrvatske i Slavonije te Dalmacije, a glasila je:

«Povodom političkog stanja, u koje je dospjela monarkija uslied krize u Ugarskoj, hrvatski zastupnici sastadoše se u svrhu, da zauzmu stanovište prama tome stanju i da označe pravac političkom radu hrvatskoga naroda u pitanjima, koja su neprieporna i svima zajednička, a ne prejudicirajući načelnom stanovištu, na kojem vojuju u parlamentarnom životu, bilo kao pripadnici klubova, bilo kao pojedinci.

«Hrvatski zastupnici drže da su današnje javne prilike u Ugarskoj nastale uslied borbe, koja ide za time, da kraljevina Ugarska dodje postepeno do podpune državne samostalnosti.

«Hrvatski zastupnici smatraju tu težnju opravdanom već s toga, što svaki narod ima pravo da slobodno i neodvisno odlučuje o svome biću i o svojoj sudbini.

«Hrvatski zastupnici uvjereni su, da su oba naroda, hrvatski i ugarski, ne samo s obzira na svoje historijske odnošaje, već još više sa obzira na činjenicu neposrednoga susjedstva i na realne potrebe svoga života i medjusobne samoobrane upućeni jedan na drugoga, te da se stoga ima izbjegavati svaki povod medjusobnom trvenju.

«Polazeći s tih predpostavaka, hrvatski zastupnici smatraju, da je njihova dužnost boriti se usporedo sa ugarskim narodom za izpunjenje svih državnih prava i sloboština, u uvjerenju, da će rečena prava i sloboštine biti od koristi hrvatskomu i ugarskomu narodu; a time će se udariti temelji trajnomu sporazumljenju obaju naroda.

«Postignuće te svrhe, namienjene obostranoj koristi, uvjetovano je najprije reinkorporacijom Dalmacije kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, kojima već virtualno i pravno pripada.

«Da se uzmogne pristupiti k ostvarenju reinkorporacije Dalmacije, treba najprije, da se odstrane današnji nesnosni parlamentarni i upravno politički odnošaji u Hrvatskoj i Slavoniji i da se uvedu takovi odnošaji, koji će odgovarati potrebama kulturne zemlje i zahtjevima ustava i slobode, zajamčenih slobodoumnim ustavnim odredbama, kao što su poglavito: 1. Izborni red, koji će omogućiti i obezbiediti biranje takvoga narodnoga zastupstva, koje će biti vjeran izražaj nespriečene i slobodne narodne volje; 2. Podpuna sloboda štampe, ukinućem objektivnog postupka i uvedenjem porote za štamparske i političke delikte; 3. Sloboda sastajanja, udruživanja i izraživanja misli; 4. Ostvarenje sudačke neodvisnosti zajamčene svakomu sudcu nepomičnošću i neodgovornošću za svoja sudačka djela; 5. Ustrojenje vanrednih instancija upravno-državnoga suda za zaštitu interesa i političkih prava gradjana proti upravnoj samovolji; 6. Ustrojenje posebnoga suda za karnostnu odgovornost svih javnih činovnika radi kršenja zakona.

«Hrvatski zastupnici uvjereni su, da se trajni sporazumak izmedju naroda hrvatskoga i ugarskoga može postići najprije strogim i točnim vršenjem prava hrvatskoga naroda, sadržanih u postojećoj hrvatsko-ugarskoj nagodbi, te promjenom odnošaja, što sada spadaju u područje posala, koji su danas Hrvatskoj zajednički sa Ugarskom, kao i sa zapadnom polom monarkije na način, da hrvatskomu narodu bude obezbiedjen samostalni politički, kulturni, financijski i obće gospodarstveni obstanak i napredak.

«Naravnim tečajem dogodjaja odrazit će se povoljno svaki napredak naroda u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji takodjer i na odnošaje našega pučanstva, koje živi i u drugim zemljama, posebice u najizloženijem kraju, biva u posestrimi Istri.

«Da se uzmognu provadjati i do ostvarenja dovesti ovdje istaknuta načela, težnje i zahtjevi, izabire se odbor od 5 zastupnika, koji će imati još i daljnji zadatak, da prouči i za riešenja pripravlja ina pitanja, koja su našim zemljama zajednička, ili su od koristi obćoj narodnoj dobrobiti»»[2].

Među drugim političkim organizacijama, pozvana je i HPSS da prihvati «Riječku rezoluciju», pa je u tu svrhu odbor petorice (Trumbić, Čingrija, Milić, Harambašić i Zagorac) održao sastanak sa Stjepanom Radićem, na kojem je on pročitao odgovor svoje stranke kao analizu i kritiku rezolucije:

«Riečka rezolucija od 3. X. o. g. već nesretno počinje, jer hrvatskim zastupnicima povodom za sastanak nema biti «stanje, u koje je dospjela monarkija uslied krize u Ugarskoj», nego bi takvim povodom imalo biti strašno i žalostno izkustvo, da se svaki sukob medju Bečom i Peštom napokon ipak izgladi na račun nas Slavena, a naročito na račun Hrvatske i nas Hrvata, koji smo dualizmom upravo razčetvoreni. U daljnjem svom toku rezolucija je u opreci sa svim faktima one realne politike, u ime koje je sastavljena:

«I. Današnje javne prilike u Ugarskoj nisu «nastale uslied borbe, koja ide za time, da kraljevina Ugarska dodje postepeno do potpune državne samostalnosti»; nego su nastale zato, što magjarske vlade od g. 1867. a i sve magjarske opozicionalne stranke drže i školu i državnu upravu nedostatnom za magjarizaciju većine nemagjarskoga pučanstva Ugarske, pa sada svi magjarski politički faktori jedni više, drugi manje traže, da se za magjarizaciju upotrebi i ona zajednička vojska monarkije, koja ima medjunarodnu važnost samo dotle, dok ne postane orudjem sustavnih nasilja, ili čak i pravih gradjanskih ratova.

«II. Prema tome se ova težnja Ugarske, ili točnije, ova težnja današnjih predstavnika magjarskoga naroda ne može se nazvati «pravom, što ga svaki narod ima, da slobodno i neodvisno odlučuje o svome biću i o svojoj sudbini», nego je to tako bezobzirno nasilje, kojemu nema primjera u savremenoj Evropi izim donekle u pruskoj politici protiv Poljaka.

«III. Hrvatski zastupnici ne mogu biti uvjereni, da postoji «ugarski narod», baš kao što nisu uvjereni, da postoji narod austrijski; pod imenom ugarskim mogu dakle priznati samo jedinstveni magjarski narod u Ugarskoj, no tim se odriču svih ideja i stečevina slavenskoga narodnoga preporoda u obće, a hrvatskoga napose, te umjesto toga započinju kobnu politiku sbog činjenice «neposrednoga susjedstva», koje je po svoj Evropi i od malih i od velikih država, dapače i od najsrodnijih naroda stvorilo otvorene protivnike, kao primjerice izmedju Norveržke i Švedske, jer su «one realne potrebe života», na koje se i rezolucija pozivlje, jače od svih «historičkih odnošaja» i od takve «medjunarodne obrane», u kojoj samo jedna stranka «ima izbjegavati svaki povod i uzrok medjusobnom trvenju». Zaista je težko naći razlog, koji je ponukao one iste hrvatske zastupnike, koji su 1903. muževno ustali protiv magjarskoga nasilja, da sada u ime Hrvatske osudjuju svaki povod i uzrok trvenju s Magjarima.

«IV. Nije moguće, da hrvatski zastupnici «smatraju, da je njihova dužnost, boriti se usporedo s ugarskim narodom za izpunjenje svih državnih prava i slobodština», ako se ne priznaju ugarskim ili točnije magjarskim rodoljubima, t. j. ako se ne postave na dvadesetgodišnje stanovište grofa Khuena, koji je istom takvom tvrdnjom vazda branio svoj postupak na banskoj stolici.

---

[2] *Ibid.*, pp. 56-58.

«V. Nije moguće, da su hrvatski zastupnici «uvjereni, da će rečena prava i sloboštine biti od koristi hrvatskomu i ugarskomu narodu», jer ih njihovo političko izkustvo uči, da je Hrvatskoj i Hrvatima, pak Slavenima u monarkiji u obće nestajalo slobodnoga daha baš u godinama devetdesetima prošloga vijeka, osobito 1895.-1900., kad je magjarska prevlast bila najjača.

«VI. Nepojmljiva je i kobna pogreška, da se jamstvo za slobodoumne uredbe prema rezoluciji traži i očekuje od Ugarske, t. j. od onih istih magjarskih političara, koji su po svojim pouzdanicima na hrvatskoj banskoj stolici, počevši od baruna Raucha, pa sve do grofa Pejačevića, uzdržali u kreposti sve Bachove patente i bez razlike stranaka izticali, da je bivši austrijski absolutizam još previše blaga vladavina za buntovnu Hrvatsku.

«VII. Isto je tako nevjerovatno, da su hrvatski zastupnici «uvjereni, da se trajni sporazumak izmedju naroda hrvatskoga i ugarskoga može postići najprije točnim i strogim vršenjem prava hrvatskoga naroda, sadržanih u postojećoj hrvatsko-ugarskoj nagodbi», jer su baš ti zastupnici sve do 3. listopada ove godine ili današnju nagodbu izticali kao glavni razlog nezadovoljstva u Hrvatskoj, ili su priznavali barem to, da su sva prava Hrvatske u njoj iluzorna, dok imenovanje bana ovisi o Pešti.

«VIII. Nije moguće, da su se hrvatski zastupnici, već kao Hrvati bez obzira na ostale Slavene, mogli onako nejasno u predzadnjoj točci rezolucije izjaviti o hrvatskom narodnom jedinstvu, za koje nemaju nikakvoga zahtjeva, dapače niti nikakve druge nade osim onoga «povoljnoga odraza svakoga napredka», koji se opaža i medju dalekim zemljama i medju različnim narodima. I za to u toj točci spominjati «posestrimu Istru u najizloženijem kraju» krvava je ironija, koja tjera krv u obraze. —

«Ciela je dakle rezolucija očito plod preživjele kabinetske politike i djelo one magjarsko-talijanske diplomacije, kojoj se najlakše podaju naši politički divljaci, koji su bez oslona u narodu, dakle bez političke odgovornosti, ovu stvar započeli i ovako štetno dovršili»[3].

«Riječka rezolucija» je imala dalekosežne posljedice. Srpski zastupnici i političari donose «Zadarsku rezoluciju», kao neke vrsti odgovor ili uslove podpisnicima «Riječke rezolucije». Ishod je bio stvaranje Hrvatsko-srpske koalicije. Tim činom nastupa sudbonosna promjena u hrvatskoj opozicionalnoj politici. Od njenog pravaškog hrvatskog smjera malo ostade, pa se od tada čuje sve više i više naglasak na hrvatsko-srpski smjer, ili, kako to postade tada poznato: Hrvatsko pitanje u habsburškoj monarhiji postaje jugoslavensko pitanje, čije središte nije više Zagreb nego Beograd. Radić se na taj izgled, doduše, u svojem osvrtu nije tada zadržao, ali će imati prilike, da se s njime upravo tragično uhvati u koštac.

«Riječkom rezolucijom» očekivane koristi suradnju s madžarskom opozicijom nisu se ostvarile, već je, štaviše, koalicija preuzela na sebe ulogu bivših madžarona, što se veoma teško odrazilo na hrvatsku politiku i sudbinu uopće. Kad je pak Svetozar Pribićević uspio dobiti Koaliciju u svoje ruke, postala je ona upravo negacijom hrvatskih političkih težnja.

Neposredna posljedica rezolucije bila je i «Krfska deklaracija», koju

---

[3] *Ibid.*, pp. 59-63.

je 1917. s Pašićem podpisao Trumbić, a koja se isto tako odlikovala više «očekivanjem» nego tvrdom stvarnošću.

Na koncu je Radić još jednom imao prilike, da se osvrne na politiku započetu «Riječkom rezolucijom». Bilo je to na sjednici Izvršnog odbora Narodnog vijeća 24. studenoga 118., koja je raspravljala o prijedlogu dalmatinske vlade za ujedinjenje sa Srbijom. Kako je taj Radićev govor upravo sjajna analiza prilika u Hrvatskoj a napose u Narodnom Vijeću, donosimo ga u cjelini:

«Gospodo! Kako vidite, ovdje nema ni slušateljstva na galerijama, ni stenografa, dapače ni voditelja zapisnika. Jasno je dakle, da ne ću govoriti sbog vanjskog efekta (uspjeha), kako bi se inače moglo misliti. Moram odmah reći i to, da se ne nadam, da ću vas odvratiti od ovoga predloga i nagovoriti, da prihvatite moj predlog. Ja se u tome posvema slažem sa zastupnikom Hrvojem, koji je kazao, da zna unapred, da vama razlaže uzalud. Govorim dakle zato, da izvršim svoju dužnost i da se poslužim svojim pravom, a i zato, da pokucam na vašu savjest, da nemate kasnije izgovora, da vam nitko nije pokazao ponora, u koji hoćete strovaliti sav naš narod, a napose narod hrvatski.

«Gospodo! Ovdje se već izredao priličan broj govornika. I gle, svi su govorili —osim zastupnika Hrvoja— kao da ovo nije dvorana hrvatskoga državnoga sabora, kao da ovo nije hrvatsko branilište, a ja velim i svetište, iz kojega se stoljećima toliko puta čula odvažna i mudra rieč na obranu pravice i prava, za bolju budućnost hrvatskoga naroda i svih naroda slavenskih. I ne samo da se nijedan govornik nije nimalo sjetio ni Hrvatske ni Hrvata, nego se svi govornici upravo natječu u tom, da Hrvatsku izbrišu i poruše, da nas Hrvate najprije potisnu, a onda i pregaze. Ali najveća je pogreška i neoprostiv grieh u tom, što se vidi, da se svi ti govornici u ratu ničemu nisu naučili, jer kao da ne vide naroda, kao da ne znaju za narod, pa zato svi govore baš protivno od onoga, što naš narod hoće i treba.

«Gospodo! Vama su svima puna usta rieči: Narodno jedinstvo — jedna jedinstvena država, jedno kraljestvo pod dinastijom Karagjorgjevića. I vi mislite, da je to dosta govoriti, da smo mi Hrvati, Srbi i Slovenci jedan narod zato, što govorimo jedan jezik, pa da zato moramo imati i jedinstvenu centralističku državu, i to kraljestvo, i da nas samo to, takvo jezično i državno jedinstvo pod dinastijom Karagjorgjevića može spasiti i usrećiti.

«Kako je površno, kako je plitko i kako neopravdano to vaše mišljenje!

«Što se tiče jezičnoga narodnoga jedinstva, mi smo svi Slaveni po jeziku zapravo jedan narod! Pitajte stotine tisuća naših vojnika i zarobljenika, koji su prošli Galiciju, Ukrajinu, Poljsku, Rusiju, Dobrudžu, Slovačku i Srbiju. Svi će vam reći, da u svim tim zemljama živi, ili bolje — da se pati jedan jedini narod slavenski. Ali vi o Slavenstvu ne ćete ni da čujete, dapače niti o podpunom Jugoslavenstvu. Vi ste sada zaneseni čudnim svojim rebusom SHS, koji ništa ne govori ni našem srcu, ni našemu umu, pa se onda čudite, što su Talijani taj vaš rebus (svoje vrsti zagonetku) nazvali komedijom. Zar ima primjera u poviesti, da se narodno ime piše kraticama? Može se skratiti ime pojedinog zvanja, pojedine službe, pojedine stranke i organizacije, pa i pojedine države, ali ime naroda nikada se ne skraćuje, kao što se ne može skratiti prezime pojedine osobe, dakle još manje cielog pojedinoga naroda i to na ovakav neiskreni način. SHS značilo je najprije Slovenci, Hrvati i Srbi, sad znači Srbi, Hrvati i Slovenci: A što će značiti sutra?

«Gospodo! Sav ovaj vaš rad u Narodnom Vieću niti je demokratski, niti je ustavan, niti je pravedan, a nije ni pametan.

«Vi niste upravo nikakvi demokrati zato, jerbo nimalo ne marite za sve ono, što je ovaj strahoviti rat učinio od našega naroda, a napose našega seljaka.

«Vi se ni najmanje ne osvrćete na to, da je sav naš narod, a napose seljački narod hrvatski iz sve duše zamrzio militarizam tako, da se to ne da ni izreći, niti opisati.

«Vi tako malo marite za narodno mišljenje i uvjerenje, te govorite i pišete, da narod iz kukavštine i iz straha ne ide u vojsku.

«Vi ne vjerujete, da je naš seljak prije rata spavao, a da ga je istom rat nemilice prodrmao, probudio, učinio čovjekom.

«Vi nimalo ne uvidjate, kolika to mora biti odvažnost i mudrost, kad sto i više tisuća Hrvata seljaka jedan za drugim ostavljaju frontu i ne će da se više vrate na nju, nego jedni odlaze u «zeleni kader», a drugi upotrebljuju sva sredstva i novac i prijateljstvo i varku, samo da više ne nose svoje glave na pazar na tudju gospodsku zapovjed, tobože na obranu kralja i domovine.

«Vi gospodo upravo nimalo ne marite za to, što naš seljak uobće, a napose seljak hrvatski, ne će ni da čuje ništa više o kralju i o caru, a isto tako ni o državi, koju mu silom namećete. Naš je seljak toliko dozrio, da zna svuda, da je država i domovina u pravici i slobodi, u blagostanju i u prosvjeti. I kad ga vi danas već i batinate po oružnicima i silom gonite da pristane uz vas, da nas tobože brani od Talijana, on govori ili barem misli, da ste vi isto ono, što su bili magjarski i njemački tlačitelji. A znate, zašto? Zato, jer svaki i zadnji naš čovjek uvidja ono, što vam je do podne ovako jednostavno, a ipak nepobitno dokazao zastupnik Hrvoj veleći: Ili Italija ima uza se cielu antantu — onda si mi sami ne možemo pomoći; ili Italija radi na svoju ruku — onda ćemo mi proti njoj uspjeti na temelju svoga prava; u nijednom slučaju ne će nam pomoći ni jedinstvena država, ni kraljevska vlada u Beogradu, ni nitko drugi.

«I vi sami dobro znate, gospodo; znadete, da ni Italija, ni antanta ne će raditi po volji beogradske vlade. Vi vrlo dobro znadete, da ondje, gdje ne vriedi pravo cieloga naroda, još manje može pomoći upliv jedne vlade i jedne osobe.

«I premda vi to znate, vi znalice i hotice govorite neistinu, da će naš narod propasti, ili da će silno nastradati, ako sada odmah na vrat na nos ne stvori centralističke kraljevine i jedne kraljevske centralističke vlade.

«Vi dakle naš narod plašite kao malu djecu i mislite, da ćete tako narod predobiti za svoju politiku. Mozda hoćete Slovence, ne znam; možda ćete za čas predobiti i Srbe; ali stalno znam, da Hrvate za to predobiti ne ćete, a ne ćete ih predobiti za to, jerbo je sav hrvatski seljački sviet isto tako proti vašemu centralizmu, kako je proti militarizmu, isto tako za republiku kao i za narodni sporazum za Srbima. I ako vi budete silom htjeti nametnuti svoj centralizam, evo, što će se dogoditi: Mi ćemo Hrvati reći otvoreno čisto i bistro: E, ako Srbi u istinu hoće da imadu takvu centralističku državu i vladu, Bog im ju blagoslovi; ali mi Hrvati ne ćemo druge državne uredbe nego saveznu federativnu republiku.

«Ja sam gospodo, već više puta u sjednicama ovoga središnjega odbora potanko razlagao, kako je rat učinio od naših seljaka republikance, i kako je posve krivo misliti, da sam tomu tobože «kriv» ja, da sam ja seljačtvo tobože «zaveo». Ja sam vam naročito iskreno izpripoviedao, kako je i mene samoga veoma iznenadilo —dakako ugodno— kad sam na prvoj sjednici glavnoga odbora u ovo ratno doba, dne 27. srpnja 1918. opazio, da su svi seljaci odlučno i oduševljeno za republiku, te su me već prije sjednice, kad sam ulazio, pozdravili poklicima: Živio prvi republikanac, ciljajući očito na moj nedavni saborski govor, u kojem sam dokazivao i dokazao, da je hrvatski banski ustav posve republikanski, da je banovina Hrvatska zapravo isto, što je i republikanska Hrvatska, a hrvatski ban, da je po svom pravom značenju zapravo kao neki predsjednik republike.

«Ali vi to niste vjerovali, ili niste za to marili, kao što ne vjerujete i ne marite

ni sada. A to je sve zato, jer je vama demokracija prazna rieč; jer vama ni u snu ne padne na pamet, da se narod ima najprije pitati u svakoj važnoj stvari, da se svi državni poslovi imadu voditi prema narodnoj volji i potrebi, to jest, da se kod nas mora vladati po volji i potrebi seljačke većine, a nipošto po samovolji neznatne gospodske manjine.

«Gospodo! Budući da ste vi demokrati samo jezikom, samo iz vana, onda je posve naravski, da vi ne radite niti ustavno, to jest da ne marite za nikakve zakone, uredbe i običaje, već provodite tek najsilovitiju svoju samovolju. Ova današnja sjednica najočitiji je dokaz, kako vi baš nimalo ne marite za ustavnost, to jest barem za kakvu takvu pristojnu i doličnu vanjsku formu, po kojoj se narod pita, barem koliko toliko.

«Eto, vi niste htjeli sazvati cielo Narodno Vieće, nego samo ovaj odbor. Vi vrlo dobro znate, da niti Narodno Vieće ne predstavlja naroda, jer ga narod nije izabrao; ali tu su barem zastupane gotovo sve stranke i skupine, a onda bi tu morala biti javnost: a čim je tu javnost, ne može biti puke oligarhijske (gospodske) samovolje i nametljivosti.

«Pitam vas dakle, zašto niste za ovakav sudbonosni korak sazvali cielo Narodno Vieće? Zato, jerbo znadete, da radite krivo, i da bi se to odmah opazilo, čim bi se viećalo javno i u većem krugu. A koliko je istom vaša neustavnost, kad pomislim, da vi mimoilazite naš hrvatski državni sabor! O tom je temeljito i nepobitno govorio već zastupnik Hrvoj, pa ja ne ću o tome duljiti, samo vas upozorujem, da se ljuto varate, ako mislite, da se ovako samovoljno može preći preko tisuću i više godina hrvatske povijesti i hrvatske državnosti.

«Vi do te povijesti i do te državnosti ne držite posve ništa tobože zato, jerbo smo mi Hrvati bili pod tudjincem i da je to tobože tudjinska povijest. Ali imate u tom dvostruko krivo. Prvo imate krivo zato, jerbo znalice i hotice prešućujete, da smo se mi Hrvati —barem mi na ljevici— uviek borili proti tudjincu i da smo u toj borbi znali i pobiediti barem toliko, da tudjinac nikada nije bio Hrvatskoj pravi i podpuni gospodar.

«To je jedno, a drugo je ovo: Vi kao naobraženi ljudi znadete, da povijest, da tisuću godina prošlosti imade i veliku moralnu (duhovnu) vriednost bez obzira na politiku. Čovjeka, koji zaboravi sve što je doživio: čovjeka, koji radi, kao da se ničega ne sjeća, što je prije doživio, smatramo ludjakom, kažemo, da je pomjerio pameću. Hrvatski narod ne će da bude takov ludjak i ne će da zaboravi svoju prošlost, to manje, što nema za to nikakvoga razloga. Evo, vi se rado pozivljete na našu naprednu braću Čehe. Pa pročitajte si poruke njihovoga prvaka Masarika —koji je inače mnogo pisao proti povjestničkomu pravu— i vidjet ćete, da i on neprestano naglašuje češko državno pravo, češke državne povjestničke granice, tisućljetnu češku političku i kulturnu (prosvjetnu) baštinu.

«Ali ste, gospodo, osobito do skrajnosti neustavni s obzirom na sve ono, što ste još do jučer govorili i pisali i vi i vaši predšastnici u svim vašim strankama, koje su danas ovdje zastupane.

«Da spomenem najprije vas, Slovence. Vi ste do neba digli viku —sami od sebe i posve dragovoljno— da ste vi jedna duša s nama Hrvatima i da se hoćete ujediniti s nama i na temelju našega hrvatskoga državnoga prava. U tome ste svi vi Slovenci bili složni i klerikalci Dr. Šušteršić, Dr. Krek, Dr. Korošec i liberalci Dr. Tavčar, Triller, Hribar i radikalci, Dr. Ravnikar i drugovi, pače i socijalisti. Tako su i pisale sve vaše novine, u tome ste smislu dali podpisivati svibanjsku deklaraciju (od 30. svibnja 1918.) i što je glavno, svomu ste narodu govorili, da je to jedini spas za njega i na tom temelju, na zajednici, na narodnom i državnom jedinstvu Slovenaca i Hrvata dobili ste narodno povjerenje, došli ste i ovamo.

«Ali vi ćete reći: Mi ne samo da ostajemo na tom temelju, već ga mi i proširujemo u narodno i državno jedinstvo Slovenaca, Hrvata i Srba. Dobro, dobro,

ali jeste li vi za to i takovo proširenje dobili ovlast i privolu od svoga naroda? Niste. Vi ga dapače niste za to ni pitali, vi ga za to ne kanite ni pitati, nego jednostavno tvrdite, da slovenski narod hoće to, što vi sada tu predlažete, t. j. takvo narodno i državno jedinstvo sa Srbijom, po kojem će u Beogradu biti sva vlada i uprava, da Zagreb i Ljubljana ne budu uz Beograd i s njime, nego pod njime.

«No ja vama ovdje čisto i bistro velim, da to nije istina i što još mnogo više vriedi, još pred četiri dana vi ste sami kazali, da to nije istina. Još pred četiri dana izjavio je Dr. Remec na našoj sjednici ovoga odbora, da se on «podpuno slaže s g. Radićem i da izjavljuje u ime sveukupnoga naroda slovenskoga, da su svi Slovenci republikanci.»

«Kad se g. Svetozar Pribićević na to okosio riečima: «Pa tu je eto i gosp. Dr. Kramer, a on i njegova stranka nisu za republiku» izpravio se je Dr. Remec, zastupnik sveslovenske pučke stranke, veleći: da on sada «u ime devet desetina slovenskoga naroda izjavljuje, da su sve to republikanci.» I premda vi Slovenci to dobro znate, vi ipak znalice i hotice proti volji svoga naroda, dakle posve neustavno predlažete centralističko državno jedinstvo s kraljevinom Srbijom.

«A što da kažem za vas, gospodo Dalmatinci! Sveukupna politička poviest Dalmacije kroz pet stoljeća —od 7. do 12. vieka— čisto je hrvatska. Dalmacija, to je za onda bilo par gradova i otoka, kako svi znate, a sva današnja Dalmacija i još dalje ovamo do Kupe i jest bila prava pravcata Hrvatska.

«No vi ćete reći: Mani tu staru poviest. Ali gle: zadnjih pedeset godina nije dalmatinski Hrvat politički ni uzdahnuo inače, već za sjedinjenjem s banskom Hrvatskom u jednu jedinstvenu državu i domovinu Hrvatsku. A sad, kad vam se pružila sgoda, da taj narodni hrvatski dalmatinski program oživotvorite, vi ste se, gospodo, bez naroda i proti narodu odciepili od Hrvatske, te sad bez pitanja naroda hoćete pod Beograd u centralističko državno jedinstvo s kraljevinom Srbijom. I još ste tako neustavni, da vi ne kanite za tu stvar pitati narod, nego hoćete svoj novi program narodu u Dalmaciji jednostavno nametnuti, narinuti.

«I vi, gospodo, Srbi Vojvodjani, i vi ste posve zaboravili na program i vapaj neumrloga svoga prvaka Svetozara Miletića: Trojednica naša uzdanica, te i vi sad od ove Trojednice pravite dvojednicu i hoćete, da načinite nijednicu.

«Isto vi, gospodo, iz Bosne. Vaš jedan prvak, Dr. Alaupović, govori čak: Vi Hrvati, kao da želi time pokazati, da on nije više Hrvat. Svi vi bacate pod noge sva svoja obećanja, sve javne prisege narodu, sve što ste govorili i pisali, te sad hoćete da stvorite nešto, o čem s narodom niste ni rieči govorili ni razpravljali, a kamo li bi narod bio o tome glasovao.

«Znam, što ćete mi odgovoriti: Nadošlo je veliko doba, kucnuo je čas, kad možemo oživotvoriti ono, o čem smo stoljećima snivali, a o čem pod tudjom vlašću, vi volite govoriti: u tudjemu ropstvu — nismo smjeli pravo ni sanjati.

«Dobro. Pa što je to, o čem se nije smjelo ni sanjati? Kod Srba je to —ako je istina, što govorite vi Srbi, ja čujem, da nije— da Srbija bude uvećana, proslavljena, da se kralj Petar kruni za cara, da obnovi Dušanovo carstvo. Druge misli srbski narod — po vašem sudu nema. Ja doduše čujem, da je i u Srbiji već sada većina republikanaca, ali tu sad nema braće iz Srbije, a vi Srbi iz Hrvatske i Ugarske i Bosne, vi ste u istinu samo Dušanovci, vi ste za veliku srbsku državu, za jako i slavno carstvo, za kosovsku «zavjetnu misao», za osvetu na sve strane, za devet Jugovića, za Kraljevića Marka itd. itd. Mi Hrvati za to nismo. Naš je hrvatski seljak —a to je devet desetina hrvatskoga naroda— u ratu postao podpun čovjek, a to znači, da ne će više nikomu služiti, nikomu robovati, ni tudjinu ni bratu, ni tudjoj ni svojoj državi, nego hoće, da se u ovo veliko doba država uredi na slobodnom republikanskom i na pravednom, čovječanskom (socijalnom) temelju. I vi, sada, šaka gospode, vi se tomu protivite! I kad se tako protivite toj

slobodnoj republikanskoj i toj pravednoj čovječanskoj želji, volji i potrebi svega našega naroda —a napose naroda hrvatskoga, u kojega ime ja sada govorim—, vi niti časak ne mislite na to, kako činite strahovitu krivicu i preveliku —da oprostite— glupost.

«Strahovita je krivica, kad vama baš ništa ne vriede potoci mučeničke —vi velite junačke— krvi i Srba, i Hrvata i Slovenaca, jer velite, da je ta krv prolita za kralja Petra i za novo veliko kraljestvo. Vama ništa ne vriede sve suze, molitve i uzdisaji svih naših matera, žena, sestara i kćeri. Vi govorite, da te suze imadu biti dragulji na kruni kralja Petra i sjajne zrake kraljevske neke slave i veličine! Vi nemate ili ne ćete da imate ni pojma, da sav naš narod, napose naš narod hrvatski želi, hoće, traži i zahtieva, da mu njegova prolivena krv donese onakvu pravu i podpunu republikansku slobodu, kakovu je vidio i okusio mnogi naš čovjek u Americi, a one nebrojene nevine suze da mu pribave onakvu pravicu, za kakvu se bore —i kakvu će postići— njegova seljačka braća u Rusiji.

«I kad ste tako do skrajnosti nepravedni, onda naravski ne možete biti ni mudri.

«Eto, tu je pročitan brzojav onih srbskih ministara, koji su već u Beogradu. Ti ministri posve pametno kažu, da su se voljni sastati i porazgovoriti s izaslanicima Narodnoga Vieća, i ono, u čem se slože, da Srbi predlože na odobrenje srbskoj skupštini, naši izaslanici čitavomu Narodnomu Vieću, a koliko se to napose tiče Hrvatske, i hrvatskomu državnomu saboru.

«Vama nije dosta taj predlog. Vama se žuri, da svoju vlast što brže nametnete svomu narodu, a napose Hrvatskoj. I vi nimalo ne osjećate, da je nepametno, da je nerazumno, da je upravo ludo činiti nešto i bez naroda, a kamo li — proti narodu. Vi niste ništa naučili ni od Tisina ni od Vilimova pada. Vi ste tobožnjom revolucijom postali N. V. (Narodno Vieće) i vi očito mislite, da je to sada novo «Njegovo Veličanstvo». A ja vam opet velim, što ste već toliko puta od mene čuli, da sada bez naroda nema nikakve stalne i opravdane vlasti.

«Znam, znam, vi držite da ste ne samo u narodu, nego baš vi i zastupate narod. Ja sam vam dokazao, da to niste. Sav je hrvatski narod za republikansku slobodu i čovječansku pravicu; vi ste za staro bankrotirano nasilje i gospodsku sebičnost i otimačinu. Vi dakle niste više u narodu, a kamo li da bi vi govorili u ime naroda. I zato iz ove vaše osnove ne će biti ništa... Vi ćete otići u Beograd. Vi ćete bez hrvatskoga naroda i proti njegovoj volji proglasiti jedinstvenu (centralističku) državu i bez ikakvoga straha i srama, vi ćete vladati na temelju starih austrijskih i madjarskih nevaljalih i nepravednih zakona i pomoću starih, pokornih i pokvarenih činovnika. A možda ćete vladati bez ikakvih zakona, samo silom i samovoljom. Narod će po svem tom vidjeti, da vi niste njegovi, pa zato ne će biti za vas. Kamogod ga pozovete, on vam se ne će odazvati, a najmanje će vam se odazvati, da vam dade svoje povjerenje i da ikada slobodnom svojom voljom prizna i odobri vaše nasilje i vašu prevaru. Za taj slučaj, da vi uspijete, to jest, da za tu stvar predobijete antantu i da antanta bude dosta nepametna i dosta jaka, da vam pomogne, vi ni u tom slučaju ne ćete imati naroda za se. Čim dodje do prvih izbora, kakvigod oni bili, za konstituantu ili za obični sabor, narod više ne će birati takve gospode, koja su pogazila sva svoja obećanja i sve svoje programe, i koja su mu bez ikakvoga pitanja narinula staru silu, krivicu i otimačinu. Narod će u sabor birati samo seljake od pluga i motike, a od gospode samo onakve ljude, koji su i sada u ovoj najvećoj teškoći pristali uz narodno mišljenje, to jest uz republikansku slobodu i uz socijalnu (čovječansku) pravicu. I ja, koga vi bacate i izključujete iz svoje sredine, komu dapače i o glavi radite, ja ću vidite biti, ako Bog da, kao riba u vodi ne samo medju seljačtvom hrvatskim, nego i medju seljačtvom slovenskim i srbskim.

«Gospodo! Završit ću onim, o čem vi najviše govorite i pišete, a na što

zapravo najmanje mislite, do čega vam je najmanje stalo; završit ću s narodnim jedinstvom. Vas ima dosta, koji dobro znate, da sam ja javno i otvoreno, odlučno i neustrašivo branio naše narodno jedinstvo — jedinstvo svih južnih Slavena, a napose Hrvata i Srba i onda, prije 20 godina i više, kad je čovjek za to nosio glavu u torbi, ili kad je za to lako išao s onu stranu brave. Vas ima dosta, koji znate napose to, da sam ja u rujnu 1902. stavio na kocku svoj život, i svoje žene i svoje djece, da javno i riečju i činom ustanem proti uništavanju srbske imovine u Zagrebu, koji je sav bio ogorčen i biesan sbog one nepromišljene uvrede sa srbske strane, napisane nepromišljeno u beogradskom «Književnom Glasniku», a ponovljene ludo u zagrebačkom «Srbobranu», da naša borba mora trajati do «iztrage», t. j. do uništenja jednih ili drugih. Ja sam odonda svoje mišljenje o narodnom jedinstvu još samo više proširio i produbio: Proširio sam ga na sve Slavene i probudio tako, da vam sada, poslie ovoga strahovitoga rata velim, dok nije kasno: Gospodo! Ne ostanite samo kod praznih rieči o narodnomu jedinstvu. Nemojte govoriti i pisati da je naš zajednički jezik dosta jaka i dovoljna veza za naš narod. Dajte već jednom shvatite, da je narodnost nešto mnogo dublje i šire, nego što je sam narodni govor. Dajte pojmite, da narodnost vriedi poslie ovoga rata, u kome sudjelovahu milijuni seljačtva i radničtva i gradjanstva i na fronti ratnoj i doma na fronti radnoj, da od sada narodnost vriedi samo toliko, koliko brani i razvija čovječnost, to jest samo toliko koliko s pomoću narodnosti ljudi više privriedjuju i ljepše se slažu. Dajte već jednm pojmite, da je za uviek nestalo stare gospodske vlasti militarizma, kapitalizma, birokratizma i klerikalizma.

«Osobito o militarizmu i birokratizmu —o činovničkoj samovolji— ne će naš narod ni da čuje. Sav naš narod osobito naš narod hrvatski, hoće, želi, traži i zahtjeva, da novu slobodu i novu pravicu osjeti svaki na sebi, u svom domu, u svom selu, u svojoj obćini, u svome kraju. Da to u istinu bude, morate, prvo odmah maknuti sve stare siledžije i sve stare, nevaljale zakone i uredbe; drugo, morate samome narodu dati priliku, da sam sobom upravlja i vlada. Ako mu vi te prilike ne date i toga prava ne priznate, narod će si tu priliku i pravo dati sam bez vas i protiv vas.

«Gospodo! Još nije prekasno! Ne srljajte kao guske u maglu! Ne zaključujte jedinstvene vlade s kraljevinom Srbijom već za to, jer eto u ime kraljevine Srbije nema tu nikoga, ništa, osim jedan brzojav, a i taj predlaže sasvim nešto drugo, nego vi. Nemojte tako postupati, da se bude moralo danas sutra kazati, da ste i vi Slovenci i vi Srbi Vojvodjani i Bosanci, i vi naši Hrvati Dalmatinci, a nada sve naši domaći hrvatski Srbi, da ste se svi skupili danas ovamo samo zato, da izvršite jedno urotničko djelo proti narodu, napose proti Hrvatskoj i Hrvatima. Dajte uvidite barem to, da je ova stvar tako važna i tako sudbonosna, da treba sazvati čitavo Narodno Vieće, a naravski i hrvatski sabor. Jer po ovom sadašnjem vašem predlogu vi zaključujete, da u ime središnjega odbora ide odmah u Beograd 28 članova, a budući da cieli središnji odbor ni nema više članova, to je očito, da će svatko kazati, odbor je sam sebe poslao, sam sebe ovlastio, da proglasi jedinstvenu vladu s kraljevinom Srbijom, a odbor očito nema te ovlasti i toga prava.

«Gospodo! Sav svijet poznaje i priznaje pravo narodnoga samoodredjenja. Mi samo tomu pravu imademo zahvaliti svoje oslobodjenje. To pravo samoodredjenja u medjunarodnom smislu pripada svim trim našim narodima —Slovencima, Hrvatima i Srbima— kod odredjivanja naših državnih granica prema tudjim narodima, ali pravo pripada svim trim našim narodima, a napose nama Hrvatima u Hrvatskoj i s obzirom na osnivanje i na uredjenje naše zajedničke države.

«Mi smo tri brata, Hrvat, Slovenac i Srbin, a nismo jedan. Svakoga brata treba pitati. Srba iz Srbije tu nema nikako, a mi Hrvati iz Hrvatske, kako smo mi zastupani, to znate. Nitko vas i ništa vas ne goni, ako to nije vaša nečista savjest,

koja vas sili, da što brže svršite djelo, za koje znate, da ga hrvatski narod ne će odobriti, a koje želite što prije proti njegovoj volji provesti i tobože učvrstiti.

«Gospodo! Najstrašnija je stvar, najveći je grieh i najveća politička progreška svoj rodjeni narod stavljati pred gotove činjenice, to jest voditi politiku po gospodskoj svojoj voljici bez naroda i proti narodu. Ako to ne vjerujete, dao Bog svima poživjeti toliko —to ne će biti dugo— da vidite, kako će hrvatski narod u svojoj republikanskoj i čovječanskoj sviesti vas odpuhnuti baš u času, kad ćete misliti, da se narod smirio, a vi da ste ga dobro zajašili. Živila republika! Živila Hrvatska!»[4]

Kao posljedica Radićevog govora, on je uklonjen iz radnog odbora Narodnoga vijeća, a na njegovo mjesto je pozvan dr. Janko Šimrak, budući urednik «Hrvatske Straže», da sudjeluje u delegaciji, koja je pošla u Beograd i provela ujedinjenje 1. prosinca 1918.

Iz gore navedenih govora Stjepana Radića jasno se vidi stalnost njegova, odnosno Hrvatske seljačke stranke, na pitanju hrvatske državnosti, kao i njenog prilagođivanja načelima slobodnog narodnog samoodređenja.

* * *

Bit će skoro pola stoljeća od Radićeve smrti, dovoljan vremenski razmak, u kojem bi se mogla nepristrano ocijeniti njegova uloga i njegov upliv na hrvatski javni život u prva tri desetljeća ovoga stoljeća. U posljednje vrijeme već je dosta učinjeno u tome pravcu. Ono što mi u tome smislu pokušavamo učiniti u stranome svijetu, nužno je manjkavo i nepodpuno, jer nama ne stoji na raspolaganju ni potrebni materijal, a niti pogodna sredina za takav pokušaj. Pa ipak, bilo bi vrijedno istaknuti neke od njegovih bitnih značajka.

Ograničit ćemo se na njegov pristup, njegovo shvaćanje i njegov rad o hrvatskom pitanju. Isto imade više izgleda, a nas posebice zanima Radićev pristup k njima. To može ujedno i poslužiti boljem razumijevanju Radićeve ličnosti i njegov upliv ne samo na njegova suvremena zbivanja, već i njegovom značenju danas.

Radićev politički odgoj razvijao se pod znakom hrvatske političke romantike, koja je je poprimila dva posebna, međusobno oprečna shvaćanja: Strossmayerovog jugoslavenstva i Starčevićevog pravaškog ekskluzivizma. Strossmayer nije samo imao veliki upliv na hrvatski politički život, već je uspio odlučno nametnuti svoju volju i na hrvatski intelektualni razvitak. Zahvaljujući velikim prilozima zagrebačkom Sveučilištu, a napose Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, koju je Strossmayer i utemeljio, hrvatski umjetnici, učenjaci i pisci, koji su htjeli uživati pogodnosti koje su im te ustanove pružale, a često puta i osigurati svagdašnji život, morali su, htjeli nehtjeli, prihvatiti Biskupovo shvaćanje o jednom jedincatom jugoslavenskom narodu. Premda je Akademija bila

[4] Stjepan Radić, *Put k seljačkoj republici* (Zagreb: Slavenska knjižara 1923.), pp. 27-42.

ustanova skoro isključivo hrvatska, i po suradnicima i po predmetima istraživanja isključivo hrvatska, ipak joj je Biskup nametnuo ime Jugoslavenska. Tako je, na primjer, i dr. Antun Radić svoju *Osnovu* za sabiranje građe o životu hrvatskih seljaka morao nazvati «Južnih Slavena», a da se o izdanjima hrvatskih povijesnih spisa i ne govori.

Zagovaratelji jugoslavenske ideje služili su se svim mogućim poluznanstvenim tumačenjima opravdavajući svoje stanovište i slijepo prelazili preko tvrdih povijesnih činjenica o postojanju Hrvatske, Srbije i Bugarske, kao i izrazite slovenske posebnosti. Ustvari, oni su na posebne prilike na jugu Habsburške monarhije primijenili Herderovu krilaticu o postojanju jednog jedinstvenog slavenskog naroda, samo su je ograničili na Južne Slavene. U svojim nastojanjima, da opravdaju svoje vjerovanje, oni su načinili pravu pravcatu zbrku od pojmova, kao nacija, narod, narodnost, narodno jedinstvo, jezično jedinstvo, zajednički jezik, narodni običaji, pjesme, nošnja itd. Poslije je bilo lako iz te zbrke izvesti druga, isto tako sumnjiva tumačenja, da bi se poslužilo određenoj političkoj svrsi, kao npr., da je jugoslavenstvo suženo na srpsko-hrvatsko-slovensko jedinstvo, da je zajednički jezik samo «hrvatski ili srpski», odnosno «srpsko-hrvatski», odnosno «srpskohrvatski».

Nije, dakle, čudo, da je i Radić, rođeni idealista, poprimio mnogo od Strossmayerovih ideja, pogotovu, kako sâm kaže, starčevićanstvo je bilo previše zasnovano na aristokratskom shvaćanju naroda. Pa ipak, za njega je jugoslavenstvo bilo tek geografska oznaka, a njegov slavenski san bila je slavenska suradnja, u kojoj će njegova draga Hrvatska biti ravnopravni član.

Radić je bez ikakove sumnje bio upravo strastveni hrvatski rodoljub, a u isto vrijeme neke vrsti Panslaven. No njegovo sveslavenstvo duboko se razlikovalo od suvremenog ruskog panslavizma. Ustvari, on je bio neke vrste Austro-Slaven. Po uzoru češkog povjesničara i političara Františeka Palackog i svojih francuskih uzora Jules Micheleta i Alberta Sorela, on je u Austriji vidio umanjenu Europu, čiji je Hrvatska bila dio i imala u njoj pravo na posebno mjesto. Njegovo shvaćanje Austrije predviđalo je pretvaranje Monarhije u savez slobodnih država, oko kojeg će se, prije ili poslije, okupiti i ostale manje države srednje i jugo-istočne Europe. On je, naime, opravdano sumnjao u mogućnost opstanka i napredka množine malih nezavisnih država, koje bi se među sobom gložile, koje bi jedva bile u stanju osigurati svom pučanstvu podpunu političku slobodu, gospodarski napredak, socijalni boljitak i kulturni razvoj. Međuratna Europa, a posebice dunavsko područje ukazalo je, koliko je njegov sud bio opravdan, kad su pojedine države tog dijela Europe jedna za drugom postale najprije plijenom nacističke Njemačke, a zatim boljševističke Rusije.

Njegov san o podunavskom savezu dobio je smrtni udarac, kad je predsjednik Wilson uspio predobiti svoje engleske i francuske saveznike, da pristanu na raspad Monarhije. Tada i Radić prihvaća Wilsonove teze i započinje borbu, da se i njegovoj Hrvatskoj prizna pravo slobodnog narodnog samoodređenja. No to je bila izgubljena stvar.

Njegovo nadanje i vjerovanje u međuslavensku suradnju zadobilo je isto tako okrutan udarac. Novostvorene slavenske zemlje našle su se odmah u početku u žestokoj međusobnoj mržnji, koja je urodila ratom između Rusa i Poljaka; čeokoslovačko-poljskim sukobom radi Tešina; srpsko-bugarskim sređivanjem računa; i, konačno, srpsko-hrvatskim sukobom u netom stvorenoj zajedničkoj državi.

* * *

U svom dugom i bujnom političkom životu Radić bi znao mnoge od svojih suvremenika iznenaditi naglom promjenom stanovišta i neočekivanim političkim potezima. Usprkos tim i takovim iznenađenjima treba istaći, da je Radić čitav svoj život i kroz čitav svoj politički rad, ostao vjeran *rješenju hrvatskog pitanja na načelima hrvatske državnosti u smislu najljepših stranica hrvatskih tradicija.* On je prihvatio program ujedinjene hrvatske države (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Istra i Bosna i Hercegovina) u habsburškom sklopu, kako se to svojevremeno izrazio prastari Hrvatski sabor, a konačno istakao program Hrvatske stranke prava 1894. Taj je program preuzet i u načela Hrvatske seljačke stranke. Na tome stanovištu on je stajao i u beogradskoj Skupštini, kad se borio za ustavnu promjenu. Okvir se, doduše, promijenio, ali je slika ostala ista. Kao nosilac hrvatskog političkog državnog tradicionalizma, Radić je na koncu vidio, da i njegovi žestoki protivnici, Frano Supilo i Ante Trumbić, napustiše jugoslavensku utopiju i vratiše se tome stanovištu, kao i to, da i njegov najžešći protivnik, Svetozar Pribićević, prihvaća to stanovište 1927.

* * *

U novostvorenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca sukob između dvaju shvaćanja o organizaciji nove države, odnosno Srba i Hrvata postade neizbježiv.

Srbi su shvaćali novu državu kao proširenu Srbiju, a Srbe same kao jedini državni, odnosno vladajući narod. Hrvatski Pribićevićevi pristaše su za volju zajedničke države htjeli posvema prebrisati i razoriti i posljednje ostatke hrvatske posebnosti. Protiv nove države odrešito su ustali ostatci bivše Hrvatske stranke prava (frankovci), kao i hrvatski vojnički krugovi u emigraciji, okupljeni oko generala Sarkotića u Beču. Kad su Srbi uspjeli nametnuti svoju hegemoniju uvođenjem Vidovdanskog ustava, hrvatska opozicija je sve više rasla, ne samo uperena protiv novog poredka, već i protiv same države. To se opće stanovište odrazilo i u Radićevom radu, koji je upeo sve sile, da dovede do promjene stvorenog stanja. Pozivajući se na načela slobodnog narodnog samoodređenja, Radić se obraća međunarodnoj političkoj javnosti u svakoj mogućoj prilici. Ista misao konačno ga sili i na sporazum s Pašićem, očekujući od toga ustavne promjene. Kad se to izjalovilo, on je nehotice pomogao Aleksandru u rušenju Pašića, kao i u konačnici do izmirenja s Pribićevićem, što ga je dovelo u sukob s Kraljem, u toku kojeg i gubi život.

Hrvati su bili uvjereni, a uvjereni su i sada, da je i sâm Kralj morao imati prste u Radićevom ubojstvu. Kao članovi urote, odnosno kao ljudi koji su o tome morali nešto znati, spominju se predsjednik vlade Velja Vukičević, predsjednik Skupštine Ninko Perić, ministar dvora Dragomir Janković, ministar financija Milan Stojadinović, pa je svakako to moralo doprijeti i do Kralja. Usprkos zahtjevu hrvatskog narodnog zastupstva, kao i izjavi samog Stjepana Radića, na njih se nikada nije protegla istraga, neki su od njih uživali sve blagodati kraljevske diktature uvedene 1929.

* * *

Nemoguće je izreći ikakav sud o Radiću kao državniku, jer on nije zapravo nikada vršio neku vlast. No s obzirom na zakonske prijedloge, koje je on podnosio, bilo Hrvatskom saboru, bilo narodnoj Skupštini u Beogradu, može se mirne duše reći, da su u njega postojale velike državničke sposobnosti. Zbog činjenice, da je kroz čitav svoj politički život bio prisiljen na opozicioni rad, prema tome negativnu politiku, ograničile su ga na izjave načelne naravi. Kad se je suočio s pitanjima nametnute dnevne politike, on bi također zauzeo negativno stanovište i služio bi se negativnom taktikom. Njegov izraženi cilj bio je, u prvome redu, pobjeda nad protivnikom, a ne traženje rješenja predočenom pitanju. Njegova često žestoka narav i neobuzdani jezik često su ga činile teškim suradnikom. U pohvali i u kritici, Radić ne bi poznavao granica.

Radić je bio neobično plodan pisac i nadasve nadaren govornik. Mnoštvo članaka i skoro bezbroj pribilježenih govora svjedoče o zanosu, s kojim bi on pristupao svakom pitanju.

Njegov nesumnjivo najveći politički uspjeh bio je organiziranje hrvatskog seljaštva. Pod njegovim vodstvom Hrvatska seljačka stranka razvila se u izvanrednu političko-izbornu stranku, koja je, ali, u stanovitom pogledu manjkala na snazi. Osim svojih najužih suradnika, Vladka Mačeka, Josipa Predavca, Jurja Krnjevića i Augusta Košutića, Radić nije ostavio dovoljan broj izgrađenih ljudi, koji bi bili kadri provoditi u djelo njegovu politiku. U tome je i bila i inače glavna slabost Hrvatske seljačke stranke. Mnogi od seljačkih zastupnika prečesto su bili odabrani ne po svojim političkim sposobnostima ili povjerenja u narodu, već radije po trenutnim osobnim sklonostima. Radić je uvijek smatrao izbore više kao potvrdu svog osobnog povjerenja naroda, nego li izborom narodnih zastupnika. Prema tome, i njegova izborna taktika zasnivala se na općem hrvatskom nezadovoljstvu, koje je posebice bilo jako među seljaštvom protiv beogradskih režima. Time je on htio prisiliti Beograd na priznanje hrvatskih zahtjeva, ili, kako je on to nazivao, «pošteni hrvatsko-srpski sporazum». Kad nije uspio svojom apstinencijom iz beogradske Skupštine, on je u manje više beznadnom naporu da izvrši dovoljan pritisak na Beograd, pošao na put u London i Moskvu. I to je svršilo negativno.

Iako je Radić skoro dvadeset godina bio izabran narodnim zastupni-

kom, njegovo je parlamentarno iskustvo bilo veoma skromno. Vrata Hrvatskog sabora bila su mu često zatvorena zbog brojnih govora, u kojima je on nemilo žigosao nenarodnu politiku, pa je bio isključivan s mnogih zasjedanja.

Premda je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca bila ustavna i parlamentarna monarhija, njena Narodna skupština jedva da je zaslužila naslov narodnog predstavništva. Kroz deset godina njenog opstanka, dvadeset i dvije vlade su sastavljane i smjenjivane klikaškim intrigama iza scene, a ne parlamentarnim putem. Pašić je u tome imao svoje prste sve do svoga pada 1926., a zatim je sâm Aleksandar preuzeo sve u svoje ruke. Zakonodavan rad Skupštine bio je veoma bijedan i čitav njen rad se svodio na beskonačne osobne svađe i razračunavanja. Radić joj je bio članom samo od studenoga 1927. do lipnja 1928., vremensko razdoblje, u kojem je opozicija vodila opstrukciju radi korupcije i Nettunskih konvencija, koja je konačno dovela do 20-lipanjskog ubojstva.

Po svoj prilici, najtočniju ocjenu o Radiću dao je on sâm: konzervativan u nacionalnom, kulturnom i vjerskom pogledu; liberalan u politici; i radikalan u svom socijalnom programu. Glavne pak i stalne oznake njegove politike bile su hrvatska državnost, seljačka demokracija i socijalna pravica. Eto, u tome je značenje Stjepana Radića i danas.

1978: POLA STOLJEĆA NEUMRLOSTI STJEPANA RADIĆA

GODINE 1978. —20. lipnja— navršit će pola stoljeća od mučeničke smrti Vođe i Učitelja hrvatskoga naroda, Stjepana Radića.

Kao vojnik u rovu, smiono je dočekao naručenog i plaćenog ubojicu; ovaj veliki mirotvorac i duboko human čovjek, dočekao je naoružana hajduka, u dubokoj svjesti, da za sreću i slobodu svoga naroda mora pridonijeti još i zadnju, najveću žrtvu, svoj vlastiti život —jer sve je već drugo prije žrtvovao—, i on je neustrašivo krenuo u svoju zadnju bitku. U njoj je fizički pao, da po ovoj smrti zadobije neumrlost u svome narodu.

ZATO, UNAPRIJED UPOZORAVAMO NA OVAJ POLUSTOLJETNI JUBILEJ RADIĆEVE NEUMRLOSTI: POD VODSTVOM OVOG NEPOBIJEĐENOG VOJNIKA U ROVU, NASTAVIMO BORBU —SA SVIM SREDSTVIMA, KAO ŠTO JE TO ON I UČIO I SÂM RADIO— ZA NACIONALNU SLOBODU I SOCIJALNU PRAVDU ZA SVE GRAĐANE U BUDUĆOJ HRVATSKOJ NARODNOJ DRŽAVI!

HRVATSKA POVIJEST

HOROATHOS HARAHUVAT

TEŠKO JE ŽIVJETI UMIRANJE SVOG NARODA

AMO grobovi svuda.
Bez križa. Bez imena. Bez znaka.
Tuđa zemlja na njima. I domovinska gruda.
Pod nogom ravnodušja tonu dublje od mraka.

Zaborav jedini gost im pali zadušnice.
Pepeo mrtvih potopile su rijeke.
Po gajevima ustrijeljene ptice.
Šute šume i vode, šute jeke.

Pokušavam plač na smrtnoj straži.
Skamenila se suza. Vjetar stao.
U kletvi jauk odjek traži.
Ne zna se gdje je koji pao.

Svugdje vješala rastu.
Uže polnoćku zvoni. Put u nepovrat vodi.
Glave se njišu na šljivi i na hrastu.
Ova nesretna zemlja bogatim plodom rodi.

Pred vratima budni noćnici bdiju,
slobodu nude na pladnju bajuneta.
Za nož i za jaram djeca zriju.
Raselili smo sebe po zakutcima svijeta.

Mrtvac do mrtvaca. Rešetka do rešetke.
Koljema uzdrhtala bršljan lanaca steže.
Upleten posrće čovjek u blatu jetke spletke,
ježevi straha u žilama se ježe.

Proklinjem: Bože, ostavljaš nas same
pod olujnim nebom na tuči bez krova,
dok vjernici tvoji u tamniku čame,
poricatelju daješ sjeme blagoslova.

Hrvatska je vrt i perivoj pun ruža:
obezglavljene glave po drveću vise.
Slijepci kolo vode, prosjak ruku pruža,
krvlju i znojem tmurni oblak kisne.

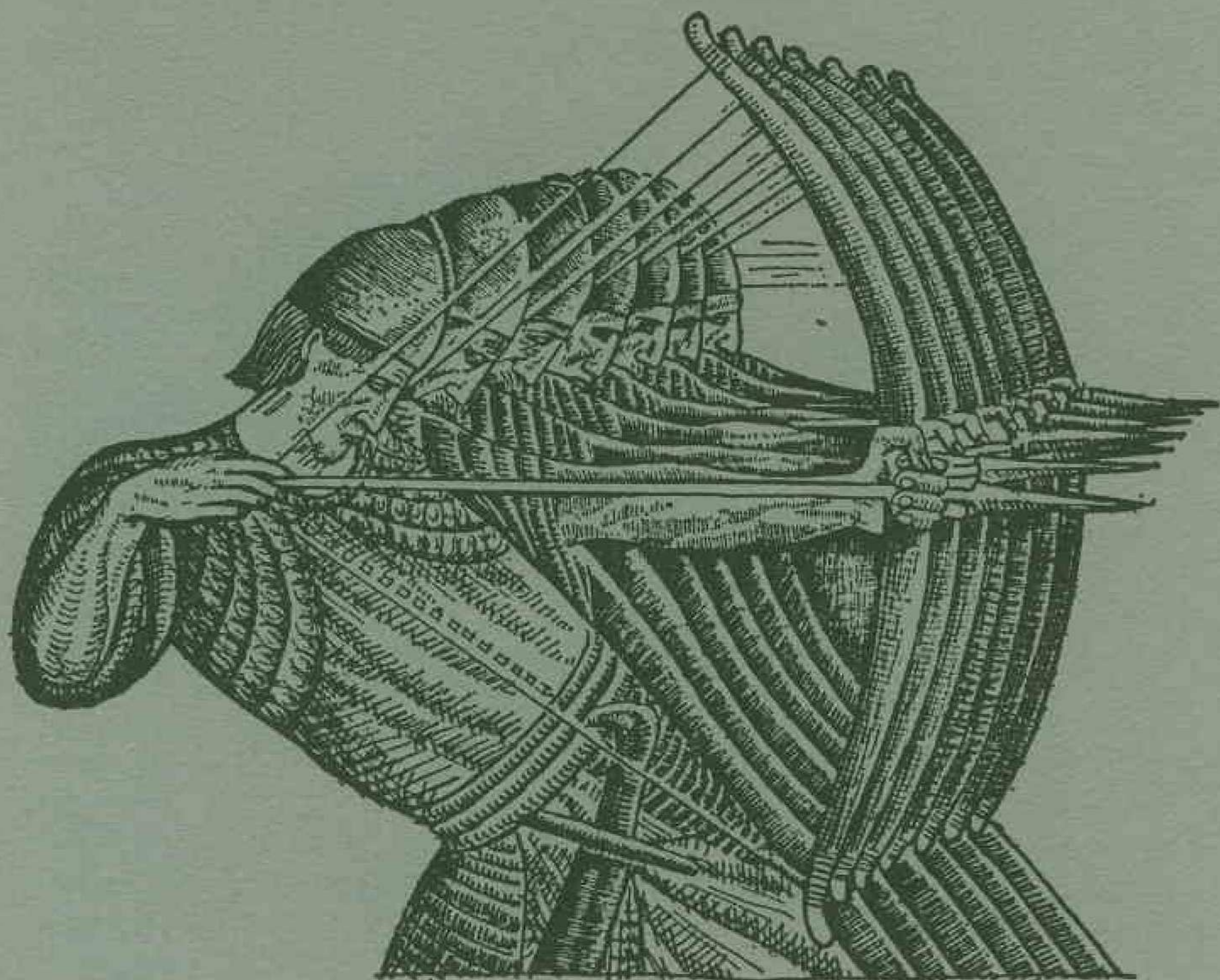
Sve jame same. Jama do jame.
Krvnik spomenik gradi od lubanja i kosti.
Pokornost savija vrat, grbi rame.
U vlastitoj kući prolazni smo gosti.

No prkos kao plima
iznova uvijek na pučinu brodove nosi.
Okovani ledom, smrznuti od zimâ,
na blagotvornoj budimo se rosi.

Dalekoj luci brodovi naši plove,
k sidrištu mirnu pramca izdignuta.
U njihova jedra utkali smo snove.
Uprimo vesla. Na kraju smo puta.

MISAO NA HRVATSKU: *Zvonimirova crkva Naše Gospe u Biskupiji kod Knina.*

HOROATHOS HARAHUVAT

TUGOVANKA

ZAPUHAO silni vitar
razgorio plamen bisni
i ognjište razorio.

Strvinari kolo vode
na palištu na garištu,
od dima su mutne oči.

Hržu konji u crkvama,
vrište žene silovane,
Karloviću, gdi si bane.

U trnju ti koplje gnjije,
u zapećku sablja hrđa,
a boj nije završio.

Okani se ženske suknje
i pehara vinopije
i postelje razbludnice.

Zvona zvone, moj Ivane
na uzbunu uplašena,
krvav mač je probo sunce.

Ima jedna zemlja sritna,
Hrvacka se ona zove,
što za mir i spokoj ne zna.

Popuhao vitrić tihi
iz daleka miris nosi
paljevine, plisni, rana.

TRI SOKOLA

ZEMLJO mojih pradidova tko te je urekao
zlom grube sudbine progona i noža,
da vučji zavijaš skrivajući jauk
nagnuta nad poklanom dicom, bez suosićanja neba.
Razdrobljenu, razdiljenu raseliše te svitom.

Zamrio je grohot kopita na Polju Grobničkom,
odhrva se Velebit nepresušnim bujicama,
ali kroz prostriljena jidra jugo zasipa resinama
utrobu brodova ulančenih u lukama
i sablast masline cvili u pomrčini.

Grudu tvoje zemlje odnese oluja
pod Apenine i priko njih i dalje,
gdi se toplo sunce ne gasi u ledu
i ne kese se nakolčene glave
iz cvitnjaka, iz žita, pred pragovima kuća.

Iščupali su me, da umirem u tuđini.
Ovdi nas isto zapljuskuje more,
ista kadulja, pelin, bosiljak u škrinjama i njidrima.
S jeseni jematva na tovarima stiže.
Cvitnice sjaj se prosipa na putove,
koji krivudaju među bršljanom i borom.

Pa ipak zvuk donesen s majčinim tepanjem
nezaboravljen lebdi nad kolivkom kroz tamna stolića.
U trisku nevrimena koje odnosi krovove
na žuljaste dlanove ispucane opstankom
melem se slapova sliva Cetine i Krke.

Kruč Živavoda. Štifilić. Mundimitar. Tri sokola
samuju sklopljenih krila na stinama molizanskim.
Mrak je progutao obrise obzorja,
spepelile su se u grobovima kosti ratnika,
samo još luč pokušava nadjačati noć.

Zapivajte, sokolovi, ponovno pismu harvacku
kao što ste je nekad pivali od Mosorom, pod Biokovom.
Nije zaspala naša rič u tmini petstolitnoj,
suzom i uzdisajem prži usta i grlo,
neukrotiva gori plamenom do zvizda.

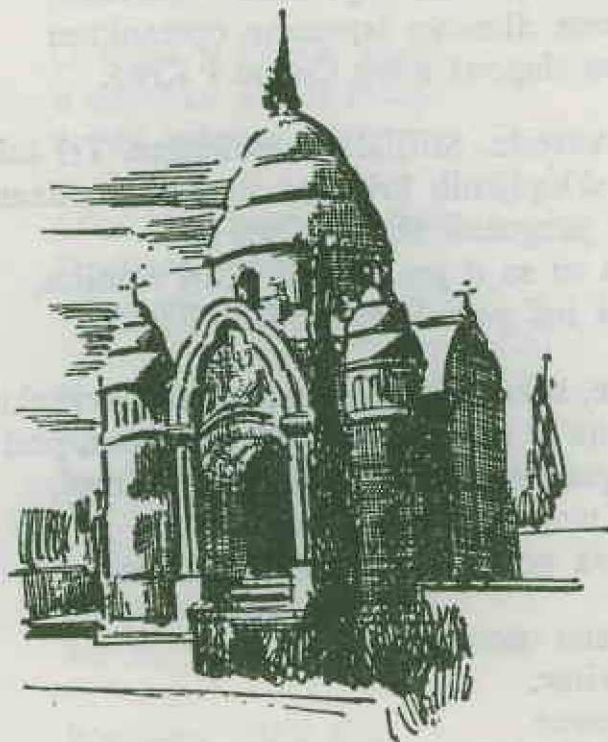
Z one bane mora
čujamo vitar,
njevog govor
aš dita aš dičalj aš did
razumu svedni

TURNE MOJ LIPI

KAD klonem zakovan ilovačom
za tlo koje me ne pušta bez otkupa
kad dopustim da je tamničar čovik
i tamnica jedino stanje u kojem se može živiti
iz pomrčine iz magle
izranjaš prikorno
lipi moj turne

Ne hrza u staji konj moj konj Ivana kneza
izbrisano mi je ime s dovratnika tvog
Ječi u kamenitu dvorištu
slučajno preživilih pokoreni korak
Otimač spokojno spava umiren bezglasjem
psi režanjem san mu čuvaju
Bršljane, koji si uzrastao sa mnom u slobodi
budi uže razoritelju

Otrgnut od tebe ljutom pandžom
odsičen zidom udaljen morem
buncam o tvom zakloništu ozvučenu lastavicama
o tvom pragu koji će mi biti uzglavlje
turne moj lipi
da na njemu
hrvacki san odsanjam

NE ZNAMO TKO ĆE PREŽIVJETI

TVRTKO JURIŠIĆ

EGZEKUCIJA

TUPI neodrađeni
osjećaj nanesene nepravde
dragovoljno stavljanje glave
na panj
iako to nitko ne traži
ili bar ne izričito

Cilj duboko zakopan
u pilovinastu masu
i do zadnjeg časa
se ne zna
od kuda ta žeđ
i želja za povraćanjem

SMAKNUĆE

SLIJEGANJE ramenima
prije smrti
Bezličnost umiranja
s crnim povezom
ili bez njega
očekujući zavidnost onih
koji moraju ostati

Polako kretanje
Na zavoju stepenica čeka
ga udarac
Onaj
od kojega nema više
nikakve pomoći

U crnoj tišini
polagan pad

NOVA EPOHA

ZAUVIJEK rastavljen
od svojeg ubičajenog izgleda

U mraku mučionice
srkanje juhe

Neuspio eksperiment
se bliži kraju

Rezultat je
uspravno sjeđenje mučenoga
i klonulo tijelo mučitelja

Oštre strelice blještavila
duboko su usađene
u natečene oči
neidentificirane žrtve

ŽIVOT BEZ LJUBAVI

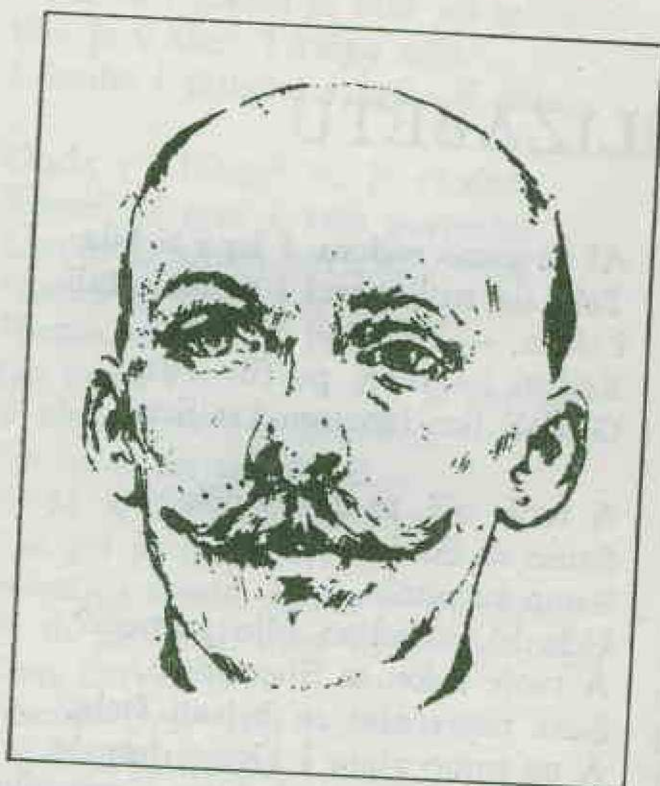
I kad mučenje prestane
ne znamo tko će preživjeti
mučeni ili mučitelj
Pitanje je zauvijek otvoreno
i pogledavši sami sebe
u odrazu
možemo se samo nasmiješiti
tek nadolazećoj plimi
mržnje
koja nepobitno
geometrijski pravilna
stiže
uskoro

VEČERA

UZVANICI koji ne shvaćaju
zašto su se odazvali
i zašto sjede
uz svoje prazne čaše
i prazne tanjure
dok se domaćin
i domaćica upinju
da im stalno mijenjaju
neupotrebljeno posuđe
iskopano iz grobova
onih koji su već bili
i uz čije raskošne
kosture
našlo mnogo lonaca
neoštećenih i oslikanih
s malo ulja stvrdnutog
na dnu
i malo zrnja koje
je imalo moć klijanja
nakon stoljeća tame
i smrti

Zagreb, 1975.

DVIJE NEPOZNATE PJESME DRAGUTINA DOMJANIĆA

OVDJE donosimo dvije pjesme hrvatskog pjesnika Dragutina Domjanića (1875.-1933.), njegove dosad *nepoznate pjesme.* Naime, mi smo ih dobili kao nepoznate. Pokušali smo to utvrditi, i u tu smo svrhu prelistali Domjanićeve knjige pjesama, nu nismo mogli ustanoviti, da li su ove Domjanićeve pjesme igdje objavljene. Nu, svejedno ostajemo *oprezni:* samo u domovini može se sa sigurnošću to utvrditi, jer tamo književni istraživači raspolažu sa svim potrebnim sredstvima, u prvom redu sa časopisima i prigodnim izdanjima.

Radi se o pjesmama: *«Protuletje»* i *«Spomen na sv. Elizabetu».* Ovdje ćemo reći riječ-dvije o povijesti ovih tekstova.

Domjanić je objavio par pjesama pod naslovom *«Protuletje».* Ovu našu Domjanić je posvetio (ili samo poklonio) učiteljici gđici *Elzi Höcker,* jednoj finoj i kulturnoj dami, koja i sada, s preko 80 godina života, živi u Zagrebu. Ona je poklonila ovaj Domjanićev rukopis gđici *Anici Žanko,* sada supruzi ing. Zdravka Sančevića, kao jednu dragu uspomenu na Hrvatsku, kada je ona zajedno sa svojom obitelji iz Zagreba odlazila k svome ocu u Venezuelu (godine 1955.).

Radilo se ili ne o nepoznatoj pjesmi, u svakom je slučaju originalan Domjanićev rukopis, pa već zbog toga vrijedan, da se objavi u spomen pjesniku našeg «dragog kaj».

Druga pjesma, *«Spomen na sv. Elizabetu»,* spjevana je kao prigodna, na zamolbu zaslužnog gospojinskog društva «Hrvatska Žena», kad je ovo, pred predsjedništvom gđe Laxa, pripremalo proslavu 700-godišnjice smrti Sv. Elizabete. Na našem tekstu nije označena godina postanka, nu kako je 700-godišnjica smrti Sv. Elizabete bila godine 1931., to onda možemo odrediti, kao godinu postanka ove Domjanićeve pjesme, godinu 1931.

Radi se ovdje o Sv. Elizabeti (1207.-1231.), kćerki hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II. i ženi Ludovika IV. Tirinškoga, koja je bila poznata po svom asketskom životu i karitativnim djelima, pa je radi toga već godine 1235., —dakle same četiri godine nakon smrti— bila proglašena sveticom.

Ovo je, možda, Domjanićeva posljednja pjesma: umro je 7. lipnja 1933. Nismo mogli ustanoviti, da li je ova pjesma bila igdje objavljena, možda u kakvom prigodnom izdanju «Hrvatske Žene»? Na samoj proslavi recitirala ju je gđica *Zamira Delić*, sada gđa *Rostovani*, koja je nakon izvedbe zadržala i tako sačuvala tekst ove Domjanićeve pjesme, koji nam je velikodušno ustupila za objavu.

Zahvalni gospođama Zamiri Delić-Rostovani i Anici Žanko-Sančević, objavljujemo ove dvije Domjanićeve pjesme, da s njima upoznamo našu javnost, a ujedno, da omogućimo književnim povjesničarima i istraživačima u domovini, da ustanove: da li se ovdje radi o doista nepoznatim Domjanićevim pjesmama. — *Ured.* —

SPOMEN NA SV. ELIZABETU

LETA dohajaju
Leta odhajaju,
Sto ih — kak dan koji najkrajši
[mine,
A čovek je kakti metul kakov droben
Il mušici maloj spodoben.
Nit se ne spazi — vre zgine.
I koji su v zlatu se rodili,
I koji su hiljade vodili,
I oni mogući i jaki,
i koji su, slavni junaki,
Dušili dušmane v krvi,
I oni po znanju prvi —
Ni ih. — Pozabljen je vsaki,
Kak najvekši siromaki.
Prejdeju gradi i sela,
Carstva se zrušiju cela.
Al živa su — dobra dela!

Zato si slavna čez leta i leta
Ti sveta Elizabeta!
Tebi je, kraljevskom srećnom detetu,
Moglo bit vse, kaj je lepo na svetu,
Ali za ljubav si Ti samo znala,
Vsakomu srca i pomoći dala,
Živela Ti si kak koja bogica,
Makar si bila i rodom kraljica.

Al ne samo rodom. I lepa si bila
Tak, da su i starci i vučeni stali
i deca, — i gledali vu Te,
Kad si na svoje paščila pute,
Gledali lice lepotom kraljice.

A tvoje oči, te dobre oči,
Samo su čitale,
Samo su pitale,
Gde bi potrebno bilo pomoći?
A tvoje ruke, te fine i bele,
Suze nesrećnim su brisati štele,
A ne samo zlato i bisere dragale,
Neg i betežnom i gladnom pomagale.
Al muž je Tvoj čovek bil grubi i
[strogi
Tak, da pred njim su i drhtali vnogi
Hrabri vojaki i dušman mu vsaki,
Kak ne bi bogci i siromaki.
I k njemu je došla Tvoja slava,
Čul je, da vsaki Te preštimava,
Čul je, da deliti samo znaš,
Svoje vse drugome daš,
I da nigdar Te ni sram
Iti v kolibu i tam,
Kam se i habaju drugi.
A ti si išla i v noći i dane

Med betege hude i grde rane
Nositi vračtva i hrane.

Muž ti je to prigovaral,
Pak Te i zato karal:
Da si Ti grofica, kći od kraljice,
Da nisi Ti par kakve bogice.
I bil je tak jenput jen dan,
Kad nigdo ni mogel van,
Bila je zima, tak strašna zima,
Koja kak z ledom do srca te prima,
I oči suzi i zimlje ti dah.
— Al Elizabetu ni strah!
Zna ona: vnogi još više sad stradaju,
Pomoć od nje se nadaju.
Gladnih i slabih je bilo joj milo,
Išla je v zimu i vsega zela
I kruha i drugo i v krilo si dela.

Onda v Titingiji bil je vladar,
Zemaljski grof i vsih gospodar,
Ljudevit, njezin tovaruš i muž.
Njemu ni nikoga kvar,
Njemu ni nikoga žal.
On svoje ljude i zdalka je zbral,
V zimi toj lov je napravil,
Da bi se on pozabavil.
Onda je Elizabetu zatekel,
Pak joj je rekel:
«Grofica svetla, gospa preštimana,
Ni ih niš strah toga zimskoga dana,
Kam Oni dostoju hoditi,
Susedni dvor koji pohoditi?
Kaj Oni to nosiju v krilu?
Morti zlato i svilu
Za vanjkuš na glavni oltar
I Majki Božjoj na dar?
Il su sebe i danas zrobili,
Da bi pak bogci kaj dobili,
Kaj nosiju hrane za siromake
I druge niškoristi vsake?
Još moreju v grad naš koji beteg
[donesti
Če se ne smrzneju negde na cesti.
Kaj oni muliju,
V zemlju glediju?
Zakaj trepećeju,
A reći niš ne ćeju?
Bi Oni šteli tak dobri biti
I svoje krilo odkriti?»

A Tebi je bilo tak belo lice,
Pak si ga gledala z okom svetice,
V kojem je suza pekla,
Al nisi niš rekla.
Samo si opravu svoju raskrila,
A tam je do vrha bila
Roža do rože dišuća, črlena,
Dok je vse bilo po dolu i bregu
Mrtvo v ledu i snegu.
A grof je, zemaljski vladar, pobledel,
Vu Te kak čudo gledel
I kleknul pred Tebe doli,
Kakti, da moli.
I rože su teške i sladko dišuće,
Kak, da je leto vruće,
Padale Tebi s krila,
Da si vsa v cvetju bila.

Sedamsto let je prešlo prek sveta,
Kaj si Ti mrtva, al leta i leta
Rože te cveteju, žarko dišiju,
V spomenih na Te živiju.
I mi smo ih danas zbrali,
Venec iz njih Ti dali
Naj Ti veliju:
Dokgod bu sirota i srca i sveta
I Tvoja bu živela slava,
Ti srcem kraljica prava,
Sveta Elizabeta!

Protuletje

Kaj si popevaš seničica,
Drobna i draga ta tičica,
Kaj se spominjat želiš?
Kaj mi veliš?

Da vun po poljih vse rožice
Da vun po leskah vse macice,
Da je vun šafranik breg,
Kak da je sneg.

Vse ti to dobro ja znam.
Kaj ćeš, ken ja sem ti sam!

Lahko popevaš seničica,
Kad nisi sama, ti tičica.

V Zagrebu dne 9. ožujka 1927

Dragutin M. Domjanić

FAKSIMIL RUKOPISA DRAGUTINA DOMJANIĆA

BILJEŠKE SA SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA 1943-1945
IZ OSTAVŠTINE DRA LOVRE SUŠIĆA

JERE JAREB

U OSTAVŠTINI dra Lovre Sušića nalaze se njegove uglavnom rukopisne bilješke o sjednicama Doglavničkog vijeća za vrijeme dok je on bio postrojnikom Ustaškog pokreta. Sušić je očito pravio bilješke za vrijeme i neposredno nakon sjednica. Te je bilješke, osim za dvije proširene sjednice, prepisao svojom rukom u Austriji poslije svibnja 1945. Taj rukopis, koji obuhvaća bilješke od prve do dvanaeste, i od petnaeste do dvadesetdruge sjednice, ima 31 rukopisnu stranicu pisanu tintanom olovkom. Na vrhu prve stranice zabilježeno je: «D. V. Priepisi zapisnika!», a na vrhu tridesetprve stranice: «zadnja stranica». Stranice su veličine 14 ¾ × 20 ½ cm. i ispisane s obje strane. Sušić je zapravo prelomio list uredskog papira veličine 29 ½ × 20 ½ cm. i od svakog lista napravio četiri stranice. Na isti način postoje i nepaginirane omotne stranice tih bilježaka, prelomljen list uredskog papira, koje su prazne, osim što je na naslovnoj strani zabilježeno: «D.V.» to jest Doglavničko vijeće. Redni broj sjednica ne postoji u originalu, nego je upotrebljen od urednika, kao uobičajeni način izdavanja dokumenata.

Iza bilježaka dvanaeste sjednice, pri dnu stranice 22. rukopisa, dodana je bilješka, da su zapisnici dviju proširenih sjednica od 1. II. i 4. II. 1944. «napisani posebno i prileže». Oni su očito bili napisani već u Zagrebu i sačuvani su u originalnoj formi. Bilješke, odnosno zapisnik, sjednice od 1. II. 1944. imaju devet stranica u rukopisu dra Sušića ispisanih perom. Stranice su sada veličine 20 × 15 cm., ali se jasno vidi, da je vrh stranica, očito prazan, bio neujednačeno odkinut škarama, da se dobije po prilici ista veličina stranice, kao kod već opisanih rukopisnih stranica pisanih tintanom olovkom. Poleđine tih devet perom ispisanih stranica su prazne, te se, prema tome, ovih devet stranica nalaze na devet posebnih listova.

Bilješke, odnosno zapisnik, sjednice od 4. II. 1944., otipkane su na pisaćem stroju i obuhvaćaju četiri tipkane stranice raznih veličina s praznom poleđinom. Prva stranica je veličine 21 × 34 cm., druga 21 × 28 cm., a treća i četvrta 21 × 30 cm. Na četvrtoj stranici su otipkana samo tri redka i onda originalni Sušićev podpis.

Rukopis je dosta čitak i nisam mogao pročitati samo jednu riječ, u trećoj sjednici u primjedbama Juce Rukavine. U rukopisu postoje mnoge uobičajene kratice, koje sam prepisao kao podpune riječi bez posebne oznake. Evo nekoliko primjera takvih kratica: dom. za domobranski; dp. za dopukovnik; g. za general; hrv. za hrvatski; nar. za narodni; odvj. za odvjetnik; pol. za politički; post. za postrojnik; u., ust. za ustaški, ustaše, ustaštvo itd. Nijedna kratica nije ostavljala sumnje, kako se treba pročitati. Sušić je također kratio imena prisutnih osoba, odnosno govornika, gdjegod ih označivši imenom, gdjegod prezimenom, a gdjegod kraticom imena ili prezimena. Poglavnik Dr. Ante Pavelić je redovito identificiran samo velikim slovom P. Evo nekoliko uobičajenih kraćenja imena: Ademaga za Ademagu Mešića; Begić za generala Vilka Begića; Jure za Juru Pavičića; Mate za dra Matu Frkovića; Mile za dra Milu Budaka itd. Sva su ta imena i prezimena prisutnih osoba i govornika donesena ovdje u podpunosti, bez posebne oznake, kako stoji u rukopisu. Od 20 sjednica, čije su bilješke prepisane u Austriji, osamnaest njih podpisano je na koncu inicijalom «S.», koji sam uvijek prepisao s podpunim prezimenom «Sušić». Jedanaesta sjednica nema nikakvog podpisa, ni uobičajene riječi na koncu «Dovršeno», vjerojatno radi toga, jer je rukopisna stranica 21., na kojoj su bilješke te sjednice donesene, sasvim ispunjena tekstom, te na njoj nije bilo više moguće išta dodati. Bilješke posljednje sjednice od 14. ožujka 1945. podpisane su uobičajenim Sušićevim podpisom.

Pravopis rukopisa jest mješavina Boranićevog pravopisa iz 1920-tih godina, odnosno Banovine Hrvatske, i korijenskog pravopisa, uvedenog sredinom 1942. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Neujednačenost pravopisa u rukopisu zadržana je bez izmjena u ovdje objavljenom tekstu.

Sve riječi ili opaske u uglatim zagradama potječu od priređivača ovog teksta, Jere Jareba, osim u nekoliko slučajeva, gdje je točno označeno, da su to opaske dra Lovre Sušića. Također sve bilješke ili opaske ispod teksta potječu od istoga, ukoliko nije drugačije označeno.

I.

Dr. Lovro Sušić imenovan je postrojnikom Ustaškog pokreta i ministrom Hrvatske Državne Vlade 30. travnja 1943.[1] i na tom je položaju ostao do konca rata. Iako nije bio imenovan doglavnikom, prisustvovao je, i u odsutnosti Poglavnika predsjedao, svim sjednicama Doglavničkog vijeća.

Dne 10. svibnja 1943. Poglavnik je izdao slijedeću odredbu: «Na temelju točke 5, 7 i 8 ustava 'Ustaše' —Hrvatskog oslobodilačkog pokreta— razriešujem dužnosti sve Doglavnike, poglavne pobočnike, ustaške povjerenike, kao

---

[1] *Hrvatski Narod* (Zagreb), godina V, 1. svibnja 1943. Podaci uzeti iz dnevnika *Hrvatski Narod* bit će u slijedećim opaskama označeni na ovaj način: *HN*, V, 1. V. 1943. Dnevnik *Hrvatski Narod* dragocjeni je izvor za ratnu povijest. Imao sam na uvid i pažljivo pregledao tri godišta *HN*, od 10. travnja 1941. do 31. prosinca 1943. U ta tri godišta falila su mi samo dva podpuna broja, i to brojevi od 30. studenoga 1941. i 6. siječnja 1942., te nekoliko stranica iz ostalih sedam brojeva. Godište 1944. i 1945. dobio sam kasno, da bih ih mogao pažljivo pregledati za ovaj rad, ali sam ipak nastojao upotrebiti neke podatke i iz tih godišta.

i povjerenike u Glavnom ustaškom stanu.»[2] Na temelju točke 5. istog ustava, imenovao je Poglavnik na 20. srpnja 1943. nova četiri doglavnika i to: dra Milu Budaka, Ademagu Mešića, posebnika iz Tešnja, Miška Račana, seljaka iz Velikih Zdenaca, i dra Matu Frkovića, ustaškog pukovnika.[3] Na 19. kolovoza 1943. imenovan je doglavnikom Jure Pavičić, glavni ravnatelj Hrvatske Državne Tiskare.[4] General Vilko Begić, državni tajnik u ministarstvu oružanih snaga, imenovan je doglavnikom 2. rujna 1943.[5] Od šest novoimenovanih doglavnika, dvojica su bila doglavnicima i prije 10. svibnja 1943. To su bili Dr. Mile Budak i Ademaga Mešić. Kao se vidi iz bilježaka doglavničke sjednice od 25. listopada 1943., doglavnici su zaključili, da se predlože za doglavnike slijedećih pet osoba: Marko Došen, kao počasni predsjednik Doglavničkog vijeća, Dr. Mirko Puk, Dr. Krunoslav Lokmer, Hakija Hadžić i Lukas Juričić. Marko Došen bio je doglavnikom do 10. svibnja 1943. i obnašao je predsjedničku dužnost Hrvatskog Državnog Sabora od njegovog otvorenja, 23. veljače 1942., do smrti, ujesen 1944. Poglavnik taj prijedlog nije prihvatio i te osobe nisu bile imenovane doglavnicima. U nadi, da će taj prijedlog biti barem djelomično prihvaćen, doglavnici su odmah pozvali na sjednice Marka Došena, koji je prisustvovao četirima sjednicama, od 20. studenoga do 10. prosinca 1943. Na sjednici od 21. prosinca 1943. isti je prijedlog o imenovanju doglavnika ponovljen i dodana više sugestija nego zaključak, da se pop Stipe Vučetić i Dr. Milovan Žanić imenuju savjetnicima, odnosno kandidatima Doglavničkog vijeća. Očito je i to bilo uzaludno. Na sjednici od 14. prosinca 1944. postrojnik Dr. Lovro Sušić je izjavio, da je Poglavnik spreman imenovati doglavnikom Milana Frajsmana, ali se je tome imenovanju tada usprotivilo Doglavničko vijeće. Poglavnik je uzprkos protivljenju Doglavničkog vijeća imenovao Milana Fraismana Doglavnikom na 21. prosinca 1944.

Od 22 sjednice Doglavničkog vijeća polovina njih bila je održana od 17. rujna do 21. prosinca 1943. Ako se k tomu doda sedam sjednica, održanih u prva četiri mjeseca 1944., to jest od 11. siječnja do 3. travnja 1944., onda izlazi, da je kroz manje od sedam mjeseci, to jest od 17. rujna 1943. do 3. travnja 1944., održano 18 sjednica. Kroz sve kasnije razdoblje do konca rata održane su samo četiri sjednice. Najveći razmak između sjednica bio je od 10. lipnja do 14. prosinca 1944., kada se za više od pola godine nije održala nijedna sjednica. Kako to protumačiti? Jedini još živući član tadašnjeg Doglavničkog vijeća, Dr. Mate Frković, izjavio je profesoru Vinku Nikoliću u ljeti 1965. slijedeće:

«...Godine 1942. i 43.[6], bilo je nas 7 doglavnika[7] i 2 poglavna pobočnika[8]. Ovo [Doglavničko] vijeće sastajalo se po potrebi češće, a najmanje jednom u mjesecu.

---

[2] *HN*, V, 11. V. 1943.
[3] *HN*, V, 21. VII. 1943.
[4] *HN*, V, 20. VIII. 1943.
[5] *HN*, V, 3. IX. 1943.
[6] Očito treba biti 1943. i 1944.
[7] Očito se Dr. Lovro Sušić, koji je prisustvovao svim sjednicama Doglavničkog vijeća, također broji među doglavnike.
[8] U ljeti 1943. stvarno su bila samo dva poglavna pobočnika i to: Mijo Bzik, ustaški pukovnik, i Mira Vrljičak-Dugački, oboje imenovani 20. srpnja 1943.: *HN*,

Predmet razgovora bile su opće prilike u državi, posebno političko i vojničko stanje.

Jedna takva sjednica bila je održana pod predsjedanjem Poglavnika koncem travnja 1943.[9] Bilo je toliko važnog materijala, da nismo bez njegove prisutnosti htjeli raspravljati i donositi odluke. Sjednica je trajala oko 7 sati. Naša shvaćanja o brojnim državnim problemima i potrebi uklanjanja nedostataka bila su u očitoj suprotnosti s njegovim. Nastala je jedna vrlo mučna situacija. Nikako uskladiti dva različita stanovišta. U toj, prilično napetoj atmosferi, ustaje Poglavnik i kaže: 'Ako vi baš uporno insistirate na vašim prijedlozima i zahtjevima, onda ja moram odstupiti'! Nastao je mučan tajac, i mi smo se ozbiljno i upitno pogledavali, kao da na taj način tražimo neki izlaz iz te neugodne situacije. Nakon nekoliko minuta šutnje ustaje pokojni dr. Mile Budak i, bez sporazuma s ostalim članovima Vijeća izjavljuje: 'Poglavniče! Ako smo već tako daleko došli, da se neke teške pogrješke ne mogu ukloniti, a one otežavaju našu državnu konsolidaciju, onda Ti primi na sebe svu odgovornost, a mi ćemo uzeti, kao da se nismo ni sastali, ni razgovarali'. Naravno, Poglavnik je bio udobrovoljen, i ovaj je prijedlog prihvatio, a mi smo se povukli, i više nikada i ni o čemu nismo vijećali. To je bila zadnja sjednica 'Doglavničkog vijeća', kojom je on preuzeo odgovornost za vođenje naše cjelokupne državne politike.

Ovo je, evo, prvi put, nakon 22 godine, da naša javnost nešto čuje o našim unutrašnjim nesuglasicama, koje su dovele do toga, da je Doglavničko vijeće dobrovoljno napustilo svoje funkcije, da bi Državni poglavar mogao, bez kritike i savjeta, voditi državne poslove, ali ujedno sâm snositi i sve posljedice, koje mogu nastati iz takva držanja. Tada je bio naš princip, da bar ne smetamo, ako već ne možemo utjecati na vođenje naše državne politike. Mi smo bili skloni vjerovati, da on ima veće, šire i dublje poglede na vođenje naše nacionalne, državne i međunarodne politike, pa smo se neprimjetno povukli i šutjeli, samo da ne bi naš neprijatelj ovaj nesporazum između Poglavnika i Doglavničkog vijeća iskoristio u svojoj propagandi, ne samo protiv režima, nego i protiv same države, što mi nismo mogli dozvoliti, jer smo i sami imali vrlo mnogo učešća kod njezina uskrsnuća.»[10]

Očito je, da Dr. Lovro Sušić nije sačuvao bilješke te sjednice, na kojoj je došlo do razlaza između Poglavnika i Doglavničkog vijeća. Iz pisanja *Hrvatskog Naroda* ustanovio sam, da također ne postoje bilješke proširene sjednice Doglavničkog vijeća od 5. listopada 1943. Slijedeća obavijest, datirana 6. listopada, bila je tom zgodom objavljena:

«Zagreb, 6 listopada. U Glavnom ustaškom stanu, u zgradi Starčevićeva doma, održana je jučer poslije podne sjednica, kojoj su prisustvovali članovi Doglavničkog vieća s najvišim dužnostnicima Ustaškog pokreta s ministrom postrojnikom drom Lovrom Sučićem na čelu, članovi državne vlade s predsjednikom drom Nikolom Mandićem, članovi Državnog vieća na čelu s prabilježnikom drom Mirkom Pukom,

---

V, 21. VII. 1943. Do konca 1943. više nije uslijedilo nijedno imenovanje. Koliko je poglavnih pobočnika bilo imenovano tokom 1944. i 1945., moći ću sa sigurnošću reći, kada pregledam *HN* za te godine. Kako se vidi iz bilježaka sa sjednica Doglavničkog vijeća, bili su koncem rata imenovani poglavnim pobočnicima također Vjekoslav Blaškov i Lukas Juričić.

[9] Očito treba biti 1944.

[10] Vinko Nikolić, *Pred vratima domovine: Susret s hrvatskom emigracijom 1965. Dojmovi i razgovori.* Knjiga druga (Pariz-München: Knjižnica Hrvatske revije, 1967.), str. 169-170.

predsjednik Hrvatskog državnog sabora, Marko Došen, te ostali najviši predstavnici državne uprave i veći broj drugih iztaknutih hrvatskih javnih radnika.

Na sjednicu je u četiri sata poslije podne došao i sâm Poglavnik, toplo pozdravljen od svih prisutnih.

Poglavnik je na ovoj sjednici održao veliki govor o suvremenim unutarnjopolitičkim pitanjima s osobitim obzirom na Njegova nastojanja, da se na radu oko obrane i izgradnje države skupe i oni iztaknutiji politički i javni ljudi, koji su do sada stajali postrance od državnog života, te izložio posljedak tih svojih nastojanja. Napose je ocrtao značenje Ustaškog pokreta u državnom životu, davši smjernice za usklađeni rad državne uprave u duhu osnovnih načela Ustaškog pokreta.

Poglavnikova izlaganja primljena su s jednodušnim odobravanjima.»[11]

Još su četiri sjednice Doglavničkog vijeća, održane 17. rujna i 9. listopada 1943., te 8. i 14. ožujka 1945., bile zabilježene u *Hrvatskom Narodu,* i na to upozoravam u opaskama kod tih sjednica.

Svim sjednicama, o kojima su sačuvane bilješke, prisustvovao je postrojnik Dr. Lovro Sušić, te doglavnici Dr. Mile Budak i general Vilko Begić. Ademaga Mešić, Dr. Mate Frković i Jure Pavičić bili su odsutni s pet do sedam sjednica svaki zasebno. Miško Račan, očito živeći u svojem selu Velikim Zdencima, prisustvovao je samo na jedanaest sjednica, dakle upravo polovici od njih. Poglavnik je prisustvovao na devet sjednica.

Od 22 sjednice, njih je 11 (možda i 12) održano u stanu Dra Mile Budaka, 5 ih je održano u Poglavnikovom dvoru na trgu Stjepana Radića (odnosno Markovom trgu) u Zagrebu, 3 u vili na Jabukovcu, a samo 2 u Postrojništvu, odnosno u prostorijama Glavnog Ustaškog Stana. Kod sjednice od 30. rujna 1943. nije označeno gdje je održana, ali po svoj prilici ne griješim, ako predpostavim, da je bila u stanu Dra Mile Budaka.

Ne želim ovdje ulaziti u ocjenu i analizu bilježaka sa sjednica Doglavničkog vijeća, ali nema sumnje, da one pridonose boljem razumijevanju osobe i pogleda Dra Ante Pavelića, kao i boljoj ocjeni doglavnika i drugih osoba, koje su od vremena do vremena prisustvovale ovim sjednicama.

II.

Mislim, da je potrebno nešto dodati o prvom Doglavničkom vijeću i doglavnicima razriješenim 10. svibnja 1943., ukoliko sam mogao taj problem do sada istražiti. Prvi objavljeni *Ustav Ustaše — Hrvatske Revolucionarne Organizacije,* objavljen tiskom 1932., ne pozna dužnosti ili položaja doglavnika i doglavničkog vijeća.[12] Točka 5. toga ustava glasi: «Glavni ustaški

---

[11] *HN,* V, 7. X. 1943. Poglavnik je bez sumnje razjasnio u tom govoru zašto su propali pregovori s predstavnicima HSS, da uđu u vladu. Ti su pregovori započeti poslije 8. rujna 1943., to jest nakon pada Italije, i bezuspješno završeni koncem rujna. Na prijedlog predsjednika vlade Dra Nikole Mandića, nova je vlada bila imenovana 11. listopada 1943.

[12] Posjedujem originalni primjerak te brošurice od ukupno osam nepaginiranih stranica, brojeći među njih i naslovnu stranicu, veličine 11 ½ × 15 cm.: *Ustav Ustaše, hrvatske revolucionarne organizacije.* Tisak i naklada Glavnog ustaškog stana 1932. god.

stan sastoji se od POGLAVNIH POBOČNIKA, koje imenuje i rješava dužnosti poglavnik, a imade ih najviše dvanaest.» Između 1933. i ljeta 1938., to jest za vrijeme njegovog boravka u emigraciji, imenovan je doglavnikom Dr. Mile Budak i takvim se je smatrao i poslije 10. travnja 1941., a da nije uslijedilo novo njegovo imenovanje na tu dužnost.[13] To je Budakovo imenovanje bez sumnje tražilo dopunu ili izmjenu točke 5. ustava. Da li je takva dopuna ili izmjena bila objavljena tiskom u emigraciji 1930-tih godina, nisam mogao do sada ustanoviti.

Poslije 10. travnja 1941., koliko mi je do sada poznato, ustav je bio prvi puta objavljen u *Hrvatskom Narodu* od 31. svibnja 1941., na stranici I. priloga, pod naslovom: *«Ustav Ustaše Hrvatskoga Oslobodilačkoga Pokreta».* I taj ustav završava: «Dano u Glavnom Ustaškom Stanu godine 1932.», ali između te verzije i one iz 1932. ima dosta razlika. Zašto se je tako postupilo i u biti krivotvorilo izvorno dokument, kada se je to moglo ustanoviti jednostavno opaskom ili kraćim dodatkom pri koncu, da je ustav izmijenjen i dopunjen u travnju ili svibnju 1941? U rujnu 1941. izišla je mala knjižica veličine 11 × 14 cm. pod naslovom *Ustaša,* u kojoj je na stranicama 13-17 također donešen: *«Ustav Ustaše Hrvatskog Oslobodilačkog Pokreta»,* ali sada u trećoj, izmijenjenoj verziji, ali još uvijek datiran bez ikakve dodatne opaske: «Dano u Glavnom Ustaškom Stanu godine 1932.»[14] Točka 5. ustava, koja nas ovdje zanima, glasi istovjetno u drugoj i trećoj verziji:

«Glavni Ustaški Stan sačinjavaju Doglavničko vijeće i Pobočnički zbor.

Doglavnike, njih najviše dvanaest na broju, te Poglavne pobočnike, njih najviše sedam na broju, imenuje i rješava dužnosti Poglavnik.»

Na temelju ove nove točke 5. uslijedila su onda daljna imenovanja doglavnika nakon 10. travnja 1941. Ademaga Mešić i Dr. Jozo Sunarić imenovani su doglavnicima 8. svibnja 1941.[15] Dr. Jozo Sunarić bio je bez navedenog

---

[13] Predpostavljam, da je Budakovo imenovanje doglavnikom uslijedilo između 2. veljače 1933., njegovog odlaska u emigraciju, i listopada 1934., kada je Poglavnik bio utamničen u sudskom zatvoru u Turinu, a svi ustaše prebačeni u logor na Liparima, koji je bio pod Budakovim zapovjedništvom. Točan datum Budakovog odlaska u emigraciju nalazi se u Budakovoj izjavi o njegovom imovinskom stanju i predživotu, datoj povodom njegovog imenovanja za ministra bogoštovlja i nastave, 16. travnja 1941., i objavljenoj u *HN,* III, 18. IV. 1941. Takve su izjave dali i svi tada imenovani ministri prve hrvatske državne vlade. Taj običaj nije bio nastavljen kod kasnijih ministarskih imenovanja.

[14] Posjedujem i tu brošuru u originalu: *Ustaša.* Zagreb: Izdao ured za promičbu Glavnog Ustaškog Stana, 1941. 61 stranica + 3 prazne nepaginirane stranice + omot. Posljednja odredba u toj brošuri nosi datum 22. kolovoza 1941. Da je brošura izišla u rujnu 1941., vidi se iz kratkog članka, datiranog 19. rujna, pod naslovom: «Mali ustaški priručnik», i objavljenog u *HN,* III, 20. IX. 1941., str. 5. Mijenjanje ustava zahtjeva poseban članak, i nadam se objaviti uskoro kraću raspravu o tome problemu.

[15] *HN,* III, 10. V. 1941. Imenovanje Ademage *Mešića* je na prvom mjestu i glasi: «U smislu točke 5. ustaškog Ustava imenujem g. Adem Agu Mešića doglavnikom. Time postaje članom doglavničkog vijeća u Glavnom Ustaškom Stanu, koje se vijeće po gornjoj točki sastoji iz 12 doglavnika i 7 poglavnih pobočnika, a u kome su usredotočeni vrhovni upravni poslovi cjelokupnog ustaškog pokreta u smislu točke 3. Ustava». Formulacija imenovanja Dra Joze Sunarića je istovjetna Mešićevoj. Nije li to zapravo prva nova formulacija točke 5. Ustava? Ta se formulacija razlikuje od one objavljene u *HN, III,* 31. V. 1941. U ovoj se,

razloga razriješen doglavničke dužnosti 13. kolovoza 1941.[16] Vojskovođa Slavko Kvaternik imenovan je doglavnikom 12. lipnja 1941.[17] Na 15. srpnja 1941. imenovani su doglavnicima Andrija Betlehem, seljak iz Peteranca, i Luka Lešić, seljak iz Bošnjaka.[18] Lešić je bez navedenog razloga razriješen dužnosti 1. travnja 1942.[19] Stipe Matijević, narodni zastupnik HSS i seljak iz Blata na Cetini, imenovan je doglavnikom 30. listopada 1941.[20] Nisam mogao ustanoviti točnog datuma imenovanja doglavnikom Marka Došena. To je imenovanje svakako uslijedilo poslije 7. lipnja 1941.[21] a prije 7. veljače 1942., kada je predsjednik Vrhovnog Suda Nikola Vukelić izdao popis članova Hrvatskoga Državnoga Sabora i u kojem je popisu Marko Došen oslovljen doglavnikom.[22] Ili sam listajući *Hrvatski Narod* previdio to imenovanje ili je pak imenovanje bilo objavljeno u brojevima *Hrvatskog Naroda* od 30. studenoga 1941. ili 6. siječnja 1942., jedina dva broja iz toga razdoblja, koja nisam imao na uvid. Konačno su 2. travnja 1942. bila imenovana tri doglavnika: Ivan Čelan iz Orgusa, kotar Livno, Dr. Ljudevit Šolc iz Varaždina, i Janko Tortić iz Zagreba.[23] Dvojica imenovanih (Čelan i Tortić) bili su narodni zastupnici HSS, a treći (Šolc) pristaša Hrvatske Stranke Prava 1920-tih te podupiratelj politike HSS 1930-tih godina. Šolc je bio članom Hrvatskog Državnog Sabora 1942. te je ušao u Sabor vjerojatno kao član Vrhovnog Vijeća Hrvatske Stranke Prava 1920-tih godina. Na dan 10. svibnja 1943., kada su svi doglavnici razriješeni dužnosti, brojilo je Doglavničko vijeće devet članova (Budak, Mešić, Kvaternik, Betlehem, Matijević, Došen, Čelan, Šolc i Tortić). Slavka Kvaternika tada više nije bilo u Hrvatskoj. Čak i s njime, da se je tada sastalo, Doglavničko vijeće ne bi imalo ustašku većinu. U tome Doglavničkom vijeću bili su ustaše prije Desetog Travnja samo Budak, Kvaternik i Došen; Mešić je bio ugledni muslimanski prvak hrvatske orijentacije; Betlehem ugledni pristaša HSS; Matijević, Čelan i Tortić, narodni zastupnici HSS; Šolc, iako pristaša Hrvatske Stranke Prava iz 1920-tih godina, bliži je tada bivšim prvacima HSS u

---

naime, formulaciji kaže, da se Doglavničko Vijeće sastoji od 12 doglavnika i 7 poglavnih pobočnika, a u formulaciji objavljenoj 31. V. 1941. predviđena su dva tijela: Doglavničko vijeće, od najviše 12 doglavnika, i Pobočnički zbor, od najviše 7 poglavnih pobočnika.

[16] *NH*, III, 15. VIII. 1941. Dr. Jozo Sunarić je prema tome bio doglavnikom nešto više od tri mjeseca. Prije Prvog svjetskog rata Sunarić je bio jedan od vođa Hrvatske Narodne Zajednice, stranke Hrvata katolika u Bosni, rođen oko 1868., umro poslije Drugog svjetskog rata.

[17] *HN*, III, 13. VI. 1941.

[18] *HN*, III, 16. VII. 1941.

[19] *HN*, IV, 2. IV. 1942. Lešić je prema tome bio doglavnikom oko osam i pol mjeseci.

[20] *NH*, III, 31. X. 1941. Stipe Matijević (1887-1972.), narodni zastupnik HSS na izborima 1927., 1935. i 1938., umro u emigraciji, u Buenos Airesu, 3. kolovoza 1972.

[21] Toga dana u jednom interview-u s neimenovanim povjerenikom GUS-a tvrdi se, da postoje samo tri doglavnika (Budak, Mešić i Sunarić), *HN*, III, 8. VI. 1941.

[22] *HN*, IV, 8. II. 1942.

[23] *HN*, IV, 9. IV. 1942. Dr. Ljudevit Šolc (1883-1943.), odvjetnik u Varaždinu između dva rata, sin poznatog zagrebačkog knjižara i nakladnika. Janko Tortić (1902-1962.), umro u emigraciji u Los Angelesu, Kalifornija, SAD.

tome vijeću nego predratnim ustašama. Međutim, nisam našao nijednog podatka, da se je Doglavničko vijeće ikada sastalo između 8. svibnja 1941., kada su postojala tri doglavnika, i 10. svibnja 1943., kada ih je bilo devet.

Osim prva tri imenovanja (Budak, Mešić, Sunarić), sva su ostala imenovanja uslijedila, dok je Blaž Lorković bio na čelu Glavnog Ustaškog Stana kao poglavni pobočnik i upravni zapovjednik Organizatornog ureda GUS-a. Blaž Lorković imenovan je na taj položaj 10. svibnja 1941.[24] Njegovim nasljednikom pod naslovom postrojnik i ministar postao je doglavnik Dr. Ljudevit Šolc 15. svibnja 1942.[25] U Šoľcovom razdoblju nitko nije bio imenovan doglavnikom. Šolca je kao postrojnika i ministra naslijedio Dr. Lovro Sušić, kako sam naveo prije.[26]

III.

Slijede bilješke Dra Lovre Sušića sa sjednica Doglavničkog vijeća od 17. rujna 1943. do 14. ožujka 1945.

1.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 17. RUJNA 1943.[27]

[Prisutni:] Poglavnik,[28] Dr. Mile Budak,[29] Ademaga Mešić,[30] Dr. Mate Frković,[31] general Vilko Begić,[32] Jure Pavičić,[33] postrojnik Dr. Lovro Sušić.[34] [Mjesto sastanka:] Dvor.

---

[24] *HN*, III, 11. V. 1941. Blaž Lorković (1903.-1947.), sin poznatog hrvatskog političara Dra Ivana Lorkovića (1876.-1926.) i stariji brat Dra Mladena, imenovan poslanikom u Slovačkoj u prosincu 1942., gdje ostaje do konca rata. Izručen od Amerikanaca Jugoslaviji na 6. siječnja 1946., osuđen na smrt u siječnju 1947.

[25] *HN*, IV, 16. V. 1942.

[26] Razvitak Glavnog Ustaškog Stana i politika imenovanja Blaža Lorkovića, Dra Ljudevita Šolca, Dra Lovre Sušića, doglavnikâ, poglavnih pobočnikâ, povjerenikâ i upravnih zapovjednika u GUS-u od 1941. do 1945. zahvalna je tema, koja također može mnogo pridonijeti razjašnjenju Pavelićeve unutrašnje politike i ocjeni njegovog vladanja.

[27] *HN*, V, 19. IX. 1943., javlja na prvoj stranici: «Zagreb, 18. rujna. Iz Glavnog Ustaškog Stana: Pod predsjedanjem Poglavnika održana je u Dvoru Poglavnikovom na Trgu Stjepana Radića dana 17. o. mj. sjednica Doglavničkog Vieća, koja je trajala od 17 do 20 sati».

[28] Poglavnik Dr. Ante Pavelić (1889-1959.), odvjetnik, podpredsjednik Hrvatske Stranke Prava 1920-tih godina, narodni zastupnik grada Zagreba u beogradskoj Narodnoj Skupštini 1927-1929, osnivač i Poglavnik Ustaškog pokreta 1931. Umro u Madridu, Španjolska, 28. prosinca 1959.

[29] Dr. Mile Budak (1889-1945.), odvjetnik, hrvatski književnik, jedan od vodećih ličnosti Hrvatske Stranke Prava 1920-tih i početkom 1930-tih godina, doglavnik u Ustaškom pokretu od oko 1934. do 1945., ministar bogoštovlja i nastave 1941., poslanik u Berlinu 1941-1943., ministar vanjskih poslova 1943. Osuđen na smrt od Titovog režima.

[30] Ademaga Mešić (1868-1945.), trgovac, posjednik i ugledni političar hrvatskih muslimana, doglavnik u Ustaškom pokretu 1941-1945. Osuđen od Titovog režima na dvadeset godina robije, umro u logoru Stara Gradiška.

[31] Dr. Mate Frković (rođ. 1901., živi u emigraciji), liječnik u Varaždinu 1930-tih godina, nacionalističke orientacije, ustaški političar, doglavnik 1943-1945., ministar unutrašnjih poslova 1944-1945.

Pojedinci iznose razne pojave većinom negativne iz javnog života, i njihove uzroke napose: paktiranje Niemaca i Talijana s četnicima te nerazumievanje za nas, njihovo očijukanje sa mnogim pojedincima i grupicama; negativni stav Mačekovaca, koji su odbili suradnju, makar bili mi spremni na kompromis; negativne pojave u domobranstvu a zanemarivanje ustaške vojnice; razni ispadi pojedinaca u vojsci, upravi i ustaškom pokretu, bez pozivanja na odgovornost; zapostavljanje ustaškog pokreta; slabost promičbe; slab postupak sa sveučilištarcima u P.t.s.-u[35] itd. Naglašena napose potreba, da Poglavnik ode do Hitlera i otvoreno mu iznese pritužbe i razjasni situaciju, te zatraži oružje...

Poglavnik razlaže —obuhvativši sve izneseno—: Radi prilika u početku morao je pokret ući u administraciju i policiju, a kod toga su se i najgori elementi uspjeli ugurati, što je napose kod indiferentnih stvaralo neraspoloženje protiv pokretu, škodilo mu a državnoj upravi nije koristilo. Država bez stranke je nužno policajna. Potrebno je zato pokret održati i ojačati brojčano, moralno i materijalno. Isto tako mora ostati ustaška vojnica, jer je ona naš najsigurniji oslonac. To je zapravo narodna vojska.

U političkom pogledu postoje 3 kategorije: Starčevićanci, klerikalci i slavosrbi. Tragedija naše zemlje, čir u njenoj utrobi jest srbstvo. Ono je uviek služilo protiv hrvatskom narodu i u Austro-Ugarskoj monarhiji kao i sada partizanima i četnicima, Talijanima i Niemcima. Samo je Starčevićanstvo nosilac Hrvatstva i prema tome proti srbstvu, pa i u samom pokretu. Starčevićanstvo je rasna stvar, samo ono nosi Hrvatstvo i državnu misao. Sve drugo (socialno, seljačko, slavensko) nema za državu pravog osjećaja ni sviesti. Tu treba tražiti i negativnu stranu našeg činovničkog aparata. Naša hrvatska ćud je također mnogo kriva. Ljudi vole lagodnost života. U težkim prilikama zakaže, jer mu manjka osjećaj i sviest... Potrebno [je] sve po doglavnicima izneseno uočiti ukupno kao posljedicu naših prilika, državnog uređenja i kvalitete državnih službenika. Sve vidi i zna, ali se često uz najbolju volju ne može nevoljama doskočiti a niti pojedine pojave predviditi. Vidi pogreške Niemaca. Nu mi smo i sami mnogo krivi njihovu nepovjerenju (oni su morali osvajati naše more za Hrvatsku pa i protiv Hrvata). Proživljujemo najteže dane. Zato je potrebna koncentracija svih hrvatskih narodnih snaga. Uz

---

[32] General Vilko Begić (1874-1945.), časnik intendantske struke, suradnik Dra Mačeka za vrijeme diktature kralja Aleksandra, državni tajnik u Ministarstvu hrvatskog domobranstva 1941-1943., doglavnik 1943-1945. Nestao u povlačenju svibnja 1945. ili osuđen na smrt od Titovog režima.

[33] Jure Pavičić (1906-1946.), književnik i ustaški političar, doglavnik 1943-1945., ravnatelj Hrvatske Državne Tiskare i kovnice novca 1941-1945. Tragično umro u Rimu 10. veljače 1946., pod nerazjašnjenim okolnostima (ubijstvo ili samoubijstvo).

[34] Dr. Lovro Sušić (1891-1971.), odvjetnik, ugledni pristaša Hrvatske Stranke Prava 1920-tih godina, narodni zastupnik HSS 1935. i 1938., ustaški političar i skoro cijelo vrijeme rata ministar u hrvatskoj državnoj vladi (narodnog gospodarstva, udružbe, ministar-postrojnik). Umro u Caracas-u, glavnom gradu Venezuele, 8. siječnja 1971.

[35] Poglavnikovi tjelesni sdrugovi, ustaške vojničke postrojbe pod zapovjedništvom generala i ustaškog pukovnika Ante Moškova.

državno treba doći i narodno jedinstvo. Imade ih međutim, koji to prihvaćaju spekulativno, za razvodnjavanje, proti ustaštvu. Moramo biti sviestni, da je funkcija države u pogibli. HSS je bez inicijative. — Treba pokret što bolje razviti... Doglavnicima se neka izdaju legitimacije i željezničke karte. —

Dovršeno!

SUŠIĆ

2.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 30. RUJNA 1943.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Dr. Mate Frković, Jure Pavičić, general Vilko Begić, postrojnik Dr. Lovro Sušić.

U nevezanom razgovoru uočeni glavni problemi državne politike:

1) hrvatsko-njemački vojnički odnošaj t. j. potreba slobodnog raspolaganja sa našom vojskom i to prvenstveno sa ustašama i bar nekoliko domobranskih gorskih sdrugova, te potrebno naoružanje dobrovoljaca (30-50.000).

(Spominjani ispadi njemačke vojske proti pučanstvu; pobiranje hrane).

2) njemačko miešanje u unutarnje područje. Treba pribaviti poštivanje naše državne suverenosti. (Kasche[36] i Glaise[37] moguće dobre volje nu ne poznaju naše prilike i probleme.)

3) vlada. Moraju doći ljudi sposobni i sa osjećajem odgovornosti te određenim djelokrugom. Sastav povjeriti članu Doglavničkog vijeća.

Utvrđena potreba sastanka Doglavničkog vijeća na intimnom sastanku sa starim suradnicima radi međusobnog posavjetovanja. Određeno za 2. X. pp. (obaviestiti Poglavnika).

Upozoriti Poglavnika na dopukovnika Redelsteina[38] (u razgovoru sa Huskom Miljkovićem[39] čulo se, da on daje neprijateljske izjave kao: «Mi se ne borimo za Hrvatsku nego za Niemce»), nadalje na dopukovnika

---

[36] Siegfried Kasche, njemački poslanik u Zagrebu 1941-1945. Osuđen na smrt od Titovog režima 1947.

[37] Edmund Glaise von Horstenau (1882-1946.), austrijski i njemački general, vojnički povjesničar, opunomoćeni njemački general u Zagrebu 1941-1944., počinio samoubijstvo u američkom zarobljeništvu u Njemačkoj 1946., prije izručenja komunističkoj Jugoslaviji.

[38] Dopukovnik Redelstein bio je bivši jugoslavenski časnik preuzet u hrvatsku vojsku. Neprijateljski raspoložen prema ustašama te kao takav češće davao izjave protiv ustaškog režima. Zahvaljujem se na ovoj i nekim drugim obavijestima Dru Vjekoslavu Vrančiću. Nije mi poznata sudbina dopukovnika Redelsteina.

[39] Huska Miljković (1910-1944.), seljak, povremeno šumarski i zidarski radnik, simpatizer KPJ od 1935., član KPJ uoči rata travnja 1941., od lipnja 1941. u partizanima, ali nezadovoljan s njima osniva polovinom 1943. vlastitu muslimansku miliciju u okolici Velike Kladuše i Cazina, te ponovno prilazi partizanima. Ubijen u travnju 1944.

Babića[40] (koji je častnik za vezu kod generala Juppea,[41] a koji je protu-ustaški raspoložen i sumnjiv, da očijuka sa partizanima).

Radi položaja doglavnika treba da se pozivlju na sve svečanosti i primanja. To traži ugled pokreta. Također treba ustanoviti njihov rang, slobodan pristup u dvor... Uobće položaj i djelokrug Doglavničkog Vijeća, GUS-a[42] i postrojnika, koji bi trebao biti imenovan Doglavnikom, treba sa Poglavnikom raspraviti! —

Dovršeno SUŠIĆ

3.

ŠIRA KONFERENCIJA U GLAVNOM USTAŠKOM STANU OD 2. LISTOPADA 1943.

Postrojnik: pozdrav, svrha.

Dr. Mile Budak: Obrana ustaštva. *Pogrieške:* Postali smo i policajci (državni odvjetnici i izvršitelji!). *Ekscesi: Dućani i tvornice.* Ima ljudi, koji počinju sumnjati. Potreba vjere i uvjerenja, da Hrvatska može obstojati kao država (što Mačeku manjka), vjera u pobiedu. Vlada mora biti ustaška. Uz gornje pogrieške također: rješavanje osobnih pitanja ilegalno. Pokret koji [je] doveo do države, ne smije ilegalno obračunavati, jer bi to značilo, da gubi vjeru u državu, u red... Ne samo Poglavnik nego i mi nosimo odgovornost. Moramo dokazati, da je ovo pravna država.

Glavna svrha sastanka, da priznamo pogrieške, da si iskreno kažemo, da smo griešili i onda da izkreno razgovorimo potrebno za budućnost te uobće riešavamo sve prijateljski.

Jure Pavičić: Glede dućana i tvornica kaže, da [su] ljudi bili gladni... «suci i izvršitelji» —morali smo biti— prilike: «obračunavanje» —vlasti zatajile.

Ivan Werner:[43] *Pozdravlja ideju sastanka.* Novi Doglavnici pozvani

---

[40] Dopukovnik Ivan Babić (rođ. 1904., živi u emigraciji), aktivni časnik u jug. vojsci do travnja 1941., prelazi u hrv. domobranstvo obnašajući razne vojničke dužnosti, leti k saveznicima u siječnju 1944.

[41] General Juppe bio je 1943. dodijeljen uredu njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj Glaise von Horstenau s posebnim zadatkom, da odlučuje o davanju oružja hrvatskoj vladi. Na 7. rujna 1944. Juppe je bio imenovan njemačkim opunomoćenim generalom u Hrvatskoj namjesto Glaise-a. Juppe-a je na tom položaju naslijedio na 2. siječnja 1945. SS-obergruppenführer i general SS-oružja Prützmann, kako je to navedeno u *HN*, VII, 3. I. 1945. Prützmannovo se ime uopće ne spominje u *HN* poslije 5. I. 1945. Predpostavljam, da je uskoro poslije toga ukinut ured opunomoćenog generala u Hrvatskoj, te da je njemački vojnički zapovjednik Jugoistoka general-pukovnik Alexander von Löhr preuzeo tu dužnost. General Juppe ili se ponovno vraća u Hrvatsku, ili se pak cijelo to vrijeme nalazi u Hrvatskoj, jer u travnju i svibnju 1945. nastupa kao veza između Löhra i hrvatskih vlasti. Kao takav nalazi se u pratnji Poglavnika i viših hrvatskih časnika u Rogaškoj Slatini 8. svibnja 1945., posljednjeg dana vlasti Dra Ante Pavelića i ratnog hrvatskog režima, kao što se to vidi iz bilježaka generala Fedora Dragojlova, pohranjenih u ostavštini Dra Sušića. Nisam mogao ustanoviti sudbine generala Juppe i Prützmanna. Löhr je bio osuđen na smrt u Beogradu i smaknut 16. veljače 1947.

[42] Glavni Ustaški Stan, politička središnjica Ustaškog pokreta.

[43] Ivan Werner (1887-1944.), mesarski obrtnik u Zagrebu, pristaša Hrvatske Stranke Prava, gradonačelnik Zagreba od travnja 1941. do smrti, 26. lipnja 1944.

voditi. Postrojnik bi svakog jutra trebao posjetiti Poglavnika. Sva državna politika kroz pokret odnosno Doglavničko vijeće.

Dr. Mirko Puk:[44] Najbržje potrebe 1.) češćih sastanaka, 2.) uređenje Doglavničkog vijeća (djelokruga) i 3.) uređenje odnošaja prema savezniku (Niemcima), jer se porađa pitanje: jesmo li slobodni ili stojimo pod protektoratom? Ima dobrih Hrvata, koji su zapostavljeni a u ustaštvu sjede ljudi, koji diele svjedodžbe Hrvatstva, a sami su sumnjivi. Ustaški pokret ne smie se likvidirati.

Juco Rukavina[45] ističe negativne pojave u vojsci i to prije svega u divizijama pod njemačkim zapovjedništvom (napose radi jezika dolazi do nesuglasica), nadalje o nevaljanosti domobranskog častničkog kadra ističući i tu liepe pojave kao generala Nardelli[46] (sjeda i jede s momčadi!). Ustaše vode —treba [nejasna riječ] urediti ustašku vojsku na dobrovoljnoj bazi!

Jure Pavičić: Glavni problem: odnošaj prema njemačkoj vojsci — oružje. Vlada mora snositi odgovornost.

Hakija Hadžić:[47] Glavna je pogrieška u vladi, odatle se ruši suverenitet Hrvatske. Popuštalo se i ulagivalo Talijanima a tako i Niemcima. Ustaški dužnostnici moraju se skidati, kad napadaju korupciju (stožernik u Sarajevu).[48] Zato ugled ustaškog pokreta pada. Korupcija napose u vojsci (odkup za novce). Više se ne krade već se javno otima. Zašto se drži šefa redarstva Petkovića?[49] — Pravilo se sporazume s četnicima, kad su već bili na umoru. I onda ih se bolje hranilo! Odnošaj s Niemcima će se popraviti, ako se popravimo mi! Glede muslimana se uviek pitaju samo stanoviti, glede katolika se nikoga ne pita. Čemu to? Sviet želi, da se vlada i pokret rehabilitiraju. Državna vlada nema autoriteta. Ne

---

[44] Dr. Mirko Puk (1884-1945.), odvjetnik u Glini, pristaša Hrvatske Stranke Prava 1920-tih godina, postaje ustašom polovicom 1930-tih godina, ministar pravosuđa 1941-1942., ministar-državni prabilježnik 1942-1943., ravnatelj Ustaškog Nakladnog Zavoda 1944-1945., izvanredni povjerenik kod Hrvatske Državne Banke od 25. travnja 1945. do konca rata. Osuđen na smrt od Titovog režima.

[45] Juco Rukavina, sudionik u Ličkom Ustanku u jesen 1932., izveden pred sud za zaštitu države i osuđen na smrt, pomilovan na doživotnu robiju; za vrijeme rata ustaški pukovnik, osuđen na smrt od Titovog režima 1945.

[46] Pukovnik, kasnije general Anton Nardelli bio je tada zapovjednikom 11. domobranske pukovnije s tadašnjim sjedištem u Velikoj Kladuši. Kao general postao je zapovjednikom 1. Udarne ustaške divizije, koja je s još dvije takove divizije sačinjavala I. Poglavnikov tjelesni sbor pod zapovjedništvom generala Ante Moškova. Posljednje Nardellievo podhvatno područje bilo je: Varaždin-Koprivnica. Osuđen na smrt od vojnog vijeća Vrhovnog suda u Beogradu na 22. rujna 1945.

[47] Hakija Hadžić (1883-1953.), srednjoškolski profesor rano umirovljen, ugledni političar hrvatskih muslimana, u diplomatskoj službi za vrijeme rata, umro u Damasku, glavnom gradu Sirije, 1. siječnja 1953.

[48] Možda se to odnosi na Marka Mihaljevića (1906-1945.), hrvatskog seljaka i radnika, koji polaže ustašku prisegu u Belgiji 1932. i odlazi u ustaški logor u Italiji 1934., te se vraća u domovinu u travnju 1941. Imenovan je stožernikom ustaškog stožera Vrhbosna u Sarajevu 17. rujna 1941. i na tom položaju, valjda, ostao do 1. listopada 1943., kada ga nasljeđuje Stjepan Barbarić. Mihaljević nestaje u povlačenju u svibnju 1945.

[49] Petar Petković, upravitelj redarstva kod Velike župe u Sarajevu, bio je premješten u Zagreb u Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost na 11. studenoga 1943.: *HN, V,* 12. XI. 1943.

smie se pozivati u vladu ljude, koji su opterećeni zadjevicama. Samo idealno pošteni, koji su obračunali sa sobom. Zato nova vlada od ustaša i onda uređenje odnošaja s Niemcima.

Ivan Oršanić:[50] Vlada mora postaviti jasnu i određenu politiku zemlje. Pokret treba konkretizirati priedloge: 1.) stalna suradnja pokreta, vojske i unutrašnjih poslova t. j. postrojnika, ministra vojske i unutrašnjih poslova pod predsjednikom vlade. Isto na terenu: stožernika, velikog župana i zapovjednika vojske. 2.) odbor od pet osoba za vojsku, da sve ispita; 3.) državnu promičbu osposobiti, da može dati odgovor na sva pitanja, a ako ih nema, da ih nađe. Ne smie se tražiti svetačko mjerilo za ustaše! Napustiti to mjerilo. Tko je ustaša, kakav bio, dobar je! Glavno: ljubav za državu!

Dr. Mile Budak govori o našem odnošaju s njemačkom vojskom. Počelo se stvarati veliku vojsku i tako došlo vodstvo vojske u njemačke ruke. Danas 213.000 naše vojske pod njemačkim zapovjedništvom. Sa velikog njihovog strateškog stanovišta to je za njih važno, nu za nas je: naša zemlja — krv i razaranje! Ima ih sa kičmom u vladi ali ima i onih drugih. Posljedica je to drugih razloga...

Upadice:

Dr. Marko Tarle:[51] Neki čuvaju samo svoje položaje.

Pukovnik Ivo Herenčić:[52] Ima grupa ministara, koji su držali prije s Talijanima a sada sa Niemcima, a najnovije ima se Mačekovaca — t. zv. intelektualci. Ti moraju iz vlade!

Dr. Mile Budak (nastavlja): Ovaj čas je moguće [nemoguće?] izvući vojsku ispod njemačkog zapovjedničtva. Zato ostaje samo stvarati dobrovoljačke jedinice i nastojati doći do oružja! Niemci nemaju prema nama teritorialnih zahtjeva. SS[53] imaju prijateljske namjere, nu oni mnogo toga ne shvaćaju. Tkogod želi mir, njima dobro dolazi. Sa svakom njemačkom vojskom [vojnom jedinicom?] moramo imati svoga čovjeka. (Sa našim novcem i našom hranom njemačka vojska bolje obskrbljena nego naša). Sa muslimanskim SS krivo pošlo. To je njemački vanjsko-politički interes prema Istoku.

Na ustaškoj vojsci se može graditi, ali i kod domobrana ima dobrih.

Ustaški pokret kao pojava, kao ideja i organizacija: Ima dužnost uložiti sve snage za održanje i ozdravljenje! Mi moramo ostati složni. Povjerenje, pouzdanje i međusobna ljubav.

---

[50] Ivan Oršanić (1904-1968.), srednjoškolski profesor, nacionalističke orientacije od mladosti, postaje ustašom 1937., za vrijeme rata upravni zapovjednik Ustaške mladeži 1941-1944., državni savezničar 1944-1945. U emigraciji osniva Hrvatsku Republikansku Stranku, umro u Buenos Airesu, glavnom gradu Argentine, 17. prosinca 1968.

[51] Dr. Marko Tarle (rodj. 1901., živi u emigraciji), veletrgovac žitaricama u Šibeniku prije rata 1941., postaje ustašom u drugoj polovini 1930-tih godina, radi u ministarstvu vanjskih poslova za vrijeme rata, 1941-1945.

[52] Ustaški pukovnik Ivo Herenčić (rođ. 1910., živi u emigraciji), kao student odlazi u emigraciju početkom 1933., vraća se u travnju 1941. Za vrijeme rata obnaša redarstvene, upravne i vojničke dužnosti. Glavar stožera Ustaške vojnice od 1. rujna 1944. Jedan od pregovarača u Bleiburgu, koji o tome postojano šuti.

[53] SS kratica za Schutz-Staffel, obrambene postrojbe njemačke nacističke stranke.

[Dopisano sa strane:] (Promičba-uzmičba!)

Mime Rosandić:[54] Maćuhinski postupak prema pokretu i ustaškoj vojsci. Ustaška vojska osnova naše snage. Putem nje možemo stvoriti i pokret. U Lici svaki ima ustašku kapu. Najbolji ustaše su seljaci. Treba voditi pravu seljačku politiku. Nitko [nije] neprijatelj ove zemlje osim gospode. Oni izdaju a ne seljak! Oni oficiri, koji [su] izgubili bitku proti Srbima, opet gube. Ne valja ovo: ustaše vojska straha, domobrani sluge straha. Dokinuti domobranstvo i gorskim sdrugovima ustaška kapa! Daje se oružje onima, koji predaju i pušku i zemlju neprijatelju!

Dr. Milovan Žanić:[55] 15. IV. 41. sigurno 90 %, napose seljaci, u pokretu. Danas? Razlozi: 1) nemogući kompromisi s pojedincima, umjesto čuvati ustašku misao. Da dobijemo seljake, kompromisi sa ljudima, koji već nikoga nisu imali. Danas se opet govori o novim kompromisima. (6. prošlog mjeseca čestitka Šubašića[56] kralju Petru[57] i generalu Mihailoviću,[58] o čemu naša promičba šuti, kao i izjavi dra Krnjevića,[59] da je priključenje Dalmacije jedan «trik», jer da ona kao sastavni dio banovine Hrvatske čini integralni dio Jugoslavije!)

[2)?] Treba prestati sa ubijanjem ustaštva i ustaške ideje. Od početka falila šija: znati zauzeti stav za svaku stvar! Ozdravljenje samo u nama. Bez vojske nema državnog vrhovničtva! Niemci su morali radi sebe uzeti zapovjedničtvo naše vojske.[59a] — Treba očistiti i uspostaviti ustaški pokret. Ne primati generale bez vojske, koji su vodili narod kroz 20 godina u srbsku koaliciju. Ne može se i ne smie voziti na dvostrukom kolosjeku u politici. Navodno se raspravljalo o raspustu

---

[54] Ing. Mime Rosandić (1900-1948.), ing. šumarstva, za vrijeme rata u upravnoj, političkoj i vojničkoj službi. Iz emigracije se vraća u domovinu u poznatoj Kavranovoj akciji, uhvaćen, osuđen na smrt od Titovog režima 1948.

[55] Dr. Milovan Žanić (1882-1946.), odvjetnik u Novoj Gradišci do 1937., a onda u Zagrebu. Kao ugledni član Hrvatske Zajednice biran narodnim zastupnikom u beogradskoj Narodnoj skupštini 1925.; hrvatske državotvorne orientacije 1930-tih godina, za vrijeme rata predsjednik zakonodavnog odbora u prvoj hrv. vladi, a onda državni ministar do jeseni 1943. Umro u Italiji u logoru Fermo 1946.

[56] Dr. Ivan Šubašić (1892-1955.), odvjetnik u Vrbovskom, narodni zastupnik HSS 1935. i 1938., Ban Banovine Hrvatske 1939-1941., za vrijeme rata u emigraciji u SAD i kasnije Londonu, posljednji predsjednik kraljevske vlade u Londonu 1944-1945., ministar vanjskih poslova u Titovoj vladi 1945., od tada do smrti, 22. ožujka 1955., pod stalnom policijskom paskom.

[57] Kralj Petar II. Karađorđević (1923-1970.), kralj 1934-1945., za vrijeme njegovog maloljestva vlada kao regent njegov rođak knez Pavle 1934-1941. Petar preuzima vlast na 27. III. 1941.

[58] General Draža Mihailović (1893-1946.), za vrijeme rata organizator četničkog pokreta i ministar rata u jugoslavenskim vladama 1942-1944., osuđen na smrt od Titovog režima 1946.

[59] Dr. Juraj Krnjević (rođ. 1895., živi u emigraciji), glavni tajnik HSS 1922-1965., predsjednik od 1965. U emigraciji 1929-1939. i ponovno od 1941. Za vrijeme rata podpredsjednik kraljevskih jugoslavenskih vlada 1941-1943.

[59a] Dr. Vjekoslav Vrančić Jeri Jarebu na 16. studenoga 1975. piše: «Niemci su imali zapovjedničtvo nad tri hrvatsko-njemačke divizije, a samo *operativno* zapovjedničtvo nad jedinicama hrvatskih oružanih snaga, t. j. kada su vođene operacije. Istina je, da hrvatske jedinice nisu radi toga mogle uviek voditi vlastite podhvate, bez pristanka njemačkog zapovjedničtva. Ali formalno, hrvatske jedinice nisu stajale pod njemačkim zapovjedničtvom.»

pokreta. — Nije uobće riešen odnos vlade odnosno predsjednika vlade prema suverenu niti prema ministrima i međusobno. Po 6 mjeseci nije bilo ministarske sjednice. Ne postoji nikakva odgovornost ministara, niti se uobće tko poziva na odgovornost. Mi koji smo bili [spremni] sve žrtvovati, imamo pravo sve znati. Čita svoj podnesak na predsjednika vlade.

U to stiže predsjednik [vlade] Dr. Nikola Mandić,[60] koga pozdravljamo, i nakon pročitanja Žanićevog dopisa moli za rieč.

Dr. Nikola Mandić: Najprije se osvrće na Žanićev podnesak uvažujući sve tu izneseno i sadržajno i načelno. To je zapravo bitni program vlade, koji će se još precizirati, kada se vlada sastane. Poglavnik će se razteretiti, da se može posvetiti samo vrhovničkim poslovima vani i u zemlji. Nadalje razlaže, kako pregovori s Mačekovim ljudima nisu doveli do uspjeha. Razlozi su načelne naravi. Oni smatraju ustaški pokret strankom vlade a sebe predstavnicima HSS, koja legalno ne postoji ali stvarno postoji. Te dvije stranke treba da naprave kompromis (koalicionu vladu) a ako ne uspije, onda vanstranačku vladu. Spominje pismo od 30. IX. (nadstranačka vlada). To bi značilo ukloniti ustaški pokret, a to je neprihvatljivo! On će raditi u najužoj povezanosti s ustaškim pokretom.

Dr. Mirko Puk: Doglavničko vijeće treba tražiti rješenje odnosa pokreta i državne uprave. Da se radilo u duhu ustaških načela, mnoge bi stvari bile povoljno riešene a pogrieške onemogućene. Treba pokret imati odlučnu rieč a u pokretu Doglavničko vijeće. Državnu upravu treba prožeti ustaškim duhom. Treba doći ustaška vlada!

Marko Došen:[61] Prvi ustaše bili su Stari[62] i Kvaternik![63] Stari i mladi ustaše. Treba često [sazivati] ovakve sastanke. Dogovor kuću gradi! Složno!

Hakija Hadžić: Govori o granici [na] Drini i glasovima o Nedićevim[64]

---

[60] Dr. Nikola Mandić (1869-1945.), odvjetnik, hrvatski političar u Bosni, vodeća ličnost Hrvatske Zajednice 1909-1918., onda biran narodnim zastupnikom u beogradsku Narodnu skupštinu 1920., kao član Hrvatske Pučke Stranke, uvijek jasne hrvatske političke orientacije; predsjednik hrvatske državne vlade od 2. rujna 1943. do konca rata. Osuđen na smrt od Titovog režima.

[61] Marko Došen (1859-1944.), trgovac, pravaš, 1913. biran u Hrvatski Sabor kao Milinovac, tj. pristaša Starčevićeve Stranke Prava, čiji je predsjednik Dr. Ante Pavelić, zubar, koji je kasnije, 1. XII. 1918., proglasio ujedinjenje sa Srbijom; 1920-tih godina narodni zastupnik HRSS, jedan od organizatora Ličkog ustanka ujesen 1932., te onda odlazi u emigraciju gdje ostaje do travnja 1941. Za vrijeme rata predsjednik Hrvatskog Državnog Sabora, od 23. veljače 1942. do smrti, 7. rujna 1944. Neko vrijeme Doglavnik Ustaškog pokreta.

[62] Dr. Ante Starčević (1823-1896.), osnivač i ideolog Hrvatske Stranke Prava, počašćen naslovom Oca Domovine.

[63] Eugen Kvaternik (1825-1871.), osnivač i ideolog Hrvatske Stranke Prava, pogiba u Rakovičkom ustanku protiv Austro-Ugarske u borbi za samostalnu hrvatsku državu.

[64] General Milan Nedić (1877-1946.), armijski general kraljevske jugoslavenske vojske i neko vrijeme ministar rata; za vrijeme rata postaje predsjednik srpske vlade pod njemačkom okupacijom 1941-1944., poginuo u Titovom zatvoru 1946. Nedić je bio primljen od Hitlera 19. rujna 1943.

koracima za pripojenje jugoistočne [istočne?] Bosne Srbiji. Pita ministra vanjskih poslova, što je na stvari.

Dr. Mile Budak: Nediću je konačno ipak uzpjelo —prije bio uviek odbijen— doći do Hitlera. On je mudro slao partizane i četnike na naše područje: tamo mir, ovdje nemir. To hoće izkoristiti kao svoj uzpjeh, a moguće ga je kao takova Hitler i primio. Nedić je stavio zahtjev: priznanje države srbske i izpravak granice prema sjeveru i jugozapadu. Međutim u tom nije uzpio već je dobio samo dozvolu za 12 bataljona vojske. Ne vjeruje Dr. Mile Budak, da bi u gornjim zahtjevima mogao uzpjeti. Politička i vojnička nužda odlučuju o prijateljstvu i neprijateljstvu. Naš interes vezan sa Bugarima!

Jure Pavičić naglašuje potrebu tražiti za iztočnu Bosnu oružje za 10.000.

Hakija Hadžić: nadopunjuje Oršanićev priedlog, da bi k trojici ministara (unutrašnjih poslova, vojske, postrojnik) uz predsjednika vlade došao i ministar vanjskih poslova!

Postrojnik zaključuje rezimirajući sadržaj razprave —uz naglašenje istovjetnosti mišljenja i gledanja— i rezultate konferencije u sliedećim priedlozima:

1.) Ustaška vlada jake ruke sa jasnim odnošajem prema pokretu

2.) Ustaštvo mora prožeti cieli državni organizam

3.) Uređenje odnošaja sa Njemcima i to barem djelomično istrgnuće hrvatske vojske ispod njemačkog zapovjedničtva i spriečiti miešanje njemačkih predstavnika u naše unutarnje prilike

4.) U vojsci provesti ozdravljenje domobranstva, a ukoliko je to u današnjim prilikama moguće, ukinuti ga i jačati ustašku vojsku. Napose imati u vidu dobrovoljstvo i nabavu oružja za vlastite jedinice! Ostala pitanja kao promičbe i koordinacije rada bit će tada sama po sebi riešena. —

Dovršeno! SUŠIĆ

4.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 9. LISTOPADA 1943. U DVORU[65]

[Prisutni:] Poglavnik, Dr. Mile Budak, Dr. Mate Frković, Jure Pavičić, general Vilko Begić, postrojnik Dr. Lovro Sušić.

Postrojnik izvješćuje o prilikama u pokretu.

Dr. Mile Budak: Razlozi, da se pokret nalazi u krizi — jedan od glavnih, što neki ljudi, koji bi spadali k Badogliu,[66] rade s Niemcima proti pokretu. Ta gospoda inače ne vjeruju u našu stvar. Naši pak ljudi težko podnose zapostavljanje ustaštva... Potrebno je sastaviti vladu od ljudi poštenih i uztrajnih.

---

[65] *HN, V,* 10. X. 1943., javlja na prvoj stranici: «Zagreb, 9. listopada. Danas je održana sjednica Doglavničkog vieća pod predsjedanjem Poglavnika u Dvoru na trgu Stjepana Radića, koja je trajala četiri i pol sata. (Iz Glavnog Ustaškog Stana)».

[66] General Pietro Badoglio (1871-1956.), predsjednik talijanske vlade, nakon pada Mussolinija, koja je sa Saveznicima podpisala primirje.

General Vilko Begić: Prije se dizala graja na Dra Milu Budaka, Dra Mirka Puka i druge prvake, nu sada se već ne zazire niti od osobe Poglavnika. Njemačko poslanstvo veže se sa nazovi-ustašama. Orgije se slave. Guranje s laktovima! Treba dobro paziti, koga se postavlja na odgovorne položaje.

Jure Pavičić: Što učini Poglavnik, drugi pokvarili. Kvaternik,[67] Lorković[68] i Košak[69] zajedno sve skrivili. Poslie ova dvojica odgurnuli Kvaternika, te preuzeli vlast i rade bez pokreta, bez svakog kontakta. Što se hoće od Njemačke? Ili maknuti Poglavnika ili okupaciju? Niemci vode protuhrvatsku politiku. I ustaše će početi ići u partizane, Niemci ih tjeraju svojim postupkom. Oni, o kojima je bila gore rieč, imaju vojsku, dobivaju ministarstvo unutarnjih poslova, a poslie će i cielu državu. Treba biti na oprezu. Sve se otvorenije nastupa proti ustaštva. Košakovo društvo nema vjere u državu. Lorkovićevo društvo radi proti Poglavnika. On ima pri ruci Gestapo. Ustaše su ogorčeni — jednom će im srce zakuhati.

Dr. Mate Frković: Ministarstvo vojske nalazi se u težkom položaju. U podhvatni odjel dolaze sumnjivci. Ministarstvo se poniemčuje. Ministar bi se morao razteretiti (promet).[70] U vladi dvije struje. O Lorkoviću, Košaku i drugima naš sviet vrlo loše sudi.

Poglavnik: Za stanje u zemlji baca se krivica na pokret, ma da uzroci leže izvan njega pa i države. Neprijatelj sve poduzima, da našu zemlju onesposobi za samostalan život i da tu zahvati i Njemačka. Mi i nismo prvotni akteri. Jako je teško stanje. I Zagreb je u pogibli. Stanje je

---

[67] Vojskovođa Slavko Kvaternik (1878-1947.), časnik u Austro-Ugarskoj, pristaša Hrvatske Stranke Prava 1920-tih godina, postaje ustašom u drugoj polovini 1930-tih godina, za vrijeme rata od travnja 1941. do 5. listopada 1942. vojskovođa, ministar hrvatskog domobranstva i zamjenik Poglavnika. U listopadu 1942. izagnan iz Hrvatske. Amerikanci ga izručili Titovoj Jugoslaviji, osuđen na smrt 1947.

[68] Dr. Mladen Lorković (1909-1945.), od mladosti nacionalističke orientacije, polaže ustašku prisegu na 4. listopada 1934., u emigraciji od 1929. do 1940.; za vrijeme rata ministar vanjskih poslova 1941-1943., ministar unutrašnjih poslova 1943-1944. Smijenjen s položaja ministra 30. kolovoza 1944. i zatvoren. Koncem rata 1945. ubijen u zatvoru u Lepoglavi od ustaške ruke.

[69] Dr. Vladimir Košak (1908-1947.), ekonomista, od rane mladosti hrvatske državotvorne orientacije, polaže ustašku prisegu na 1. srpnja 1936., za vrijeme rata ministar državne riznice 1941-1943., poslanik u Budimpešti 1943-1944., poslanik u Berlinu 1944-1945., izručen od Amerikanaca Titovoj Jugoslaviji, osuđen na smrt 1947.

[70] Ova stilizacija nije jasna. Tada su postojala dva odvojena ministarstva: ministarstvo oružanih snaga, s ministrom generalom Fridrihom Navratilom, i ministarstvo prometa, s ministrom Ing. Hilmijom Bešlagićem. Možda je general Navratil od 2. rujna 1943., kada je imenovan ministrom oružanih snaga, do 11. listopada 1943., kada je Ing. Bešlagić bio razriješen dužnosti ministra prometa i na to mjesto imenovan Ante Vokić, zamjenjivao odsutnog ili bolesnog Ing. Bešlagića kao ministra prometa. Ministar hrvatskog domobranstva, odnosno oružanih snaga od 5. listopada 1942. do 2. rujna 1943. bio je osobno poglavnik Dr. Ante Pavelić, a državni tajnik i njegov zamjenik u tome ministarstvu bio je general Vilko Begić. Tokom 1944., točno od 29. siječnja 1944. do 30. kolovoza 1944., Ante Vokić bio je ministrom oružanih snaga i ministrom prometa. Od 30. kolovoza 1944. do konca rata doadmiral, kasnije admiral, Nikola Steinfel je ministar oružanih snaga, a Dr. Jozo Dumandžić ministar prometa.

pogoršano napose radi prilika u Italiji i Dalmaciji. Neprijatelj pojačava svoje snage novom podporom iz vana. Situacija se približuje kulminaciji. Nisam izgubio vjere niti sada. Bolna je spoznaja, da mi ne možemo to promjeniti. Danas je osjeka. Obstojnost države može doći na nit. Prebrodit ćemo, ali će to potrajati još izvjesno vrieme. Je li razborito i politički oportuno, da se mi kao srce pokreta danas stavimo na stanovište, da eliminiramo sasvim one, za koje znamo, da nisu drenov klin, i da svu odgovornost za sve stavimo na leđa zadnje, najvažnije i najsigurnije garniture? (Kad [su] za vrieme boljševičke revolucije htjeli objesiti popa na uličnu lampu, zapitao ih: «Zašto? Hoće li ova lampa bolje svjetliti, kad me objesite»?) Pod ovim okolnostima nema garniture vlade, koja može situaciju promieniti, popraviti. Ne smiemo dopustiti, da se sva krivnja baci na prsa pokreta, da narod ne izgubi povjerenje u one, koji će odigrati jednom važnu ulogu. — Nalazim se u situaciji, da pomišljam na najgore, da se odlučim na najteže. Nastala je situacija, da se ne može naći suradnje među ljudima, koji su prije surađivali. Znam za rabotu, koju ste spominjali. Je li danas momenat za oštricu ili da izbalanciramo? Ako nije moguće ovo potonje, neću moći mimoići izvjesne odluke. Ja se bojim, da mi po svojim osjećajima previdimo momente važne, da izbalanciramo, da nađemo put i način, da poštedimo najteže. I ja znam, da ima ljudi, koji imadu zlih nakana. Nu mi moramo pametno parirati i upotrebiti oružje, s kojim možemo operirati. Njemačka ne želi likvidirati našu državu ali nam i ne može mnogo pomoći. Izvjesne pojave u našoj zemlji, a napose pojava partizanstva među Hrvatima, mogu i Njemačkoj uzkolebati vjeru u mogućnost obstojnosti države. Ako ima [onih], koji drže, da se može koristiti koncentracijom, moramo biti spremni, da se pokuša. Ako to ne ide, barem ćemo imati čistu savjest, da smo sve pokušali. Danas ne možemo postaviti jednu vladu, kako bi se želilo, pa ni u dogledno vrieme. I dalje ćemo biti u krizi. Pojedini ministri ne mogu situaciju promieniti. Nu mi se nalazimo i s formalne strane u krizi. Potrebno je, da barem s formalne strane postoji vlada, koja će raditi. Takovu je moguće postaviti. Kriza je očevidna. Ako još par dana tako potraje, morat ćemo staviti točku.[71]

Jure Pavičić: Mačekovci govore, da vjeruju, da Poglavnik vodi hrvatsku politiku ali da ne mogu razgovarati sa Lorkovićem kao s njemačkim špijunom. Da se našlo druge ljude za razgovor s njima, moguće bi se bilo uspjelo. Oni imaju navodno izvještaje, da partizani mogu osvojiti Zagreb, nadalje da narod bježi u šumu, i drže, da Lorković kao njemački konfident dolazi na vlast. Mnogo ima u šumi partizana, koji žele hrvatsku državu. Međutim komunisti tu unose komunizaciju i za kratko vrieme neće nitko moći reći, da se bori za slobodu Hrvatske. Danas dolazi partija. Obračun se već provodi. Još se diele obični partizani i komunisti, nu za kratko će vrieme biti samo komunistička partija. — Mnogo imade i na nama krivnje, na našim vlastima. N. pr. Augustinčić.[72] Grozilo mu se

---

[71] Nova vlada bila je imenovana 11. listopada 1943.

[72] Antun Augustinčić (rođ. 1900., živi u domovini), kipar, za vrijeme rata otišao u partizane.

dnevno, pa zato pobjegao. I u ustaškoj vojsci pojave, da se progoni vlastite ljude. U Tuzli pobili naše ljude četnici, koji [su] dobili od Niemaca zaštitu i oružje. Njemački častnici [su] otvoreno proti nama. Sve to dovodi do nerazpoloženja a Mačekovci ubacuju, da bi trebalo likvidirati pokret. Oni su bili voljni, a neki bi i rado došli na vlast, nu neće s Lorkovićem. Kažu: «S Poglavnikom se može raditi i računati». Nakon pripojenja Dalmacije bili izvan sebe, jer im je izbijeno bilo oružje. Nu kad došla misao koncentracije, oživjeli. U narodu postoji samo jedno: ili s puškom poginuti ili pobieditil! Ljudi imade, tek nema oružja. Ne pita se niti za kruh već samo za pušku. Gospić tuče 12 topova. Kad padne, doći će Niemci. Partizani radi prestiža hoće Gospić. Vjerujem, da bi bilo drago i gospodi ovdje... Ustaše ne moraju biti pod ustaškim [imenom].

Poglavnik: Nisam dobio dojam o predstavnicima HSS onako kao Jure.

Jure Pavičić: Oni su bagaža. Bili spremni na sve. Gradska psihoza: izkoristiti i nas i one u šumi, koji misle hrvatski.

Poglavnik: Težko zamisliti, da bi se oni dali na posao, kad neprijateljska strana napreduje.

Jure Pavičić: Oni vjeruju, da se Englezi neće izkrcati, dok mi ne satremo glavne komunističke centre. S time računaju i nadaju se, da će od Engleza dati [dobiti] pomoć. — Trebalo bi naoružati 50.000 ustaša. Ustaše se spremaju na najgore. Slabići odpadaju.

Dr. Mile Budak: Tvoji najvjerniji uviek su spremni na suradnju sa svakim, za koga držiš potrebnim, i na svaku žrtvu. Mnogi ustaše stoje po strani, nu uviek su spremni na posluh. Politička veza Niemci-Kvaternik imade katastrofalne posljedice. Njega su Niemci štitili. — Mi spremni na svaku suradnju. — Javno je mišljenje, da su ustaše svakakvi, nu borci, koji ginu. Ne smiemo svoje ljude ozloeđivati. Ing. Bulić[73] otvoreno napada, a ne možemo ga maknuti, jer ga drže Niemci. Treba odlučno nastupiti proti [kod?] Niemaca. Popuštanje nam škodi. Svaki znade pa i oni, da bez Poglavnika nema države. Ako se isprsimo, s Niemcima se dade. Ja izkusio. Objektivno stojimo loše, nu javno je mnienje pozitivno. Brige nisu tako težke, kako ih osjećaš. Mi ih dielimo i voljni smo surađivati.

Poglavnik: Osvrće se na odnošaj s Niemcima. Ne stojimo pod njihovom presijom ali nam pripisuju svakako odgovornost za neuspjehe. Moglo bi doći do prigovora: «Da se nieste postavili na to stanovište, bilo bi ovo i ono». Nije za nas pitanje ostati u vladi. Kud sreće, da i pokret nije bio u vladi, barem najjače ličnosti. Moramo svakako nastojati izbjeći prigovoru: «Da ste to napravili, bilo bi se izbjeglo nevolji». — Kad bih znao, da će rat naskoro svršiti, postavio bih deset Ustaša, na koje bi svi vikali, ali za par mjeseci sve bi bilo u redu. Nu ovako moramo se strpiti. Inače bi mogli biti likvidirani, a tada hrvatski narod ne bi imao više snage za daljnju borbu. Od Niemaca smo prisiljeni tražiti žito i oružje.

---

[73] Ing. Ivan Bulić (živi u emigraciji), ing. građevinarstva, u drugoj polovici 1930-tih godina ustaške orientacije, za vrijeme rata državni tajnik za javne radove, odnosno kasnije ravnatelj Glavnog ravnateljstva za javne radove, 1941-1943.

Jure Pavičić: Za borbu proti partizanstvu jedino ustaška vojska, tek treba ukloniti manjke u samim akcijama.

Dovršeno

SUŠIĆ

5.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 25. LISTOPADA 1943.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan,[74] general Vilko Begić, Dr. Mate Frković, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

Dr. Mile Budak: Izvješćuje o događajima iza kapitulacije Italije: Izjava Kaschea u ime Hitlera kod Poglavnika na 8. IX., proklamacija od 9. IX., razgovor njegov sa Kascheom, kad je ovaj priznao naše neosporno pravo na Rieku i Zadar ali da se [to za] Istru ne može kazati, govor na krugovalu generala Glaise von Horstenau, zaključak vlade, imenovanje Gauleitera u Trstu i prefekta Gigante[75] u Rieci, dr. Rainer[76] zamjenik Gauleitera, o naglašavanju «talijanskog suvereniteta» na Rieci i t. d. utvrđujući time, da je njemačka politika i opet protuhrvatska. Treba odlučnosti proti Niemcima! Ne smie se ovako dalje u vanjskoj politici.

Nadalje govori o rekonstrukciji vlade. On odlazi i neće da primi mjesto ministra pravosuđa.[77]

Ademaga Mešić kaže, da bi trebalo održati zajedničku sjednicu vlade i Doglavničkog vijeća glede Rieke i Istre.

Miško Račan kritizira postupak glede saziva sabora, u koji ušli partizani (Hundrić[78] i Vojković[79]...).

Razgovor o nekim ministrima...

Zaključeno predložiti Poglavniku: 1.) uređenje djelokruga i položaja Doglavničkog vijeća te u savezu s time i položaj začasnog pročelnika Marka Došena; 2.) popunjenje Doglavničkog vijeća sa Drom Mirko Puk, dr. Krunoslav Lokmer,[80] Hakija Hadžić i Lukas Juričić[81]; 3.) da se viši

---

[74] Miško Račan je nestao kod povlačenja u svibnju 1945.

[75] Vjerojatno Silvino Gigante, poznati riječki političar i fašista, te povjesničar Rijeke.

[76] Dr. Friedrich Rainer, Gauleiter u Grazu, te onda ujedno i u Trstu, osuđen je od partizanskog suda u Ljubljani na smrt 1947.

[77] Dr. Mile Budak bio je «na vlastitu molbu» razriješen dužnosti ministra vanjskih poslova, 5. studenoga 1943., i na taj položaj bio je imenovan, istoga dana, Dr. Stijepo Perić, tadašnji hrvatski poslanik u Sofiji. *HN*, V, 6. XI. 1943.

[78] Nikola Hundrić, seljak, narodni zastupnik HSS. Živi u emigraciji.

[79] Tomo Vojković, seljak, narodni zastupnik HSS za kotar Đurđevac.

[80] Dr. Krunoslav Lokmer (1882.-1950.), pravaš, odvjetnik u Otočcu od 1912. do 1942., narodni zastupnik HRSS 1920., član Hrvatskog Državnog Sabora i njegovog zakonodavnog odbora 1942., te onda viječnik Državnog vijeća od listopada 1942. do konca rata. U Italiji zatvoren od Engleza i prebačen u Njemačku, u zatvorenički logor Esterwegen, odakle je pušten, među posljednjom petnaestoricom, na 14. srpnja

državni organi imenuju nakon pristanka Doglavničkog vijeća, 4.) da se sjednice Doglavničkog vijeća drže svaki tjedan i 5.) da se razčisti odnošaj s Niemcima u vanjskoj politici i to neposredno s Hitlerom.

Dovršeno! SUŠIĆ

6.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 20. STUDENOGA 1943.

[Prisutni:] Poglavnik, Marko Došen, Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan, general Vilko Begić, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Dvor.

Nakon što [su] komentirani najnoviji događaji dogovoreno:

1.) Naglašena potreba najveću brigu posvetiti ustaškoj vojsci. Još večeras odputovat će k Hitleru ministar oružanih snaga general Navratil,[82] sa glavnim zadatkom, da zatraži oružje i opremu prvenstveno za ustašku vojnicu.

2.) Utvrđeno je, da organizacija Ustaške mladeži ne radi, zapravo nazaduje, a partizanska promičba biva sve jača. Treba promieniti zapovjednika.

3.) *Miško Račan* govori o djelatnosti nekih HSS-zastupnika, koji [su] zapravo partizani, te o pokušaju uzpostave «Gospodarske Sloge». Postrojnik izvješćuje, da je u ovoj stvari bio kod ministra Hefera[83] i izjavio protivnost, jer bi to sada značilo afirmaciju HSS. Da je odmah g. 1941. «Gospodarska Sloga» zadržana, što bi svakako bilo dobro, onda bi to bilo drugo. Nu sada je to nemoguće.

4.) Na mjesto dra Bulata,[84] koji [je] postao ministrom, treba imenovati Ivana Terzića[85] ravnateljem Ustaškog nakladnog zavoda.

Dovršeno

SUŠIĆ

1948. Radi iscrpljenosti i bolesti morao je biti prenesen na nosilima iz Esterwegena u izbjeglički logor u Lingen am Ems. U prosincu 1948. prenesen je u bolnicu, gdje je umro od raka na 19. veljače 1950. Pokopan u Lingen am Ems.

[81] Lukas Jurišić (rođ. 1907, živi u emigraciji), seljak, imenovan poglavnim pobočnikom 30. XII. 1944. *HN*, VI, 31. XII. 1944.

[82] General Fridrih Navratil (1893-1947.), časnik u jugoslavenskoj kraljevskoj vojsci, za vrijeme rata u hrvatskom zrakoplovstvu, ministar oružanih snaga 1943-1944., primljen od Hitlera na 21. studenoga 1943. Osuđen na smrt od Titovog režima 1947.

[83] Dr. Stjepan Hefer (1897-1973.), odvjetnik, narodni zastupnik HSS 1935. i 1938., veliki župan Velike župe Baranja u Osijeku 1941-1943., ministar seljačkog gospodarstva 1943-1945.; nakon smrti Dra Ante Pavelića njegovom usmenom oporukom imenovan njegovim nasljednikom kao predsjednik Hrvatskog Oslobodilačkog Pokreta 1959. Na tom položaju ostaje do svoje smrti, 31. srpnja 1973. u Buenos Airesu, Argentina.

[84] Dr. Edo Bulat (rođ. 1901., živi u emigraciji), odvjetnik, početkom 1930-tih godina prvak HSS u Splitu, orijentira se ustaški u drugoj polovini 1930-tih godina, za vrijeme rata poslanik u Bukureštu 1941-1942., ravnatelj Ustaškog Nakladnog Zavoda 1942-1943., ministar za oslobođene krajeve 1943-1945.

7.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 22. STUDENOGA 1943.

[Prisutni:] Marko Došen, Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, general Vilko Begić, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

U nevezanom razgovoru komentirano:

1.) Izpad Ivana Oršanića na nedavnom (prošle subote) [15. XI.] sastanku proti Dru Mili Budaku i uobće starijim ustašama — makar i uvieno.

2.) Dnevna zapovijed generala Markulja[86] o svečanom sprovodu jednog četnika (—zgražanje!—).

3.) Sporazum Niemaca sa četnicima odnosno Dražom Mihailovićem.

4.) Osamostaljenje ustaške vojske i oprezna likvidacija domobranstva.

5.) Partizanski javni poziv Čelanu[87] (narodnom zastupniku) za skupštinu u Livnu.

6.) Potreba odstraniti iz službe častnike, koji imaju za žene židovke i srbkinje (od 15 glavnostožernih 12 takovih).

7.) Masoni preuzimlju opet maha u javnom životu.

8.) Za zapovjednika Ustaške mladeži predložiti Vlahu Lovrića[88] (čini se, da nije dovoljno energičan).

9.) Za predsjednika Hrvatske državne banke predložiti dra Žanića.

10.) Opetuje se potreba uređenja djelokruga i položaja Doglavničkog vijeća i redovitih sjednica. —

Dovršeno

SUŠIĆ

8.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 24. STUDENOGA 1943.

[Prisutni:] Poglavnik, Marko Došen, Dr. Mile Budak, general Vilko Begić, Dr. Mate Frković, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Jabukovac.

---

85 Ivan Terzić (umro 1952. u Argentini), upravni zapovjednik zapovjedničtva blagajne GUS-a od 28. XI. 1942. do konca rata, imenovan ujedno ravnateljem Ustaškog Nakladnog Zavoda na 4. XII. 1943. i na tom položaju ostaje nekoliko mjeseci, kada ga nasljeđuje Dr. Mirko Puk.

86 General Ivan Markulj, rodom iz Mostara, bivši austrijski kadet, preuzet u jugoslavensku vojsku, te onda pukovnik i general u hrvatskoj vojsci. Tada zapovjednik III. vojnog zbora u Sarajevu. Dr. Vjekoslav Vrančić, u pismu Jeri Jarebu od 16. XI. 1975., tvrdi, da «je Markulj bio dobar Hrvat i dobar vojnik». Ta Markuljeva zapovijed bila je očito izdana u duhu tadašnje hrvatske vojničke suradnje s nekim četničkim jedinicama protiv partizana. Osuđen na smrt od vojnog vijeća Vrhovnog suda u Beogradu na 22. rujna 1945.

87 Ivan Čelan, seljak, narodni zastupnik HSS za kotar Livno, umro 1969. u emigraciji u Argentini.

88 Prof. Vlaho Lovrić, stožernik Ustaškog stožera Gora, Petrinja, od 17. X. 1942., odatle premješten za stožernika Ust. stožera Prigorje, Zagreb, 18. rujna 1943., poslije rata izručen od Engleza iz zatvoreničkog logora Esterwegen, Njemačka, komunističkoj Jugoslaviji, 13. VII. 1948., i osuđen na smrt.

Komentirana nota dra Budaka kao bivšeg ministra vanjskih poslova o priznanju vlade Mussolinia pod uvjetom priznanja hrvatskog suvereniteta na hrvatskim obalama (Rieka, Zadar, Istra).

Komentirana obstojnost srbskih terorističkih grupa u Njemačkoj proti nama; pobuna kod SS muslimanske divizije u Francuskoj (7 častnika i 64 vojnika streljano); prilike u domobranstvu (nepouzdanost, izbjegavanje službe, vojne bolnice), kod čega naglašena potreba reorganizacije odnosno likvidacije — uobće o svim pojedinostima sa zadnje sjednice.

Ademaga Mešić govori opet o kliki u vladi, koja je prije radila sa Talijanima a sada s Niemcima. Oni krivi, da se Niemci miešaju u naše unutrašnje prilike i uobće prema našim životnim interesima tako nastupaju. Naglašuje prijašnje stanovište Doglavničkog vijeća, da bi Poglavnik trebao sâm otići do Hitlera i tražiti, da se prestane sa tim miešanjem i da se preda nama zapovjedničtvo nad vojskom.

Poglavnik: Pravo čudo kako malo poštenih i zdušnih! Kad došli do vlasti, očitovalo se to kod mnogih bez razlike na vjeru, stalež i ostalo. To međutim nije samo naš unicum. Postoji međutim zdravi narodni instikt. Nemamo narod proti sebi. Samo kliku gospode špekulanata. Nikada zlo iz naroda. Kod svakog postoji stanoviti egoizam, nu kod gospode špekulativni egoizam! Seljak, radnik, mali činovnik i obrtnik dobri. Čaršija pokvarena. — Sabotirat će i izdati, ako se pozovu (gospoda) u vojsku. — Vojsku svesti na dobrovoljačku bazu (—prije francuske revolucije nije bilo obavezne vojne službe). — Vojnička naša statistika: 11.000 palih domobrana, 15.000 zarobljenih, 97 častnika pobjeglo. Niejedan ustaša u zarobljeničtvu! Vanjski uzroci najviše tome krivi. Niemci preko Kvaternika i obratno forsirali domobranstvo. Kasche je za ustaše, nu on smatra samo one dobrima, s kojima je povezan. U narodnom probitku bi bilo uspostaviti s njime kontakt!

Što se tiče popunjenja Doglavničkog vijeća za sada dobro, da se ne popunjuje. Ako bude, popunit će se u dogovoru sa sadašnjim doglavnicima. Glede imenovanja novog zapovjednika Ustaške Mladeži (Lovrića ne pozna) treba promisliti. Naglašuje potrebu jačanja pokreta, nu to treba činiti neovisno o državnim vlastima. Pokreti se prave odozdo. Pokret ne smie snositi odgovornost za administrativne mjere vlasti niti se smie identificirati sa izvršnom vlasti. Politički rad u narodu preuzeti izključivo u svoje ruke.

U pogledu vojnih sudova ističe, da će biti bolje obzirom na novi zakon.

Dovršeno

SUŠIĆ

9.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 10. PROSINCA 1943.

[Prisutni:] Marko Došen, Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan, general Vilko Begić, Dr. Mate Frković, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

U nevezanom razgovoru komentirane razne pojave u svim područjima narodnog života, države i politike, napose pojave na terenu, odkrivanje karata nekih HSS-ovaca, zaštićivanje sumnjivih radi partizanstva (dr. Iveković,[89] ing. Kovačević[90]...), upotreba mladih i zdravih kod pojedinih državnih građa, o Hrvatskoj seljačkoj gospodarskoj zajednici i t. d. Ništa bitna!

Dovršeno! SUŠIĆ

10.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 17. PROSINCA 1943.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, general Vilko Begić, Jure Pavičić, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

U međusobnom razgovoru istaknuta potreba, da ustaška vojska uzimlje častnike preko GUS-a, da se ne uvuku sumnjivi tipovi. Komentiran vojskovođa Kvaternik kao protivnik Poglavnika i ustaša, makar držao sâm najgore oko sebe. Razgovor o sjednici vlade od 16. XII. 43. — Zaključuje se, da se od strane Doglavničkog vijeća uputi predsjedniku vlade protest radi redosljeda ministara, po kojem postrojnik dolazi na 17. mjesto. Izvjestiteljstvo za ustašku vojnicu u GUS-u preuzma doglavnik Jure Pavičić.

Dušan Plavšić[91] ne može postati povjerenik P.A.B.-a.[92]

Dovršeno!

SUŠIĆ

11.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 21. PROSINCA 1943.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, general Vilko Begić, Dr. Mate Frković, Jure Pavičić, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

1.) Ante Štitić[93] (pozvan) izvješćuje o prisilnom odvođenju 5 juriš-

---

[89] Dr. Mladen Iveković (rođ. 1903., živi u Zagrebu), poznati hrvatski komunista, poslije rata ministar industrije i rudarstva u vladi Hrvatske, pa zatim poslanik u Rimu i onda Bonnu.

[90] Ne znam tko bi mogao biti ing. Kovačević. Možda Dr. ing. Željko Kovačević (rođ. 1893.), prof. Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Zagrebu, ili pak Ing. Vjekoslav Kovačević (rođ. 1903.), rudarski inžinjer.

[91] Dušan Plavšić, bankovni stručnjak, stari znanac Dra Nikole Mandića, tadašnjeg predsjednika hrv. državne vlade, iz hrvatske bosanske politike prije 1918., kada su obojica djelovali u Hrvatskoj Zajednici i hrvatskim društvima i podhvatima u Sarajevu. Plavšić je bio pravoslavne vjere, ali po osjećaju i radu Hrvat, barem do 1918., Vidjeti: Ćiro Truhelka, *Uspomene jednog pionira* (Zagreb: HIBZ, 1942), str. 122, 125.

[92] Valjda Privilegirane (ili do 1941: Privilegovane) Agrarne Banke.

[93] Ante Štitić, ustaša od sveučilišnih dana 1930-tih godina, za vrijeme rata radi u nadzornoj službi, koncem rata odlazi u svoj rodni kraj bosansku Posavinu, gdje nastavlja borbu protiv komunističke vlasti, i pogiba u prosincu 1946. Rođen u Tuzli, vjerojatno 1915.

nika dne 16. o. mj. po SS-redarstvu odnosno zavođenju. 4 su uspjela pobjeći, Ceranac Viktor odvezen iz Zagreba. Spominju se i drugi slučajevi o raznim politikama od strane Niemaca. (bosansko-hercegovačka SS divizija — Zeleni barjak — oznake —).

Zaključak — podnijeti o tom odmah Poglavniku izvješće i tražiti odlučan stav i raščišćenje s Niemcima.

2.) Ademaga Mešić predlaže, da se uzmu za savjetnike Doglavničkog vijeća oni, koji [su] već prije predloženi za doglavnike i još Stipe Vučetić,[94] dr. Žanić. General Vilko Begić predlaže, da se ti predlože kao kandidati za Doglavničko vijeće. Jure Pavičić: Inače neka se i nas razrieši, ako se ne uredi konačno pitanje Doglavničkog vijeća. Ademaga Mešić: Nosimo ime, morali bi uživati povjerenje. Dr. Mile Budak: Nosimo odgovornost a nemamo mogućnosti što na situaciji promieniti. Izgleda, da smo likvidirani, samo se traži formula. Nemamo povjerenja u vladu.

Zaključak: predložiti imenovanje predloženih za doglavnike i uređenje djelokruga i položaja Doglavničkog vijeća. Ako se ne imenuju, može ih se pozvati na sjednice.

3.) Konstatirano, da se ne može računati na podignuće ustaške vojske preko ministra Navratila. Svakako se mora polučiti samostalnost ustaške vojske. Brigu za ustašku vojsku neka preuzme posebni odbor (navedeni kandidati) u GUS-u a napose od strane Doglavničkog vijeća Jure Pavičić. To iznieti Poglavniku.

Dovršeno time, da Poglavnik naknadno to odobri i pita, da u taj odbor uđu: Dumandžić,[95] Artuković,[96] Vokić,[97] Mime Rosandić, T. Sertić,[98] Jure Pavičić i Mate Frković i postrojnik.

(4.) Večera sutra kod postrojnika.)

---

[94] Pop Stipe Vučetić (1873-1945.), stari pravaš, za vrijeme rata u prosincu 1941. imenovan vojnim vikarom i na tom položaju ostaje do smrti, 20. travnja 1945.

[95] Dr. Jozo Dumandžić (rođ. 1900., živi u emigraciji), odvjetnik, za vrijeme rata ministar pravosuđa, državni ministar, te od 30. kolovoza 1944. do konca rata ministar prometa.

[96] Dr. Andrija Artuković (rođ. 1899., živi u emigraciji), odvjetnik, sudjelovao u Ličkom ustanku jeseni 1932., bježi u emigraciju, nakon Marseillskog atentata Francuska ga izručuje Jugoslaviji u siječnju 1935. Sud za zaštitu države oslobođa ga krivnje u travnju 1936., te ponovno bježi u emigraciju, u kojoj ostaje do travnja 1941. Za vrijeme rata trajno je ministar u hrvatskoj državnoj vladi (unutrašnjih poslova, pravosuđa i bogoštovlja, ponovno unutrašnjih poslova, te ministar-državni prabilježnik).

[97] Ante Vokić (1909-1945.), ustaša od sveučilišnih dana 1930-tih godina, za vrijeme rata postaje ravnatelj željeznica u Sarajevu, pored Francetića vrlo aktivan u osnivanju Crne legije, zapovjednik Ustaških Prometnih Sdrugova, postaje ministar prometa 11. listopada 1943., te ministar oružanih snaga 29. siječnja 1944., zadržavši ujedno ministarstvo prometa. Razriješen obiju dužnosti 30. kolovoza 1944. nasljeđuje ga doadmiral Nikola Steinfel kao ministar oružanih snaga, a Dr. Jozo Dumandžić kao ministar prometa, i na tim položajima ostaju do konca rata. Vokić je nakon 30. kolovoza 1944. zatvoren i ubijen od ustaške ruke u zatvoru u Lepoglavi koncem rata 1945.

[98] General i ustaški pukovnik Tomislav Sertić (1903-1945.), aktivni časnik jugoslavenske kraljevske vojske, koncem 1930-tih godina odlazi u ustašku emigraciju i vraća se u travnju 1941. Za vrijeme rata na raznim dužnostima u Ustaškoj

12.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 11. SIJEČNJA 1944.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Dr. Mate Frković, general Vilko Begić, Jure Pavičić, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

1.) U razgovoru o proslavi 15-godišnjice Ustaškog Pokreta konstatirano, da [su] u «Hrvatskom Narodu» i «Novoj Hrvatskoj» izostavljeni iz postrojničtva pozdravi Doglavnicima odnosno izkrivljeno doneseni. Isto tako i kod čestitanja Poglavniku.[99] Treba ispitati, tko i zašto! To je uvredljivo sa strane promičbe.

2.) Konferencija dra Lorkovića (govor o unutaršnjoj političkoj situaciji) je službena u ime vlade, kamo se pozivlju i diplomati. Neka [je] sazove zato predsjedničtvo vlade a ne GUS.[100]

3.) Dr. Perić imao bi ići u Berlin. Smatra se to nezgodnim.[101]

4.) U ime Doglavničkog vijeća i GUS-a neka brigu za ustašku vojsku vode Jure Pavičić i Mate Frković sa T. Sertićem, dakako u smislu dogovora u onom užem krugu (odboru).

Dovršeno SUŠIĆ

[Opaska Dra Lovre Sušića:] Zapisnici konferencija Doglavničkog vieća sa najvišim ustaškim dužnostnicima, održanih kod Poglavnika dne 1. i 4. II. 1944. napisani posebno i priležе.

13.

KONFERENCIJA (SJEDNICA) DOGLAVNIČKOG VIJEĆA S VIŠIM USTAŠKIM DUŽNOSTNICIMA KOD POGLAVNIKA NA MARKOVOM TRGU OD 1. VELJAČE 1944. OD 6 DO 8 SATI[102]

Prisutni: Marko Došen, Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan, Dr. Mate Frković, general Vilko Begić, Jure Pavičić, Postrojnik

---

vojnici, a od 1. rujna 1944. do konca rata glavar Glavnostožernog ureda Ministarstva oružanih snaga. Osuđen na smrt od vojnog vijeća Vrhovnog suda u Beogradu na 22. rujna 1945.

[99] Na proslavi 15. godišnjice Ustaškog Pokreta, održanoj navečer 7. siječnja 1944. u Radničkoj komori, govorio je Dr. Lovro Sušić. U početku govora pozdravio je Poglavnika i Doglavnike među ostalima. Taj dio govora nije bio donešen u cijelosti, kada je objavljen u *HN*, VI, 9. I. 1944., str. 2-4. Ispravak govora u vezi s pozdravom Doglavnicima bio je donesen u broju od 11. I. 1944., str. 2. Postrojnikovo novogodišnje čestitanje Poglavniku u subotu 10. I. 1944. bilo je samo parafrazirano u *HN*, VI, 11. I. 1944., str. 1.

[100] Konferenciju je sazvala vlada, odnosno ministarstvo unutrašnjih poslova. Veliki govor Dra Mladena Lorkovića bio je održan u Hrvatskoj Sabornici 14. siječnja 1944. navečer u prisustvu od «preko tri stotine najuglednijih osoba našeg javnog i političkog života» te diplomatskog zbora i stranih novinara. Cijeli je govor donešen u *HN*, VI, 15. I. 1944., str. 1-5.

[101] Dr. Stijepo Perić (1896-1954.), odvjetnik, odlazi u ustašku emigraciju u siječnju 1933. i vraća se u domovinu 1937. Za vrijeme rata poslanik u Rimu 1941-1943., u Sofiji 1943., ministar vanjskih poslova od 5. studenoga 1943. do 29.

Dr. Lovro Sušić, Mr. ph. Božidar Kavran,[103] Irena Javor,[104] Ivan Oršanić, zapovjednik muške ustaške mladeži: Zdenko Blažeković,[105] zapovjednica ženske ustaške mladeži: Dolores Bracanović,[106] Milivoj Karamarko[107] i zapovjednica sveučilištarki Ivona Latković,[108] Aleksandar Seitz.[109]

Poglavnik je odmah uzeo rieč te je kazao, da je danas psihološko raspoloženje u cielom hrvatskom narodu takovo, da se može pristupiti k organizaciji i radu ustaškog pokreta. Sve nevolje i sve vojske, koje su se nad hrvatskim narodom prolile, dovele su narod do spoznaje o vriednosti vlastite države. Te su nevolje uglavnom bile neuklonive te nisu ovisile o nama već o prilikama izvan nas. Nu mnoga bi nevolja bila odpala, da nismo i mi počinili pogrieške, a napose bi odpala potreba, odnosno prestala bi potreba dobrog diela strane vojske, da smo imali jak i čvrst pokret. Mi moramo zato pristupiti organiziranju pokreta i to je svrha današnjeg sastanka.

Pokret je naš odnosno vodstvo po Propisniku posve birokratizirano. Pokret se može razviti samo na temelju duha a nikakvog nacrta. Sav se rad absorbira u birokraciji.

To ima prestati. Iz ureda se pokret ne može voditi. Ne sa propisnicima, nacrtima, sa stvaranjem nekih uredskih ćelija već sa živim gibanjem. Imade posvuda bezbroj ureda, kompetencija...

Postrojnik Mu je predao pismeni priedlog o reorganizaciji. (Čita obrazloženje odnosno priedlog).

---

travnja 1944. Dr. Nikola Mandić i Dr. Perić bili su primljeni od Hitlera na 1. III. 1944.

[102] Takav je naslov ovoj sjednici dao Dr. Lovro Sušić.

[103] Mr. ph. Božidar Kavran, od sveučilišnih dana ustaške orientacije, za vrijeme rata stožernik grada Zagreba 1941-1943., upravni zapovjednik ustašâ i zamjenik postrojnika od svibnja 1943. do konca rata, organizator akcije ubacivanja revolucionarnih i oružanih grupa u domovinu 1947-1948., gdje se ilegalno i sâm vraća. Osuđen na smrt 27. kolovoza 1948. od Titovog režima. Rođen u Zagrebu u rujnu 1913.

[104] Irena Javor, srednjoškolska profesorica, upravna zapovjednica Ženske loze Ustaškog pokreta 1941-1945., nestala na povlačenju u svibnju 1945. Rođena 1914. u Zagrebu.

[105] Zdenko Blažeković (1915-1947.), od sveučilišnih dana ustaške orijentacije, stožernik Ustaškog Sveučilišnog Stožera 1941-1943., zapovjednik muške ustaške mladeži 1941-1945., ustaški bojnik, od 15. I. 1945. do konca rata državni povjerenik za tjelesni odgoj i šport, izručen od Amerikanaca komunističkoj Jugoslaviji i osuđen na smrt 1947. Zahvaljujem se njegovom bratu Dru Milanu Blažekoviću za neke od ovih podataka.

[106] Dolores Bracanović, srednjoškolska profesorica, zapovjednica ženske ustaške mladeži 1942-1945., živi u emigraciji. Rođena 1916. u Makarskoj.

[107] Milivoj Karamarko (1920-1945.), kao srednjoškolac duša ustaškog gibanja među gimnazijalcima u Šibeniku i Splitu, urednik tjednika *Ustaška Mladež* 1941-1942., stožernik Ustaškog Sveučilišnog Stožera od siječnja do prosinca 1944.; nakon smjenjivanja s te dužnosti zatvoren pred Božić 1944. i ugušen u zatvoru Ustaške Obrane u Draškovićevoj ulici u Zagrebu, 29. travnja 1945. oko 23 sata.

[108] Ivona Latković, rođ. Maixner, poslije rata radi rastave i ponovne udaje Dončević, od sveučilišnih studija ustaške orientacije, zapovjednica sveučilištarki u Ustaškom Sveučilišnom Stožeru 1941-1945., živi u emigraciji.

[109] Aleksandar Seitz (rođ. 1912., živi u emigraciji), srednjoškolski profesor, ustaške orientacije od sveučilišnih studija, državni savezničar 1941-1944.

Ovo, kako je tu predloženo, imamo uglavnom danas, a to je ono, što ne valja. Provedbom toga baš bi se polučilo protivno od onoga, što se napried kao načela navodi. Postrojnik se ne smije gubiti u spisima i primanjem činovnika. Navodi kako je Njegov ured: nekoliko činovnika! (G.U.S. je ono, što se od njega stvorilo. Svemu poslu su krivi oni u G.U.S.-u, koji u ime G.U.S.-a nastupaju i nameću se za posrednike između postrojnika i zapovjednika!) [Pogriešno i neizravno podmetnuto! Opaska postrojnika. Vidi zapisnik sjednice od 10. II.]

Postrojnik u pokretu ima zauzimati položaj predsjednika vlade.

Pokret ima (dieli se na) ove grane: ustaše, ženska loza, muška i ženska mladež, sveučilištni stožer, savezničarstvo. To su resori.

Postrojnik kao moj zamjenik u pokretu treba imati nekoliko svojih osobnih pobočnika ili tajnika, kao što je kod mene pukovnik Prebeg[110] za obavljanje poslova i nešto pisarničkog osoblja. Ne može se postrojnik absorbirati u uredu.

Određujem, da se smjesta raspuste zapovjedničtva u postrojničtvu.

Postrojnik ima raditi: voditi, dirigirati, primati izvješće od pojedinih dielova organizacije.

Ima postojati:

1.) Mjesto za obću promičbu pokreta. Ima se baviti obćom promičbom pokreta. To je prvi rezor.

2.) Zapovjednik ustaša, koji vodi sve poslove, što se odnosi na organiziranje članstva i pristaša pokreta. Njemu su podvrgnuti stožernici, a preko njih logornici, tabornici i zbirnici.

3.) Zapovjedničtvo Ženske Loze, koje vodi sve poslove i organiziranje ustaškinja.

4.) Zapovjednik muške ustaške mladeži, koji vodi sve poslove muške ustaške mladeži.

5.) Zapovjednica ženske ustaške mladeži, koja vodi sve poslove ženske ustaške mladeži.

6.) Sveučilištni stožernik sa zapovjednicom sveučilištarki.

7.) Blagajnik, koji vodi financijalnu politiku pokreta, prima od pojedinih djelova prihode za obće potrebe i doznačuje pojedinim djelovima za njihove potrebe.

8.) Savezničar.

To su organi, koji stoje organizatorno na čelu pokreta. Među se oni mogu provađati i koalicije, da po dvije grupe zajedno rade, ukoliko to nađu za potrebno.

Svi ovi zapovjednici i zapovjednice imaju se isto tako podpuno lišiti uredovanja u uredima i birokratskih poslova, te se posvetiti u prvom

---

[110] Viktor Prebeg, krilni pobočnik kod Poglavnika prije svibnja 1943., kada je već bio i pukovnik, imenovan na 14. svibnja 1943. Poglavnim županom Županstva pri Poglavniku. Na 12. ožujka 1945. bio je general Viktor Prebeg razriješen dužnosti ministra-poglavnog župana i stavljen na razpoložbu ministarstvu oružanih snaga. Nije se povlačio iz domovine i živio na slobodi nakon rata u Zagrebu te je radi toga zaključivano, da je bio partizanskim obavještajcem za vrijeme rata. Navodno mu je kćerka za vrijeme rata bila aktivna partizanka.

redu organizatornom poslu; smanjiti administrativne aparate i učiniti svoju granu pokreta mobilnom.

Postrojnik ima dužnost najmanje jedanput svakog tjedna sazvati sve zapovjednike pojedinih djelova pokreta, primiti od njih izvješća i dati upute te dogovoriti sve potrebno o radu.

Pokret kao cielost predstavlja postrojnik i prema našim oblastima i prema inozemstvu, te se u svakom važnijem odnošaju ili doticaju sa inozemstvom ili sa vladom u zemlji ima to činiti putem postrojnika.

Kao što je postrojnik u središtu na čelu svih dielova pokreta, tako je stožernik pokreta (ustaški stožernik) u stožeru (župi) na čelu svih ostalih djelova pokreta a analogno tome logornik i tabornik, što znači, da svaki dio vrši svoj posao u svom djelokrugu, a u pitanjima obće naravi predstavlja ih stožernik prema državnim vlastima, saziva ih svaki tjedan barem jedamput na dogovor u pogledu djelatnosti i rada obće naravi, koji se odnosi na pokret.

Gdjegod je to moguće, imaju sve grane pokreta biti u jednim te istim prostorijama vršeći svaka svoj djelokrug.

Sve ovo jest organizatorna strana pokreta, a središte u Zagrebu ne zove se Glavni ustaški stan nego *Postrojničtvo «Ustaše» hrvatskog oslobodilačkog pokreta.*

Glavni ustaški stan sačinjavaju uz Poglavnika:
1.) Doglavnici
2.) Postrojnik
3.) Doglavni [poglavni?] pobočnici,
a *zborno je tielo,* koje raspravlja i donaša rješenja o obćim i načelnim pitanjima pokreta.»[111]

——·——

Nakon toga Poglavnik nalaže, da se prema gornjem imade što prije provesti organiziranje vodstva pokreta.

Osvrćući se ponovno na podneseni priedlog kazao je Poglavnik, da je tendencija ovog priedloga učiniti predstavnike pojedinih grana pokreta običnim marionetama, (!?) te se ponovno obara na osoblje GUS-a odnosno postrojništvo i na birokratizam. [Zapravo je birokratizam u pojedinim upravnim zapoviedničtvima — na pr. Ustaška mladež — Opaska postrojnika].

Sve promičbe i novinske i govorničke, pa makar kako liepe bile, nemaju trajnog uspjeha. Treba se poslužiti malim ljudima, koji će kao apostoli obilaziti... Treba sve privlačiti a ne okameniti i ograničiti se na zadnje članove! Pokret mora obuhvatiti čitav narod!

— — — — —

Nakon toga se javio za rieč Doglavnik *Jure Pavičić,* koji je pokušao braniti rad GUS-a obzirom na obće prilike istaknuvši, kako je dolaskom

[111] Ovo su zaključni navodni znakovi, a početni nisu označeni.

zadnjeg postrojnika krenulo ipak na bolje, te je prešao na težkoće na terenu...

Doglavnik *Miško Račan* govori zatim o Hrvatskom savezu seljaka i o Hrvatskoj seljačkoj gospodarskoj zajednici, da bi trebalo ovu uklopiti u prvu organizaciju.

Poglavnik odgovara, da je pogibeljno, da pokret preuzima na sebe odgovornost za gospodarsku politiku, ali svakako treba se poslužiti gospodarskim organizacijama za svoje svrhe.

Savezničar *Aleksandar Seitz* upozoruje na nacrt zakonske odredbe o ukidanju zajednica i stvaranju iz poslovnih središnjica Državnu obskrbnu poslovnu središnjicu, koja bi po svemu služila Hrvatskoj seljačkoj gospodarskoj zajednici, gdje su na vodstvu negativni ljudi.

Doglavnik *Pavičić* kaže, da bi trebalo Hrvatsku seljačku gospodarsku zajednicu naprosto ukinuti.

Poglavnik polaže važnost na ljude koji vode.

Na upit upravnog zapovjednika Ustaške Mladeži Ivana Oršanića, što će biti s njim, kad je ustanovljeno zapovjedništvo muške mladeži zasebno a ženske zasebno, Poglavnik odgovara, da on vodi oboje, jer da se dvije grane mogu spajati, kako je gore kazao.

——— · ——— · ———

Pošto je dan znak za uzbunu, sjednica je svršila.

Dr. LOVRO SUŠIĆ,
postrojnik

[Opaska Dra Lovre Sušića:] Zapisnik o proširenoj novoj sjednici Doglavničkog vieća i najviših ustaških dužnostnika od 4. II. 1944. prileži ovdje. *Dr. Lovro Sušić.*

14.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIEĆA I POSTROJNIŠTVA USTAŠKOG POKRETA ODRŽANA POD PREDSJEDANJEM POGLAVNIKA 4. VELJAČE 1944. U 18 SATI U POGLAVNIKOVOM DVORU[112]

Prisutni: Doglavnici, Ministar-Postrojnik, Poglavni pobočnik Mijo Bzik,[113] Upravni zapovjednici, Zapovjednik mužke i Zapovjednica ženske Ustaške mladeži, Stožernik Ustaškog Sveučilištnog Stožera, Zapovjednica sveučilištarki, Državni savezničar.

Uvodnim riečima iztiče Poglavnik da hrvatskome narodu i državi nitko ništa ne može ako je Pokret jak. Do sada je Pokret bio malo zane-

[112] Na vrhu zapisnika, odnosno bilježaka ove sjednice napisano je rukom Dra Lovre Sušića i od njega podpisano: «Spada u drugi blok iza 18-tog lista. Dr. Lovro Sušić». Iz te se bilješke vidi, da je ovaj zapisnik bio dio neke druge cjeline. Naslov ove sjednice također je od Dra Lovre Sušića.

[113] Mijo Bzik, radnik, u emigraciji 1930-tih godina, vraća se u travnju 1941., poglavni pobočnik i osoba najvećeg povjerenja Poglavnika, urednik tjednika *Ustaša* 1941-1945., nestao na povlačenju u svibnju 1945.

maren, jer su najvredniji ljudi iz pokreta i najsposobniji morali preuzeti odgovorne dužnosti u državnom aparatu. Stoga je sada u prvom redu potrebno na rad u pokretu privući što veći broj pouzdanih i sposobnih ustaša.

Poglavnik predlaže razpravu o načinu i sredstvima pomoću kojih bi se Ustaški pokret što više aktivirao.

Uzima rieč Upravni zapovjednik Ustaške mladeži *prof. Oršanić* koji napominje da se Ustaški pokret ne smije razvijati putem upisivanja u pokret, već stožernici, odnosno logornici i tabornici trebali bi u svojim mjestima oko sebe okupiti nekoliko ljudi s izrazitim sposobnostima —najpametnijeg, najhrabrijeg, najpoštenijeg— i njima se posvetiti kroz dulje vrieme. Te ljude će po logičkom i psihološkom zakonu slijediti ljudi sličnih osebina — najpametnijeg pametni, najhrabrijeg hrabri itd. a preko tih ljudi zagospodarit će ustaški dužnostnik javnim mišljenjem u mjestu, a da pri tom nije važno, kakvo je u tom mjestu brojčano stanje pokreta.

Doglavnik Račan kaže da treći broj «Pravice», ilegalnog glasila H.S.S.-a, stoji doduše na stanovištu hrvatske države, ali da u Zagrebu postoji jedna skupina bivših članova H.S.S.-a koja je doduše za Nezavisnu Državu Hrvatsku —to je skupina koja izdaje «Pravicu»— i koja je u vezi sa selom, ali ide za tim da u danom času uzbuni seljačke mase i pomoću njih preuzme vlast, te promijeni sistem vladavine. Iztiče da treba formirati što tiesniju suradnju između Saveza seljaka i logornika i tabornika, i za njih održati praktične tečajeve na kojima će dobiti upute za rad.

Doglavnik Adem-aga Mešić kaže da se po njegovom mišljenju način rada koji predlaže prof. Oršanić ne bi mogao provesti u Bosni, kojoj u prvom redu treba dati oružja i onda pronaći neki način da se ljude prisili da uđu u pokret.

Poglavnik odgovarajući Doglavniku Račanu kaže da bi i On i Ustaški pokret, u koliko su pristaše «Pravice» za «Nezavisnu Državu Hrvatsku» i kad bi na bilo koji način nešto dobra učinili, to samo pozdravili. Što se tiče njihove namjere da silom preuzmu vlast u Hrvatskoj, Poglavnik kaže da postoje dvije mogućnosti: 1. da pobijedi Njemačka, a s njome i mi, u tom slučaju će se prilike srediti pa im to ne bi moglo uspjeti. 2. da pobijede drugi, u tom slučaju je težko zamisliti da bi Hrvatska uobće ostala kao država. Glede rada Ustaškog pokreta Poglavnik napominje da se ne smije raditi ništa što bi pokret lučilo od naroda. *Ustaša je svaki onaj tko hoće ovu državu i tko se ne bori protiv nje.* S time moraju početi svi oni koji dolaze u ime Ustaškog pokreta među narod. Prije su naši dužnostnici često svoje govore i razlaganja započimali time da su isticali svoje ustaštvo i svoje žrtve te napadali one koji nisu u ustaškim redovima i time odbijali narod od sebe.

U koliko se naiđe na djelatnost za uspostavu bivše H.S.S. treba izticati da je Ustaški pokret izvršio ono što je trebala izvršiti H.S.S. i što je ona po svojoj konstrukciji i htjela, ali je vodstvo zatajilo i skrenulo s puta. Da bi logornici i tabornici mogli izpravno i politički nastupati treba im dati odgoj. To se može učiniti pomoću tečajeva, no potrebne su i

pismene upute. Propisnik je poslan svim dužnostnicima, da ga prouče i da se njime rukovode u radu, no njima su u prvome redu potrebne praktične upute.

Doglavnik Račan iznosi da se radeći među seljačtvom mora podržavati Radićev kult koji je još uviek vrlo živ i da na sastancima treba iznašati njegove dobre odlike i povezivati ih s radom Ustaškog pokreta i njegovom ideologijom. Kaže da je on bio 1918. među onim H.S.S.-ovcima koji su kupili podpise za Hrvatsku državu i slali ih na mirovnu konferenciju u Paris, da je s Radićem imao velikih sukoba (na pr. kod osnivanja čeških škola) ali da je siguran da podržavanje njegovog kulta može samo koristiti jačanju Ustaškog pokreta.

Poglavnik kaže da je mišljenja da Radić, da je doživio 1941., ne bi bio otišao u Beograd, kao što je to učinio Maček. Hrvatski narod je kroz sto godina politički živio od uspomene na Zrinskog i Frankopana, premda ne znamo kakav je bio njihov stav u nacionalnom pogledu. Nacionalna sviest je živjela od Rakovice i ako je svak znao da se Austriju ne može rušiti s Vlasima sa granice. Isto je tako i s Radićevom uspomenom. Machiavelli kaže: «Najmanje ti je protivnik pogibeljan kad je mrtav.» Radićevu uspomenu treba poštivati. Narod je konzervativan i ako je 20 godina u njemu gledao vođu, treba ga ostaviti u tom uvjerenju. Hrvatski narod je imao dvije velike političke baštine —Starčevićevu i Radićevu— i obe je proigrao. Starčevićevu je preuzeo izvjestan krug ljudi, milinovci[114] su je proigrali radi osobnih razloga, frankovci jer Frank[115] koji nije izašao iz hrvatske narodne sredine nikada nije mogao za sobom povući šire narodne redove. Da je Starčevićanstvo 1918. bilo ono što je bilo 1900. pa još i 1906. nikada ne bi došlo do pripojenja Srbiji jer bi se pobjedniku suprostavila organizirana volja hrvatskog naroda. Radićeva je ostavština bila u tom, što je hrvatske seljake privukao u javni život na eklatantan način. Već 15 dana prije Radićeve smrti nastala je borba za položaj njegovog nasljednika. U kombinaciji su bili Predavec[116] ili Košutić.[117] Pribićević[118] je izkoristio njihova natezanja i

---

[114] Pristaše Dra Mile Starčevića (1862-1917.), koji su se odcijepili od matice stranke pod vodstvom Dra Josipa Franka i osnovali Starčevićevu Stranku Prava, 1908-1919. Nakon smrti Dra Mile Starčevića, predsjednikom je stranke postao Dr. Ante Pavelić (1869-1938.); zubar, koji je predvodio delegaciju Narodnog Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Beograd i pred regentom Aleksandrom proglasio ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom, navečer 1. prosinca 1918.

[115] Dr. Josip Frank (1844-1911.) predsjednik Čiste Stranke Prava, odnosno Hrvatske Stranke Prava od 1896., od smrti Dra Ante Starčevića do svoje smrti 1911.

[116] Ing. Josip Predavec (1884-1933.), podpredsjednik HSS 1920-tih godina za vrijeme života Stjepana Radića i kasnije za vrijeme predsjednikovanja Dra Vladimira Mačeka, do svoje tragične smrti, vjerojatno ubijstva, organiziranog od srpske vlasti u Hrvatskoj. Kao žrtva za hrvatsku slobodu, pokopan je na Mirogoju u arkadama pored Stjepana i Pavla Radića i Đure Basaričeka, žrtavâ atentata u beogradskoj Skupštini od 20. lipnja 1928.

[117] Ing. August Košutić (1893 — 12.IX.1964.), podpredsjednik HSS od 1930-tih godina do svoje smrti. Nadživio je predsjednika HSS dra Mačeka samo za nekoliko mjeseci.

[118] Svetozar Pribićević (1875-1936.), Srbin iz Hrvatske, koji radi protiv hrvatske slobode i hrvatskih narodnih interesa od svoje mladosti do 1927., kada, done-

našao izlaz u tome da je na njegovo mjesto gurnuo Mačeka,[119] koji je proigrao narodnu volju.

Doglavnik Račan kaže da je na sastancima kad su ljudi napadali mjere protiv Židova i Srba, koje da nisu u skladu s ideologijom Ustaškog pokreta, uviek iznosio Radićeve misli protiv Židova i Starčevićeve protiv Srba i time odklonio odgovornost od Ustaškog pokreta i vezao je uz ideologiju Radića i Starčevića.

Poglavnik iztiče da ljudima treba govoriti da su oblasti, činovnici i vlast taki kaki su oni sami. Ako će biti organizirani i okupljeni, nitko ne će moći protiv njih. Ako je selo ili kotar organiziran, ni kotarski predstojnik ne može raditi protiv njihove volje, i zato se oni moraju okupiti i organizirati, ako što žele postići.

Zapovjednik Blažeković iztiče da metode nisu bile primjerne radu i da se one moraju prilagođivati shvaćanju i nagnućima naroda u pojedinim krajevima. Svodi ih na tri smjera u radu: 1. politički rad, 2. politički odgoj, 3. preuzeti u pokret rad u ustanovama, jedinicama, družtvima gdje se iživljava volja naroda i njegov smisao za društvenost, zabavu itd.

Doglavnik Došen naglašava potrebu jednih novina za selo, u kojima bi surađivali seljaci, i koje bi seljacima bile pristupačne, i potrebu naoružavanja.

Poglavnik kaže da se partizanstvo ne može uništiti samo oružjem već promičbenim i organizacijskim radom.

Na sreću je organizirana ustaška vojnica i svaki tko bi htio napasti ili uništiti našu državu znade da mora računati s ustaškom vojnicom, stoga je treba što više jačati. Prilike u Domobranstvu će se dolazkom ministra Vokića također srediti. Zakonskom odredbom o stvaranju samozaštita proširena je zakonska odredba o Oružničtvu, a u njih mogu stupiti svi oni koji iz bilo kojih razloga ne služe u vojsci. Za organiziranje samozaštita postoji poseban stožer, koji vodi pukovnik Rolf.[120] Za te jedinice traženo je od njemačke vojske 20.000 pušaka, ali za sada tvrde da ih ne mogu dati jer nemaju. Sada se oružje za njih nabavlja sa svih strana i na sve moguće načine.

Poglavnik kaže da je glavno da Ustaška vojnica gdjegod nastupa ostavi u narodu dobar dojam i da pokret mora provesti da sa postrojbama Ustaške vojnice na teren idu i ustaški dužnostnici, koji će uzpo-

---

kle, uviđa svoj pogrešan put i nastoji popraviti svoje pogreške prema svojoj domovini Hrvatskoj. Na toj je liniji aktivan do svoje smrti, 1936.

[119] Dr. Vladko (Vladimir) Maček (1879 — 15.V.1964.), predsjednik HSS od kolovoza 1928. do svoje smrti, vođa hrvatskog narodnog pokreta 1929-1941. Umro u glavnom gradu SAD, Washingtonu.

[120] General i ustaški pukovnik Tomislav Rolf (1899-1945.), aktivni austrijski časnik do 1918., između dva rata aktivan u omladinskim organizacijama, Hrvatskom Skautu i Hrvatskom Junaku; za vrijeme rata aktivan domobranski časnik, postigavši čin generala; pukovnik Ustaške Vojnice, radi hrabrog držanja na jednom talijanskom primanju u Zagrebu, na pritisak Talijana lišen čina ustaškog pukovnika i isključen iz ustaških redova, 9. veljače 1942.; poslije pada Italije, Poglavnik poništava tu odredbu, 9. listopada 1943., te je Rolf ponovno ustaški pukovnik i član Ustaškog pokreta; u svibnju 1945. Rolf počinja samoubijstvo u Austriji i pokopan je u austrijskom gradiću Wolfsbergu u Koruškoj.

stavljati vezu s narodom i upućivati častnike i vojničare na što bolji postupak prema narodu.

Naročito je potrebno posvetiti pažnju radu Ustaškog pokreta u Zagrebu. Nije istina da je pučanstvo Zagreba u većini protiv Ustaškog pokreta. Treba samo znati ljude okupiti i zainteresirati za rad u pokretu. Pri tom se ne smiju zaboraviti ni stare metode rada, održavanje malih sastanaka na svim mjestima gdje se ljudi okupljaju. Ljudi lagano zaboravljaju ono što je bilo zlo, pa ih treba podsjećati na sve ono što smo proživjeli u Jugoslaviji, na sve zlo što su ga Srbi nanijeli Hrvatima. Hrvati će imati još jedan rat sa Srbijom, naš narod, a po njemu u prvom redu vojnici moraju si toga biti sviestni, da u odlučnom času ne napuste bojište.

Upravni zapovjednik *Oršanić* kaže da promičba mora ljudima koji održavaju manje sastanke na raznim mjestima, kao gostionama, kavanama itd. dostavljati viesti koje novine i krugoval nisu objavili, jer se takima uviek više vjeruje i predlaže da se organizira izvjestan broj ljudi, na pr. penzionera, uz plaću ili bez plaće, koji će stalno obilaziti taka mjesta i širiti promičbu, a koji ne će dolaziti kao ljudi pokreta, već će ih ljudi primati kao da su iz njihove sredine.

Upravni zapovjednik *Kavran* izvještava Poglavnika da će se u mjesecu veljači u Zagrebu održati tečaj za ustaške logornike na kojimu će dobiti upute za rad prema mislima koje je iznio Poglavnik, a uz taj tečaj dobit će i pismene upute.

U nastavku sjednice dotakli su se pojedini dužnostnici nekih pitanja našeg unutarnjeg i vanjskog političkog života. Odnosa prema Njemcima i njihovog postupka prema našem narodu, pitanja položaja Srba i pravoslavne crkve u N.D.H., slučaja stožernika Šimatića u Banja Luci,[121] rada ministra Vrančića[122] u vezi s njegovim putem u Bihać i premješta-

---

[121] Ing. Nikola Šimatić (1911-?), ing. šumarstva, od studentskih dana ustaške orientacije. Na 8. studenoga 1943. imenovan stožernikom Ustaškog Stožera Sana-Luka u Banja Luci. Dr. Vjekoslav Vrančić piše Jeri Jarebu 16. XI. 1975. o Šimatićevom slučaju slijedeće: «Za vrieme upada partizana u Banja Luku koncem 1943. izgubio živce. Za vrieme odlučnih borba sastavio prieki sud i osudio zapovjednika obrane puk. Stjepana Gaščića na smrt, a onda ga pomilovao. Opravdanje: 'Ja njega najprije osudim na smrt, a onda ga pomilujem. Tako mi mora biti zahvalan za život'. Tako saobćio Ing. Šimatić dru Vrančiću, kada je ovaj pod konac borba prispio u Banja Luku. Na izvještaj ministra Vrančića postrojniku i na molbu, da se Ing. Šimatića ne vrati u Banja Luku, dobio je ovaj drugu udjelbu. Pukovnik Gaščić unaprieđen je poslije toga za generala.» Ako me sjećanje ne vara, Ing. Šimatić je poginuo prije svibnja 1945.

[122] Dr. Vjekoslav Vrančić (rođ. 1904., živi u emigraciji), član Mjesnog odbora HSS u Mostaru 1925-1929., 1930-tih godina postaje ustašom, za vrijeme rata obnašao mnoge važne dužnosti i misije, među ostalim pomoćnik je ministra vanjskih poslova 1941-1942., povjerenik kod Druge talijanske armate 1942., državni tajnik u predsjedništvu vlade 1942-1943., pomoćnik ministra unutrašnjih poslova 1943-1944., ministar obrta, veleobrta i trgovine od 3. travnja 1944, do konca rata, kada mu biva povjerena misija za pregovore sa savezničkim zapovjedništvom za Sredozemlje za predaju hrvatskih oružanih snaga. U emigraciji surađuje s Poglavnikom, ali 1958. biva primoran, da se povuče s vodećih mjesta Hrvatskog Oslobodilačkog Pokreta i organizacije Hrvatski Domobran. Početkom 1960. se reaktivira i postaje

njem velikog župana Urumovića,[123] pitanja srbske promičbe protiv N.D.H. itd.

Poglavnik je završio sjednicu u 21. sat.

Dr. LOVRO SUŠIĆ, v. r.

15.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA ODRŽANA 10. VELJAČE 1944.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, general Vilko Begić, Dr. Mate Frković, Jure Pavičić i postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

Razgovor o sjednici odnosno konferenciji kod Poglavnika od 1. ovog mj. time, da konstatiramo, da bi bilo potrebno razpraviti pitanje reorganizacije pokreta u samom Doglavničkom vieću, jer je prisutnost mlađih priečila Doglavnike, da sudjeluju u razpravi.

Postrojnik iznio slijedeće: Već se dulje vremena osjeća i naglašava potreba o reorganizaciji pokreta, napose u pravcu što jedinstvenijeg rada svih grana, koje su —baš radi izuzetnog faktičnog položaja Ustaške mladeži— počele tražiti također sve veću samostalnost. Poradi toga je nastalo više nacrta. Na zadnjem sastanku stožernika bio je jednoglasno prihvaćen nacrt Stjepana Ramljaka,[124] koji je upravnim zapovjednicima kao glavnu zadaću predviđao organizatorni rad, dok bi se od njih odielio gospodarsko-financijalni, odgojno-promičbeni i upravni, koji bi se poslovi povjereli posebnim dužnostnicima, koji bi u tim pitanjima djelovali neposredno sa nižim postrojbenim dužnostnicima, a sve pod vodstvom postrojnika. Prema tome bi položaj upravnih zapovjednika i tih viših dužnotsnika bio prema postrojniku jednak položaju stožernih pobočnika prema stožerniku. Međutim upravni zapovjednici Oršanić i Kavran u predpostavci, da je taj nacrt već u provedbi, a da se radi o nekoj njihovoj degradaciji i nekom podvrgavanju izvjestiteljima postrojnika, otišli [su] do Poglavnika te ga tako informirali, kako se to vidi iz toka konferencije od 1. II. Ne mogavši se na samoj toj konferenciji pred mlađima upuštati u debatu s Poglavnikom, a napose radi sugeriranog lošeg mišljenja o dužnostnicima postrojnika (—kao što to nisu učinili ni sami Doglavnici—), on je drugi dan zamolio Poglavnika za razrješenje od dužnosti postrojnika, jer se smatrao povređenim, a napose radi toga, da se iza njegovih leđa Poglavniku stvari drugčije prikazuju. Poglavnik nije htio

---

predsjednikom reformnog krila Hrvatskog Oslobodilačkog Pokreta, čije su glasilo mjesečne novine *Hrvatski Narod* (Buenos Aires).

[123] Dr. Vjekoslav Vrančić piše Jeri Jarebu u vezi s time 16. studenoga 1975. slijedeće: «Radi se o misiji, koja mi je bila povjerena, da Husku Miljkovića dobijem za suradnju s hrvatskim oružanim snagama, na koju misiju izvjestne osobe nisu dobro gledale. Ne sjećam se, zašto je Urumović bio premješten.» O Huski Miljkoviću opaska 39. *supra.*

[124] Stjepan Ramljak (rođ. 1906., živi u emigraciji), suosnivač i ravnatelj Posmrtne zadruge Svetog Josipa do 1945., uz to za vrijeme rata namještenik GUS-a, te zapovjednik blagajne GUS-a koncem rata.

ostavke uvažiti time, da će se to pitanje još naknadno razpraviti. Istoga dana iznio je [postrojnik] na sjednici upravnih zapovjednika cielo stanje te zamjerio odnosnim upravnim zapovjednicima nelojalnost postupka a napose prikazivanje nekih posebnih tendencija onog nacrta. Ispričanjem njihovim stvar je riešena odnosno likvidirana.[125]

Jure Pavičić drži, da bi bilo dobro, da se upravni zapovjednici imenuju doglavnim pobočnicima. —

Dovršeno

SUŠIĆ

16.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD OKO 10. OŽUJKA 1944.

(nije zabilježen točan datum) [*Opaska Dra Sušića*]

Uz Doglavnike Dra Milu Budaka, Ademagu Mešića, generala Vilka Begića i Juru Pavičića, te postrojnika Dra Lovru Sušića bili prisutni i Hakija Hadžić i Ivan Terzić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

Hakija Hadžić [je] izvjestio o svom putu u Njemačku. Bio je gost velikog muftije,[126] koji [je] dobro obaviješten i sklon Hrvatima. Također bio u Beču među studentima muslimanima, koji [su] pozitivni, nu naš generalni konzulat ne održava veze [s njima].

Postrojnik izvješćuje o organizaciji pokreta i naglašuje potrebu materijalnih sredstava. Bilo bi potrebno dati što više stipendija sveučilištarcima

---

[125] Milivoj Karamarko, tadašnji stožernik Ustaškog Sveučilišnog Stožera, zapisao je u svoj *Dnevnik* pod datumom 3. veljače 1943. među ostalim slijedeće: «Posliepodne 1. veljače bili smo ponovno kod Poglavnika, doglavnici, postrojnik, zapovjednici i ja. Bio je govor o ustrojstvu pokreta. Poglavnik je ustao protiv birokratizma i tražio, da se mi imamo baviti samo organiziranjem. Postrojnikov priedlog je bio krivo protumačen, te je čestiti Sušić dobio po glavi. On je uvriješen zamolio, čini se, da bude razriešen, čim je naknadno bio primljen, što je dakako odbiveno. Večeras je postrojnik pozvao sve nas zapovjednike, gdje je protumačio svoje namjere i želio međusobno razjašnjenje. Traži se, da se neki ljudi iz postrojništva maknu. Vika na klerikalce. Sušić ne vidi razloga, ali je spreman popustiti pritisku. Poslije sastanka otišli su k Šaci [nadimak Prof. Aleksandra Seitza], svi osim mene i ženskih. Ja nisam htio ulaziti u dalje tračeve i u intimniji krug, jer bih možda smetao, buduć nisam prokušano pouzdan, a i ne zanima me, što više bilo bi mi mnogo i neugodno slušati i ne znam kako bih se držao. Večeras je tu stvorena jedna koalicija mlađih u pokretu. Želim ostati iznad svega, grupacije su za mene sporne i mogu me izkvariti, a ja ne želim pripadati ničijoj skupini, i ostajem samo svoj. Sada ću nazvati Sušića, da učinim i ja, što mi savjest nalaže i što je opća korist».

Karamarkov se *Dnevnik* nalazi u posjedu Jere Jareba. To je školska bilježnica veličine 15 ½ × 20 cm. U njoj je ispisano 159 po Jarebu paginiranih stranica, ostatak bilježnice je prazan. Karamarko je započeo voditi *Dnevnik*, kada je otišao na studije u Berlin: prvi unesak u *Dnevnik* upisan je 12. siječnja 1943. u Berlinu, a posljednji 31. kolovoza 1944. u Zagrebu, dan poslije smjenjivanja i zatvaranja ministara Lorkovića i Vokića. *Dnevnik* je više intimno-psihološke naravi nego od javnog interesa. Bilješke iz 1944., kada je Karamarko bio stožernikom Ustaškog Sveučilišnog Stožera, obuhvataju stranice 139-159.

[126] Veliki muftija jeruzalemski Muhamed Emin el Husejni.

za inozemstvo i stanoviti dio najboljih izvući iz vojske —oboje radi paraliziranja srbske propagande vani i radi naše narodne budućnosti.

U razgovoru o ustrojstvu neke vrsti «Komando für Kroatien» kod njemačkog zapovjednika za Jugoistok (Vrnjačka Banja) predlaže se kao našeg izaslanika ministra Ivicu Frkovića,[127] koji [je] sada u Sarajevu. Dalnji kandidati general Drago Rupčić[128] odnosno Drago Jelić[129] (Mile Budak kaže, da je lien i nepokretan). Za slučaj odlaska ministra Frkovića iz Sarajeva, predlaže se na njegovo mjesto Hasana Demirovića.[130]

Ademaga Mešić iznosi stanje đaka muslimana u SS-diviziji (njih 73) te čita njihovo pismo, iz koga se vidi pozitivno držanje. —

Dovršeno

SUŠIĆ

17.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 17. OŽUJKA 1944.

[Prisutni:] Poglavnik, Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan, general Vilko Begić, Dr. Mate Frković, Jure Pavičić i postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Jabukovac.

1.) Veza u Vrnjačkoj Banji — Poglavnik: bezpredmetno.

2.) Narod traži oružje — Poglavnik: Samo vojnim formacijama.

3.) Ademaga Mešić: Zabraniti vojnicima odlaziti na dopust s oružjem. Čita pismo velikog župana u Tuzli, kojim odklanja imenovanje. Ustupiti ga ministru Lorkoviću. Tuži se na Lorkovića, da ga jednoć je [nije] htio primiti.

4.) Miško Račan govori o potrebi seljačtvu osigurati pravilnu dobavu monopola (duhana) i radi zamjene. Inače govori pozitivno o držanju seljačtva. «Selo će pritisnuti gradove, pa će se i oni popraviti».

5.) Poglavnik — Izdat će okružnicu na ministre, da uvažuju priedloge pojedinih doglavnika. Načelne stvari treba razpraviti u sjednicama Doglavničkog vieća. Postrojnik neka napravi nacrt okružnice. Glede ona 73 đaka u SS izjavljuje, da su povraćeni. Na upit glede stipendija za albanske đake kaže, da bi bilo politički uputno. Inače su obće prilike povoljne.

6.) Dr. Mile Budak govori kritički o negativnim pojavama kod ustaške mladeži.

7.) Razgovor o položaju Doglavničkog vieća i GUS-a prema vladi i vani uobće. Jure Pavičić kaže, da bi predsjednik vlade i ministri oružanih snaga i unutarnjih poslova morali stalno i neposredno surađivati s

---

[127] Ing. Ivica Frković (rođ. 1894., živi u emigraciji), ing. šumarstva, uvijek hrvatske nacionalne orientacije, prije 1939. zaposlen u Beogradu u ministarstvu šumarstva i rudarstva, odjelni predstojnik Banovine Hrvatske, za vrijeme rata na mnogim važnim i odgovornim dužnostima, neko vrijeme ministar šumarstva i rudarstva.

[128] General zrakoplovstva Drago Rubčić (rođ. 1899., živi u emigraciji), zrakoplovni časnik prije rata, zapovjednik hrvatskog letačtva za vrijeme rata.

[129] Drago Jelić (1903-1969.), umro u Münchenu, Njemačka, stariji brat Dra Branka Jelića.

[130] Hasan Demirović, industrijalac i bivši gradonačelnik Sarajeva.

GUS-om te sa postrojnikom sačinjavati uži odbor vlade. Poglavnik iztiče, da je GUS sborno tielo, koje sačinjavaju uz Poglavnika i postrojnika Doglavnici, a rješava obća i načelna pitanja. Postrojničtvo je uprava pokreta i izvršni organ GUS-a. U pogledu odnosa s vladom Poglavnik će izdati uz spomenutu gore okružnicu i drugu, da se zaključci Doglavničkog Vieća odmah izvršuju. —

Dovršeno

SUŠIĆ

18.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 3. TRAVNJA 1944.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Miško Račan, general Vilko Begić, Jure Pavičić i postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

1.) Delegacija pokreta [odlazi] na poziv u Njemačku. Razpravljeno tko bi išao. Mile Budak izjavljuje, da on ne će ići, jer [bi] opet doživio uvredu. Bio zamoljen, da održi govor na krugovalu na 10. IV., nu to naknadno opozvano. Ne bi htio doživjeti, da se za njim javi u Njemačku, da u Hrvatskoj ne smie govoriti.[131]

2.) Komentiran rad glavnog savezničara Seitza i njegov sukob sa HRS.[132]

3.) Govorilo se o potrebi unificiranja vojske.

4.) Dr. Mile Budak izjavljuje na priče o njegovom ponovnom postavljanju za njemačkog poslanika [poslanika u Njemačkoj], da mu je ministar Perić jednoć kazao, dok si [je] oblačio kaput na odlazku, bi li htio opet u Berlin, a on mu odgovorio, da ne bi, jer bi i Kasche bio proti tomu, našto da je Perić kazao, da ne bi bio. Nije podao tome ozbiljnosti.

5.) Ad 1.) Saobćiti Kascheu, da se poziv prima i da će mu se listina [delegacije] naknadno dostaviti. —

Dovršeno!

SUŠIĆ

19.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 10. LIPNJA 1944.

Uz sve Doglavnike prisutan i Hakija Hadžić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

1.) General Vilko Begić izvješćuje o prilikama u Hercegovini.

2.) Hakija Hadžić govori o t. zv. sarajevskom memorandumu.

---

[131] Delegacija Ustaškog pokreta na čelu s Drom Lovrom Sušićem, ali bez Dra Mile Budaka, odputovala je u Njemačku 8. svibnja 1944. ujutro, a povratila se iz Njemačke u Zagreb 16. svibnja.

[132] Hrvatski Radnički Savez. Nije mi poznato, u čemu se je sastojao taj sukob.

3.) Ademaga Mešić čita pismo muslimanskih studenata sa pritužbama u pomorskoj akademiji iz Stralsunda. — Osuđuje t. zv. [«] sarajevski memorandum» (Asim Ugljen).[133] Treba tome stati na put. — Iznosi pritužbe proti tabornika u Ljubiji Dolića. Govori u prilog upravitelja župske redarstvene oblasti u Banja Luki.

4.) Postrojnik izvješćuje o imenovanju dra. Nedzielskoga[134] za zapovjednika Ustaške mladeži te o Sekuli Drljeviću[135] (prostorije i sl.).

5.) Jure Pavičić se kritički osvrće na nove novčanice od 5000, koje [su] navodno izišle radi pomanjkanja papira.

Dovršeno

SUŠIĆ

---

[133] Očito se radi o memorandumu ili promemoriji, koju se grupa muslimana, na čelu s Asimom Ugljenom, predsjednikom Vrhovnog Suda u Sarajevu, predala predsjdeniku vlade Dru Nikoli Mandiću 30. travnja 1944., za vrijeme njegovog boravka u Sarajevu. O tome piše Rasim Hurem u raspravi, «Koncepcije nekih muslimanskih građanskih političara o položaju Bosne i Hercegovine u vremenu od sredine 1943. do kraja 1944. godine», *Prilozi: Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo,* broj 4 (Sarajevo, 1968), str. 543., cijela rasprava str. 533-548. U toj muslimanskoj delegaciji bile su, pored Asima Ugljena, još slijedeće osobe iz Sarajeva: Hamdija Kreševljaković, povjesničar, Dr. Šefkija Behmen, odvjetnik, Ismet Gavran-Kapetanović, narodni zastupnik, Dr. Hifzija Gavran-Kapetanović, podpredsjednik Hrvatskog Državnog Sabora, Hamdija Šahinagić, narodni zastupnik, Hasan Demirović, industrijalac i bivši gradonačelnik Sarajeva, Ibrahim Šahinagić, predsjednik društva trgovaca, Meho Čomora [Čemura?] predsjednik «Merhameta», Edhem Čejvanija, predsjednik «Hurijeta», Hasan Hadžiosmanović, predsjednik Radničke komore, Nazif Bubić, glavni tajnik «Hrutada», Dr. Zaim Šarac, odvjetnik, Dr. Jusuf Tanović, odvjetnik, i ing. Rasim Čerimagić, direktor Gradske štedionice u Sarajevu. Oni su «tom prilikom izložili svoje nezadovoljstvo sa situacijom u Bosni i Hercegovini i, naročito, sa položajem Muslimana u NDH. Kao razloge svog nezadovoljstva, oni su naveli ubistva pojedinih Muslimana od strane ustaša, odvođenje Muslimana u logore i nesrazmjerno malo učešće Muslimana u vršenju državnih službi, naročito na teritoriji Bosne i Hercegovine. Delegacija je istakla da nezadovoljstvo bosansko-hercegovačkih muslimana raste iz dana u dan, da se ekscesi i anarhija ne mogu ničim opravdati i zatražila od dr Mandića da uloži svoj autoritet da se u Bosni i Hercegovini konačno uvede pravni poredak i prestane sa šikaniranjem i vršenjem terora nad Muslimanima.» Iste su misli napisane u promemoriji. Hurem nadalje piše, da se je veliki broj muslimana solidalizirao s promemorijom i s mišljenjem ove grupe, koja je kasnije porasla na oko 40 osoba. Ta je grupa od tada vršila «gotovo sve intervencije kod ustaških vlasti u korist Muslimana.» Primjerak promemorije, nije naznačeno da li original uručen Dru Mandiću ili pak kopija sačuvana kod nekog od podpisnika, koji je Hurem upotrebio, nalazi se u Arhivu Instituta za istoriju radničkog pokreta Srbije, u Beogradu, inventiran pod «neprijateljska dokumenta 85/1944».

[134] Dr. Feliks Niedzielski, od mladih dana hrvatske državotvorne orientacije, jedan od prvaka katoličke omladinske organizacije «Križari» 1930-tih godina, predsjednik Velikog Križarskog Bratstva 1939-1941., za vrijeme rata u upravnoj službi kao podžupan Velikih župa, upravni zapovjednik Ustaške mladeži od travnja 1944. do konca rata, osuđen na smrt od Titovog režima poslije 1945. Rođen 1912. u Banja Luci.

[135] Dr Sekula Drljević (1884-1945.), odvjetnik, crnogorski političar i ministar prije 1918., između dva rata jedan od prvaka Crnogorske Federalističke Stranke i kao takav suradnik Stjepana Radića i, kasnije, Dra Mačeka; za vrijeme rata živi u Zemunu i pod kraj rata 1944-1945. u Zagrebu, ubijen od srpske ruke u izbjegličkom logoru u Judenburgu u Koruškoj, Austriji, 1945.

20.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 14. PROSINCA 1944.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan, Jure Pavičić, general Vilko Begić, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

1.) Postrojnik iznosi navodni priedlog naših iz Južne Amerike, da se g. Frajsman[136] imenuje Doglavnikom, čemu je Poglavnik voljan udovoljiti. Zaključuje se, da se Poglavniku stavi do znanja, da je Doglavničko vieće proti tomu priedlogu iz sliedećih razloga:

a.) Čemu postavljanje daljnjih Doglavnika, ako se i onako bez Doglavničkog vieća sve radi, niti uobće imaju o čemu kakova znanja:

b.) G. Frajsman je prestar (85 g.) bez obzira na to, da je on do 10. travnja [1941.] krivo gledao Ustaški pokret i bez obzira na neke glasine o navodnom iskorišćavanju. To će imenovanje samo pojačati izrugivanje Doglavničkog vieća kao «pritaneja staraca»;

c.) Radije imenovati njegovog sina Zlatka[137] ili Valentu,[138] koji su iztaknuti naši radnici u Argentini.

2. U pogledu preseljavanja za slučaj pogibli nacionalnih radnika odnosno njihovih obitelji treba voditi računa o Doglavničkim obiteljima barem kao o ministarskim.

3. Konstatira se, da je položaj Doglavničkog vieća još do danas neuređen. Ako se nema u njih povjerenja, treba postaviti druge. Kao ustaše ne mogu se sami zahvaliti a pogotovo na kritične prilike danas. Doglavničko vieće trebalo bi biti neke vrsti krunsko vieće.

4.) Treba dati već sada smjernice za postupak za eventualno povlačenje.

5.) Komentiraju se slučajevi nasilja i pokolja u Doboju (Bjelobalu [?]) i Bosanskom Šamcu, koji postupak nuždno tjera narod u partizane.

Dovršeno

SUŠIĆ

21.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 8. OŽUJKA 1945.[139]

[Prisutni:] Poglavnik, Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan, general Vilko Begić, Jure Pavičić, Dr. Mate Frković, postrojnik

---

[136] Milan Fraisman bio je imenovan Doglavnikom 21. prosinca 1944., kako je to objavljeno u *HN*, VI, 22. XII. 1944. Umro je 7. lipnja 1949. u Buenos Airesu, glavnom gradu Argentine. Zanimanjem je bio profesorom građanske škole, a prije toga učiteljem.

[137] Zlatko Fraisman (1911-1971.), sin Milanov, otišao u Argentinu kao predstavnik Ustaškog pokreta 1932. i tamo živio do smrti.

[138] Ante Valenta (1905-1975.), kao mladi student prava odlazi u emigraciju te iz Europe seli u Argentinu već 1931. kao predstavnik Ustaškog pokreta i tamo provodi čitav svoj život. Vrlo aktivan kao urednik tjednika *Hrvatski Domobran*, 1931-1944. te urednik raznih kalendara, knjiga i brošura organizacije Hrvatski Domobran. Nakon rata nije se bavio aktivnim političkim radom, umro 1975. u Buenos Airesu, Argentina.

Dr. Lovro Sušić i poglavni pobočnik Vjekoslav Blaškov.[140] [Mjesto sastanka:] Jabukovac.

1.) *Poglavnik* iznosi potrebu reakcije proti zaključcima konferencije u Jalti. Vlada će dati istog dana deklaraciju, čiji nacrt čita, pa je potrebno, da se i Ustaški pokret tome pridruži i u tu svrhu Doglavničko vieće donese svoj zaključak.

Zaključuje se dati sliedeću izjavu:

Na sjednici Doglavničkog Vieća pod predsjedanjem Poglavnika održanoj dne 8. III. 1945. u 19 sati donesen je sliedeći

Zaključak

«Ustaša» hrvatski oslobodilački pokret u svim svojim djelovima i sa svim sredstvima, koja mu stoje na razpolaganju, založit će se najodlučnije za stvar hrvatske narodne slobode i samostalnosti Nezavisne Države Hrvatske te njezine teritorijalne cjelovitosti i u tom pravcu sve učiniti — u smislu i duhu zaključka hrvatske državne vlade donesenog na sjednici od 8. ožujka t. g.[141]

2.) Poglavnik čita pismo Z. Frajsmana i Valente iz Argentine.

3.) Poglavnik iznosi, da imade oko 40 P.t.b.[142] (povratnika), koji su u vojsci neupotrebljivi, pa bi trebalo naći za njih kakovo zaposlenje.

4.) Poglavnik iznosi, da je ministar riznice[143] dobio jedan priedlog od

---

[139] *HN*, VII, 9. III. 1945., donosi na prvoj stranici slijedeću vijest: «Zagreb, 8. ožujka. Danas u 20 sati održana je pod predsjedanjem Poglavnika sjednica Doglavničkog vieća 'Ustaše — hrvatskog oslobodilačkog pokreta'». Kako se vidi iz bilježaka, ovoj sjednici nije prisustvovao Doglavnik Frajsman.

[140] Vjekoslav Blaškov, aktivan u radničkom pokretu prije rata, za vrijeme rata povjerenik u Radničkoj komori u Zagrebu, savezničar Hrvatskog Radničkog Saveza, 1944-1945., urednik lista *Hrvatski Radnik*, postaje poglavnim pobočnikom ljeta ili rane jeseni 1944. (nisam mogao ustanoviti točnog datuma), poslije rata vraća se u domovinu u Kavranovoj akciji, te je osuđen na smrt 1948.

[141] *HN*, VII, 9. III. 1945., donosi taj zaključak na prvoj stranici ovako: «Zagreb, 8. ožujka. Na sjednici Doglavničkog vieća pod predsjedanjem Poglavnika, održanoj 8. ožujka 1945. u 20 sati, donesen je sliedeći

ZAKLJUČAK

'Ustaša — hrvatski oslobodilački pokret' u svim svojim dielovima i sa svim sredstvima, koja mu stoje na razpolaganju, založit će se najodlučnije za stvar hrvatske narodne slobode i samostalnost Nezavisne Države Hrvatske, te njezine zemljištne cjelokupnosti, i u tom pravcu sve učiniti u smislu i duhu izjave Hrvatske državne vlade, donesene na sjednici dne 8. ožujka 1945.»

U istom je broju i na istoj prvoj stranici donesen i zaključak Hrvatske Državne Vlade ispred zaključka Doglavničkog Vijeća.

[142] Poglavnikova Tjelesna Bojna bila je uglavnom sastavljena od ustaša, koji su bili emigranti prije travnja 1941.

[143] Dr Dragutin Toth (1890-1971.), financijalni stručnjak, odpušten 1922. iz državne službe, za vrijeme diktature kralja Aleksandra osuđen 1930. na četiri godine tamnice, koje izdržava u zatvorima u Srijemskoj Mitrovici i Lepoglavi; poslije 1935. ekonomski stručnjak HSS i glavni osnivač i graditelj Gospodarske Sloge; za vrijeme rata poslanik u Slovačkoj, od srpnja do listopada 1941., ministar obrta, veleobrta i trgovine 1941-1942., predsjednik Hrvatske Državne Banke 1942-1943., ministar državne riznice od 11. listopada 1943. do konca rata, umire u Argentini, u gradu Cordobi.

Ustaškog pokreta (sastavljen po dru. Šimi Cvitanoviću)[144] o oporezovanju liečnika, koji da nosi biljeg osobnosti (Dr. Šercer[145] i dr. Budak[146] nerazmjerno visoko ocienjeni) te kaže, da se tako kod ustaša ne smie postupati.

5.) Poglavnik konačno iznosi, da se u zadnje vrieme javilo oko 20.000 novih ustaških boraca.

6.) Razgovor o obćim prilikama a napose u domovini.

[Opaska ad 4.): Odnosni priedlog nije podnesen od strane pokreta već neposredno od samog dra. Cvitanovića.]

Dovršeno

SUŠIĆ

22.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 14. OŽUJKA 1945.[147]

[Prisutni:] Poglavnik, svi Doglavnici osim Ademage Mešića (bolestan) te poglavni pobočnici Vjekoslav Blaškov, Mijo Bzik i Lukas Juričić.
[Mjesto sastanka:] Postrojničtvo.

1.) Poglavnik žali, što nema Ademage, jer baš [bi] htio s njim raspraviti pitanje ustava islamske zajednice. Iznosi historijat toga pitanja i potežkoće, na koje nailazi kod muslimana. Zabrinjuje ga ta stvar, jer je zamjenik Reis-Ulleme [Reis-ul-Uleme] boležljiv, pa bi za slučaj njegove smrti nastao problem za mnoge. I ako imade prigovora stanovištu laika (koje zastupa napose Džafer[148]), to imade ipak više opravdanosti nego protivno stanovište klera (koje zastupa napose Ademaga). U tradiciji je muslimana a i prema Kuranu, da se vjerski poglavica bira i po laicima. Žali, što nije odmah u početku —držeći, da će se protivne grupe složiti— uzpostavio njihov vjerski sabor, makar bio u Jugoslaviji izabran. Sada to više nije moguće, a ne mogu se provesti novi izbori radi prilika u

---

[144] Dr. Šime Cvitanović, liječnik, upravitelj zagrebačke bolnice na Rebru 1942-1945., povjerenik u Ustaškoj Obrani, na povlačenju u svibnju 1945. zapovjednik vlaka, koji je vozio ranjenike Poglavnikovog Tjelesnog Sdruga u emigraciju. Vlak je stigao samo do Maribora i tu su ranjenici poubijani, a Dr. Cvitanović odveden u Zagreb i strijeljan.

[145] Dr. Ante Šercer (1896-1968.), liječnik, specijalista za grlo, uho i nos, sveučilišni profesor.

[146] Dr. Mile Budak (1903-1961.), liječnik, specijalista za unutrašnje bolesti, za vrijeme rata dvorski liječnik Dra Ante Pavelića, nećak Dra Mile Budaka, književnika, odnosno sin njegovog starijeg brata Jose, koji je školovao Milu Budaka, književnika, svoga najmlađeg brata.

[147] *HN*, VII, 15. III. 1945., donosi pod nadslovom: «Obaviest iz Glavnog Ustaškog Stana» slijedeću vijest: «Zagreb, 14. ožujka. Danas u 5 sati poslije podne održana je u Postrojničtvu sjednica Doglavničkog vieća pod predsjedanjem Poglavnika».

[148] Dr. Džaferbeg Kulenović (1891.-1956.), narodni zastupnik Jugoslavenske Muslimanske Organizacije 1920-1941., ministar u jugoslavenskim vladama od 13. V. 1938. do 10. IV. 1941., predsjednik JMO poslije smrti Dra Mehmeda Spahe, 29. VI. 1939., za vrijeme rata podpredsjednik Hrvatske Državne Vlade od 7. studenoga 1941. do konca rata. Umro u Damasku, glavnom gradu Sirije, 3. listopada 1956.

<-zadnja stranica-> 31

moguće, a ne mogu se provesti nov. izbori radi prilika u zemlji. Moguće bi se to moglo, naime sazvati onaj sabor, ako se opet sazove Hrv. drž. sabor, čime se ne plaši,

2.) P. iznosi, da bi bilo dobro i potrebno, kad bi se opet mogao sastati Hrv. drž. sabor pogotovo povodom zaključka Jalte a naročito radi donošenja deklaracije slične onoj vlade i D.V.

Nakon toga se prelazi prozivu nar. zastupnika te se konstatira, da bi bilo još mnogo preko 100 sabornika, dakle dovoljno, tim više, što bi se mogli imali pribrojiti još i dalmatinski zastupnici, koji radi tal. okupacije nisu mogli biti pozvani g. 1942. Naglašena je potreba, da se još prije saziva sabora pokupe informacije o event. odazivu sabornika.

3.) Jure Pav. kritizira minist. pisanje Totha radi štampanja novca u Njemačkoj. Moglo se štampati i dalje u drž. tiskari u Zagrebu, što bi bilo dovoljno. Štampanje vani skopčano je ne samo sa većim troškovima i poteškoćama transporta nego i rizikom bombardiranja te pogibli, da i inače naše pošte propadnu zahrivanjem odnosno spremanjem i kod samog štampanja.–

Završeno! L. S.

FAKSIMIL RUKOPISA DRA LOVRE SUŠIĆA:
POSLJEDNJA STRANICA, S NJEGOVIM POTPISOM

zemlji. Moguće bi se to moglo, naime sazvati onaj sabor, ako se opet sazove Hrvatski državni sabor, čime se svi slažu.

2.) Poglavnik iznosi, da bi bilo dobro i potrebno, kad bi se opet mogao sastati Hrvatski državni sabor pogotovo povodom zaključaka u Jalti a napose u svrhu donošenja deklaracije slične onoj vlade i Doglavničkog Vieća.

Nakon toga se prolazi popis narodnih zastupnika te se konstatira, da bi bilo još uviek preko 100 sabornika, dakle dovoljno, tim više, što bi se ovima imali pribrojiti još i dalmatinski zastupnici, koji radi talijanske okupadije nisu mogli biti pozvani g. 1942. Naglašena je potreba, da se još prije saziva sabora pokupe informacije o eventualnom odazivu sabornika.[149]

3.) Jure Pavičić kritizira ministra riznice Totha radi štampanja novca u Njemačkoj. Moglo se štampati i dalje u državnoj tiskari u Zagrebu, pa bi bilo dovoljno. Štampanje vani skopčano je ne samo sa većim troškovima i potežkoćama transporta nego i rizikom bombardiranja te pogibli, da i inače veće svote propadnu sakrivanjem odnosno pronevjerenjem i kod samog štampanja. —

Dovršeno!

Dr. LOVRO SUŠIĆ

---

[149] Hrvatski Državni Sabor, uspostavljen zakonskom odredbom od 24. siječnja 1942., imao je rok trajanja samo do konca 1942. Tokom te godine sastao se je samo u tri navrata na javno zasjedanje, i to u veljači, travnju i, konačno, 28. prosinca 1942. na zaključnu sjednicu, na kojoj je bio raspušten. Kroz 1942. radili su mnogi saborski odbori. Poslije 28. XII. 1942. ostalo je aktivno samo predsjedništvo sabora na čelu s predsjednikom Markom Došenom, koji je umro 7. rujna 1944. Poglavnik je 5. travnja 1944. izdao zakonsku odredbu, kojom popunjuje, odnosno mijenja zakonsku odredbu od 24. I. 1942. Prema toj zakonskoj odredbi, raspušteni sabor opet je oživljen i njegovo trajanje određeno «do šest mjeseci nakon svršetka rata». Pored članova Sabora iz 1942., u ovaj su oživljeni Sabor još trebali ući: «Predstavnici znanosti i umjetnosti i to: predsjednik Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti, rektori Hrvatskog sveučilišta i visokih škola izjednačenih s Hrvatskim sveučilištem», te «Državni savezničar i savezničari svih saveza postrojenih u Glavnom savezu staležkih i inih postrojba». Ta je odredba od 5. travnja 1945. bila objavljena na prvoj stranici u *NH*, VII, 8. IV. 1945. Pavelić se je, dakle, koncem rata ozbiljno bavio mišlju ponovno sazvati Hrvatski Sabor, ali ga je u tome spriječio brzi konac rata.

«NOTA SAMBUGNACH»

PRILOG HRVATSKOJ DIPLOMATSKOJ POVIJESTI IZ DOBA RATA 1941-1945.[1]

MILAN BLAŽEKOVIĆ

PROTESTNA nota, koju je 11. travnja 1944. hrvatsko poslanstvo u Berlinu, po nalogu Ministarstva vanjskih poslova u Zagrebu, uputilo državnom tajniku u Auswärtiges Amt-u u Berlinu, baronu Adolfu Steengracht von Moyland, povodom pokolja nekih 400 Hrvata u Poljicama od strane četnika uz sudjelovanje njemačke SS-divizije «Prinz Eugen», predstavlja rijetki, ako ne i jedini hrvatsko-njemački diplomatski sukob, koji se je odvijao na liniji Zagreb-Berlin posredovanjem hrvatskog poslanstva u glavnom gradu Velikog Njemačkog Reicha.

O toj jedinstvenoj hrvatskoj protestnoj noti iz doba prošlog svjetskog rata šira hrvatska javnost ne zna ništa, jer dokumenti o njemačkoj vanjskoj politici ni u svom engleskom, odnosno američkom izdanju (Documents on German Foreign Policy 1918-1945, Series D, 1937-1945), a niti u njemačkom (Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, Serie D, 1937-1945) nisu objavljeni do mjeseca travnja godine 1944., a kada i budu objavljeni do ovoga nadnevka, pitanje je, da li će donijeti i tu notu.

No, niti sada, nakon 30 godina, nije bez vrijednosti osvrnuti se na tu notu posebno stoga, što nam danas stoji na raspologanju njezin originalni tekst, odnosno sadržaj. Razlog noti i okolnosti, pod kojima je ona nastala, njezin sadržaj i njezina konačna sudbina poučni su za prilike u kojima su Hrvati za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske živjeli i borili se ne

---

[1] U ovome napisu najvažniji su oni dijelovi, koji potječu iz sjećanja ne samo mojega nego i onoga g. Luke Fertilia, kulturnog i novinskog atašea u Berlinu, koje mi je priopćio svojim pismom od 3. 7. 1962., te Dra. Ede Bulata, hrvatskog min. za oslob. krajeve. U tim sjećanjima posebno mjesto zauzima g. Tomislav Sambugnach, sudski nadsavjetnik iz Dubrovnika, koji je zamjenjivao poslanika Nezavisne Države Hrvatske u Berlinu, profesora Stjepana Ratkovića, za vrijeme njegove podulje odsutnosti zbog bolesti. Zato g. Sambugnach nije bio otpravnik poslova, što je mogao biti po rangu najstariji diplomatski činovnik poslanstva, nego zamjenik poslanika s naslovom nadsavjetnika. Kao takovoga zapala ga je dužnost, da po uputama ministra vanjskih poslova, Dra. Stijepe Perića, sastavi i preda notu, o kojoj je ovdje riječ. Ovim svojim prilogom 25-godišnjici «Hrvatske revije», želim ujedno odati počast hrvatskom rodoljubu, čovjeku i gospodinu, Tomislavu Sambugnachu.

samo za njezino održanje, nego i za njezino dostojanstvo kao države u obrani hrvatskoga stanovništva prema i protiv svoga najjačeg, i jedinoga, saveznika.

Svakako, sâm uzrok protestnoj noti, tj. pokolj u Poljicama kao mjera odmazde, bio je iznesen pred Međunarodni sud u Nürnbergu, pa je kao takav bio spomenut u poslijeratnoj povijesnoj literaturi o vojničkim i političkim odnosima Trećeg Reicha prema drugim državama i narodima, a na temelju dokumenata iz zaplijenjenih pismohrana raznih njemačkih službenih mjesta. Takav jedan primjer predstavlja knjiga Ladislaus Hory-a i Martina Broszat-a, *«Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945»*.[2] Ovdje se pozivom na dokumentaciju Nürnberškog suda (Nürnbg. Dok. NG-1731) veli, da su u travnju 1944. u Dalmaciji pripadnici SS-Divizije «Prinz Eugen» u mjestima Otok, Gruda i drugima pobili preko 400 hrvatskih ljudi i žena, i da se je tada njemački poslanik Kasche razbijesnio i označio te ispade «neopravdanima» i «besmislenima», jer se je radilo o naknadnim represalijama protiv većinom nedužnih osoba. Jednako tako ovo djelo spominje kritički stav generala Glaise v. Horstenau, opunomoćenog njemačkog generala u Zagrebu, prema «novoj zapovijedi o mjerama odmazde» od 5. 4. 1944., koju je izdala «Heeresgruppe F(Beograd)», a u kojemu gen. Glaise navodi događaj u Otoku kao primjer besmislenosti i dvojbenosti odmazde «proveden u borbi», kako to nova zapovijed predviđa.[3]

Isto djelo spominje u bilješci 475 (str. 169) zabilješku savjetnika i tada pročelnika političkog odjela Auswärtiges Amt-a, von Erdmannsdorff-a od 12. 4. 1944. o «predaji protestne note hrvatskog otpravnika poslova i brzojava Kasche-a od 16. 4. 1944.» (Nürnbg. Dok. NG-1731.).

Iz ovih podataka bilo je vidljivo, da su kako hrvatska protestna nota tako i zabilješka (Aufzeichnung) o njenoj predaji sačuvani i da će jednoga dana biti pristupačni široj javnosti. Dotle smo bili upućeni na sjećanje onih, koji su na bilo koji način u toj stvari sudjelovali.

Tako sam, dakle, u bilješci 81. moje rasprave *«Međunarodni status Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine»* po sjećanjima cijeli ovaj događaj sažeo ovako:

«Naime, nakon kapitulacije Italije osnovano je u okviru hrvatske vlade Ministarstvo za oslobođene krajeve s ministrom Drom. Edom Bulaton na čelu, koji je odmah pošao s pratnjom u Split, da preuzme vlast u ime hrvatske države. Kod Klisa je bio opkoljen od jakih partizanskih snaga. Odteretila ih je jedna njemačka oklopljena jedinica. U znak priznanja jednoj jedinici njemačke SS-Divi-

---

[2] Ladislaus Hory/Martin Broszat, *«Der Kroatische Ustascha-Staat* 1941-1945», Stuttgart 1964. str. 169.

[3] U svom pismu od 10. 5. 1944. šefu gl. stožera Heeresgruppe F (Gen. Agram, MA 515, Bl. 471 f.) general Glaise v. Horstenau piše: «Po mojemu mišljenju, stoga, glavna je svrha otkupnih mjera («Sühnnemassnahmen») ne odmazda, ..., nego zastrašenje. O dvojbenoj koristi dozvolio sam si otvoreno govoriti prilikom mojega posljednjeg boravka u Beogradu. Ali ako već te mjere moraju biti, onda predstavlja «provedba u borbi», kako to Otok dokazuje, politički i stegovno za trupu jedan vrlo dvojben izlaz, pogotovo pak u jednoj savezničkoj zemlji, čiji je nacionalnopolitički sastav tako kompliciran i u kojoj svaka druga ili treća obitelj ima po jednog dobrovoljnog ili nedobrovoljnog borca na našoj strani.» (str. 170).

zije «Prinz Eugen», koja je bila s Hrvatima opkoljena, nazvana je jedna ulica u Splitu imenom te divizije. Kada su kasnije neke jedinice spomenute divizije izvršile navedeni pokolj Hrvata, ministar Bulat prekrstio je ime te ulice u ulicu «Cetinskih žrtava» i poslao nekoliko brzojavnih izvještaja ministru vanjskih poslova Dru. Stijepi Periću, koji ih je opet proslijedio poslanstvu u Berlin s nalogom za najoštriji protest. Protestna nota poslanstva, nakon opisa događaja, zahtijevala je najoštriju kaznu za odgovorno njemačko zapovjedništvo i zaprijetila «drugim mjerama» ukoliko zahtjevu ne bude udovoljeno. Na poziv savjetnika Erdmannsdorff-a predstavio se je nadsavjetnik Sambunjak u svojstvu otpravnika poslova hrvatskog poslanstva u Berlinu, kojemu je Erdmannsdorff pročitao odgovor njemačke vlade, a da taj odgovor nije predao, i tražio razjašnjenje, da li prijetnja drugim mjerama sa strane Hrvatske znači objavu rata? Spor je konačno likvidiran tako, da je ministar Perić morao odstupiti, a hrvatska je vlada premjestila sjedište Ministarstva za oslobođene krajeve iz Splita u Zagreb.»[4]

Kako je, dakle, došlo do sastava i predaje ove protestne note?

Početkom mjeseca travnja 1944. počeli su stizati jedan za drugim šifrirani brzojavi iz Ministarstva vanjskih poslova u Zagrebu, u kojima ministar Perić prikazuje pokolj Hrvata u okolici Splita i traži najstroži protest. Neki od tih brzojava bili su prijepis onih brzojava, koje je Dr. Edo Bulat kao ministar za oslobođene krajeve slao ministru Periću o krvoproliću. Svi su ti brzojavi bili smjesta slani g. Sambugnach-u, koji se je nalazio u Linow-See kraj Neu Ruppin-a, a 100 km udaljeno od Berlina. Tu je bilo privremeno sjedište poslanstva (Ausweichquartier) zbog opasnosti od bombardiranja. Stanoviti broj činovništva dolazio bi samovozima dnevno u Berlin i vraćao bi se poslije podne u Linow-See. Nadsavjetnik Sambugnach je pozvao sve članove poslanstva na zajednički objed u Linow-See povodom obljetnice Deseti Travnja. Poslije podne pozvao je Sambugnach savjetnika Luku Fertilia, koji je ujedno bio kulturni i novinski ataše, i mene, kao tajnika poslanstva, u svoju radnu sobu i zamolio nas, da se svi zajedno posvetimo sastavu protestne note na temelju primljenoga brzojavnog materijala.

Običaj je u diplomatskoj praksi u ovakovim slučajevima, da poslanstvo dobije gotov tekst note, ili barem točne upute posebice u pogledu kakvog eventualnog zahtjeva. Osim zahtjeva za oštri protest, ne sjećam se, da je bilo kakvih drugih uputa. Brzojavni materijal, kojega je bilo dosta, sadržavao je grozne podatke. Ja sam —prema Fertilijevom sjećanju— vodio zapisnik, odnosno pisao formulirane misli. «Svi smo bili ogorčeni i složili smo se za vrlo oštar ton. Nekoliko smo puta mijenjali tekst note, ublaživali pa pooštravali» — piše Luka Fertilio u svome pismu od 3. 7. 1962.

Konačno sastavljeni tekst u Linow-See prepisan je u Berlinu 11. 4. 1944., koji u prijevodu na hrvatski glasi:[5]

---

[4] Ova je rasprava objavljena na španjolskom jeziku u *Studia Croatica,* Vol. 22-23, Buenos Aires 1966., pp. 259.-305. pod naslovom «El status internacional del Estado Independiente de Croacia del 1941 al 1945.»

[5] Politički Arhiv Auswärtiges Amt-a u Bonnu poslao mi je u travnju 1974. fotokopiju originala naše note kao i zabilješke savjetnika Otto v. Erdmannsdorff-a o njezinoj predaji.

V. T. 31/44.

Preuzvišenosti!

Hrvatski ministar za oslobođene krajeve obavijestio je hrvatsku vladu, da su četnici, obučeni u njemačke odore i uz sudjelovanje SS-Divizije «Prinz Eugen», prema dosadašnjim ustanovljenjima, prije nekoliko dana u okolici srednjodalmatinskoga grada Sinja, kao i u okolici Splita (Poljica), poklali preko 400 hrvatskih ljudi, žena i djece. Radi zaštite hrvatskoga pučanstva hrvatske su vlasti u Splitu uhapsile 70 srpskih četnika. Ovu opravdanu mjeru hrvatskih vlasti htjela je osujetiti njemačka državna tajna policija time, što je zatražila pod prijetnjom primjene sile, da se u roku od 10 minuta puste na slobodu svi četnici s njemačkim iskaznicama. S hrvatske strane postavljene su strojnice pred zgradu zatvora. Na to su njemačke vlasti odustale od svoga ultimativnog zahtjeva pod uvjetom, da im se izruče tri četnička časnika uz obavezu da ih protjeraju u Srbiju.

S obzirom na kategoričku izjavu Führera povodom posjeta hrvatskih državnika u Glavnom Stanu dne 1. ožujka o. g., da se svi četnici, kao neprijatelji ne samo Nezavisne Države Hrvatske nego i Velikog Njemačkog Reicha, imaju razoružati, hrvatska vlada ulaže energičan protest protiv gore navedenih događaja i postupaka.

Hrvatska vlada stoga smatra prijeko potrebnim i nužnim zahtijevati bezodvlačni kazneni postupak protiv zapovjednika i onih pripadnika njemačkih oružanih snaga, koje su takav postupak trpjele, odnosno prisustvovale klanju i pri istome sudjelovale, kao i izručenje svih četnika koji se nalaze u njihovim sastavima.

Nadalje se traži, da se kažnjavanje izvrši na mjestu čina sa svrhom održanja autoriteta hrvatskih vlasti.

Također smatram potrebnim priopćiti Vašoj Preuzvišenosti, da su njemačkom poslaniku u Zagrebu stavljeni na raspolaganje podatci koji se odnose na sâm događaj, i to slike pokolja i izvještaji ministra za oslobođene krajeve.

Pridržavajući si daljnje (korake), nakon što stignu opširni izvještaji, slobodan sam zamoliti Vašu preuzvišenost, da izvoli podnijeti najvišem mjestu sadržaj ove note.[6]

Izvolite primiti, Preuzvišenosti, najtopliju hvalu za učinjenu uslugu, kao i izraze moga posebnog poštovanja.

Vašoj Preuzvišenosti odani

/TOMISLAV SAMBUGNACH/

Berlin, 11. travnja 1944.

«Nota Sambugnach»
Zamjenik poslanika

Njegovoj Preuzvišenosti
Gospodinu Državnom tajniku baronu Steengracht von Moyland
Berlin
Auswärtiges Amt

Dne 12. travnja 1944. načinio je savjetnik von Erdmannsdorff službenu bilješku (Aufzeichnung) o primitku hrvatske protestne note, koja počinje ovim riječima: «Budući da je gospodin Državni tajnik bio sprije-

---

[6] Ovo kritično mjesto naše note u svom njemačkom originalu glasi: «Indem ich mir nach Eintreffen der ausführlichen Berichte das Weitere vorbehalte, erlaube ich mir, Euere Exzellenz zu bitten, den Inhalt dieser Note der obersten Stelle unterbreiten zu wollen.»

čen da ga primi, predao je meni hrvatski otpravnik poslova priloženu notu u kojoj hrvatska vlada ulaže energični protest protiv...» pa navodi kratki sadržaj cijele note u dva stavka i u trećem opet bilježi: «Obećao sam otpravniku poslova, da ću notu dostaviti gospodinu Državnom tajniku i između ostaloga ogradio sam se od nepriličnog tona nekih izraza u noti.»

Međutim, s predajom note i sa službenom bilješkom savjetnika v. Erdmannsdorff-a o njezinom primitku nije cijela stvar završila. Prema mojem sjećanju, još istoga ili slijedećeg dana poslije podne zamolio me je nadsavjetnik Sambugnach, da ga pratim u Auswärtiges Amt, kamo je bio pozvan. Sambugnach je ušao u radnu sobu Erdmannsdorff-a, a ja sam ostao vani u hodniku. Nakon prilično kratkog vremena izišao je Sambugnach vrlo uzrujan i ispričao mi odmah što se je unutra odigralo. Erdmannsdorff ga je primio vrlo hladno i sjedeći za svojim stolom počeo čitati izjavu njemačkog ministarstva vanjskih poslova, držeći tekst izjave na svom krilu ispod stola tako da Sambugnach nije mogao ništa vidjeti. Bio je uzrujan i nije ništa razumio. «Da li Vam je predao tekst izjave ili barem dao da ga pročitate sami?», upao sam s pitanjem. «Nije», odgovorio je Sambugnach, «nego mi ga je on sâm još jednom pročitao.»

Ne sjećam se više, iz kojih razloga je Auswärtiges Amt odbio našu notu, a da je nije povratio, jer se inače ne bi nalazila u arhivu i ne bi mogla biti upotrebljena pred Nürnberškim sudom, a niti danas nama na raspolaganju. Najvjerojatnije je, da su Nijemci odbili našu notu i zbog sadržaja i zbog forme. Meni je ali ostalo do danas u pameti, da je Erdmannsdorff ili pročitao ili sâm dodao pitanje: «Koji su to daljnji koraci hrvatske vlade — rat?» Prema Fertilijevom sjećanju, bilo je rečeno: «Ova je nota, zapravo ultimatum. Poslije nje preostaje samo, da Hrvatska navijesti Njemačkoj rat!» Također, prema Fertilijevom sjećanju, u poslanstvu ponovljenog razgovora s Erdmannsdorff-om, Sambugnach je na rastanku rekao: «Sada barem znam zašto sam bio otpravnik poslova u Berlinu — pa kud puklo da puklo...» O tome razgovoru Erdmanndorff-Sambugnach sastavljen je brzojav i poslan u Zagreb još istoga dana. «O ovom slučaju razgovarao je kasnije pok. Košak sa Steengrachtom. Isti mu je ponovio ono o ultimatumu i navještaju rata. Ali je izgledalo kao da mu je naša odlučnost imponirala, ili barem da mu je bila simpatična» — sjeća se Fertilio razgovora s Košakom, koji je kasnije bio premješten iz Budimpešte u Berlin kao poslanik, umjesto prof. Stjepana Ratkovića. I Steengracht i njegov kasniji zamjenik, Henke, bili su baltički Nijemci, od kojih se je mogla očekivati spomenuta reakcija u privatnom razgovoru.

Kao što je prije njega s položaja ministra vanjskih poslova odstupio Dr. Mile Budak, zbog tzv. «note Tamburini»,[7] tako je sada, zbog tzv. «note Sambugnach», s istog položaja odstupio Dr. Stijepo Perić.

---

[7] Dr. Budak je odstupio uz eventualne druge razloge ponajviše zbog toga, što je u listopadu 1943. protiv mišljenja vlade i Dra A. Pavelića, ili bez njihova znanja, preko hrvatskog poslanstva u Berlinu poslao talijanskoj nacionalno-republikanskoj vladi, putem njezinog poklisarstva u Berlinu, notu, u kojoj uvjetuje primanje novog talijanskog poslanika u Zagrebu talijanskim priznanjem otkaza

Prema gore izloženome, morala bi još negdje postojati «pro memoria», koju je v. Erdmannsdorff pročitao nadsavjetniku Sambugnachu i koja je morala biti sastavljena, nakon što je v. Erdmannsdorff od Sambugnacha primio našu protestnu notu, pročitao je i, obećavši podnijeti je najvišem mjestu («den Inhalt der Note der obersten Stelle zu unterbreiten»), ogradio se od nepriličnog tona nekih izraza, pa o svemu tome sastavio svoju bilješku (Aufzeichnung) od 12. 4. 1944. «Pro memoria» Auswärtiges Amt-a o odbijanju naše protestne note morala je biti sastavljena po uputama državnog tajnika ili državnog podtajnika njemačkog ministarstva vanjskih poslova, jer je prema administrativnoj raspodjeli naznačenoj na samoj bilješci od 12. 4. 1944. ista, zajedno s našom notom, bila najprije upravljena ovoj dvojici.

Jednako tako morao bi postojati u arhivu ministarstva vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske brzojav nadsavjetnika Sambugnach-a o odbijanju naše protestne note od strane Auswärtiges Amt-a. Sadržaj toga brzojava sigurno odražava bitne dijelove «pro memoriae», koja nam još uvijek nedostaje.

Da savjetnik v. Erdmannsdorff nije dobio ovlaštenje, kako je to inače običaj, da nadsavjetniku Sambugnach-u uruči «pro memoriu» Auswärtiges Amt-a, imat će svoj razlog u namjeri njemačke vlade, da drugim putem i načinom izgladi incident, a ne putem izmjene uobičajenih diplomatskih instrumenata. Kako smo rekli, Dr. Perić je morao odstupiti. Zbog ovog incidenta, a posebno zbog preimenovanja ulice «SS-Division Prinz Eugen» u ulicu «Cetinskih žrtava», te zbog sukoba s dva njemačka generala iz Knina, koji su došli zahtijevati oslobođenje četvorice četnika-«Nijemaca», Nijemci su, vjerojatno na pritisak nekih njemačkih vojničkih krugova, zahtijevali također i odstup Dra. Ede Bulata. Međutim, tu Dr. A. Pavelić nije htio popustiti — veli Dr. Edo Bulat — nego je samo premjestio sjedište ministarstva za oslobođene krajeve iz Splita u Zagreb.

Kako god bilo, događaji u okolici Splita početkom travnja 1944. imaju svoje poseno mjesto u povijesti hrvatsko-njemačkih odnosa. Na političkom polju obje su strane nastojale da se slučaj izgladi. Pri izglađivanju toga incidenta sudjelovali su sigurno i politički i vojnički čimbenici s obje strane. Koji su to bili krugovi, i u kojoj su mjeri sudjelovali, pokazat će njemački dokumenti, kada budu u cijelosti objavljeni. Nešto više svjetla na ovaj slučaj bacit će i dnevnik generala Edmunda Glaise v. Horstenau-a, kada bude objavljen. Ne manje informativni bit će i dokumenti ministarstva vanjskih poslova NDH, kada i ako budu ikada objavljeni. No, dotle vjerojatno ne će biti među živima nijednoga od onih, koji su na bilo koji način sudjelovali kod formuliranja ove prave hrvatske indignacije. Da li je bila ujedno i diplomatski izvedena, nije važno. Svakako je bila istinska i iskrena — Facit indignatio versum (Juv. I. 79).

Buenos Aires, 1975.

Rimskih ugovora od strane NDH. Predviđeni poslanik se je zvao Tamburini. Vidi o tome: Jere Jareb, *«Pola stoljeća hrvatske politike»,* Knjižnica Hrvatske revije, Buenos Aires 1960., str. 109/110.

NACIONALIZAM MOJE GENERACIJE

PREGRŠT MALIH SJEĆANJA NA VELIKE DANE

MARKO ČOVIĆ

VELIKOSRPSKI je osvajalački i napadački imperijalizam i nametao, i čuvao, i branio nejugoslavensku, karađorđevićansku «Jugoslaviju» baš zato, samo zato i upravo zato, što je i mislio, i želio, i očekivao, da će jedna takova Jugodržava, da će baš jedna takova svesrpska država onemogućiti za sva vremena i za sve vijeke vjekova i uskrs i obnovu nacionalne Hrvatske Države, i da će, s vremenom, pretvoriti i tu multinacionalnu «Jugoslaviju» u jednu monolitnu i nacionalno, a ne samo politički, ekonomski i vojnički, samo i isključivo SRPSKU DRŽAVU, kada više neće biti ni potrebna ta propagandna jugokamuflaža, ni za slabo upućene i sasvim neupućene strance, a niti za preostale i preživjele —korisne i nepopravljive budale.

Mi Hrvati u to vrijeme nismo htjeli, pa ni tražili, ništa drugo nego samo ono, na što imaju pravo svi narodi ovoga svijeta: nacionalnu Slobodu i vlastitu suverenu Državu! I kada smo rušili onu prvu nejugoslavensku «Jugoslaviju», mi smo je najviše rušili zato, da se na ruševinama te zlosretne tamnice narodâ stvore i posebna Država Srpska i posebna Država Hrvatska, a ne zato, da se na ruševinama dotadašnje nejugoslavenske i velikosrpske «Jugoslavije» stvori bilo kakova nehrvatska Država Hrvatska i bilo kakova nova, samo velikohrvatska «Jugoslavija» (velikohrvatska tamnica narodâ s okupiranom čitavom Srbijom) velikohrvatska i multinacionalna «Hrvatoslavija», umjesto dotadašnje velikosrpske i multinacionalne «Srboslavije».

Hrvatski nacionalizam, naš hrvatski obranbeni nacionalizam, nije zato rušio nejugoslavensku, karađorđevićansku i velikosrpsku «Jugoslaviju», da uništi i da potamani Srbe i da onemogući stvaranje i jedne posebne srpske nacionalne države, nego i samo i isključivo zato, da spasi svoju nacionalnu, svoju hrvatsku nacionalnu samobitnost, i da obnovi i svoju vlastitu, svoju suverenu Državu Hrvatsku; da obnovi slobodnu Državu Hrvatsku i da je osposobi za život u društvu s drugim nacionalnim državama, pa i za miran, miran i dobar susjedski i prijateljski život i sa susjednom Srpskom Državom.

Svi smo mi hrvatski nacionalisti i državotvorni Hrvati i takovi i toliki antijugosloveni, da želimo svim južnoslavenskim narodima, pa i našim južnoslavenskim susjedima Srbima, i nacionalnu slobodu, i mir, i sreću, i blagostanje, i napredak u sasvim posebnim, sasvim slobodnim i sasvim suverenim nacionalnim državama.

Svi su velikosrpski imperijalisti i takovi i toliki «Jugosloveni», da ne žale ni svoje, a niti tuđe krvi (više, neusporedivo više one tuđe, samo hrvatske i samo nesrpske krvi) samo zato, da JEDAN južnoslavenski narod, da jedan JEDINI južnoslavenski narod, da srpski narod suvereno vlada, pljačka i okupatorski gospodari nad svim drugim južnoslavenskim narodima u jednoj jedinoj, nejugoslavenskoj, velikosrpskoj i svesrpskoj državi pod privremenim imenom «Jugoslavija» sve dotle, dok sasvim ne uništi sve druge južnoslavenske narode, i dok ne odbaci, i to samo privremeno, «jugoslovensko» ime.

Razlika je između nas Hrvata, koji smo stvarno sasvim otvoreni i nepomirljivi antijugosloveni, i Srba, koji su stvarno samo kamuflirani i privremeni, zainteresirani «Jugosloveni» i u tome, što svi mi hrvatski antijugosloveni želimo i slobodu, i mir, i suverenu i slobodnu nacionalnu državu svim slavenskim (svim: i slavenskim i neslavenskim) narodima u čitavoj Jugoistočnoj Europi, a svi srpski «Jugosloveni» u službi velikosrpskoga i svesrpskoga imperijalizma ne samo što žele, nego i nameću i ropstvo, i patnje, i stradanja, i krvarenja, i uništavanja svim nesrpskim slavenskim (svim: i slavenskim i neslavenskim) narodima u Jugoistočnoj Europi.

Naše hrvatsko antijugoslovenstvo koristi svim južnoslavenskim narodima i svim Južnim Slavenima, pa i svim neslavenima iz Jugoistočne Europe. Nitko i nikada s naše hrvatske nacionalističke strane nije zanijekao susjednome srpskome narodu pravo na slobodnu i nezavisnu srpsku državu! Nitko i nikada s naše hrvatske strane nije rušio srpsku nacionalnu državu! Nitko i nikada s hrvatske strane nije prodirao na srpski državni teritorij i tamo, u srpskoj zemlji, u srpskim kućama, na srpskim pragovima i na srpskim ognjištima biološki i genocidski «čistio» srpske zemlje i srpsko državno područje od starosjedioca Srba.

Za uzvrat —nikada i nitko s one druge strane, sa srpske strane, ne samo što u ono vrijeme nije priznavao i nama Hrvatima pravo na slobodu i pravo na vlastitu nacionalnu državu, nego nam jedno vrijeme nije priznavao niti to, da se slobodno, bez straha od kazne i teških i neželjenih posljedica, i nazivamo —Hrvatima.

U vrijeme, kada je probuđena i živa nacionalna svijest tako zanosila i oduševljavala ljude, da su se i lijepi nacionalizmi pojedinih naroda često puta sasvim i lako i brzo pretvarali u vrlo ružne i vrlo opasne i izazivačke imperijalizme i tragikomično blesave, šuplje i jalove šovinističke patriotade, i mi smo bili hrvatski nacionalisti! Mi smo bili hrvatski nacionalisti i radi toga, što nismo ni mogli, a niti htjeli biti nikakovi jugoslavenski nacionalisti; i radi toga, što nismo ni htjeli, a niti mogli biti nikakovi jugodržavni i samo folklorno-tamburaški i nazdravičarski poluhrvati i podhrvati; i radi toga, što nismo ni mogli, a niti htjeli biti

nekakovi smalakasali i autolikvidirani poraženci; i radi toga, što smo smatrali, da su i nacionalizmi malih, neslobodnih, porobljenih i okupiranih naroda bez vlastite i suverene države ne samo i lijepe, i plemenite, i najljepše političke ideje i jedini pravi i nepresušni izvori novih i novih snaga u neravnopravnoj i teškoj borbi protiv okupatora, protiv tuđega i tuđinskoga imperijalizma, protiv sile i nasilja, protiv nametnutoga i ropstva i robovanja, nego i jedino moguće ideje, jedine dovoljno snažne ideje i dovoljno privlačive ideje, koje mogu spasiti ugroženu nacionalnu samobitnost okupiranih, neslobodnih i porobljenih nacija i sačuvati progonjene i slabije, ugnjetavane i zarobljene nacije od konačnoga i podpunoga uništenja i nestajanja.

Naš nacionalizam, naš hrvatski nacionalizam, hrvatski nacionalizam moje generacije, nije bio nikakav monstruozni i neprihvatljivi šovinizam i nakazno ružni napadačko-osvajalački imperijalizam, nego samo i isključivo samoobranbeni nacionalizam jednoga maloga, neslobodnoga, zarobljenoga i progonjenoga naroda, koji se je i grčevito i očajnički opirao i protivio nasilnome odnarođivanju i borio svim svojim snagama i za svoju Slobodu, i za svoje oslobođenje, i za konačni i definitivni izlazak iz jugodržavne tamnice narodâ, i za ostvarenje i obnovu svoje vlastite slobodne i nezavisne hrvatske države. Naš je hrvatski nacionalizam bio obranbeni nacionalizam jednoga malenoga, neslobodnoga i smrtno ugroženoga naroda, koji se je borio i za pobjedu nad jednim okrutnim neprijateljem u vrlo ružnome i krvavome, nametnutome ratu, u jednome ratu, koji je smrtni neprijatelj hrvatskoga naroda i hrvatske države bio započeo sve bez formalne najave samoga rata, a onda i poveo, i organizirano, planski, smišljeno i uporno i vodio, i protiv naše Hrvatske i protiv nas Hrvata (sve to u ime lažnoga i hinbenoga jugonacionalnoga i jugodržavnoga bratstva) još davno prije nego što je bilo koji Hrvat i pomišljao na to, da već i sâm najelementarniji i praiskonski instinkt samoodržanja imperativno nalaže i organiziranje adekvatne, najbolje moguće samoobrane.

Naš nacionalizam, naš hrvatski nacionalizam, hrvatski nacionalizam moje generacije nije nikada i nijednoga časa bio u službi bilo koje i bilo čije tuđe ideje; nije nikada i ni časa bio u službi nikakovih maglovitih «velikih ideja»; nije nikada i nijednoga časa bio niti nacizam, ni fašizam, niti klerikalizam, niti klerofašizam, niti frankovluk; nije nikada i nijednoga časa služio nijednome od onih mnogobrojnih «izama», koji su preplavili naše vrijeme, koji su bili pomodni u naše vrijeme i koje su nam smišljeno, planski i uporno podvaljivali svi oni, koji su, doista (što sasvim svjesno i sasvim hotimice, a što opet nehotice) služili raznim, što manjim, što većim nehrvatskim i protuhrvatskim «izmima», a, u prvome redu, i najviše i najčešće, baš onome rasističkome «izmu» —jugo-marksizmu; nije nikada i nijednoga časa podredio ideju hrvatske narodne države nijednoj drugoj ideji, nijednoj drugoj državnoj ideji; nije nikada i nijednoga časa identificirao naš nacionalistički, naš hrvatski nacionalistički i oslobodilački pokret s bilo kojim drugim političkim pokretom i s bilo kojom drugom političkom strankom u svijetu; nije nikada i

nijednoga časa odstupio od svoje vlastite političke dogme o slobodnoj i nezavisnoj državi Hrvatskoj, usprkos tomu što su neprijatelji i hrvatske slobode, i hrvatskoga oslobođenja, i Hrvatske Države, neprestanim podvalama i propagandnim smicalicama i htjeli, i pokušali, i pokušavali i teško i nepopravljivo kompromitirati i naš obranbeni hrvatski nacionalizam, i našu hrvatsku oslobodilačku borbu i same oduševljene borce (sve borce iz hrvatskog nacionalističkog i oslobodilačkog pokreta) pa i samu tu našu hrvatsku nacionalnu revoluciju.

Mi smo bili hrvatski nacionalisti, pa smo onda i razvijali svu našu političku djelatnost i sve naše revolucionarne i republikanske pokušaje i podhvate u okvirima Hrvatskoga nacionalističkoga pokreta, jer smo i mi smatrali, da taj pokret «ideološki odgovara podpuno tradicionalnom shvaćanju i težnjama hrvatskoga naroda», jer «nije natrušen nikakovim tuđinskim ideološkim zasadama», jer i nije ništa drugo nego samo «praktična primjena starčevićanstva», jer je i hrvatski nacionalizam identičan sa starčevićanstvom, pa je samo «primijenjen na suvremene prilike borbe te socijalno obilježen podpuno duhom seljaštva, koje je temelj svakoga života nacije...»

Mi smo bili hrvatski nacionalisti, a propagirali smo i naše nacionalističke ideje, i pravo našega hrvatskoga naroda na slobodu i na oslobođenje i pravo (pravo i zahtjeve) na obnovu nezavisne hrvatske države i nebrojenim(plavim) letcima, brošurama i raznim drugim ilegalnim, zabranjivanim i zabranjenim izdanjima, a pokušali smo i pokušavali iznijeti naš stav i zastupati naše ideje i u sasvim legalnim i legaliziranim đačkim izdanjima. U vrijeme, dok su mladi komunisti u jednome hrvatskome gradu na Jadranu izdavali svoje đačko glasilo «KAIN», mi smo izdavali i naše legalne đačke listove, kao što su to bili *«Alma Mater»* (Tias Mortidjija), *«Hrvatski Akademičar»* (Belobrajdić, Korsky, Vitković), da spomenem samo poneke, časopis *«Plava Revija»* (Janko Skrbin), dvije đačke antologije *«Lirika grude»* i *«Lirika hrvatskih sveučilištaraca»*, a 1938. smo spremili i naš dokumentarni zbornik *«Almanah Hrvatskih Sveučilištaraca»*, koji je izdao Sveučilišni pododbor Matice Hrvatske, a uredili su ga: Tias Mortidjija, Hinko Wolf, Mladen Bošnjak, Marko Čović, Radovan Latković i Ivo Korsky.

(Sveučilišni i Srednjoškolski pododbori Matice Hrvatske, te đačke nacionalističke organizacije, koje je formirao jedan od ideologa «mladičarskoga pokreta», dr Mile Starčević, bili su, uz neke druge naše đačke organizacije, društva i klubove, kao što su to bili, da spomenem samo poneke: «August Šenoa», «Uzdanica», «Domagoj», Križari i razne kongregacije, snažna središta nacionalističke izgradnje i ideološkoga spremanja u borbi za razjugosloveniziranje i za obnovu Hrvatske Države. Od tolikih nezaboravnih drugova, s kojima sam i sâm u ono vrijeme aktivno surađivao i u tim našim Pododborima Matice Hrvatske, osim već spomenutih, bilježim još poneke, i to samo poneke od onih, koji su što poubijani, što umrli, ili žive negdje po velikome svijetu kao politički emigranti, da slučajno i nehotice ne naškodim onima preživjelima u Hrvatskoj: Radovan Latković, Vatroslav Murvar, Karlo Mirth, Jure Prpić, Ivo Vu-

čićević, Spasoje Prcović-Prašelj, Emil Medveđović, Leopold Belobrajdić, Ivo Korsky, Vjera Korsky, Nada Kesterčanek, Mira Vrkljan, Ivona Maixner, Vjera Javor, sestre Freškura, sestre Kaštelan, Vera Stipetić, Vladka Došen, Maca Cvitković, Olga Slunjski, braća Crnko, Jere Skračić, Frane Sulić, Zvonimir Cihlar, Janko Skrbin, Srećko Pšeničnik, Vlado Šnidaršić, Stanko Belić, Stanko Vitković, Vinko Kos, Ante Rocco, Mladen Kabalin, Franjo Perše, Mira Dugački, Milan Poljanec, Vanja Kaić, Ante Brkljačić, Pere Šimić, Ante Pliverić, Marin Radičev, Jozo Babić, braća Ante i Stanko Polonijo, Ante Jakaša.)

NAŠ DOKUMENTARNI «ALMANAH HRVATSKIH SVEUČILIŠTARACA»

Jugodržavna je policija zaplijenila taj naš Zbornik još u samoj tiskari, premda smo ga mi i pisali i uređivali i oprezno, i suzdržljivo, i pitomo, i sa željom, da nekako predriblamo jugodržavnu cenzuru i omogućimo slobodno i legalno raspačavanje i širenje i toga našega Zbornika. (Policijski agenti nisu zaboravili odvojiti 50, pedeset, komada, koji su onda još isti dan osvanuli u antikvarijatu «Sokol», gdje su bili u čas rasprodani).

Bio je taj naš Zbornik, taj naš «Almanah Hrvatskih Sveučilištaraca» (bio i ostao) dokument jednoga nemirnoga vremena, dokument jedne borbe, dokument idejne i ideološke čistoće jednoga đačkoga pokreta, dokument političke jasnoće, određenosti i nepatvorenoga idealizma čitave jedne hrvatske državotvorne generacije.

Premda smo i mi morali na sasvim poseban način formulirati i naš politički program, i naše političke ideje, i naše misli baš onako kako smo to i naznačili već u prvoj rečenici samoga uvodnika riječima: *«U koliko je uopće moguće, bili smo otvoreni i iskreni...»*, svejedno smo uspjeli dovoljno jasno iznijeti i naše ideje i naš politički program. Uspjeli smo to tako, da tome našem programu iz uvodnika «Almanaha Hrvatskih Sveučilištaraca» 1938., programu hrvatske nacionalističke mladeži, programu hrvatske državotvorne generacije na Sveučilištu, političkome programu i jedinoj političkoj dogmi moje generacije nikada i nitko (ni danas, 1975.) ne može dokumentarno ni prigovarati, niti prigovoriti nikakovo služenje bilo kojim i bilo čijim tuđim i tuđinskim idejama. Uspjeli smo to tako, da nikada i nitko (ni danas, 1975.) ne može čitavu jednu državotvornu generaciju hrvatskih Hrvata, idealista, revolucionaraca i republikanaca ni samo tako, čas sasvim stidljivo i samo oportunistički, a čas upravo prepotentno i bezobrazno preskakivati, prešućivati, mimoilaziti, brisati, osuđivati i sasvim lažno, zlonamjerno i nepošteno gurati i trpati i u one i onakove političke pokrete, organizacije, stranke i ideologije, u kojima ona nikada nije ni bila, nikada nije ni željela, a ni htjela biti, nikada nije ni pokušavala biti.

U vrijeme kada je ona prva, nejugoslavenska, velikosrpska i karađorđevićanska «Jugoslavija» dopuštala Dimitriju Ljotiću, Svetislavu Hođeri

i svima drugima (kod nas u Hrvatskoj Govediću i Veseliću), da se sasvim slobodno, nekažnjavano i nekažnjeno, sasvim legalno organiziraju u svojim otvoreno i jasno deklariranim fašističkim organizacijama, kao što je to bio, npr. Ljotićev velikosrpski i fašistički pokret «Zbor», i da i sasvim slobodno i sasvim neprikriveno formuliraju, iznose i objavljuju i svoje fašističke programe i da propagiraju i te svoje, i fašističke i nacionalsocijalističke ideje, a najstrožije zabranjivala, progonila i strahovito kažnjavala čak i samo spominjanje hrvatske državne ideje i hrvatskoga državnoga prava (a da ne govorimo i o bilo kakovome otvorenome propagiranju konkretnoga razjugosloveniziranja i o bilo kakovim aluzijama na sasvim konkretne mogućnosti, i mogućnosti i žurne i neodgodive potrebe, ostvarenja jedne hrvatske države), nismo se mi nacionalisti (mi: hrvatski nacionalisti) nikada ni služili, a ni poslužili tom velikodušnom slobodom jugodržavne cenzure i nismo nigdje i nikada ni zastupali, ni branili, ni slavili, ni veličali, a ni propagirali nijednu od svih tih manje više «velikih ideja» našega doba, jer to nisu bile naše ideje, jer to nisu bile ideje moje generacije hrvatskih Hrvata! Mi smo (mi: hrvatski nacionalisti) izabrali baš ono, što nije bilo ni slobodno, ni dopušteno, ni tolerirano, baš ono, što je bilo i najteže i najopasnije, baš ono što je bilo revolucionarno i antidržavno, antijugodržavno, pa smo i neumorno i oduševljeno i propagirali, i popularizirali našu veliku, našu najveću ideju i našu jedinu političku dogmu o slobodnoj i nezavisnoj hrvatskoj državi, usprkos tomu, što je baš to bilo i zabranjeno, i strogo zabranjivano, i progonjeno i proganjano, i osuđivano i oštro i nesmiljeno kažnjavano.

Da smo mi nacionalisti (mi: hrvatski nacionalisti) bili u ono vrijeme bilo kakovi pristaše bilo kojih i bilo kakovih «tuđih» i «velikih» ideja, da smo mi bili pristaše bilo koje od tih «velikih» i tuđih ideja našega vremena, koje su se i u kraljevskoj, nejugoslavenskoj i velikosrpskoj «Jugoslaviji» mogle sasvim i slobodno i nesmetano, i nekažnjeno i bez ikakove opasnosti i propagirati i širiti, zašto bismo mi u našim izdanjima pisali (pisali i podpisivali), da se slažemo s Berdjajevom, kada on tvrdi, između ostaloga, da je njemački nacionalsocijalizam, sa svojim biološkim nacionalizmom i rasizmom gori i od samoga komunizma (Frano Nevistić) i zašto se i mi ne bismo bili poslužili tom velikodušnom slobodom, pa sasvim otvoreno i zastupali i propagirali i te razne pomodne i razbubane «velike» ideje, kada su se tom slobodom i služili i poslužili svi oni drugi, koji su to htjeli, svi oni koju su se stvarno i oduševili i oduševljavali tim novim i razvikanim, pomodnim fašističkim i nacional-socijalističkim idejama?

Zašto bismo se baš mi nacionalisti (mi: hrvatski nacionalisti) uvijek i neprestano izlagali i tolikim i takovim opasnostima, teškim progonima i nemilosrdnome dušmanskome kažnjavanju radi naših proskribiranih ideja o slobodnoj i nezavisnoj državi Hrvatskoj i radi našega i branjenoga, i zabranjenoga, i zabranjivanoga, kažnjivoga i kažnjavanoga rada na rušenju nejugoslavenske «Jugoslavije» i obnovi Hrvatske Države, zašto bismo se bavili tim teškim, opasnim i zabranjenim hrvatskim političkim poslom (hrvatskim revolucionarnim poslom), kada je onaj drugi posao

(posao propagiranja raznih drugih tuđih «velikih» ideja, posao propagiranja i fašističkih i nacional-socijalističkih ideja) politički posao, kojim se mi nikada nismo bavili i kojim se nikada nismo ni htjeli baviti (a koji nam svejedno, i neprestano, i neumorno, i uporno podmeću neprijatelji i dušmani i hrvatskoga naroda i hrvatske države) bio i puno lakši, i sasvim lagan, i sasvim slobodan, i sasvim dopušten, i sasvim bezopasan, i legaliziran i legalan?

U vrijeme, kada je Dimitrije Ljotić sasvim slobodno propagirao velikosrpsku varijantu fašizma, a Milan Stojadinović isprobavao i prave mogućnosti praktičnoga fašizma u multinacionalnoj i multikonfesionalnoj Jugodržavi, i mi smo morali formulirati naš politički program u našem «Almanahu Hrvatskih Sveučilištaraca» i kamuflirano i na jedan sasvim poseban način, ali ipak i dovoljno jasno i dovoljno razumljivo. Mi smo to i učinili tako jasno i nedvojbeno (usprkos tomu, što smo se svim silama trudili da izigramo barem jugodržavnu preventivnu cenzuru), da je taj naš program dobro razumjela baš ta jugodržavna preventivna cenzura, pa je još u samoj «Tipografiji» zaplijenila naš Zbornik, naš «Almanah Hrvatskih Sveučilištaraca» i radi toga, što smo mi i u samome uvodniku predstavili i nas same i čitavu našu generaciju s ovim i ovakovim programatskim mislima:

> *«Osnovna je značajka ove generacije i njezina rada jako naglašeno opće narodno hrvatsko shvaćanje, oslobođeno preživjelih stranačkih razilaženja i zastranjivanja, i lišeno nezdravih strančarskih strasti i nakana; ona opća integracija svih narodnih snaga i komponenata u oslobodilačkoj borbi hrvatskoga naroda i u radu na oživotvorenju naših ideala. A cilj oslobodilačke borbe i našega rada je postignuće slobode i državnosti na čitavome našem etničkom i historičkom teritoriju, tako da u slobodnoj domovini nađu združeni svi Hrvati, katolici i muslimani, te da plodove slobode zajedno s braćom iz Trojednice i Bosne i Hercegovine uživaju i istarski, međumurski, šokački i bunjevački Hrvati.»*

Samo besprimjerna mržnja i na samu ideju hrvatske države, samo fanatizirani totalitarizam u službi doista i tuđih i tuđinskih ideja, neprijateljskih jugonacionalnih i jugodržavnih ideja, samo stranačka i strančarska uskogrudnost i zasukanost, samo grižnja savjesti i pokušaj opravdanja i opravdavanja onih, koji su u pravo vrijeme bili na krivome mjestu, onih koji su i predugo, i nerazumljivo, i preoštro bili na onoj drugoj, nehrvatskoj, protuhrvatskoj i jugodržavnoj strani, i onih za koje najbolje vrijedi ona Mažuranićeva: «Ne bi zato barbarim vas zvali, što vi mrôste, dok su oni spali» i apsolutno pomanjkanje i najelementarnijega političkoga poštenja mogu predbacivati čitavoj jednoj generaciji hrvatskih Hrvata, hrvatskih državotvornih Hrvata, nekakovo služenje tuđim idejama usprkos tomu, što hrvatska nacionalistička mladež nije nikada i nigdje, ni legalno, niti polulegalno, ni ilegalno ni propagirala, ni prihvaćala nijednu od nekoliko pomodnih i tuđih i «velikih» ideja onoga doba (premda je to bilo ili sasvim slobodno i dozvoljeno, ili barem tolerirano i neopasno), nego je neprestano, i neprestano, i uvijek i samo, i iznosila, i propagirala, i popularizirala ideju slobodne i nezavisne hrvatske države

—što je bilo i najstrože zabranjivano, i nemilosrdno proganjano, i najoštrije kažnjavano čak i za vrijeme Šubašićeve «Banovine Hrvatske», a da ne govorimo o tome, kako je to bilo za vrijeme one neprikrivene protuhrvatske diktature srpskoga kralja tiranina Aleksandra Karađorđevića.

Samo besprimjerna mržnja i apsolutno pomanjkanje i najelementarnijega političkoga poštenja mogu tako uporno i nesavjesno, zlonamjerno i neuvjerljivo ponavljati tu otužnu, sasvim otrcanu i sasvim prozirnu jugopodvalu o nekome našemu služenju tuđim «velikim» idejama, o našem klerofašizmu, o našem frankovluku (pa čak i o nekom našem nacizmu), kada smo mi i nebrojeno puta, i u raznim zgodama, i u svim zgodama, i usmeno i pismeno, svim zabranama i zabranjivanjima usprkos, ponavljali i naglašavali baš ono što je bilo i zabranjeno i zabranjivano, baš ono, što je jedino bilo i zabranjivano i posvema zabranjeno, jer smo i neprestano, i uvijek, i samo tvrdili i jedno i jedino i samo to, da je glavni cilj naše oslobodilačke borbe *«postignuće slobode i državnosti na čitavom našem etničkom i historijskom teritoriju»,* a i odbijali i osuđivali i one, i tuđe i «velike» ideje, koje nam neprijatelji hrvatske državne ideje neprestano podvaljuju, premda baš te tuđe «velike» ideje nisu onda ni bile na jugodržavnome indeksu, pa su se i mogle, i sasvim slobodno, i sasvim nesmetano, i sasvim nekažnjivo, i bez ikakova rizika i straha i propagirati, i formulirati i popularizirati.

Bilo je potrebno strahovito puno besprimjerne mržnje i apsolutno pomanjkanje najelementarnijega političkoga poštenja, pa da se i programi i ideje hrvatske nacionalističke mladeži na Sveučilištu u razdoblju između dva rata protumače i drukčije, i sasvim drukčije, nego što ih je to i tumačila i protumačila (i razumjela) jugodržavna cenzura, pa da se onda i hrvatski državotvorni i obranbeni nacionalizam osudi zajedno s jugodržavnim komunizmom kao TUĐA ideja, usprkos tomu, što smo mi nacionalisti (mi: hrvatski nacionalisti) nebrojeno puta, svaki puta, pa i u tome našemu dokumentarnome Zborniku, još tamo godine 1938. dovoljno jasno i iznosili i iznijeli naš pravi program, naš glavni politički program i našu i jednu i jedinu političku dogmu o hrvatskoj slobodnoj i nezavisnoj državi; usprkos tomu, što smo mi i često puta i dovoljno jasno naglašavali, pa čak i posebnim slovima isticali, da smo mi, osim toga što smo i prvo i iznad svega za slobodnu i nezavisnu hrvatsku Državu i za jednu «ISTINSKU DEMOKRACIJU» («Almanah Hrvatskih Sveučilištaraca», Zagreb 1938.); usprkos tomu, što smo mi izričito i osuđivali, i osudili, i odbili i čitavu onu filozofiju, po kojoj bi *«nacija bila vrhovna vrijednost gdje bi se etičko dobro i zlo, pravda i poštenje prosuđivalo s nekoga zajedničkoga nacionalnog stajališta»* (premda, nažalost, međunarodna praksa obiluje primjerima, samo takovim primjerima, gdje i tu i takovu filozofiju i sasvim dosljedno i sasvim praktično primjenjuju i oni, koji sasvim otvoreno, pošteno i iskreno zastupaju ta načela i tu i takovu filozofiju, a i oni, koji tu filozofiju u teoriji ne priznaju, pa je čak, teoretski, i žestoko osuđuju); usprkos tomu, što smo i mi, koji nismo ni htjeli, a ni mogli biti komunisti, a pogotovo ne nekakovi jugokomunisti *(jedini poznati i jedino priznati komunisti u Hrvatskoj onoga vre-*

mena) jer smo već onda smatrali, da je komunizam i kao ideologija neprihvatljiv, nevaljao i zao, i naopak, pa smo bili u oštroj i žestokoj oporbi i protiv same komunističke, nedemokratske i totalitarističke teorije (a da ne spominjem posebno onu jedino poznatu krvavu, okrvavljenu i jezovitu komunističku praksu, Staljinovu i staljinističku komunističku praksu) prihvatili i usvojili i onu Berdjajevljevu tvrdnju, da je njemački nacional-socijalizam, sa svojim biološkim nacionalizmom i sa svojim rasizmom, gori i od samoga komunizma.

«DR-ŽA-VA, DR-ŽA-VA, DR-ŽA-VA, DR-ŽA-VA!!!»

Kada smo mi na našim političkim demonstracijama po zagrebačkim ulicama i na samome Sveučilištu, do promuklosti i do iznemoglosti skandirali, između ostaloga, i ono naše gromoglasno *«dr-ža-va, dr-ža-va, dr-ža-va, dr-ža-va»*, onda to nije bilo nikakovo klicanje totalitarističkoj i svemoćnoj DRŽAVI; nije bilo nikakovo obožavanje svedržavnoga Moloha; nije bilo nikakovo veličanje arbitrarnoga nasilja i tiranije, koje DRŽAVA organizacija, bespravna i svemoćna totalitaristička DRŽAVA vrši nad svojim građanima, nad čovjekom pojedincem, nad Čovjekom-Osobom u ime nahuškanoga, bezimenoga, iracionalnoga i zavedenoga kolektiva! Nije to bilo nikako slavljenje i veličanje DRŽAVE, države-organizacije, države-ustanove, već i radi toga, što su sva naša iskustva s nejugoslavenskom «Jugoslavijom», s jedinom državom, koju smo mi doživjeli i doživjavali u ono vrijeme, s jedinom državom, koju smo i mi dobro poznavali i s kojom smo se i u našem praktičnom i u našem političkom životu susretali i sukobljavali, bila strahovito loša i popraćena vješalima, strijeljanjima, smrtnim osudama, žandarskim «pripucavanjima», batinama, okrvavljenim i krvničkim kraljevskim toljagama, zatvorima, mučenjima, progonima i besprimjernom pljačkom svega onoga, što je bilo naše, nego je to bilo klicanje i najkraće moguće programatsko-idejno formuliranje hrvatskih zahtjeva za obnovom hrvatskoga narodnoga Suvereniteta u vlastitoj, slobodnoj i nezavisnoj hrvatskoj Državi; onda je to bilo zanosno i oduševljeno klicanje Državi, HRVATSKOJ DRŽAVI, kao simbolu i sinonimu naše NEZAVISNOSTI (independencije), a nikako i nipošto DRŽAVI kao simbolu i sinonimu totalitarističkoga nasilja i bezvlađa, totalitarističkoga nasilja nad —ČOVJEKOM!

U svim su našim nacionalističkim đačkim klubovima i društvima održavane redovite glavne godišnje skupštine, na kojima se je i glasalo, i biralo, i diskutiralo, a izborne su borbe bile i često i prečesto i vrlo žestoke i napete s različitim listama i s raznim kandidatima. Nikada se nije dogodilo to, da bi netko «iz vana», u ime «vodstva» ili bilo kojeg drugog autoriteta diktirao političke smjernice, dekretirao, odredio, imenovao, nametnuo đačku upravu ili izigrao demokratsku većinu, kao što je to npr. napravila baš HSS (da se zadovolji samovoljni diktat Prilaza, pretvorena je nedopuštenim trikom, sasvim nedemokratski i na prevaru dvorska lista medicinara Stjepana Šiletića na jednim izborima u Sveu-

čilišnome ogranku HSS-e u pobjedničku listu, usprkos tomu, što je bila tek na trećem mjestu, iza pobjedničke liste agronoma Potočanca i drugoplasirane liste ekonoma Kovačevića). Štoviše, kada se je npr. u HKAD «Domagoj», u tome đačkome društvu, koje je bilo i katoličko i nacionalističko, duhovnik Kolarek i politički jugokompromitirao, odletio je duhovnik Kolarek, predstavnik Crkvenoga autoriteta, a ne oni Domagojci, koji su najenergičnije, najžešće i nepomirljivo i tražili i zahtijevali, da se oslobode toga neželjenoga Jevtićeva glasača! (I Kolarek je bio jedan od onih i onakovih zagrebačkih jugokanonika, koji su smatrali, da je «svaka vlast od Boga», svaka osim — hrvatske! Pa kako je Boško Jevtić 5. 5. 1935. bio još uvijek i te kakova vlast, onda su i ti naši bogati jugokanonici dobro pazili, da se «ne zamjere» u prvome redu onima, koji su, valjda, «po milosti Božjoj», kad već to svakako nije bilo i nije nikako ni moglo biti po volji našega hrvatskoga naroda, i vedrili, i oblačili, i pljačkali, i zatvarali, i ubijali i sasvim nevine ljude i sasvim nevine i nezaštićene, goloruke Hrvate u hrvatskoj zemlji. Ti su iskusni i lukavi jugokanonici i sasvim dosljedno i brižno čuvali svoje privilegije i više mislilili kako će sačuvati i osigurati sva ta lagano dobivena bogatstva i udobni život, nego što su mislili na one siromašne, osiromašene, opljačkane i progonjene Hrvate, one male i najmanje Hrvate, pa su onda, sigurno po svojoj «čistoj savjesti» i mirne duše i glasali za predstavnika jugodržavne tiranije i diktature Bogoljuba Jevtića —usprkos svemu! I Kolarek je glasovao za Jevtića, usprkos krvoproliću u selu Sibinj kraj Broda na Savi, usprkos tomu, još sasvim svježem krvoproliću, koje je izvršeno baš za Jevtićeve vlade par mjeseci prije samih izbora u Hrvatskoj nad Hrvatima, nad golorukim i siromašnim hrvatskim seljacima, dakle nad onima, koji su i po predkoncilskom Kristu bili, i svakako i nesumnjivo, među «najmanjima»!).

Na svim su izborima u stručnim đačkim klubovima hrvatski nacionalisti postavljali i svoje vlastite kandidate i najčešće pobjeđivali, usprkos tomu, što su na tim izborima sudjelovali i Srbi, i mnogi drugi nehrvati. Svi su izabrani predsjednici INTERKLUBA bili hrvatski nacionalisti. (Po ondašnjem izbornom sustavu, sami studenti birali su uprave u stručnim klubovima, a onda su te izabrane, a ne nametnute, određene, dekretirane i imenovane đačke uprave, birale predsjednika međuklupskoga odbora— INTERKLUB! Predsjednik je INTERKLUB-a predstavljao sveučilištarce i formalno u raznim službenim i svečanim zgodama, a politički je bio predstavnik, stvarni i nesumnjivi predstavnik, većine studenata i sasvim legitimni predstavnik one politike, koju je apsolutna većina hrvatskih sveučilištaraca smatrala —svojom politikom, politikom jedne čitave hrvatske generacije, hrvatske državotvorne generacije. Predsjednici INTERKLUB-a, s kojima sam i sâm najviše surađivao i prijateljevao, bili su državotvorni Hrvati i hrvatski nacionalisti: pokojni Stipe Mosner, ubijeni Ive Perišić i postbleiburški emigrant i državotvorni hrvatski aktivist Jure Petričević. U vrijeme, kada je jugodržavna policija prisiljavala zagrebačke građane, a osobito i u prvome redu predstavnike raznih društava i znanstvenih institucija, da se poklone mrtvim ostatci-

ma srpskoga kralja diktatora Aleksandra Karađorđevića i da simuliraju veliku žalost na samome Kolodvoru u Zagrebu i uzduž željezničke pruge, bio je i Stipe Mosner, predstavnik hrvatskih antijugoslovenskih sveučilištaraca, birani i izabrani predstavnik nacionalističke, revolucionarne i republikanske mladeži na Sveučilištu, zarobljen, sekvestriran, «kidnapiran», prisilno doveden na zagrebački Kolodvor i brahijalnom silom strpan među one, koji su morali odglumiti veliku i namještenu jugožalost i oplakivati smrt «Viteškoga kralja Aleksandra I. Ujedinitelja»!)

Mi smo bili hrvatski nacionalisti i hrvatski revolucionarci, ali zato nismo ni propuštali, niti propustili niti jedne jedine i jedincate prilike, da nastupimo i sasvim legalno, u okvirima ondašnjih jugodržavnih mogućnosti, i da onda u okvirima te jugodržavne «legalnosti» budemo upravo toliko «otvoreni i iskreni», koliko je to bilo moguće i «u koliko je uopće moguće» biti politički sasvim i otvoren i iskren u jednoj vučjoj jami, kao što je to bila već i ona prva ogromna i okrvavljena, kraljevska i karađorđevićanska Jugojama.

Kad god je to bilo moguće i kad god bi se samo pružila prilika, mi smo nastupali s našim državopravnim programom i sasvim otvoreno i sasvim nekamuflirano, a rezultat je bio taj, da je apsolutna većina hrvatskih sveučilištaraca i pristupala i pristupila našem pokretu i aktivno sudjelovala u organizatorsko-propagandnome radu i na Sveučilištu, a i drugdje. Kod izbora u stručnim klubovima, kod izbora predsjednika INTERKLUB-a i kod javnih nastupa, manifestacija i demonstracija pokazivala je ta naša apsolutna većina i to, da je ideja hrvatske države, ideja Tomislavove Države —ideja vodilja čitave jedne hrvatske generacije.

AGITIRALI SMO I ZA MAČEKA

Mi smo bili hrvatski nacionalisti, revolucionarci i republikanci, ali smo svejedno najoduševljenije pomagali i Mačeka i sve one druge Hrvate, koji su u raznim zgodama bili jedini (jedini mogući) predstavnici Zagreba i Hrvatske u bilo kojem i bilo kakovom mjerenju, natjecanju i okršaju s Beogradom, premda ne samo da nismo nikako i nipošto odobravali (a još manje slijedili) Mačekovu plovidbu u slavenstvo i u jugoslavenstvo, nego smo bili u najžešćoj i najoštrijoj oporbi protiv te i takove Mačekove jugodržavne politike (nepolitike).

Mi smo bili hrvatski nacionalisti, republikanci i revolucionarci, ali smo svejedno i aktivnije i oduševljenije agitirali za Mačeka nego najoduševljeniji i najzagriženiji hsovci, čak i na izborima 1938., premda smo u to vrijeme već i predobro znali, da su naivno-političke i slogaške fraze o istoj politici, a različitim taktikama samo puke i prazne fraze bez sadržaja, i da više ne može biti nikakove sumnje o tome, da Mačekova i «Seljačka Hrvatska» i «Slobodna Hrvatska» u neslobodnoj i nejugoslavenskoj «Jugoslaviji» nisu identične s našom HRVATSKOM DRŽAVOM, nisu identične sa slobodnom i nezavisnom hrvatskom drža-

vom izvan svih i svakakovih «Jugoslavija» i svih drugih multinacionalnih kombinacija, jer smo na tim izborima 1938. i mi i čitav hrvatski narod imali samo jednu jedinu mogućnost i samo jednu jedinu alternativu: Maček ili Stojadinović, Hrvat Maček ili Srbin Stojadinović, hrvatski predstavnik Maček ili srpski i velikosrpski predstavnik Stojadinović.

Kada smo bili prisiljeni glasovati ili za Hrvata, koji i neće i ne želi biti predsjednik jedne beogradske i jugodržavne vlade u nejugoslavenskoj «Jugoslaviji», ili za Srbina, koji i hoće i želi, čak i uz pomoć i dobivenih i iznuđenih glasova na javnim i neslobodnim izborima, do kraja jugofašizirati tu nesretnu i neprihvatljivu Jugodržavu i samo proširiti i *«ekonomsku podlogu hrvatskoga pitanja»*, i naš je izbor bio samo jedan, jedan i jedini, jedini mogući: Hrvat Maček, a ne Srbin Stojadinović, bilo kakav Maček, a ne bilo kakav Stojadinović; bilo kakav predstavnik Zagreba i Hrvatske, a ne bilo kakav predstavnik Beograda i Srbije.

Mi smo bili hrvatski nacionalisti, revolucionarci i republikanci, ali smo svejedno bili i tako i toliko nacionalno, hrvatski izgrađeni i disciplinirani, da smo znali pravilno i ocijeniti i razlikovati sasvim konkretne političke mogućnosti i sasvim podrediti i svoju vlastitu politiku, pa i svoje vlastite programe i taktike, interesima i imperativima jedne taktike, pa čak i interesima jedne sasvim druge i drukčije politike, kad god smo samo mislili, da jedna takova nacionalna i nadstranačka politička autodisciplina može (može i mora) u posebnim zgodama koristiti općoj hrvatskoj stvari, pomoći i osnažiti hrvatsku oslobodilačku borbu, premda nam je bilo sasvim jasno, da se takovim, pa makar samo povremenim pomaganjem i druge taktike, pa čak i druge i drukčije politike, pomaganjem iz sasvim objektivne političke nužde, samo povećava zabuna i olakšava populariziranje jedne druge i drukčije politike pod firmom samo druge i nešto drukčije taktike.

Sve su naše nacionalističke organizacije na Sveučilištu, i one katoličke, a i one, koje su bile samo političke, samo nacionalističke, posvećivale posebnu pažnju i posebnu brigu ne samo općoj političkoj i stručnoj izgradnji nego i izgradnji čvrstih i sigurnih karaktera. Pripadnici su Hrvatskog nacionalističkog pokreta na Sveučilištu bili mladi i oduševljeni ljudi, mahom siromašna djeca, a najviše baš siromašna djeca, iz siromašnih i osiromašenih hrvatskih pokrajina, sa sasvim čvrstim, sigurnim i već izgrađenim i političkim i socijalnim idejama. Bili su to mladi i izgrađeni ljudi, koji su imali svoja načela, mladi ljudi koji su i živjeli po tim svojim lijepim načelima. Bili su to mladi Hrvati, koji su već i na samome Sveučilištu nebrojeno puta i izazvali i neprestano izazivali i pravo poštovanje i udivljenje i radi permanentne spremnosti na žrtvu i radi sasvim praktične primjene tih lijepih načela, po kojima su se ravnali i po kojima su i živjeli, i radi praktične primjene i onih velikih Zapovijedi, koje govore o pravim odnosima među ljudima, a također govore i o pravim, lijepim i idealnim odnosima između nas samih i naših bližnjih, između nas samih i naših drugova, naših znanaca, naših prijatelja i naših suboraca.

LIJEPA SVJEDOČANSTVA O JEDNOJ IDEALISTIČKOJ GENERACIJI

Kada samo pomislim i na one poubijane krasne, nezaboravne i oduševljene drugove, drugove idealiste, drugove iz Hrvatskoga nacionalističkoga pokreta, drugove koje sam upoznao i dobro poznavao i s kojima sam surađivao i prijateljevao i na Hrvatskome sveučilištu, drugove iz Sveučilišnog i Srednjoškolskoga pododbora Matice Hrvatske, «Augusta Šenoe», Uzdanice, Domagoja, Križara i raznih drugih kongregacija i đačkih organizacija (drugove, koji su i kod najobičnijega susreta i pozdrava već i samim svojim blagim, čistim i ljudskim pogledom tako rasipali životnu radost, savršeni sklad i blaženu smirenost svojih lijepih duša, sva ta neizmjerna i neprocjenjiva bogatstva, koja mogu posjedovati samo oni, koji su čista srca, ta neizmjerna unutarnja bogatstva, s kojima je obilovao intenzivni unutarnji život njihovih lijepih i čistih duša, kao da su upravo taj čas čuli, čuli i prihvatili, i onu prvu i originalnu Propovijed na Gori o raznim blaženstvima), onda mi se čini, da su ti moji nezaboravni i divni drugovi i u času najveće žrtve (i u časovima, kada su umirali na jugokomunističkim i jugošovinističkim mučilištima, stratištima i razbojištima, i u časovima, kada ih je trogloditska mržnja razuzdanih i zaslijepljenih jugošovinista i mučila i ubijala na najgroznije načine) zadržali taj svoj lijepi, blagi i čisti, ljudski pogled, to nerazbijeno zrcalo blaženih i čistih duša, koje je Propovijed na Gori i spremala i spremila, i hranila i nahranila za čitav život, pa čak i i za samu, preranu i tešku, mučeničku jugošovinističku smrt.

Čak ni Vinko Kos, Stanko Vitković, Feliks Niedzielski, Irena Javor, Vera Stipetić i Zlata Čubelić-Uvanović (da nabrojim samo nekoliko od onih nekoliko tisuća i nekoliko desetina tisuća žrtvovanih i pokošenih života iz moje generacije, iz one generacije hrvatskih i državotvornih Hrvata, koja je i uništena baš zato, da velikosrpska i nejugoslavenska «Jugoslavija» može barem jedno vrijeme malo sigurnije živjeti i «jugoslovenizirati»), usprkos tomu, što su bili živi primjeri jednoga čistoga i nesavladivoga idealizma, usprkos tomu, što su čitavim svojim uzornim životom žrtve i savjesnim vršenjem svih velikih Zapovijedi (a osobito one i velike i najveće Zapovijedi o ljubavi prema bližnjemu) usprkos tomu, što su i svojim osobnim primjerom i svjedočili i posvjedočili apsolutnu mogućnost harmonije i sklada između nacionalnoga i moralnoga, između hrvatskoga i religioznoga, između obranbeno-nacionalističkog i ljudskoga, između naše oslobodilačke borbe i najosjetljivije osobne savjesti, nisu bili ni dovoljno čisti, ni dovoljno sveti uzorci apsolutnoga idealizma i apsolutne nevinosti, pa da barem tom svojom apsolutnom osobnom nevinošću i savršenom čistoćom srca zastide i same jugokomunističke i jugošovinističke bezdušnike i krvnike. A izgleda čak i to, da ni njihova žrtva, a ni žrtva tolikih drugih (nebrojenih drugih) njihovih (njihovih i mojih) poubijanih nevinih drugova nije bila dovoljno velika, pa da probudi savjest i očisti srca i onih Hrvata, svih onih Hrvata, koji

su još uvijek tako zaslijepljeni i takovom i tolikom, upravo iracionalnom i patološkom mržnjom, da u najčišćem hrvatskom idealizmu čitave jedne hrvatske generacije (i moje generacije) neprestano i vide, i traže, i pronalaze, i osuđuju sve ono, čega nikada nije ni bilo, a uporno prešućuju, preskaču, falsificiraju i zabašuruju baš ono što je bilo, baš ono što je najviše bilo, baš ono što je jedino i bilo: velika i nesebična ljubav prema zasužnjenome hrvatskome narodu i besprimjerno oduševljenje i spremnost na žrtvu u teškoj i nametnutoj borbi za oslobođenje i Hrvatske i Hrvata iz nejugoslavenske i velikosrpske «Jugoslavije», u borbi za uspostavu slobodne i nezavisne hrvatske Države.

Feliks Niedzielski (koji je bio i oduševljeni i neumorni politički aktivista i krasni primjer tipičnoga idealiste angažiranoga u sklopu Hrvatskoga oslobodilačkoga pokreta) nije, doduše, uspio ni svojom čistoćom, ni svojim idealizmom, ni svojom nevinošću tako zastidjeti jugokomunističku i jugošovinističku mržnju, pa i same jugodržavne krvnike, da barem iznimno respektiraju odluku svojih vlastitih, određenih, imenovanih, probranih i dresiranih, poučenih i fanatiziranih «narodnih» «sudova» i isto takovih i isto toliko «narodnih» «sudaca», ali je uspio tako zastidjeti te politizirane, sasvim nestručne, fanatizirane, angažirane, neprijateljske i samo formalne «sudce» (koji su posvuda, zapravo, samo i pokorno i poslušno izvršavali dobivene naloge, upute i zapovijedi), da su i oni (potaknuti ostatkom ostataka moralnoga revolta, koji nekim čudom i nekim čudnim slučajem i po nekim sasvim čudnim i još nedokučivim zakonima života nije još bio sasvim iščupan iz njihovih umrtvljenih i teško opterećenih savjesti) morali priznati apsolutnu i posvemašnju nevinost krivo optuženoga Niedzielskoga, usprkos tomu, što to «narodno suđenje» nije bilo u Vlaškoj ulici 1941. nego u Banja Luci 1945. nakon Bleiburga i u vrijeme najveće i najbučnije jugošovinističke euforije. Jugodržava je bila prisiljena pronalaziti i pronaći druge «bolje» i «poslušnije», pa, valjda i «narodnije» «sudce», da tako tek na drugome (na drugome, a ne na drugostepenome višem «sudu») «narodnome» «sudu» dobije i formalnu potvrdu jedne smrtne osude i jednoga (još jednoga) zločinačkoga umorstva, koje je, pokraj tolikih drugih, nebrojenih i jezovitih umorstava nevinih Hrvata, bilo već unaprijed i zaključeno i određeno.

DVIJE KNJIGE PJESAMA — DOKUMENTI JEDNOG VREMENA

Naše dvije zbirke pjesama, malo starija *«Lirika grude»* 1934. i ona malo mlađa *«Lirika Hrvatskih Sveučilištaraca»* nisu nikakove vrhunske antologije genijalnih i zrelih, gotovih i sasvim izgrađenih naših najnovijih Kranjčevića, Matoša i Ujevića [premda je urednik naše emigrantske «Hrvatske revije» i pjesnik Vinko Nikolić (da spomenem samo jednoga iz one prve zbirke, iz «Lirike Grude») i svojom lirikom, i svojim već dosadašnjim pjesničkim opusom zauzeo i te kako i lijepo, i vrijedno, i

važno mjesto u cjelokupnoj hrvatskoj književnosti], ali su zato i te kako zanimljivi i dragocjeni dokumenti jednoga vremena, i te kako lijepa svjedočanstva o jednoj idealističkoj hrvatskoj generaciji, koja je sva i gorjela i izgarala u svojim zanosima i u svojim velikim nacionalnim i nacionalističkim oduševljenjima u punoj vjeri, da će, spremna i izgrađena, sasvim i nesebično i požrtvovno, pridonijeti i svoj dio u oslobodilačkoj borbi hrvatskoga naroda i da će doživjeti i sâm Uskrs hrvatske države.

Lirika Ismeta Žunića, Feliksa Niedzielskoga i Zdenka Blažekovića (pjesnički pseudonim: Kamilo Miškarac), da spomenem ovdje samo neke od tolikih poubijanih drugova (posebno Feliksa i Zdenka, jer su baš njih dvojica, prvo Zdenko, a poslije i Feliks, jedno vrijeme i formalno predstavljali hrvatsku nacionalističku mladež pred sâm rat i za vrijeme samoga rata) neće ući u nijednu antologiju hrvatske lirike, jer ne prelazi okvire sasvim mladenačkih lirskih okušavanja i isprobavanja. Ali će zato svi oni: i Ismet Žunić, i Feliks Niedzielski i Zdenko Blažeković ući u bogatu i prebogatu antologiju martirologija hrvatskoga naroda, martirologija hrvatske narodne borbe za slobodu i oslobođenje iz jugodržavne tamnice narodâ, martirologija čitave jedne državotvorne generacije hrvatskih Hrvata, a svetački će lik Feliksa Niedzielski ostati za sva vremena još i kao neviđeni i nečuveni primjer jugošovinističkoga, jugokomunističkoga i totalitarističkoga jugodržavnoga-pravosuđa i sudovanja.

AKTUELNOST PREDRATNOG DRŽAVOTVORNOG PROGRAMA DANAS

Svi naši nastupi i sva naša izdanja još i davno prije pojave našega «Almanaha Hrvatskih Sveučilištaraca», koji je štampan u Zagrebu 1938. (osobito baš taj naš «AHS», u kojemu smo i mi, na najbolji mogući način onoga vremena, stilizirali i naš politički program i predstavili i sami sebe i čitavu generaciju hrvatskih Hrvata na Sveučilištu, generaciju državotvornih Hrvata, koju smo mi nesumnjivo i predstavljali, apsolutnu većinu, u ime koje smo mi i govorili i nastupali) svjedoči i danas o tome (i o tome), da smo mi i onda imali takove političke programe, čiste i idealističke hrvatske državotvorne programe, koje može i podpisati i prihvatiti svaka hrvatska generacija, pa i ona prije «Maspoka» i Proljeća, pa i ona najnovija, postkarađorđevska s nekim minimalnim i nebitnim prilagođivanjima i korekturama. Te su korekture poslije tolikih i takovih desetljeća nužne i radi toga, što su poneki među nama u ono vrijeme bili još uvijek strahovito opterećeni nekim već sasvim zastarjelim (i preživjelim i štetnim) mitosima o «predziđu kršćanstva», mitosima o nekoj našoj povijesnoj i grenclerskoj misiji «obrane Zapada od Istoka» i pomodnim mitosima o nekakvome, i sveopćem i apsolutnom, «seljakovanju»; i radi toga što smo mi u ono vrijeme bili i gurani i gurnuti i od ondašnje Katoličke crkve, i od ondašnje jugonacionalne, jugodržavne, totalitarističke i staljinističke jugokomunističke ljevice barem i toliko i tako na DESNO, koliko su poneki hrvatski aktivisti iz «Maspoka» i

Proljeća bili i gurani i gurnuti, dugogodišnjim, totalitarističkim i sasvim jednostranim i dogmatiziranim doktriniranjem svemoćne Jugodržave i terorom pomodnoga i monopolističkoga «naprednjaštva» i «progresa» na LIJEVO; i radi toga, što smo mi i živjeli i djelovali u deseljećima DESNOGA nacionalizma i DESNIH nacionalizama, a oni i žive i djeluju u deseljećima LIJEVOGA socijalizma i LIJEVIH socijalizama, dakle, objektivno u sasvim drugim, sasvim drukčijim i sasvim različitim povijesnim razdobljima, a ne u nekakovome zrakopraznome prostoru i sasvim izgubljenome ili samo imaginarnome i imaginiranome povijesnome razdoblju.

Kada kažem, da je naš nacionalistički program o suverenoj državi Hrvatskoj, formuliran još davno prije rata, i tako čist i tako aktuelan još i danas, da ga mogu mirne duše i prihvatiti i podpisati sve hrvatske generacije, sve: sve do današnjega dana (s minimalnim i neizbježivim prilagođivanjima i korekturama), onda nikako ne mislim time reći niti to, da su sve hrvatske generacije iz obadvije nejugoslavenske «Jugoslavije» bile u svemu i sasvim i posvema jednake; niti to, da su svi pripadnici najnovijih hrvatskih naraštaja i sasvim jednako, i sasvim, i baš na LIJEVO okrenuti, tako da ni među njima nema ama baš nikakovih i te kako ozbiljnih razlika i razmimoilaženja; niti to, da su sve one krupne, najkrupnije i temeljne razlike u pitanjima uređenja jedne države baš tako i sitne, i nevažne, i sporedne stvari; niti to, da su se sada najedanput i jučerašnje i prekjučerašnje i DESNO i poludesno, i jučerašnje i današnje samo LIJEVO i polulijevo (u nekoj neviđenoj i nečuvenoj euforiji političko-socijalno-ekonomskoga ekumenizma) složili i u tome, da su sada (i od sada) svi oni samo i sasvim jednaki, i sasvim ravnopravni zastupnici i zagovornici, i drukčijih i različitih, i društvenih i državnih uređenja sa sasvim jednakim mogućnostima i izgledima, a ne više i jedini, i jedini pravi, i jedini bogodani, i jedini pozvani i izabrani tumači i prave i jedine političko-socijalno ekonomske ISTINE i bogodani vodiči i pastiri, što i vode i nagone «šutljivu i neangažiranu većinu» u prebogate torove i vrtove raja zemaljskoga; niti to, da su se i jučerašnje i prekjučerašnje i DESNO i poludesno samo tako mirno, lijepo, skladno i serafinski već susreli, zagrlili i izljubili s jučerašnjim i današnjim i LIJEVIM i polulijevim (i to baš negdje na lijepoj i «zlatnoj» sredini) pa sasvim dobrovoljno, združenim silama, zajednički i spontano skresali sve ono, što je bilo i tako i toliko i drukčije, i nepomirljivo, i suprotno, da je neprestano i bolo i ubadalo, i ranjavalo i izazivalo čak i kod najobičnijih susreta i razgovora; niti to, da se je sada najedanput od svih tih pomiješanih i oštrih rogova stvorilo i uspjelo stvoriti jedan jedini, zajednički i jedinstveni program, jednu jedinu, zajedničku i sasvim jedinstvenu životnu, političku i društvenu filozofiju, i jedan jedini, zajednički i sasvim jedinstveni plan za uređenje buduće države, buduće Hrvatske Države!

Kada kažem, da je naš predratni program o suverenoj državi Hrvatskoj i tako čist i tako još uvijek (i još uvijek i uvijek) aktuelan, da ga može mirne savjesti prihvatiti i najnovija (današnja) generacija hrvatskih Hrvata s minimalnim i neophodno potrebnim korekturama (s takovim

korekturama, koje, su, zapravo, i potrebne i neophodno nužne samo radi toga, da se naša stara formula o hrvatskoj oslobodilačkoj borbi za obnovu i uspostavu slobodne i suverene hrvatske Države samo modernizira i prilagodi ovome novome, drugome i sasvim drukčijem povijesnom razdoblju, nego što je to bilo ono naše razdoblje, razdoblje u kojemu smo mi stilizirali i naš politički program, naš hrvatski državotvorni program) isto tako kao što i mi možemo primiti (pa i primamo, i spremno, oduševljeno i radosno pozdravljamo) idealističke i suvremene programe naše današnje, naše najnovije generacije hrvatskih državotvornih Hrvata, kada su ti programi čisti, demokratski i općehrvatski državotvorni programi, koji govore o slobodnoj državi Hrvatskoj, a ne KONDICIONIRAJU već unaprijed i samo stvaranje te naše buduće države nikakovim totalitarističkim i ekskluzivističkim «izmima», onda želim naglasiti samo to, da su sve te naše razlike o uređenju i oko uređenja buduće Hrvatske Države i tako minimalne, i upravo zato minimalne, i samo radi toga minimalne, što nijedan neslobodan, zarobljeni i okupirani narod ne može dozvoliti ni taj ni takav samoubilački luksus, pa da suludo troši, rasipa, drobi i iscrpljuje sve svoje najbolje snage u prijevremenoj borbi oko uređenja svoje buduće države, kada te države još ni nema, kada tu državu treba prvo ponovno osloboditi, prvo tek stvoriti, prvo izboriti u teškoj, nejednakoj i strahovito napornoj i krvavoj borbi, a ne radi toga, što te razlike oko uređenja same buduće države nisu, i doista i stvarno, i te kako i krupne, i važne, i fundamentalne.

Mi smo hrvatski nacionalisti uvijek tvrdili, da je nama neusporedivo bliži čak i onaj najzadrtiji hrvatski komunista, kada je državotvoran i kada se bori za stvaranje jedne komunističke Hrvatske Države, za stvaranje jedne «Sovjetske Hrvatske», za stvaranje jedne «Samoupravne (ne udboupravne) «Socijalističke Hrvatske», nego bilo koji pseudodemokratski Hrvat ili nehrvat, koji još uvijek zagovara sasvim neprihvatljivo jugodržavno rješenje toga našega hrvatskoga pitanja.

Neki naši komunisti, pa čak i neki navodni «hebrangovci» i «demokratski» neosocijalisti u Hrvatskoj još uvijek (i poslije svih užasnih iskustava u obadvije nejugoslavenske «Jugoslavije») ponosno ističu, da za njih u nijednoj zgodi zapravo i ne postoje alternative: nemarksistički HRVAT ili marksistički «drug» Srbin, Srbijanac i nehrvat, jer su oni već odavna (i definitivno) izabrali, za sve zgode i za sve prilike svoje marksističke srpske, srbijanske i druge, i nehrvatske i protuhrvatske, «drugove», a ne svoje sunarodnjake-nemarksističke HRVATE. Oni kažu da su njima puno bliži i srpski, i srbijanski, i svi drugi jugodržavni i jugosocijalistički «drugovi» nego hrvatski nacionalisti, hrvatski «šovinisti», hrvatski ustaše i neoustaše, hrvatski hssovci, hrvatski «reakcioneri» i HRVATI iz svih onih drugih kategorija u koje marksistička dijalektika trpa sve one, koji nisu, neće i ne mogu biti marksisti, jer oni (nepopravljivi hrvatski zanesenjaci) još uvijek vjeruju u «socijalističku» svijest tih svojih srpskih, srbijanskih i drugih nehrvatskih i jugodržavnih «drugova».

Ja mislim da nikako ne govorim samo i isključivo u svoje vlastito

ime, pa čak niti samo u ime svojih preživjelih drugova iz hrvatskih predratnih i ratnih nacionalističkih organizacija nego i u ime apsolutne većine današnjih slobodnih Hrvata, kada kažem, da su naše, naše hrvatske alternative i sasvim druge i sasvim drukčije. Nama je bliži i svaki i bilo koji HRVAT, i svaki i bilo koji *državotvorni* HRVAT, i svaki i bilo koji borac za obnovu i oslobođenje Hrvatske Države, i svaki i bilo koji *državotvorni* i HRVATSKI komunist, socijalist, hssovac, nacionalist, liberal, konzervativac, «šovinist», ustaša, neoustaša, demokrat, demokršćanin i što ti ja znam sve drugo, od svakoga, svakojega i bilo kojega i bilo kakovoga jugodržavnoga Hrvata, jugodržavnoga Srbina, jugodržavnoga Srbijanca, jugodržavnoga nehrvata i jugodržavnoga bilo čijega i bilo kakova «druga».

Na liniji borbe za Hrvatsku Državu, u redovima odlučnih boraca za oslobođenje naše Hrvatske iz jugodržavne tamnice narodâ i za uspostavu i obnovu slobodne i nezavisne Hrvatske Države iščezavaju trenutno među svim pravim i svjesnim borcima i ona najkrupnija, nesumnjiva i neminovna neslaganja i sasvim očegledne razlike i nesuglasice oko samoga načina kasnijega uređenja onoga, što treba biti prvo tek OSLOBOĐENO, pa tek onda, ovako ili onako uređeno i uređivano, a gube svaki smisao i neprestana prigovaranja, podbadanja, sumnjičenja i osuđivanja. Ne koristi hrvatskoj narodnoj borbi za Slobodu i za oslobođenje iz ove, već druge, jugodržavne tamnice naroda, ne koristi spremanju i pripremanju ni ove naše druge i nacionalne i državne hrvatske REVOLUCIJE, ne koristi HRVATIMA paušalno, arogantno i zajedljivo osuđivanje i svega onoga, što je bilo *Jučer* uistinu državotvorno, hrvatski državotvorno, ali je po mišljenju nekih naših i mladih i najmlađih državotvornih Hrvata (današnjih državotvornih Hrvata) bilo i previše nacionalističko i previše DESNIČARSKO, a još manje može koristiti jedno takovo sasvim nepolitičko i odbijanje i osuđivanje SVEGA onoga, što je neviđenom snagom izbilo i oživjelo u ovo naše današnje vrijeme, DANAS, poslije Deklaracije, «Maspoka», Proljeća i Karađorđeva, a što je doista i državotvorno, HRVATSKI DRŽAVOTVORNO, novo, nepatvoreno, snažno, suvremeno i dinamično, ali je po mišljenju nekih *Jučerašnjih* hrvatskih boraca previše socijalističko i previše i LIJEVO i ljevičarsko.

DVA HRVATSKO-SRPSKA RATA

Kada se već govori i o ulozi, odgovornosti, pa čak i o «krivnji» hrvatske «ustaške i klerikalne» inteligencije, kada već mnogi, na čelu s Mačekom, koji je već i prije 1941. žestoko «ratovao» (tuđim, posuđenim i plaćenim perom) protiv hrvatske inteligencije, svrstavaju svu hrvatsku državotvornu inteligenciju u kategorije «ustaške i klerikalne» inteligencije (što nikako nije povijesno ni politički ni točno niti ispravno), onda treba analizirati barem samo u sasvim kratkim i najkraćim mogućim potezima ne samo i ulogu i političko-odgojni rad čitave pre-

dratne hrvatske državotvorne inteligencije, nego isto tako i ulogu, i političko-odgojni rad i one druge, one srpske inteligencije, koja je i te kako utjecala na sve događaje i na sva zbivanja u međusobnim hrvatsko-srpskim odnosima.

I, dok je jedan od najistaknutijih političkih aktivista iz moje generacije, jedan od nesumnjivih lidera i političkih prvaka iz predratne hrvatske državotvorne generacije, jedan od najboljih hrvatskih političkih pisaca iz razdoblja predratne i ratne borbe hrvatskoga naroda za obnovu i očuvanje Hrvatske Države, kasniji mučenik Tias Mortidjija (Tias Mortidjija: «Osnov hrvatske politike», «Almanah Hrvatskih Sveučilištaraca», str. 24., izdanje Sveučilišnog pododbora Matice Hrvatske, Zagreb, 1938.) pisao još tamo 1938., između ostaloga i to, da je na našem području već Prvi svjetski rat bio, ustvari i hrvatsko-srpski rat, i dok je i briljantni, odjugoslavenjeni, odkomunizirani i demokratizirani esejist, također kasniji hrvatski nacionalni mučenik, neprežaljeni Milivoj Magdić, usred sredine Drugoga svjetskoga rata nekoliko godina pisao snažne, zapažene, citirane i oduševljeno komentirane uvodnike u našem tjedniku «Spremnost», u kojima je osnovna i stalna misao bila baš to, da mi Hrvati vodimo svoj posebni rat, svoj hrvatski rat, hrvatsko-srpski rat za očuvanje obnovljene Hrvatske Države, svoj sasvim posebni i obranbeni rat protiv obnove velikosrpske Jugodržave, bilo koje i bilo kakove velikosrpske Jugodržave, još uvijek se nađe i takovih Hrvata, kojima ni do danas, trideset godina poslije svršetka drugoga, i svjetskoga i hrvatsko-srpskoga rata, nije jasno, nije sasvim jasno, nije nikako jasno, što se je to zapravo u svim hrvatskim zemljama događalo između dva rata, za vrijeme samoga rata, i zašto se je sve to upravo tako i baš tako i dogodilo i događalo.

Čitava je hrvatska državotvorna inteligencija (a osobito hrvatska državotvorna inteligencija iz moje žrtvovane i poklane generacije državotvornih Hrvata, iz one generacije hrvatskih državotvornih Hrvata, koja je i masakrirana, i žrtvovana i poklana zato, da nejugoslavenska «Jugoslavija» može barem jedno vrijeme nekako živjeti), a ne samo ona «ustaška i klerikalna» i kriva, i odgovorna, i zaslužna i zato, što je baš ona između dva rata učinila sve ono, što je i znala i mogla, da izvrši i dovrši već započetu revoluciju i hrvatskoga političkoga duha, da izvrši, štono kaže i naš Ivan Rumora, sve potrebne i neodgodive duhovno-političke pripreme i za našu nacionalnu revoluciju i za samo stvaranje i ostvarenje Hrvatske Države.

Osim toga, hrvatska je državotvorna inteligencija već u ono predratno vrijeme, i duhovno i politički, i pripremala i pripremila hrvatski narod za razjugosloveniziranje, i to ne samo za ono idejno i nacionalno nego i za ono državno razjugosloveniziranje. Razbijene su, razgolićene i srušene emocionalno-iracionalne i dogmatske rasističke legende i bajke o jednome troimenome narodu s tri «plemenska» imena različitih vjera i sve te druge dosadne, idiotske, naivne i otužne priče o slavenskome, južnoslavenskome, jugoslavenskome i srpsko-hrvatskome sasvim posebnome «bratstvu». Odbačeno je sve ono kliširano, naučeno, pomodno, ne-

točno, neuvjerljivo i sasvim demagoško bubnjanje i trabujanje o «dobrim seljačkim narodima», a lošim srpskim «čaršijama» i lošoj hrvatskoj «pokvarenoj gospodi»; o tome, da mi Hrvati ne možemo nikako živjeti sami u svojoj nezavisnoj nacionalnoj državi, jer, ako već nećemo «brata za brata» (ako već nećemo srpskoga «brata» za «brata») možemo, možemo i moramo dobiti samo tuđina za gospodara, kao što je i odbačeno i sasvim nepovratno zabačeno i sijaset drugih i jugonacionalnih i jugodržavnih parola i fraza, kojima se zasipalo, bombardiralo i trovalo hrvatskoga čovjeka pa i samu hrvatsku političku dušu.

Energično su odbijene, odbačene i sasvim zabačene i one posebne i jezovite jugokršćanske fraze i parole, po kojima mi Hrvati moramo i oduševljeno i predano, predano u Volju i Milost Božju, i trpjeti i podnositi i sve nepravde i sve progone i sâm ponižavajući i nedostojni status jednoga sasvim bespravnoga polunaroda i podnaroda u zajedničkoj, multinacionalnoj, nejugoslavenskoj i velikosrpskoj «Jugoslaviji» i zato, što nas je sama Providnost (na preporuku Vatikanske diplomacije), poslije toga što smo već jedanput bili i «predziđe kršćanstva» (krvavo i okrvavljeno predziđe tuđega i tuđinskoga imperijalizma i tuđe «koristologije»), ponovno izabrala, predodredila i odredila baš zato, da budemo «Most» za izmirenje zapadnoga, rimskoga Katoličanstva, i istočnoga, slavenskoga Pravoslavlja, krvavi i okrvavljeni «Most», po kojemu će slobodno i nesmetano GAZITI ne samo vatikanska diplomacija, naoružana brevijarima, molitvenicima, svetim sličicama, medaljicama, škapulirima i farizejskim lažnim i namještenim, kliširanim osmjesima i podsmjesima, nego i kajmakčalanski srpski, svesrpski i velikosrpski silnici i nasilnici, tirani i krvnici, žandari i četnici, i čitav taj okrutni i neljudski srpski, svesrpski i velikosrpski velikodržavni imperijalizam, naoružan i drugim i sasvim drukčijim oružjem!

Čitava je hrvatska državotvorna inteligencija, a ne samo ona «ustaška i klerikalna», učinila sve ono, što je i znala i najbolje mogla, da i duhovno-politički pripremi hrvatski narod i za razjugosloveniziranje, i za obnovu slobodne i nezavisne Hrvatske Države, ali i zato, da pokraj slobodne i sasvim nezavisne Hrvatske Države i može i mora živjeti i jedna slobodna i sasvim nezavisna Srpska Država! Mi smo uvijek tvrdili, da te dvije slobodne i nezavisne države, Država Hrvatska i Država Srbija, i mogu i moraju živjeti u dobrim susjedskim odnosima i da ideja Tomislavove države ne isključuje ideju Dušanova carstva, jer te obadvije državne ideje, državna ideja hrvatska i državna ideja srpska, usprkos tomu, što nikako i nipošto ne mogu mirno živjeti u jednoj zajedničkoj i multinacionalnoj državi, mogu i sasvim lijepo, i sasvim slobodno, i sasvim nesmetano, pa i sasvim prijateljski živjeti paralelno, kao što su to i nekada, stoljećima i stoljećima i živjele.

S druge strane, srpska inteligencija nije ni vršila, pa ni izvršila tu neophodno potrebnu i neizbježivu, pa i žurnu i neodgodivu revoluciju duha, revoluciju srpskoga političkoga duha. Srpska inteligencija ne samo

što nije izvršila tu neophodno potrebnu i neodgodivu revoluciju i srpskoga političkoga duha, barem poslije toga što je, također, morala i vidjeti, i uvidjeti, i spoznati, da nakon kajmakčalanskoga «jugoslovenstva» ne može više biti nikakovoga drugoga «jugoslovenstva» i da praktična primjena bilo kojega nejugoslavenskoga i velikosrpskoga «jugoslovenstva» izaziva samo odpor, nesreću, nevolju, jad, bijedu, krv i neviđena stradanja, nego nije uopće ni započela s duhovno-političkim pripremama za tu žurnu i neodgodivu revoluciju i srpskoga političkoga duha, i srpske političke filozofije, i srpskoga političkoga vjerovanja.

Srpska inteligencija kroz čitava dva jugodržavna desetljeća nije ni pokušala, a ni pokušavala oslobađati i osloboditi srpsku nacionalnu, strahovito razigranu i raspaljenu maštu ni od emocionalnih i sasvim iracionalnih pobjedničkih zanosa, ni od sasvim nerazumnih oduševljenja i oduševljavanja za ideju SAMO SRPSKE DRŽAVE u jednoj multinacionalnoj zajednici, za ideju srpske Velikodržave i za jedno sasvim posebno, do zla Boga šovinističko, nerealno i imperijalističko shvaćanje, prihvaćanje i tumačenje i same srpske, svetosavske «zavjetne misli».

Srpska inteligencija, pa čak ni ona srpska «napredna» i komunistička inteligencija, ne samo što nije nikako i nigdje i ničim pokazala, da je također spremna izvršiti i sve duhovno-političke pripreme za pravu pravcatu, neophodno nužnu, neizbježivu i žurnu revoluciju i samoga srpskoga političkoga duha, srpskoga nevjerojatno šovinističkoga, velikodržavnoga i imperijalističkoga duha, takovoga političkoga (nepolitičkoga) duha, koji je i nemoguć, i reakcionaran, i antihistorijski, i neodrživ, i strahovito poguban i opasan u jednoj multinacionalnoj državnoj zajednici, u jednoj državi gdje su prisiljeni zajedno živjeti i sasvim različiti narodi, sa sasvim i drugim i drukčijim, vlastitim državnim idejama, nego je i činila i učinila sve što je samo i znala i mogla, da učvrsti i osnaži i kod najprimitivnijega srpskoga čovjeka i kod cijeloga srpskoga naroda i vjeru i uvjerenje, da je i nova, južnoslavenska multinacionalna država, bez obzira na to, da li se zove «Kraljevina SHS» ili «Kraljevina Jugoslavija», samo i isključivo srpska država, samo i isključivo proširena srpska država, proširena srpskom krvlju i srpskim mačem, samo i isključivo Velika Srbija pod privremeno drugim «jugoslavenskim» imenom.

Velika je i neosporna zasluga čitave srpske inteligencije, što je stvorila uvjerenje i vjerovanje kod čitavoga srpskoga naroda, da se baš tim i takovim, nasilnim, krvavim, tiranskim i zločinačkim «jugosloveniziranjem» i najbolje i najsigurnije izgrađuje, čuva i brani ta «naša država», i da se baš tim i takovim zatiranjem tuđe slobode, zatiranjem slobode kod Hrvata i drugih nesrpskih naroda i najbolje, i najsigurnije, i najčestitije, i najpatriotskije služi i samoj srpskoj, svetosavskoj «zavjetnoj misli».

Ne samo to što nitko od Srba i gotovo nitko od nepopravljivih jugonacionalnih i jugodržavnih fanatika nije nikada barem požalio (kad već nije htio javno osuditi, udariti se pokajnički u prsa, zamoliti za oproštenje i obećati kakvu takvu, barem moralnu zadovoljštinu žrtvama: preživjelim pojedincima i obiteljima i još uvijek i živim i nepokorenim narodima,

nesrpskim narodima) sve ono zlo, sva ona užasna nasilja, sve one genocidske krvave pokušaje, svu onu pljačku, sve one nepravde, sva ona mučenja i ubijanja, sve one progone i sve one jezovite zločine, koji su pod srpskim i «jugoslovenskim» imenom izvršeni još i prije onoga našega prvoga zlosretnoga «oslobođenja i ujedinjenja», na Kosmetu, u Makedoniji, u samoj staroj Srbiji i u Dobrudži, a od 1. decembra 1918. nadalje, još i u svim hrvatskim zemljama, nego je i dalje, neprestano i uporno, sve to: i užasno, i krvavo, i neljudsko, i barbarsko, preko dvadeset godina i slavljeno, i hvaljeno, i veličano, i uzdizano kao uzor srpskoga rodoljublja, srpskoga herojstva, srpskoga «čojstva» i srpske odanosti i vjernosti svetosavskoj, srpskoj nacionalnoj «zavjetnoj misli».

SRBI — BEZ OSJEĆAJA NACIONALNE KRIVNJE!

Ne samo da nitko od Srba nije nikada pokazao ni stid, ni sram, ni bilo kakav osjećaj i NACIONALNE SRPSKE krivnje, barem nacionalne, političke SRPSKE krivnje i za sve ono, što se je organizirano doista «zlo zbivalo», i genocidski zlo, i užasno zlo i zbilo i zbivalo samo i isključivo krivnjom srpskih osvajača i pobjednika još i prije toga našega, zlosretnoga «oslobođenja i ujedinjenja», kada mnogi nisu ništa znali o tome, kako se to tamo na Kosmetu, u Staroj Srbiji i u Makedoniji i «oslobađa» i «čisti» i «ujedinjuje», nego je sva srpska i inteligencija i neinteligencija i mirno primala, i glasno odobravala, i pozdravljala, pa djelomično i povremeno i sasvim aktivno sudjelovala kod svih onih i grozota, i strahota, i zločina, koji su pod srpskim i «jugoslavenskim» imenom vršeni preko punih dvadeset godina protiv Hrvata i protiv drugih nesrpskih naroda, i to često puta tako i javno, i otvoreno, i službeno, i organizirano, i sasvim neprikriveno, da se nitko dobronamjeran ne može ni ispričati, a ni ispričavati izgovorom i izmotavanjem —da ništa nije znao, da to i to nije znao, da čak niti to nije znao.

Ne samo što ni taj sasvim prirođeni i upravo instinktivni revolt protiv krvavih nepravda i jezovitih političkih zločina nad nesrpskim narodima nije potaknuo nikoga od srpske inteligencije, da javno barem započne idejno-političko spremanje za neodgodivu i žurnu revoluciju i srpskoga političkoga duha, koji je već bio tako ogrezao u svome imperijalizmu, da je to i opasno i izazovno graničilo s pravom pravcatom kolektivnom i političkom paranojom, nego čak ni strahovito loše iskustvo, ni najobičniji razbor, ni najjednostavniji politički realizam nisu uspjeli uvjeriti nijednu srpsku ni inteligenciju ni neinteligenciju, da je to i takovo njihovo «jugosloveniziranje» sasvim i neostvarivo i nemoguće već i radi toga, što to ne dopušta ni sami omjer snaga između onih koji, s jedne strane, i žele i nastoje baš tako, srpski, svesrpski i velikosrpski «jugoslovenizirati» i svih onih drugih, s one druge, nesrpske strane, koji se ne daju samo tako srpski «jugoslovenizirati», pa se svim silama i opiru i suprotstavljaju takovome srpskome-«jugosloveniziranju».

Cjelokupna srpska i inteligencija i neinteligencija nije povukla nikakove konsekvence iz karađorđevićanske jugodržavne «naše stvarnosti», i nije ni započela duhovno-političko spremanje i srpskoga naroda za razjugosloveniziranje, baš kao da se za tih dvadeset i nekoliko, i nemirnih i krvavih, jugodržavnih godina ništa nije ni dogodilo, ništa nije «zlo dogodilo», i to samo i isključivo i pod srpskim i pod «jugoslovenskim» imenom!

Ništa nije moglo potaknuti nijednu srpsku inteligenciju, pa čak ni onu «naprednu» i komunističku (koja u ono vrijeme, barem službeno i formalno, nije bila ni nacionalna, a još manje nacionalistička), da barem duhovno-politički počne spremati i srpski narod za konačno otrežnjenje i oslobođenje od onoga strahovitoga, primitivnoga i primitivističkoga, emocionalnoga, sasvim i irealnoga i iracionalnoga pobjedničko-imperijalističkoga oduševljenja i uvjerenja, da srpska SABLJA sve rješava, sve opravdava, sve uvjerava i sve —pobjeđuje.

Nitko od Srba, ni poslije i tolikih i takovih iskustava, nije ni pokušao uskladiti i samu ideju srpske narodne države s idejom paralelne slobodne i nezavisne hrvatske države! Nitko od Srba nije ni pokušao osloboditi i srpsku političku dušu, i mitos o Kosovu, pa i samu tu svetosavsku, srpsku «zavjetnu misao» od onih debelih i predebelih naslaga i najgorega i najgroznijega imperijalizma, premda je baš taj samodopadni, primitivni i nabusiti, pobjednički imperijalizam sasvim izopačio i taj eminentno emocionalni mitos o Kosovu (koji je i hranio i snažio kroz mnoga teška i preteška stoljeća i srpskoga čovjeka i srpsku nacionalnu borbu protiv stranaca i tuđinaca) i sasvim promijenio i pravi (i pravi i lijepi) smisao one i onakove srpske «zavjetne misli», koja je bila zapravo (i zapravo i samo) zavjetna misao o slobodi i oslobođenju, a nije bila (nije ni mogla biti) nikakova «zavjetna misao» o prodiranju u tuđe, nesrpske zemlje, nikakova «zavjetna misao» o osvajanju i pokoravanju nesrpskih i tuđih pokrajina; nije bila nikakova «zavjetna misao» o srpskome imperijalizmu i zarobljavanju, masakriranju i genocidskim pokušajima uništenja i uništavanja drugih nesrpskih naroda!

POLITIČKI REALIZAM SRBA — OBOSTRANA POTREBA

Nitko od Srba, ni poslije i tolikih i takovih iskustava, nije ni pokušao duhovno-politički pripraviti i srpski narod za neke vrlo jednostavne političke istine, kao što su istina o tome, da je krvavi pokušaj «jugosloveniziranja» Hrvata i drugih nesrpskih naroda, usprkos tomu, što je bio i nečovječan, i tiranski, i okrutan, i nasilnički, sasvim i definitivno propao; da taj ishitreni i nepromišljeni pokušaj prvo stvaranja pa onda i mirnoga održanja zajedničke Jugodržave pod isključivo srpskom (zapravo samo srbijanskom) upravom, ni usprkos strahovito skupoj cijeni, koju su platili u prvome redu Hrvati i drugi nesrpski narodi, čak i u krvi i u životima, nije uspio; da taj pokušaj mirnoga i trajnoga održanja i održavanja bilo kakove zajedničke nejugoslavenske, samo srpske i veliko-

srpske «Jugoslavije» ne može nikako i nikada više uspjeti, čak ni onda, kada bi se i moglo i htjelo zaboraviti i kako je stvarana, stvorena i skrpljena i ona prva multinacionalna Jugodržava, i kada bi se i moglo i htjelo zaboraviti sve ono, što je u toj državi već bilo, i sve ono, što je i zlo i krvavo bilo, pa čak i to, tko je i pod kojim imenom, i organizirano i neprestano zlo radio, pa čak i to tko je kome i uvijek i zlo, i samo zlo i naopako radio, i tko je koga progonio, pljačkao, mučio i ubijao; da Hrvati, a ni drugi nesrpski narodi neće više i nipošto i nizašto na svijetu nikakovu nejugoslavensku «Jugoslaviju»; da su Srbi, usprkos svoj svojoj ratobornosti i fanatičnom zanošenju mitosima o Kosovu i Kajmakčalanu i legendama o srpskoj, svetosavskoj «zavjetnoj misli», usprkos veoma živoj i snažnoj, i nacionalnoj i državotvornoj, svijesti, usprkos pobjedničkoj euforiji, PRESLABI da od jedne multinacionalne države, kao što je to nejugoslavenska «Jugoslavija» (i jednostavno i na veliku brzinu, i sasvim nedopuštenim i neljudskim metodama) naprave jednu monolitnu srpsku državu; da su Srbi PRESLABI zato, da sasvim unište, potamane, dotuku i progutaju sve druge nesrpske narode, a u prvome redu Hrvate, Makedonce i kosmetske Albance; da organizirani i planirani politički zločini i zločinstva protiv Hrvata i drugih nesrpskih naroda moraju i nužno i bezuvjetno, i po svim zakonima života, izazvati ne samo moralni revolt, protest i manje više pasivnu oporbu, nego i sasvim legitimnu oružanu samoobranu progonjenih i pljačkanih i pojedinaca i naroda, nesrpskih pojedinaca i nesrpskih naroda; da poštivanje političke volje i hrvatskoga naroda i drugih nesrpskih naroda nije nikakova IZDAJA ni Kosova, ni Kajmakčalana, ni srpske svetosavske «zavjetne misli», pa ni same srpske državne ideje; da i samo priznanje i priznavanje i žurne i bezuvjetne potrebe stvaranja posebnih nacionalnih država, nacionalne države Hrvatske i nacionane države Srbije, ne znači nikakav sramotni i nedopustivi srpski poraz, nikakovu sramotnu srpsku kapitulaciju; da politički realizam, koji i diktira i nalaže, i žurno i neodgodivo, razjugosloveniziranje kao jedino pravedno, jedino moguće, jedino trajno i jedino razumno rješenje čitavoga «južnoslavenskoga pitanja» nije nikakova IZDAJA srpstva nego baš naprotiv SPAS srpstva, SPAS i SRPSTVA i HRVATSTVA, i jedini mogući pošteni izlaz iz toga okrvavljenoga i zlonamjerno zamršenoga jugodržavnoga klupka, u kojemu se vrtimo, trujemo, izjedamo i uništavamo, bez prestanka i bez predaha, bez mira, bez smirenja i bez pomirenja; da i Hrvati, baš isto tako kao i Srbi, baš isto tako kao i svi drugi narodi u ovoj našoj dolini suza, imaju PRAVO i na Slobodu i na vlastitu suverenu Državu; da se ni Hrvati neće i nikada i nipošto odreći toga svojega prava na vlastitu i suverenu državu samo zato, da se prvo pretvore u nekakav čudan polunarod i podnarod, pa da onda i sasvim nestanu i iščeznu s lica zemlje; da nisu Hrvati ni stvorili ni izmislili «velikosrpski imperijalizam», kao neku izazovnu i izazivačku crvenu krpu i onako, samo propagandno, pretvorili i sve Srbe i čitav srpski narod u nekakav i neophodno i bezuvjetno potrebni «GEGENVOLK», nego je dvadesetgodišnja krvava i okrvavljena jugodržavna «naša stvarnost» sa svojim batinama,

zatvorima, željeznim toljagama, mučenjima, progonima, vješanjima, žandarskim «pripucavanjima», «narodno-poslaničkim» parabelumima u samoj srpskoj *«Narodnoj skupštini»*, *besprimjernom pljačkom i sa svojim* neprestanim «branjenjem» srpske države od antidržavnih (antijugodržavnih) Hrvata iz dana u dan i dokazivala i potvrđivala na svim područjima jugodržavne organizirane djelatnosti, da je čitava naša Hrvatska stvarno samo OKUPIRANA zemlja, predana na milost i nemilost krivo shvaćene srpske, svetosavske «zavjetne misli» i velikosrpskoga nabusitoga i megalomanskoga imperijalizma.

SRPSKA KRIVNJA ZA HRVATSKU I SRPSKU NESREĆU

Sve su srpske i inteligencije i neinteligencije bile i krive i odgovorne, i jedine krive, i jedine odgovorne, i za sve ono, što se je preko dvadeset godina zlo, i zlo, i strašno zlo, i krvavo, i događalo i dogodilo u karađorđevićanskoj nejugoslavenskoj «Jugoslaviji», i za ono martovsko, samo i isključivo srpsko i beogradsko «bolje rat-nego pakt», što je doista i srušilo PAKT i izazvalo RAT (rat volova protiv tankova) i za početak hrvatsko-srpskoga rata, i za sâm hrvatsko-srpski rat, pa i za to, baš i zato, što je taj apokaliptički hrvatsko-srpski rat bio i tako strašan, i tako jezovit, i tako krvav!

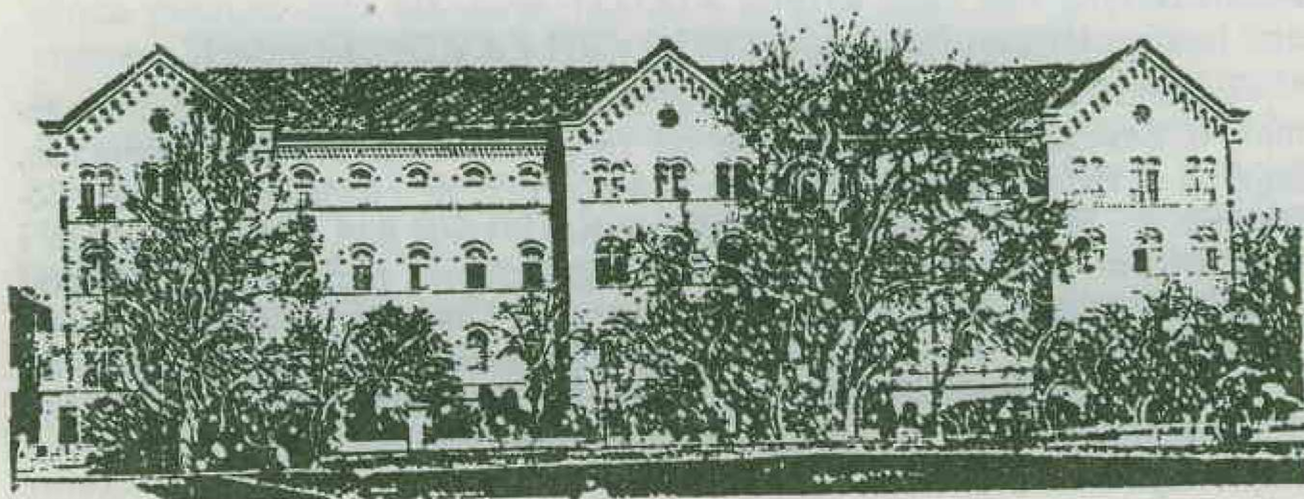
Sve su srpske i inteligencije i neinteligencije i činile i učinile sve, što su samo i znale i mogle, da svi predstavnici srpske nacionalne i državne misli, svi predstavnici srpske, svetosavske «zavjetne misli», i onda, kada su, kao službeni i delegirani predstavnici Beograda, i diktatorski, i neljudski tiranizirali, progonili, ubijali i pljačkali Hrvate i druge nesrpske narode, na SVIM izborima već u onoj prvoj nejugoslavenskoj «Jugoslaviji» zle uspomene, dobiju i uvijek, i svaki puta, i neprestano apsolutnu, apsolutno apsolutnu većinu srpskih glasova, a najliberalniji je srpski dnevnik «Politika» pozdravio čak i Radićevo umorstvo u srpskoj «Narodnoj skupštini» oduševljenim riječima: *«Država je bila jača od Radića!»*

Legende o «dobrome seljačkome narodu» i dogma o «zdravim snagama» u Savezu komunista Srbije ne mogu ispraviti sve one nepravde, koje su u ovome našem krvavom i okrvavljenom «jugoslavenskom» polustoljeću i Srbi, i Velikosrbi i jugofanatici izvršili nad nama Hrvatima i nad drugim nesrpskim narodima iz jugodržavne tamnice narodâ pod jugoslavenskim i jugokomunističkim imenom i ne mogu oživjeti sve one nevine Hrvate, koji su morali umrijeti kao nacionalni mučenici zato, da velikosrpska, šovinistička i imperijalistička Jugodržava živi!

Legenda o «dobrome srpskome seljačkome narodu» i dogma o «zdravim snagama» u Savezu komunista Srbije i u srpskome dijelu Saveza komunista Hrvatske ne može ni zadovoljiti, ni oduševiti, ni zanijeti, a ni prevariti današnje državotvorne Hrvate! Nijedan narod u ovoj našoj dolini suza i ne može i ne smije strpljivo i bez ikakovoga pravoga odpora i

trpjeti i podnositi i nepravde, i progone, i pljačku, i ubijanja od bilo kojega okupatora samo radi toga, što te užasne nepravde, progone i ubijanja ne vrše ni «dobar seljački narod», ni «zdrave snage u Savezu komunista», nego samo oni, uvijek i baš i oni i onakovi predstavnici i toga «dobroga seljačkoga naroda» i tih «zdravih snaga u Savezu komunista», koji najbolje i najkrvavije i čuvaju i spašavaju *«držávu»*, velikosrpsku i svesrpsku «DRŽÁVU»!

Čast i onome, doista, «dobrome seljačkome srpskome narodu» i svim onim «zdravim snagama» u Savezu komunista Srbije i u onome srpskome dijelu Saveza komunista Hrvatske (ako tamo i takovih ima!???), ali nismo mi Hrvati krivi što njih uvijek i predstavljaju i što u njihovo ime, s njihovim glasovima, s njihovim odobrenjem i odobravanjem, pa čak više puta i s njihovim pljeskom, vrše nad nama i nad drugim nesrpskim narodima iz jugodržavne tamnice narodâ već preko pola stoljeća i najstrašnije i najkrvavije zločine baš takovi «suludi patološki tipovi», što kaže naš Zlatko Markus, kao što su to bili gotovo svi predstavnici srpske i nacionalne i državne misli, srpske «zavjetne misli» i izvršitelji antihrvatskih. diktatorskih i krvavih nasilja sve tamo od reakcionarnoga kralja Aleksandra i «naprednoga» socijalističkoga prvaka i heroja Aleksandra abadžije, pa sve do «samoupravnoga» i udboupravnoga Karađorđeva i sve do danas današnjega!

HRVATSKO SVEUČILIŠTE U ZAGREBU:
Rektorat, Pravni i Filozofski fakulteti, središte hrvatske državotvorne misli. —

KAVALIR I LEGITIMISTA: IVAN PL. PERČEVIĆ

LUKA FERTILIO

UPOZNAO sam ga u časnoj kući pukovnika Ivana pl. Mesića, u Beču, u Reissnerstrasse, godine 1930.

Ivan plemeniti Perčević! Hrvatski časnik, podpukovnik u vojsci austrijskih careva i hrvatskih kraljeva, Franje Josipa Prvoga i Karla Četvrtoga!

Osvojio me, štono riječ, na prvi pogled. Kad me ugledao na vratima salona, ustao je, požurio prema meni, smiješio mi se i srdačno mi stisnuo ruku. Čovjek srednjeg stasa, lakoatletski vitak i pokretan. Odlično odijelo engleskog kroja i štofa. Kretnje su mu skladne, držanje slobodno. Otmjen je, prirodan i ljubezan. Govori živahno ali sabrano. Nije teško u njemu prepoznati glavnostožernog časnika.

Svidio mi se, i drago mi je bilo što sam ga upoznao. Uskoro sam doznao, da sam se i ja njemu svidio. Bogu hvala! Ne sviđam se baš svakomu! I tako je, eto, u jeku šestojanuarske diktature, srdačno počelo jedno prijateljstvo, koje je srdačno svršilo kratko prije Bleiburga. Imalo je i svoje krize. O njima ćemo razgovarati, jer sadrže, rekao bih, odraze, reflekse, hrvatske problematike.

Ja sam u ono doba bio izvjestitelj zagrebačke Tipografijine štampe. Bio sam samac. Gospodin Perčević me pozvao svojoj kući. Gospodin i gospođa Perčević su stanovali u Karolinenstrasse devet, stan osam. Gospođa Margit, rođena barunica Vest, rodom je Madžarica, katolikinja židovskog podrijetla. Duhovita dama, živo prati javni život, odlično govori više jezika. Poslije prvog rata njezina je obitelj izgubila svoje posjede. Ostali su u Rumunjskoj. Brat joj viši madžarski diplomatski činovnik.

Sve češće sam posjećivao obitelj Perčević. Srdačno sam primljen, ugodan je ambijent. Istočni ćilimi, tradicionalno stilsko pokućstvo. U velikom salonu uljena slika Franje Josipa Prvoga, u naravnoj veličini. Gospodin Perčević je hrvatski legitimista. Vjeruje, da samo Kuća Habsburg može spasiti Hrvatsku, Europu i svijet od kaosa i anarhije. S prozora velikog salona pogled na velik, sjenovit, miran park.

U radnoj smo sobi razgovarali. Dolazili su Branko Jelić, Mladen Lor-

ković, Josip Milković. Ponekad i Gustav Perčec. Jedamput je došao i stari general Sarkotić, koji je povučeno živio, ali je živo pratio politički život.

Mene je u to društvo uveo Jelić. Ja sam njega uveo u društvo stranih novinara i novinarki, i tri dana kasnije su milijuni čitatelja širom svijeta čitali, da je Branko Jelić legendarni vođa hrvatske oslobodilačke borbe. Stari je bečki novinar Herzog govorio židovskim humorom: Ta usluga vrijedi, brat bratu, sto tisuća dolara! Ali ja sam radi te usluge bio telefonski izbačen iz Tipografije. Po osobnom i odlučnom nalogu Pere Živkovića.

Nakon toga sam počeo sustavno surađivati s emigracijom. Upute mi je davao Perčević. Zamolio me, da ga zovem konspirativnim imenom: Ivo! Ali ja sam ga zvao samo: Gospodin Ivo! Uređivao sam hrvatsko izdanje emigrantske korespondencije *«Grič»*. Slali smo je našim radnicima u inozemstvu, iseljenicima u Americi i u Domovinu. Ja bih nešto napisao, nešto preveo, natipkao na matrice, koje su se umnažale u Perčecovu stanu. Taj su posao obavljali mlađi emigranti. Među njima, neko vrijeme, Ljubo Kremzir, Ante Mrmić i Vilko Pečnikar. «Grič» je imao i svoje redovito njemačko izdanje, koje je uređivao Perčević. Imali smo, osim toga, i povremeno francusko i englesko izdanje. Kao glavni urednik i izdavač figurirao je uvijek Ivan Kodanić, akademski slikar (i spiritist). Major Furjaković je surađivao kao odličan prevodilac. Bio je gorljiv katolik židovskog podrijetla, kao i Ljubo Kremzir.

Moja je suradnja s emigracijom bila srdačna, ali nije bila laka. Bila je najprije komplicirana, zatim teška, onda nemoguća. Kako i zašto?

Dok sam još bio dopisnik Tipografije, ja sam glasno, jasno i opetovano rekao vodećim ljudima ustaške i legitimističke emigracije, da sam hrvatski federalista, da nisam frankovac, da nisam separatista, da vjerujem, da je sporazum sa Srbijom moguć i da je to najbolje rješenje za Hrvatsku. Naravno, taj je moj sporazumaški federalizam stajao u ljutoj protivnosti s federalističkom i ustaškom politikom, koje su oduvijek vjerovale, da je uništenje Jugoslavije uvjet za obstanak i napredak hrvatskog naroda. Ali ja sam svoj stav odlučno branio: Lakše ćemo se sporazumjeti sa Srbijom, nego li madžarskim i talijanskim imperijalizmima, koji nam i dandanas otvoreno prijete!

Sve je to javljeno Paveliću u Italiju, i on je rekao, da je moje stanovište naivno i opasno. Ali simpatično je, što tako otvoreno govorim. Neka surađujem s emigracijom, neka uređujem «Grič», neka pišem članke za Krešićevu «Danicu» u Chicagu. I što je najvažnije, neka podržavam veze sa stranom štampom, neka je informiram o hrvatskoj borbi. Surađivat ćemo, dok bude išlo. Ne bude li išlo, dragi federalisto, rastat ćemo se prijateljski, kako smo se prijateljski sastali.

Pri tomu je i ostalo. Ali ne za dugo. Razlike su između mene i ustaško-legitimističke emigracije bile tako velike, da ih ni najbolja volja nije mogla uskladiti. To su bili moji klanci jadikovci! Nikako da se smirim i sâm sa sobom pomirim! Nikako da odgovorim na pitanje: Što nam je raditi?

Emigracija se odlučila za «irski način borbe»: Na srpski teror odgovoriti hrvatskim terorom! Sabotaža, palež, atentati! Svaki neprijatelj mojih neprijatelja, moj je prijatelj!

Ja sam isticao i dokazivao, da je Hrvatskoj ta borba nekorisna. Jer jedno je Irska, drugo Hrvatska. Irska je otok i štite je silna mora. Hrvatska je neuralgična točka europske politike, i nitko je ne štiti. Na udaru je Istoku i Zapadu, opkoljena je susjedima, koji joj, svi bez razlike, otvoreno o glavi rade. Najviše oni, kojima konvenira teror.

Jedno su Irci, drugo Hrvati! Američki Irci organiziraju i finansiraju irsku borbu. Američki Hrvati čine što mogu. Ali to je kaplja u moru. Osim toga! Terorizam nije nikada bio hrvatski način borbe. Terorizam će nas korumpirati, pokvariti, otuđit će nas našoj naravi. I što je najvažnije: Terorom ne ćemo ništa postići. Od našeg će terora imati koristi samo oni, koji nam najgore spremaju: Reakcijonarna Madžarska i fašistička Italija!

Ondašnja demokratska Njemačka, kao kasnije i nacistička, nemaju interesa za našu borbu. Očijukaju sa Srbima. Posao je posao! To isto vrijedi za versajske velesile. Staljin se odlučio za velikosrpski centralizam. Americi smo daleko.

Što nam je, dakle, raditi? Kud li, kamo, na koju li stranu? Ni ustaški teror, ni legitimistička reakcija? Što, dakle? Muče me burne, nestvarne, ali zanimljive misli. Neki mi kažu, da su absurdne, neodgovorne. Neka su! Ja smatram, da je to jedini hrvatski put! Jedina borba, u koju bih ušao dušom i tijelom!

Ja fantaziram ovako: Učiniti od male Hrvatske duhovnu velesilu! Starčević i Radić! Borba za sveljudske ideale! Junački pacifizam! Čovjekoljubivost i mirotvorstvo! Bog i Hrvati! Tu borbu treba nastaviti, organizirati, razviti, obduhoviti! Naše će geslo biti: Ljubav je svemu svitu dika! To će geslo probuditi uspavane i zalutale hrvatske energije! U toj će duhovnosti hrvatski čovjek naći sama sebe! Ostvarit će se i od svoje će male domovine učiniti duhovnu velesilu!

Ovo je, rekao bih, patetičan, emocijonalni izraz mojih ondašnjih nemira, maštanja i domišljanja. Gospodin Perčević je osjetio te moje nemire i govorio mi, da treba biti stvaran, realan. Ne može čovjek sve što bi htio. Treba ponekad prihvatiti ljude i prilike, koji se nameću. Ne može se birati. Hrvatska je morala prihvatiti borbu, koja joj je nametnuta. I saveznike, koji su se nametnuli. Emigracija ide jedinim putem, koji je preostao. I bori se jedinim oružjem, koje joj je preostalo. — Vi i ne slutite —govorio je— kako nasilje ponizuje čovjeka. Osobito časnika! Ali samoobrana, obrana rođenog naroda, dužnost je pred Bogom i pred ljudima. Mi smo napadnuti od neprijatelja, koji hoće da nas uništi i obeščasti. Pasivnost bi u ovom slučaju bila grijeh. Težak grijeh! Aktivnost, borbenost, sveta je dužnost. Žrtva je čast! Bog voli pustolove! Ne voli kukavice! Zato neka budem ponosan, što se mogu s emigracijom boriti za spas hrvatske domovine, koja je —to bi rado naglašavao— branitelj napredka i uljudbe cijeloga svijeta!

Da bi gospodina Perčevića bolje upoznali, moram još o njemu govoriti. Uvijek je bio i ostao bezuvjetan hrvatski legitimista. To znači, da čvrsto i nepokolebljivo vjeruje u legitimističke dogme koje glase:

Prvo: Hrvatski je narod stvoren kao državni narod. Stvoren je za slobodan život u nezavisnoj državi.

Drugo: Hrvatska, država, slobodna, nezavisna neophodan je stvaralački čimbenik opće kulture i civilizacije. Bez nje se međunarodni život ne može normalno razvijati.

Treće: Zakoniti i ovlašteni predstavnici hrvatskog državnog naroda izabrali su godine 1526. jednog člana Kuće Habsburg za kralja hrvatskoga. To znači, da vladari iz Kuće Habsburg moraju, dok ih bude, vladati u Hrvatskoj, «za vječna vremena», kako to izričito u Adresi stoji.

Četvrto: Ovaj izbor hrvatskog kralja od Boga je nadahnut i spasonosan za hrvatski narod. Jer Kuća Habsburg ima po milosti Božjoj univerzalnu misiju, koja se sastoji u usklađivanju interesa svih naroda ovoga svijeta.

Reći ćete, da ove legitimističke dogme zvuče kao politička mistika. Pa tako i jest! I da bi sve ovo bilo jasnije, ispričat ću jednu zabavnu i poučnu priču. Ne morate u nju vjerovati. Tà tko vjeruje u priče? Ali, nemojte je ni ismjehivati. Uzmite je s malo zlobe i malo humora. I ne zaboravite, da bez mistike nema politike. I da se je historija rodila iz mitosa. Ništa zato što se kaže, da je ova priča obična kič-legenda, mješavina čežnje i nemoći. Ispričat ću je po kroničarskoj dužnosti.

Kaže ta priča, da je kuća Habsburg nepoznata porijekla. Habsburgovci, da su bili carevi i kraljevi njemački, ali oni da nisu Nijemci. U njemačke zemlje da su došli, najprije u Švicarsku, iz slavnog starog Rimskog imperija. Odakle su došli u Rimski imperij, to je drugo pitanje i na isto nitko ne zna odgovoriti. Ali zna se, da su u Rimu bili rođaci imperatora. Kasnije su s njemačkih, austrijskih, španjolskih i mnogih drugih prijestolja vladali svijetom i ostvarivali svoju bogodanu misiju. Veliki Karlo Peti tu je misiju skoro ostvario: Univerzalno Katoličko Carstvo, u kojem bi sve rase, klase, nacije, države i civilizacije živjele u skladu i blagostanju, u miru i ljubavi. Ali pojavili su se moćni protivnici: Luther, Reforma, Tridesetgodišnji rat, francuski interesi, otomanski sultani. I tako njemački car Karlo nije ostvario ideal svojih rimskih rođaka Cezara i Augusta. Ali Kuća Habsburg ostala je vjerna svojoj misiji i velikom sveljudskom idealu.

Treba saslušati ovu legendu, da bi se shvatile mnoge stvari. Ne zaboravimo, da mitološka porijekla heroja, genija i polubogova prate Povijest od njezinih početaka. Buda, Pitagora, Empedokles, Aleksandar, Cezar, svi su oni začeti «od bogova, od nadzemaljskih i nezemaljskih bića», koja su im dala duh i moć za velika nadljudska djela. Bajke su poučne i zabavne. Govore svojim jezikom i kažu mnoge stvari, koje se ljudskim jezikom ne može reći.

Nacisti su prihvatili bajku o nepoznatom porijeklu Habsburgovaca, ali su im zanijekali mitološko porijeklo. Nastojali su dokazati, da su židovskog porijekla i da im je sâm pakao povjerio misiju: Uništiti nje-

mačku rasu! ...O tomu su nacisti napisali mnogo članaka, s mnogo podataka i slika. Upozoravali su na «habsburšku donju usnu» i tvrdili, da je izrazito židovska. Tu se spominje i neka zavodljiva Židovka Paloma, koja da je igrala vrlo važnu ulogu u politici Dinastije.

I na kraju, jedan šaljivi podatak. Ali nije na odmet, kad je već riječ o bajkama i legendama. Kad je Franjo Josip htio reći, da netko svjesno i temeljito neistinu govori, rekao bi: Taj laže kao geneolog! ...Time bi, navodno, htio reći, da laže kao i geneolozi, koji njegovoj obitelji ne priznaju tajanstveno porijeklo. ...Ako nije istinito, zabavno je!

Ne znam, da li su gospodinu Perčeviću bile poznate legitimističke legende. Gospodin Perčević bio je vrlo rezerviran i diskretan čovjek. O sebi nije nikada govorio. Ali jedno sam od njega ipak doznao: Da je Katoličkoj Crkvi i Kući Habsburg uvijek bio i ostao nepokolebljivo vjeran i odan! To treba znati, da bi se shvatio smisao njegova života. Također vrijednost hrvatskog crno-žutog legitimizma uopće.

Gleđao sam jedamput gospodina Perčevića u crkvi svetog Karla Boromejskog, u Beču, na zadušnicama za pok. Stjepana Radića. Propisno je klečao. Skrušeno molio. Sklopio ruke kao prvopričesnik. Lice sabrano, kao zaneseno nekom velikom tajnom. Pomalo zlobno sam mislio; da li je to samo rutina i dobar odgoj, ili iskren vjerski zanos? Samo nekoliko časaka kasnije odgovorio mi je jasno i glasno. Pred crkvom me, pred mnoštvom svijeta, strogo i oštro ukorio što sam izišao iz crkve prije svršetka mise. Iznenadio sam se i smeo, nisam znao što bih mu rekao. Ja onda Crkvu i vjeru nisam baš tako ozbiljno uzimao. Gospođa Perčević me pozvala da je pratim. Pošli smo u središte grada, preko Kaertnerstrasse na Graben, i kupili pjesme Paule von Preradović: *Suedlicher Sommer*. Južno ljeto! Ponosno sam pratio elegantnu damu po živim bečkim ulicama.

Kad je već riječ o religioznosti gospodina Perčevića, spomenut ću, da je jako poštivao i prijateljevao s austrijskim isusovcem ocem Puntigamom, koji je Bosni Petra Barbarića posvetio svoje najljepše ljubavi.

PERČEVIĆ I HRVATSKI NAROD

Pređimo na drugu temu: Ivo Perčević i hrvatski narod. Taj je odnos na svoj način izniman, zanimljiv i poučan.

Perčevići su porijeklom iz Boke Kotorske. Vjerojatno, Crveni Hrvati. Možda im je kolijevka u Crnoj Gori kao i Ozani Kotorki, svetoj kućnoj pomoćnici. I tolikim drugim Bokeljima. Gospodin Perčević mi je pričao, da je prezime njegove obitelji urezano u kamenoj ploči crkve u Prčnju. Mislim, da od Prčnja dolazi i ime Perčević. (Da je gospodin Perčević preveo svoje prezime na njemački, zvao bi se: von Bock!) Ali to mu, naravno, nije ni na kraj pameti palo. Bio je vrlo ponosan na svoje hrvatsko porijeklo.) Izgleda, da su turski ratovi doveli bokeljske Perčeviće u hrvatske panonske krajeve, u carsku i kraljevsku časničku službu. Ivo je rođen u Panoniji. Majka je njegova od starog nekog hrvatskog roda.

Ivo je, dakle, ako baš hoćete, čist Hrvat. Hrvatska korenika! U austrijskim vojničkim školama bijaše zaboravio hrvatski, kao i davno prije njega veliki naš Preradović. Ali brzo ga je naučio. Kad je sabrano mislio, dobro ga je govorio.

Istaknuo se kao glavnostožerni časnik te vješt i hrabar ratnik. Nosio je visoka odlikovanja. (Sigurno će neki mladi hrvatski povjesničar potražiti podatke o životu i radu Ivana Perčevića. Lako će ih naći u bečkim i zagrebačkim arhivima i predstaviti nam jednu značajnu ličnost suvremene hrvatske povijesti. Perčevića ima u Hrvatskoj, Austriji i Južnoj Americi. Jedan je Perčević do nedavna bio ministar u austrijskoj vladi.)

Kao i svi hrvatski legitimisti, Ivo Perčević nije mogao zamisliti slobodnu i naprednu Hrvatsku bez Kuće Habsburg na hrvatskom prijestolju. Smatrao je, da bi Hrvatska bez vladara Habsburgovca bila lađa bez kormila, zastave i kapetana. O tomu je znao mirno, ali odlučno govoriti: Hrvatska bez svog zakonitog kralja iz Kuće Habsburg bila bi protupovijesna masa u povijesnom životu. Bila bi degradirana na materijalnu energiju bez povijesne funkcije. Hrvatski državni narod bio bi degradiran na «pomoćni narod», na rezervat za jurišne bataljone, na hranu za topove. Ta bi Hrvatska bila suvišna svjetskoj povijesti. Universalizam Kuće Habsburg daje Hrvatskoj slavu hrvatskih Zvonimira. Postaje čimbenik opće uljudbe, član one zajednice naroda, koja na ovom svijetu ostvaruje veličanstvenu i nedokučivu volju Providnosti!

Ove misli i osjećaji izražavaju filozofiju i ideologiju hrvatskih legitimista, koja sam u Hrvatskoj i Austriji upoznao.

Da bih, barem donekle, upotpunio ovo, što sam o habsburškom legitimizmu rekao, spomenut ću i jednog srbijanskog legitimistu, kojeg sam upoznao u kući gospodina Perčevića. Bio je to dr. Bogićević. I navest ću nekoliko podataka, koji će nas lako orijentirati. Bio je pravnik, filozof, historičar. Obrenovićevac, iz ugledne i stare srbijanske kuće. Emigrant. Izdao je na njemačkom (ne znam, da li i na srpskom) knjigu o umorstvu kralja Aleksandra Obrenovića i kraljice Drage. Spremao je knjigu o Solunskom procesu. Tragično je umro 1931. Govorilo se je, da su svi njegovi rukopisi na tajanstven način nestali. I njegova je smrt tajanstvena. Perčević je ovog srpskog rodoljuba i prijatelja Hrvatâ jako cijenio. Habsburški je legitimizam za ovog srbijanskog intelektualca bio najkorisniji program srbijanske politike. Dokazivao je, da su svi interesi srpskog naroda nužno i nerazdvojivo povezani sa zajednicom podunavskih naroda. Govorio je, da će eurazijska orijentacija odvesti srpski narod u ropstvo, da će ga otuđiti vlastitoj naravi i povijesti. Sve nesreće za Srbiju počinju dolaskom Karađorđevića na vlast. Obrenovići su Srbi germanskog porijekla. Potječu od njemačkih rudara, koji su za vrijeme križarskih vojna ostali u Srbiji. Karađorđevići su nesrpskog porijekla. Energični su i poduzetni, ali nemaju osjećaja za srpski narod, duhovno su mu tuđi. Srpsku politiku, školu, štampu, gospodarstvo ima u svojim rukama nesrpski element, pustolovi, koji nikog ne vole «a najmanje srpski na-

rod». Dok oni budu upravljali srpskom politikom, ne će biti prijateljstva Srba i Hrvata.

Ja sam samo jedamput razgovarao s ovim srbijanskim intelektualcem. Uz njegovu sam misaonost osjetio i njegovu tugu. Kratko nakon tog sastanka reče mi Ivo Perčević, da je naš srbijanski prijatelj umro. Obojica smo za njim iskreno žalili.

POMANJKANJE HRVATSKE ELITE

Perčević je sa stanovitim nepovjerenjem gledao na jedan dio hrvatske inteligencije. I to nije tajio. Tvrdio je, da hrvatska inteligencija nije dorasla svojim dužnostima, da je «dio gomile a ne elita». Veliki i požrtvovni hrvatski zanosi mnogo su češći među radnicima i seljacima nego li među inteligencijom.

Odgovarao sam mu, da je tako i da je to žalosna istina. Nemamo elite, koju trebamo, ali drukčije nije moglo biti. Elite se ne rađaju! Elite treba odgojiti! A tko da odgoji hrvatsku elitu? Svoje države nismo imali, a «tuđa majka ima svoje, ne poznaje jade tvoje». Stranci, okupatori, svi bez razlike, ne odgajaju elitu. Nastoje korumpirati narode i tako u začetku ubiti njezine elite. Austrija nije u Hrvatskoj bila bolja od drugih stranaca. Gledala nas je s visoka i u nama je vidjela mali kvantitet i inferijorni kvalitet. Nije za nas imala ni iskre ljubavi. A to je ono što smo najviše trebali. Malo ljubavi, malo ljudske topline i dobrote! Da se i mi osjetimo ljudi! Ali te topline i te dobrote nije bilo!

Ivo Perčević je vrlo dobro znao da je tako. Svojim je austrijskim prijateljima i te kako jasno to govorio: Austrija (a još mnogo gore Madžarska) bila je u Hrvatskoj ohola, nespretna, nesposobna i nezahvalna. Nije osjetila ljubav naroda, koji ju je volio i trebao. Zato je kažnjena!

Ali Perčević, kao i svi legitimisti, teško je zamjerao svojim Hrvatima, što su se prenaglili i pretjerali. Nisu se smjeli urotiti proti Dinastije, koju je hrvatski narod izabrao «za vječna vremena». Nismo smjeli osnivati Jugoslavenski odbor i vojevati na strani Srba, Talijana i Entente. To je gore nego zločin, to je glupost! —govorili su general Sarkotić i podpukovnik Perčević. Isukanim su mačem branili Kuću Habsburg. Dokazivali su, da su u zločinu nad Petrom Zrinskim i Franom K. Frankopanom kobnu ulogu odigrali neki austrijski, češki i hrvatski krugovi, kojima je bilo do blaga hrvatskih velmoža. Uostalom, govorili su, pa ma kakve bile pogreške Kuće Habsburg prema Hrvatima, hrvatsku politiku ne smije voditi osvetnička strast nego samo veliki interesi hrvatskog naroda. Narodi su uvijek opraštali dinastijama, kad su praštanjem koristili svojim interesima. Svi su naši legitimisti završavali razgovore i rasprave s tvrdnjom, da bez Kuće Habsburg nema Hrvatskoj spasa. Pukovnik Duić, glavnostožerni časnik, vrlo velikih sposobnosti, promišljeno je umovao: Kuća Habsburg, to je «pièce de résistence», utvrđeni odpor, proti navale kaosa na kulturu i civilizaciju!... General Sarkotić je objašnjavao: Tako je! Ali najgore još nije došlo! Der Tiefpunkt ist noch nicht erreicht! Perčević je uvijek s nepokolebljivim pouzdanjem gledao u budućnost:

Kaos i anarhija će možda prevladati, ali samo za kratko!... Jedna mlada Austrijanka je uzbuđeno primijetila: —Hvala Vam lijepa za tu kratku vlast kaosa i anarhije. Taman dosta, da nas sve pobiju!... Perčević je slegnuo ramenima: —Ne radi se o nama! Glavno je da na kraju pobijedi red!

Moram se za čas povratiti na razgovor o elitama. Hrvatski legitimistički časnici su sebe smatrali čistom hrvatskom elitom. Rekao sam im, vrlo obzirno, da ne sumnjam u to, da među njima ima elitnih značajeva. Ali hrvatski c. k. časnici, kao cjelina, ne mogu poslužiti kao uzor za hrvatsku elitu. Jer među tim je časnicima bilo vrlo mnogo takovih, koji su interese hrvatskog naroda identificirali s interesima jedne kamarile, koja se brinula samo za svoje interese. Bilo je i takvih, koji su se potiho i nenapadno odnarodili. Smatrali su, da će najbolje biti, ako njihova djeca zaborave da su Hrvati. Tako bi se oslobodili Domovine, koja im malo može dati, a koja će mnoge žrtve od njih tražiti.

Složili smo se u tomu, da će borbe Dvadesetog stoljeća probuditi u hrvatskom narodu spasonosne energije. Sarkotiću, Duiću i Perčeviću se ta formulacija jako dopala. Ali nije im bilo pravo, kad sam rekao, da će te borbe «stvoriti» hrvatski narod, koji je praktično bio povijesno nestao. Oni su mi živo dokazivali, da hrvatski narod nije bio nikada nestao. Da je uvijek živio u hrvatskom državnom pravu. Da je povijesno živio, jer je imao svojeg zakonitog kralja i preko njega normiran odnos s povijesnim životom. A kraljevi ne vladaju lešinama nego živim narodima!

U šali sam rekao, da neki kraljevi i danas nose u svojim heraldičkim naslovima imena naroda, koji su već davno nestali. Perčević je isto tako u šali odgovorio: —Vi svakako hoćete da spasite svoje Meštroviće, Supile i Trumbiće! Ali sadašnje Vam stanje u Hrvatskoj najbolje dokazuje, kako su strašno pogriješili. Ne kažem, da su veleizdajnici, ali tvrdim, da su političke neznalice, bez ikakova osjećaja za povijesnu stvarnost! Ova je diktatura plod njihove sjetve!

Nisam popuštao. Dokazivao sam, da je hrvatski narod morao proći kroz ove borbe i kušnje. Samo one mogu probuditi njegove usnule, narkotizirane političke energije. Samo tako ćemo se osloboditi fatalnih «kompleksa očinstva», koje su stvorile stoljetne strane vladavine. U austrijskoj bi zavjetrini bili neslavno živjeli i još neslavnije nestali. Naše bi životne energije, naše konstruktivne sposobnosti, bile usahle. Bili bismo umrli, kao lav u luksusnom zvjerinjaku!... Zato dobro došle sve borbe, čak i sve diktature! One su potrebne. Od nas ovisi hoće li biti spasonosne!

Perčević se nasmiješio i rekao, da iz mene govori Nietzsche. —Ne on, rekao sam, nego sveti Augustin: Sva je svjetska povijest samo ostvarivanje jednog velikog plana Providnosti! ...Nasmiješio se: —Dobro je, ako to što ste rekli nosite u srcu.

SUKOB DVIJU HRVATSKIH VOLJA

U ono mi je doba teško bilo shvatiti Perčevića i hrvatski legitimizam uopće. Za vjernika je život dužnost, služba. Domovina je prostor, a

vrijeme dimenzija u kojima *te dužnosti i službe obavlja.* Služeći Providnosti, čovjek se mora podpuno zatajiti, predati, žrtvovati. Čovjek tako ostvaruje svoju višu kondiciju, usavršava se, superira se, nadmašuje, usklađuje u sebi vrijeme i vječnost, Boga i čovječanstvo: Postaje nadčovjek! Za takva čovjeka je politika borba za ostvarivanje viših vrijednosti. Za gomilu je politika utakmica taština i nižih interesa!

Perčević se, naravno, nije slagao ni s ustaškom, ni s radićevskom emigracijom. A ni s federalistima. Tehnički je surađivao sa svima, koji su mogli koristiti rušenju velikosrpske opasnosti, ali ideološki je vjerno i bezuvjetno ostajao na svojim položajima. Ali sve te napetosti blijede pred dramatskim susretom Ive Perčevića i Ante Pavelića. Tu su se sukobile dvije hrvatske volje! Tradicija i Revolucija! C. K. Časnički Zbor i Ustaška Družina! Legitimistički misticizam i revolucionarni dinamizam! Jurist i Terorist! Dva shvaćanja i dva osjećaja Života i Svijeta! Dvije iskonske energije, koje su se sukobile, da bi se uskladile! Ne da bi se uništile!

Taj bi sukob trebalo dramatizirati.

Za Ivu Perčevića bio je Ante Pavelić balkanski Harambaša-Poglavnik! Za Antu Pavelića bio je Ivo Perčević legitimistički Vampir-Kavalir!

Ivo Perčević se šali: —Što bismo mi bez našeg Harambaše! Tko bi bez njega pokorio smušene i prgave gomile, koje ne znaju ni što hoće, ni što ne će? Nisu htjele ni cara ni kralja! Nek im bude! Sad imaju Harambašu! To su one htjele i trebale: Bezobzirnu volju, koja će ih pokoriti, prepredenu lukavost koja će ih prevariti! Zato, Harambašo, u sto dobrih časova!

Ante Pavelić zna sve što Perčević o njemu misli i govori. Ali ne ljuti se i šali se: —A što bi mi bez našeg Kavalira? Bez njega smo pred svijetom balkanska raja, hajdučija, janjičari, šćavi, kroboti! Hrana za topove! Po njemu smo Zapadno društvo! On je dvorac i salon! Mi koliba i jazbina! On časnik i diplomata! Mi drvosječe i vodonoše! On je vodoskok u parku! Mi planina u oluji! On je rascjetali Zrinjavac! Mi vučji Velebit i Ivan-planina! Zato, dobro nam došao, Ive plemeniti Perčeviću, dobro nam došao naš Vampir-Kavalir!

Koncem rata pitao je njemački general Glaise Horstenau svog starog prijatelja Ivu Perčevića: —Što je, zapravo, konačni i najveći politički cilj Ante Pavelića?... Perčević mu je kao iz puške odgovorio: —Konačni i najveći politički ideal Ante Pavelića je Južno-Slavija! Ne Jugoslavija, koja je Velika Srbija, nego Južnoslavija, Panbalkanija, balkanska velesila, koja može naoružati do deset milijuna ponajboljih ratnika, jedina sila, koja može osloboditi balkanske narode od sramotnog tisućgodišnjeg robstva i stvoriti im slobodan i slavan život!

Njemački je general začuđeno slušao i Ivo Perčević je nastavio: —Ante Pavelić je vrlo osjetljiv čovjek. Ja najbolje znam, koliko je duševno trpio radi srbske vladavine nad Hrvatskom. A i u emigraciji se njegov ponos teško napatio. Doživio je prezir, poniženje, prevaru. Nitko i ne sluti, kako mu je teško bilo obijati tuđe pragove, ulaziti u himbene saveze i prijateljstva s onima, koji su njemu i njegovima samo najgore

spremali. Sve je to izdržao! Pjesnički je mislio na milijunske bakanske armije!...

Njemački je general zapitao, da li je Pavelić to negdje zapisao, ili javno i odgovorno rekao. Perčević se nasmiješio: —Pavelić je znao šutjeti kao nijedan Hrvat. Ali jedamput je, dobro raspoložen, rekao: —Negdje na Ivan-planini ćemo postaviti veličanstvenu Meštrovićevu kompoziciju: Balkanski ustanak! Mislio je na: Kraljevića Marka!

Nakon mog odlaska iz Beča više godina nisam bio vidio Ivu Perčevića. Sreli smo se na zagrebačkom uzletištu godine 1941., onog dana, kad je stigao njemački poslanik Siefried Kasche. Pozdravili smo se. Ali ne baš srdačno. Gospodin Perčević je smatrao, da se iz emigracije nisam smio povratiti u neoslobođenu Domovinu. Ipak je uvidio, da je tako moralo biti. Mi nismo to mogli spriječiti, ni on, ni ja. Zadnji sam ga put vidio na Markovu trgu, u jeseni 1944. Pozvao me u svoju kuću, na čaj. Da dođem, gospođa Margit će se obradovati. Tako je i bilo.

Pred Uskrs 1945. putovao je iz Berlina u Zagreb serdar Krivokapić, brat pokojnog Bože Krivokapića, koji je davno za Crnu Goru poginuo. Napisao sam uskrsnu čestitku i poslao je generalu Ivi Perčeviću. U njoj sam rekao, da nije sve ovo uzaludno bilo. Krivokapić mi je donio odgovor, vlastoručno pismo generala Perčevića. Vrlo me je počastio i dirnuo. Tikao me je: *Dragi Luka, nije važno što će od nas biti. Blago onima, koji su izvršili dužnost prema Hrvatskoj, jer oni su Bogu ugodili!*

O zadnjim danima generala Perčevića doznao sam vrlo malo. Nekako pred Božić 1945. englesko vojničko redarstvo ga je uhitilo u Austriji i predalo jugoslavenskim komunistima. Ali, ako smijem vjerovati jednoj pouzdanoj osobi, engleski je časnik dao generalu Perčeviću mogućnost da ne bude predan. Navečer ga je obznanio, da će sutradan doći s ophodnjom po njega. General Perčević ga je sutradan dočekao s naprtnjačom na leđima. Spreman za smrt! Ophodnja je preuzela starca i na granici ga predala. Ivo Perčević je htio umrijeti za Hrvatsku!

Sjetio sam se jednog razgovora u salonu njegova stana u Beču. Tih se dana mnogo čitala knjiga Kuehnelt-Leddihna: *Die Anderen!* Oni drugi! Tu se govori o makedonskom borcu, zavjereniku, teroristi, kojeg Srbi na sve strane traže. Jednog je dana makedonski ustaša sjeo, u Beču, na lađu i krenuo niz Dunav. U Beogradu se iskrcao i predao policiji. Znao je, da će ga udariti na mučila i da će ga mučiti da oda tajne. Ali on ih ne će odati. Izdržat će sva mučenja. Godinama se sprema za tu žrtvu. Moli, posti, bdije. Na mučilima će, možda, i umrijeti. Ali tajne ne će odati. I kad makedonski narod bude trebao vjere, zanosa i hrabrosti, njegov će duh, koji se je pročistio u mukama, biti s makedonskim ljudima, vodit će ih i bodriti.

Ivo Perčević je, sjećam se, stajao uz mene. Nije sjedio. Zamišljeno je šutio. Pogledao sam ga i on je samo kimnuo, kao da je htio reći: Pa tako je!

U Zagrebu su ga izveli pred sud i po drugi put osudili na smrt. Prvi put radi tobožnjeg organiziranja atentata u Marseilleu. Ne znam, zašto su ga po drugi put osudili. Za vrijeme NDH nije general Perčević vršio nikakovu političku, ni vojničku dužnost. Bio je šef ureda za podjelu državnih odlikovanja. Perčeviću nisu oprostili njegovo stvaralačko djelovanje u prvoj emigraciji. On je u Beču prihvatio ustašku emigraciju, smjestio je, tvarno i intelektualno pomogao, dao joj uplivne veze, organizirao njezine akcije. Bez njegove bi se pomoći ustaška emigracija teško bila snašla. Ivo Perčević ju je bodrio, nije dozvolio da klone u teškim i najtežim časovima. To mu nisu oprostili. Zato su ga po drugi put na smrt osudili.

Ali starog ratnika nisu strijeljali. Gorku je čašu do dna morao ispiti. Vješali su ga. Jer da je smrt na vješalima sramotnija od smrti na Križu.

Zadnje su mu riječi bile: *Živjela hrvatska vojska!*

SPOMENIK KRALJU TOMISLAVU U ZAGREBU:
Robert Frangeš Mihanović.

MOJA MISIJA KOD SAVEZNIKA GODINE 1944

IVAN BABIĆ

OD SVRŠETKA rata naovamo, molili su me razni politički angažirani pojedinci iz hrvatske emigracije —pa i neki, koje poznajem samo po imenu— da u hrvatskom tisku opišem svoju misiju kod Saveznika godine 1944. Neki pak drugi, molili su me, da im dadem podatke o toj misiji, da bi ih oni upotrijebili kao jedan detalj u svojim člancima ili prikazima događaja iz toga razdoblja. Nikome nisam izišao ususret. Razloga je bilo više. Pišući, naime, o tome predmetu bilo je neizbježno spomenuti neke osobe, koje su tada živjele u Jugoslaviji. Prikazati njihovu ulogu, značilo bi izložiti ih Rankovićevom teroru poslijeratnog doba; izbjegavši spomenuti ih, prikaz bi izgubio pravi smisao. Drugi je razlog bio u tome, što se ovaj slučaj ne može prikazati, a da se ne spomenu i mnogi negativni aspekti tadašnje situacije u domovini i kritici izloži mnogotko i mnogošta. Poznavajući mentalitet naših ljudi i njihovu osjeljivost na svaku kritiku, bojao sam se, da bi prikaz bio povod za besplodne polemike, kojih je u našoj emigrantskoj sredini i bez toga bilo previše.

Danas je većina osoba, koje su sudjelovale u pripremi moje misije, mrtve. Ima u domovini par živih, koji su igrali pomoćne uloge i moguće je izbjeći spominjanje njihova imena, a da se ne ošteti bitni sadržaj. Nadalje, od onda je prošlo mnogo vremena, duhovi su se smirili, na ondašnje događaje gleda se s više hladnoće i u reakcijama na eventualne kritike ima više razuma nego emocija.

Konačno, britanski *Foreign Office* je javnosti predao dokumente (ili bar dio istih) o događajima iz toga vremena, od kojih se neki odnose i na moju misiju. O istima je, u zagrebačkom VUS-u, dao prikaz slovenski povjesničar *dr. Dušan Biber,* naravno s gledišta interesa današnje vladajuće klike u Jugoslaviji.

Sve su to razlozi, koji me navode da poslušam savjete mnogih prijatelja, te da prekinem šutnju i dadem verziju toga događaja onako, kako sam ga ja doživio.

Ovaj prikaz pišem na temelju mojih bilježaka, koje sam vodio od mojeg dolaska u Bari, a koje mi Englezi, pri otpustu iz logora nisu oduzeli; na temelju sjećanja, kao i na temelju nekih dokumenata Foreign Office, čije sam fotokopije uspio pribaviti. Podataka iz NDH nemam, jer sam, iz razloga, o kojima će kasnije biti riječi, iz Zagreba sa sobom ponio samo nekoliko spisa, a ti su ostali kod Engleza, kojima su zapravo i bili namijenjeni. Podatke iz vremena mojeg službovanja u bivšoj jugoslavenskoj vojsci i u Hrvatskom Domobranstvu (HD) (originalni spisi, kopije, statistički podaci, osobne bilješke, itd) ostavio sam u Zagrebu u garaži vile jednog prijatelja, i ti su, nažalost, pali u ruke partizana.

Još nešta. Želim da čitaoci shvate, da je sve što slijedi —prikaz opće situacije, analiza iste, kritika pojedinih osoba, skupina, kao i prikaz gledišta, želja, nada, bojazni, planova i činova— da je sve to prikazano sa stanovišta, koja su u *ondašnje vrijeme vladala u domovini* i na temelju podataka, koji su u *ondašnje vrijeme bili dostupni.* Danas se mnoge stvari mogu drugčije ocjenjivati. No, dati analize, kritike ili zaključke s *današnjih* stanovišta, kada su svima dostupni podaci, o kojima se je onda jedva moglo naslućivati, kada su se ondašnje neodređene pretpostavke pretvorile u svršene činjenice, danas svima poznate, značilo bi uz skupu cijenu prodavati jeftinu robu i stvari staviti na krivi kolosijek.

Nakon ovih nekoliko uvodnih riječi, prelazim na samu stvar.

SLUČAJ LORKOVIĆ-VOKIĆ

U nekim člancima, objavljenim u hrvatskim emigrantskim publikacijama nakon rata, gdje se je bilo izravno obrađivao, bilo uzgred spominjao slučaj Lorković-Vokić, dovođena je moja misija kod Saveznika u vezu s njihovom akcijom, dijelom u obliku pretpostavki, a dijelom u obliku više-manje kategoričkih tvrdnja, da sam ja otišao k Saveznicima kao neka vrst prethodnice radi pripreme za njihovu kasniju akciju.

To nije točno. Krilnika (generala) Vokića upoznao sam godine 1941. u Minorsu (Ministarstvo Oružanih Snaga). Osim par slučajnih susreta u Minorsu ili u društvu, nisam s njim vodio nikakve razgovore političke naravi, tako da zapravo nisam u stanju dati o njemu sud, ni kao o čovjeku, ni kao o političaru.

S dr. Lorkovićem imao sam po službenoj potrebi više dodira. U godini 1941., prije mojeg odlaska na Istočno bojište, uglavnom u vezi s poteškoćama, koje su našim vojničkim postrojbama zadavali Talijani u njihovoj zoni. Kasnije, u godini 1943., kad sam obavljao dužnost Glavara Stožera za vezu HD kod Njemačkog Opunomoćenog Generala u Hrvatskoj, dodiri su bili češći. On je na mene ostavio dojam intelektualca višeg stila, verziranog u politici i s dobrim poznavanjem iste —sve iznad prosjeka većine osoba iz tadašnjeg hrvatskog političkog života. Njegov stav (i u granicama ondašnjih mogućnosti i njegov rad) bio je protutalijanski, ne možda —po mojem sudu— iz nekog urođenog neprijateljstva prema Talijanima, nego iz nužde, jer su Talijani sistematski radili protiv hrvatskih interesa, i svaka obrana istih, morala je automatski imati makar

vanjski oblik protutalijanstva. On se je, u početku, oslanjao na Nijemce i s njihovim krugovima u NDH bio je u tijesnoj vezi. Ja mislim —no ne tvrdim, da je s time sve objašnjeno— da je njegov pronjemački stav bio posljedica dvaju čimbenika. Prvo, on je, bar u prvo vrijeme, vjerovao u njemačku pobjedu i, prema tome, i u potrebu i neizbježnost što užih veza s njima. Drugo, on je kod Nijemaca tražio protutežu politici Talijana. Ne vjerujem ono, što mu se katkad prebacuje, da je on bio tipično i bezuvjetno njemački čovjek i jedan od eksponenata njemačkih planova na našem prostoru, na štetu hrvatskih interesa.

Kao potkrepa za ovaj moj sud, neka posluži moj zadnji razgovor s njim. Negdje, naime, u listopadu godine 1943. pozvao me je dr. Lorković radi razjašnjenja nekih pitanja o postrojavanju gorskih i lovačkih zdrugova, na čemu sam upravo radio. Nakon objašnjenja o tome predmetu, razgovor se je prenio na situaciju na Istočnom bojištu, na opću vojničku situaciju u NDH, koja je vidljivo postajala sve kritičnijom, i na reperkusije, koje bi to moglo imati na budućnost Hrvatske. Moj sud bio je pesimističan, ali svatko tko pozna stanje, koje je tada vladalo u NDH, shvatit će, da sam sve ono, što je bilo nepovoljno za Nijemce i za ustaški režim, izražavao vrlo opreznim riječima. No, kad je i dr. Lorković izrekao nekoliko vrlo oštrih kritika politike Nijemaca i Pavelićevog režima, odlučio sam govoriti otvoreno i rekao mu približno slijedeće: —Ako želimo tražiti put za spas Hrvatske, moramo prije svega biti apsolutno načistu s dvije stvari. Prvo: da li se hrvatska politika mora voditi samo pod pretpostavkom, da će Nijemci dobiti rat, ili se mora uzeti u obzir, da ga mogu izgubiti? Drugo: da li hrvatska država može postojati samo kao ustaška, ili ona može postojati i u nekom drugom obliku? Očekivao sam —priznajem, sa stanovitom bojazni— njegovu reakciju na tako «kriminalne» postavke, no on ih je odmah prihvatio, kao nešta, što je već prije bilo zrelo u njemu, i odmah prešao na temu, šta bi, već od sada, trebalo pripremati za slučaj poraza Nijemaca i pobjede Saveznika. U toku razgovora zazvonio je telefon, dr. Lorković je rekao, da odmah mora otići (ne znam kamo) i da će me uskoro pozvati da nastavimo razgovor. Nije me pozvao. Naglašavam izričito, da mu ja ni riječi nisam spomenuo o svojim pripremama za odlazak k Saveznicima (koje su tada bile već u toku), niti je on štogod spomenuo u tome smislu. Nema, dakle, nikakvog temelja mišljenje, da je moj odlazak k Saveznicima u vezi s kasnijom akcijom Lorković-Vokić.

HRVATSKI ČASNICI STVARAOCI IDEJE ZA VEZU SA SAVEZNICIMA. NJIHOV POLOŽAJ U JUGOSLAVIJI

Ideja za nužnost uspostave veze sa Saveznicima, a po mogućnosti i za izravnu suradnju s njima protiv Nijemaca i Talijana u prvom pogodnom trenutku, potekla je iz redova časnika HD, i to uglavnom od onih iz bivše jugoslavenske vojske i pričuvnih časnika —intelektualaca. Nije ona nikla u nekom kasnijem trenutku, kad je poraz Nijemaca bio više-manje vjerovatan, nego je ona postojala od samog trenutka raspada Jugo-

slavije i osnutka NDH. Nije to bila ideja nekog pojedinca, koju bi on sugerirao i nametnuo drugima, nego ideja zajednice, nikla iz identičnih pogleda na ishod rata, tj. iz uvjerenja, da će, usprkos početnim pobjedama, Nijemci i Talijani izgubiti rat, i da —mada su se Hrvati, sticajem okolnosti, koje oni nisu prouzročili, našli u njemačko-talijanskom taboru— tu ne leže trajni hrvatski interesi i na toj strani Hrvati ne smiju ostati do konca rata. *Prema tome, politička nužda je uspostaviti dodir sa* Saveznicima, i, čim bude moguće, i izravnu suradnju s njima. Ja sam, konačno, sticajem prilika, bio izvršilac te ideje, ali sebi ne pripisujem njeno očinstvo. Iz poslijeratnih razgovora s političkim ljudima u emigraciji znademo danas, da su i mnogi drugi Hrvati pomišljali na to, neki već od početka, a neki od godine 1942. nadalje. No, kako klima u NDH nije bila povoljna za otvorene razgovore i akcije u tom smislu, to se je sve očitovalo u djelatnosti nekoliko zatvorenih krugova, bez međusobne veze i suradnje.

Da bi se to pravilnije shvatilo, potrebno je, makar u kratkim crtama, prikazati položaj i gledišta časnika Hrvata u bivšoj jugoslavenskoj vojsci, kao i kasnije u NDH. Ovo utoliko više, što su oni, posebno u NDH — na svojim leđima nosili veliki teret, a imali su malo, ili nikakvog utjecaja na donošenje odluka političke, a i vojničke naravi. To je tema, o kojoj se je malo pisalo i malo se i danas zna i razumije, kako su oni politički mislili, kakve su ih ideje vodile i koji su bili razlozi naizmjeničnih uspjeha i neuspjeha u borbama, koje su se pod njihovim vodstvom vodile na hrvatskom tlu.

Od oko 10 000 časnika u bivšoj jugoslavenskoj vojsci, bilo je svega oko 1000 Hrvata, tj. oko 10 %. Točni statistički podaci, koje sam imao, izgubljeni su, te je ovaj broj približan, ali veoma bliz stvarnom stanju. Tu su uračunati ne samo časnici borbenih postrojbi nego i stručni (administrativni, tehnički, sudski, sanitetski, veterinarski, itd). Od oko 230 generala u djelatnoj službi bilo je godine 1941. svega šest ili sedam Hrvata. U srednjim činovima (od bojnika do pukovnika) bilo ih je procentualno nešto više, većinom onih iz bivše austro-ugarske vojske i prvih godina iz Vojne akademije. No već negdje od godine 1924., postotak Hrvata, koji su bili primani u Vojnu akademiju, bio je sve manji. Razlozi toga ležali su dijelom u tome, što je odziv hrvatske mladeži za vojnički poziv bio relativno slab, jer je jugoslavenska vojska među Hrvatima bila nepopularna i jer su mladići osjećali, da su izgledi za karijeru u vojsci za Hrvate problematični. S druge strane, srpska vojna uprava trudila se je, da se časnički zbor sve više srbizira te su, pod raznim izlikama, od primitka u Vojnu akademiju odbijani mnogi i od onih malobrojnih Hrvata, koji bi se prijavili.

Hrvatski su časnici služili većinom po dalekim garnizonima s one strane Save i Drine, utopljeni u srpskom moru. U hrvatskoj sredini bili su nepopularni, i izvan užeg kruga svojih prijatelja i poznanika bili su smatrani srpskim slugama i nekom vrsti hrvatskih renegata. Od strane hrvatskih političara nije bilo stvarnog interesa za vojsku, niti razumije-

vanja za ulogu, koju je ova igrala u politici države. Bilo kad su bili u opoziciji, bilo kad je HSS sudjelovala u vlasti, vojničke teme bile su neke vrsti «tabu» za hrvatske političare, te su se, kako hrvatski časnici, tako i dočasnici (također oko 1000), kao i nekih 30 000 mlađih Hrvata, koji su svake godine ulazili u vojsku, da služe svoj vojni rok, osjećali s te strane napušteni i zaboravljeni. To je jedan od teških propusta hrvatskih političara svih tendencija, jer je svakom poznavaocu novije srpske povijesti moralo biti jasno —a političarima još jasnije— da je vojska u srpskom (pa, dakako, i u jugoslavenskom) političkom životu igrala presudnu ulogu i da je njezin utjecaj —legalni i podzemni— visio kao Damoklov mač nad svima političkim odlukama. Hrvatski su časnici (i dočasnici), dakle, bili neke vrsti «displaced persons» u državi, koja se je zvala njihovom državom; bili su stranci u srpskoj sredini, u kojoj su živjeli, a odbačeni od hrvatske sredine, iz koje su potjecali i kojoj su duhovno pripadali.

Po slovu zakona, jugoslavenska je vojska bila depolitizirana. Za časnike Srbe to je u praksi vrijedilo samo djelimično. Istina, oni nisu mogli biti aktivni članovi političkih stranaka i organizacija. No notorno je poznato, da su srpski generalitet, Glavni generalštab kao institucija i Srbi časnici na višim položajima, spadali u klike, koje su bile efektivni nosioci ne samo vojničke, nego i državne politike, naravno u velikosrpsko-hegemonističnom smislu. Što se tiče Srba časnika nižih činova, smatralo se je potpuno normalnim, da se oni druže s osobama iz srpskog javnog života, s političarima srpskih stranaka, te su oni bili orijentirani o političkim zbivanjima, formirali su svoje političke poglede u smislu raznih srpskih stranačkih ideologija i sve to prenosili i u svoju službenu, tj. vojničku djelatnost. Osim toga, bilo je dozvoljeno da časnici budu članovi tzv. «nacionalnih» organizacija (bilo onih sa srpskim imenom, bilo tzv. jugoslavenskih, no ustvari srpskih), koje su igrale i političku ulogu. Biti u srpskoj organizaciji, nije se smatralo kao separatistički ili antidržavni čin; dapače se je to preporučivalo. Srpstvo, pod imenom državotvornog jugoslavenstva, bilo je, dakle, službena ideologija jugoslavenske vojske i Srbi časnici smatrali su svojom nacionalnom dužnošću djelovati u tom smislu.

Diametralno suprotna bila je situacija za časnike Hrvate. Živeći većinom daleko od hrvatske sredine, oni nisu imali pravog uvida u stanje u domovini, a čitajući samo srpski tisak i krećući se samo u srpskoj sredini, oni su o tome dobili i pogrešnu sliku. Izravnih dodira s hrvatskom sredinom, a još manje s hrvatskim političarima i javnim radnicima oni nisu imali. Čak, kad su slučajno i privremeno služili u hrvatskim garnizonima, svaki dodir s hrvatskim političarima —pa čak i s onima lokalne kategorije— bio je opasan za njihovu karijeru, jer je to odmah bilo obilježeno kao separatistička tendencija i moglo biti zakonski kažnjivo. Sudjelovanje u hrvatskim društvima, pa i onim potpuno nepolitičkog karaktera —recimo kulturnim, dobrotvornim, pjevačkim, itd— bilo je nizom povjerljivih naredba izričito zabranjeno, čak i za članove obitelji i djecu časnika Hrvata, jer su sva hrvatska društva globalno bila smatrana «antidržavna» ili «separatistička».

Sve je to među časnicima Hrvatima u Jugoslaviji proizvelo neku vrst dezinteresiranosti za političke probleme uopće, a ukoliko je interesa bilo, manjkala je prava orijentacija, tako da su se politička gledišta časnika Hrvata većinom svodila na simplističku formulu: hrvatsku politiku vodi HSS, koja je na svim izborima bila dobila povjerenje većine Hrvata, i mi tu nemamo ništa činiti. Nijanse unutar HSS, razlike u gledištima i unutrašnje trzavice između nacionalističkog i projugoslavenskog krila iste, rijetko je tko osjetio. Pavelića, Ustaše i druge grupe izvan HSS, smatralo se je nekom vrsti produženja HSS u radikalno hrvatskom pravcu, i općenito se je vjerovalo, da između HSS i Ustaša postoji neki sporazum i da zajednički rade za hrvatske interese.

Nepravedno bi bilo globalno optužiti časnike Hrvate u jugoslavenskoj vojsci za neko možebitno jugoslavenstvo ili, dapače, za protuhrvatstvo. Oni su osjećali hrvatski, ali je točno, da je, općenito uzev, kod njih prevladavalo nepoznavanje političkog stanja u Jugoslaviji, a posebno u Hrvatskoj, da je vladao ograničeni interes za političku djelatnost i simplističko shvaćanje političkih problema.

S druge strane, krive su i tendenciozne neprekidne optužbe Srba —kako onih iz komunističkih redova u zemlji, tako i onih iz redova srpske emigracije— koji neprestano ponavljaju tvrdnje, da je pretežni broj časnika Hrvata u Jugoslaviji bio efektivno organiziran u Ustaškom pokretu, te da su oni, organizirano i po unaprijed pripremljenom planu, u onih par dana rata sabotirali operacije trupa i tako bili jedan od glavnih uzroka poraza. Čaršijska propaganda stvorila je među Srbima psihozu srpske superiornosti i nekog urođenog herojstva, junaštva i vjeru, da je sve srpsko najbolje od najboljeg. Kada stvari krenu naopako, postoji mentalna predispozicija, da se uzroci nedaća traže na drugim stranama, a ne među njima samima — traži se neki «Vuk Branković». S takvom mentalnom predispozicijom i nedostatkom samokritike, Srbi su nesposobni shvatiti, da uzroci vojničkog poraza i sloma države leže u srpskoj politici od 1918.-1941., nego opet traže nekog «Vuka Brankovića», i srpska propaganda našla ga je u Hrvatima, ustašama, drugim izdajnicima, a nikako u njima samima, i u tu legendu većina Srba i danas vjeruje.

U pogledu svjetske politike —a od godine 1939. tok rata i njegov mogući ishod bila su temeljna pitanja na tome polju—, osim male grupe oko generala Nedića i ljotićevski orijentiranih časnika Srba, skoro čitav časnički zbor jugoslavenske vojske stekao je uvjerenje, da će Nijemci i Talijani, unatoč briljantnim njemačkim pobjedama u početnoj fazi, ipak izgubiti rat. To je gledište prevladavalo i među časnicima Hrvatima. Uzroci, rekao bih, počivali su na dvjema okolnostima. Srbi su, kao narod, po svojoj tradiciji, po političkim vezama i po osjećajima uvijek simpatizirali s Francuzima i Englezima, vjerovali su u njihovu političku pamet i u snagu njihovih svjetskih imperija. Vjerovali su, da oni imaju više daha, da na dugi rok izdrže udarce Nijemaca i da na koncu postignu premoć i slome ih. Živeći u srpskoj sredini, bilo je psihološki nemoguće, da i kod časnika Hrvata ne bude prihvaćeno takvo gledište. No, osim tog psihološkog

momenta, utjecao je i drugi. Naime, od početka rata godine 1939., Obavještajno odjeljenje Glavnog generalštaba izdavalo je —pored obavijesti o pojedinim događajima dotičnog časa— mjesečni obavještajni pregled, u kojem se je, na temelju podataka iz zaraćenih i iz neutralnih izvora, na veoma sistematiziran način prikazivala politička situacija u svijetu i u pojedinim državama na unutrašnjem i vanjsko-političkom planu, kao i vojnička situacija dotičnog momenta. Mada su pojedini detalji u tim pregledima bili katkad «navijački» prikazani u korist Saveznika i na štetu Nijemca, ipak je opći ton bio, uglavnom, nepristran, a logična obrada i solidna dokumentacija podataka davala je masu stvarnih i uvjerljivih argumenata, koji su objektivno dovodili u sumnju njemačku pobjedu. Opće uvjerenje u pobjedu Saveznika pokolebalo se je privremeno nakon naglog i za sve neočekivanog sloma Francuske i munjevitog osvojenja Belgije, Holandije, Danske i Norveške. No nakon famoznog Churchillovog govora o odlučnosti Engleske, da produži rat do pobjede; nakon dokumentiranih podataka o neuspjehu i o teškim gubicima njemačkog zrakoplovstva prilikom zračne ofenzive protiv Engleske i kao posljedica toga nemogućnost invazije iste; nakon analize američke politike (lend and lease, pozajmica 50 razarača Engleskoj, ton američke propagande, itd) i, konačno, nakon sve više podataka o slabom funkcioniranju njemačko-sovjetskog sporazuma i rastućim nesuglasicama između Berlina i Moskve, vjera u konačnu pobjedu Saveznika konačno se je učvrstila. Razumije se, da je skup tih psiholoških i objektivno dokumentiranih momenata utjecao i na formiranje gledišta časnika Hrvata i da su oni sumnju u njemačku pobjedu unijeli u svojim glavama i srcima i u NDH i u Hrvatsko Domobranstvo. Kad je, par mjeseci nakon osnutka NDH, Hitler napao Sovjetski Savez i otvorio tako drugu frontu, sumnja u njemačku pobjedu pretvorila se je u sigurnost konačnog njemačkog poraza, jer se, općenito u svijetu (dapače i u njemačkim krugovima) smatralo kao političko-strateški aksiom, da Njemačka ne može dobiti rat na dvije fronte protiv grupe drugih velevlasti. Uspješne njemačke «Blitz» operacije na Istočnom bojištu u godini 1941. bile su vrijedne divljenja snazi hitlerovskog ratnog stroja i izvanrednoj sposobnosti njemačkog vojničkog vodstva za primjenu novih oblika strategije u modernom ratu, ali nisu pružale dovoljnu dokaznu podlogu, da je to dostatno za pobjedu nad moćnim neprijateljima na Istoku i na Zapadu.

ČASNICI HRVATI U NDH.

Poraz jugoslavenske vojske nije nikoga iznenadio. Svi, uključujući tu i dobar dio časnika Srba, bili su svjesni činjenice, da je ta vojska organizatorski, u pogledu naoružanja, izobrazbe i morala, nesposobna za vođenje modernog rata.

Iznenađenje su, međutim, predstavljale posljedice vojničkog i državnog sloma. Općenito se je, naime, vjerovalo, da, ako Nijemci napadnu i osvoje Jugoslaviju, da će je, u njenoj cijelosti tretirati i administrirati kao okupirani teritorij, slično kao ostale do tada okupirane države. Na

osnutak samostalne hrvatske države i njeno priznanje od Nijemaca i Talijana nitko nije računao. Ja sam 10. travnja 1941. bio u Rogatcu, sa Stožerom Dravske divizije (sastavljene od Slovenaca), i kad sam, oko 5 sati popodne, na Radio Zagreb i Radio Donau-Alpen, čuo vijest o proglašenju Hrvatske Države, priznajem, da sam i ja bio iznenađen, premda sam zadnjih godina bio u dosta tijesnim vezama s vodstvom HSS i mnogim prijateljima, članovima ili simpatizerima Ustaškog pokreta (primjerice navodim, Krena, Mraka, Zvonka Koračevića, Pribanića, Righia, među ostalim), te o prilikama u Hrvatskoj znao mnogo više, nego Hrvati razbacani po garnizonima daleko od Hrvatske. Osobni dodiri s časnicima, koji su prvih dana nakon 10. travnja stizali u Zagreb, kao i s preko stotinu časnika Hrvata, koje sam u drugoj polovici travnja našao u Tomislavom domu u Sarajevu, gdje su ih Nijemci odvojili od Srba i stavili na raspolaganje hrvatskim vlastima, potvrdili su mi opće raspoloženje: zadovoljstvo, što je srušena omražena Jugoslavija i, uporedo s tim, iznenađenje i zadovoljstvo radi osnutka hrvatske države.

No, usporedno s veseljem i zadovoljstvom, vladala je i zabrinutost za budućnost. Ta je zabrinutost bila pojačana, kad se je saznalo, da je dr. Maček, koga se je općenito smatralo jedinim predestiniranim da bude na čelu države, odbio sudjelovanje na vlasti pod Nijemcima. Vjerujući u konačnu pobjedu Saveznika, svatko je postavljao pitanje: Šta će biti s hrvatskom državom i s Hrvatima uopće na koncu rata? Šta možemo očekivati, kad Srbi budu na pobjedničkoj, a Hrvati na poraženoj strani?

Zabrinutost miješala se je i sa stanovitom dozom optimizma, jer se je u toj kompliciranoj situaciji nalazilo i pozitivnih elemenata, ili bar manje-više opravdanih nada. Vjerovalo se je, da, unatoč odbijanju dr. Mačeka, postoji neki —nitko nije bio u stanju reći kakav— potajni sporazum između HSS i Ustaša, te, dok su Ustaše, silom okolnosti, koje Hrvati nisu stvorili i za koje oni ne snose krivnju, na čelu države pod Nijemcima i Talijanima, HSS je rezerva za budućnost. Vjerovalo se je, da će Ustaški režim pokazati elastičnost u vođenju države, da će se na ruševinama jugosrpskog organizirati efikasni hrvatski administrativni aparat, redarstvo, skromna hrvatska vojnička snaga; da će se kako-tako, usprkos žrtvama, koje od nje budu tražile okupatorske vlasti, održati hrvatska ekonomija, te da će, na koncu rata, u općem kaosu, koji bude vladao na tom prostoru, Hrvatska postojati kao neka oaza reda i mira, koju će i pobjednički Saveznici morati uzeti u obzir. U nizu kombinacija i nada, pretpostavljalo se je, da je moguće, da će nakon rata pobjednički Saveznici možda restrukturirati čitavi Versailleski sistem, stvoren nakon Prvog svjetskog rata, u kojem, možda, neće biti restaurirana Jugoslavija, a ako i bude, da će, imajući organizirane svoje vlastite snage, na svojem narodnom prostoru, hrvatski narod imati dovoljno aduta u ruci, da se opre velikosrpskim hegemonističkim snagama i postigne u njoj ravnopravni položaj. Psihološki je pozitivno djelovalo i općenito oduševljenje hrvatskih narodnih masa, uključivo seljaštva, organizacija HSS, Hrvatske Seljačke i Građanske zaštite, koji su pridonijeli rušenju Jugoslavije i održanju reda i mira u prvim danima nove hrvatske države. Kakogod to

nekome može zvučiti nesimpatično, činjenica je, da je hrvatski narod, bez obzira na stranačku pripadnost, 10. travnja primio sa zadovoljstvom i oduševljenjem. Tu nisu bili u pitanju aspekti svjetske politike; nije bio u pitanju pronacizam ili antinacizam, prozapadnjaštvo ili antizapadnjaštvo. Tu je, jednostavno, bio u pitanju osjećaj, da je nastupila situacija, kad se može srušiti omražena tamnica Jugoslavija, i prirodan nagon, da se stvori vlastita država, svojstven svakom svjesnom narodnom kolektivu. 10. travnja je, objektivno uzev, pozitivan čin u životu hrvatskog naroda, a potpuno je druga stvar ono, što se je u Hrvatskoj, dijelom zbog utjecaja i djelovanja raznih sila i struja u svjetskoj politici, dijelom krivnjom hrvatskih vlasti, događalo poslije toga nadnevka.

Događaji su, naime, dan za danom dovodili u pitanje mnoga predviđanja i mnoge nade. Dan za danom bilo je očitije, da na polju vanjske politike ustaški režim nepokolebljivo i bez ikakve elastičnosti stoji uz Osovinske sile, da je rob svoje vjere u njihovu pobjedu, te da ne samo da ne predviđa, nego i najoštrijim sredstvima sprječava i suzbija rad na svakoj drugoj alternativi. Rimski ugovor djelovao je kao mač u srce na moral čitavog naroda, pa, naravno, i na moral časničkog zbora. Sve je vodilo k zaključku, da režim nema širih pogleda o svima mogućnostima, koje mogu utjecati na konačan ishod rata, te prema tome i na sudbinu države, te da će hrvatski narod dovesti u beizgledan, ili, u najmanju ruku, u vrlo težak položaj na koncu rata.

U okviru toga nije na odmet iznijeti ovdje jednu scenu, jedan mali intermezzo. Kad je, naime, NDH bila priznata od Bugarske i od Španjolske, koje su u to doba imale diplomatske odnose sa zapadnim Saveznicima (Bugarska i sa Sovjetskim Savezom), u hrvatskom Glavnom stožeru došlo se je na ideju, da bi to mogle biti dvije točke, s kojih bi se mogao imati uvid, šta se ne samo na političkom, nego i na vojničkom području događa na drugoj strani, da bi se oprezno i diskretno mogle uhvatiti veze sa Zapadnim Saveznicima, prikazati im, da se gledišta većine hrvatskog naroda ne poklapaju s glediština režima, da postoji volja i mogućnosti, da se postepeno ostvari i efektivna kooperacija u zajedničkom interesu. Smatralo se je, da bi u tu svrhu za vojnog izaslanika u Bugarskoj trebalo odrediti jednog vrlo sposobnog i politički dobro verziranog glavnostožernog časnika, a u Madridu (gdje nije bilo predviđeno mjesto vojnog izaslanika) jednog isto tako sposobnog časnika u nekom drugom svojstvu u Hrvatskom poslanstvu. Kad je ta ideja, u nizu razgovora u užem krugu sazrela, sugerirao mi je Glavar Glavnog stožera, general Marić, da ja to predložim vojskovođi Kvaterniku. Ja sam to i učinio, prigodom jedne šetnje automobilom, s njim na samu. Vjerujući, naivno, da kao neposredno potčinjeni imam pravo, dapače i dužnost, svome pretpostavljenom izložiti ideju, kao predmet za mirnu diskusiju, ostavljajući njemu, kao odgovornom, da je prihvati ili odbije, ja sam bez uvijanja iznio razloge, koji govore za taj prijedlog. Ja nemam literarnog talenta, da zorno oslikam reakciju Vojskovođe, koja je uslijedila. To je bila prava eksplozija iznenađenja, bacanje u lice optužbi, da smo i ja i svi koji tako nešto misle totalni ignoranti balkanskog tipa, nesposobni ocijeniti odnos snaga,

s bujicom prijetnji i mnogošta drugo u tom smislu. Pouka za sve nas bila je očita: Očekivati od vrhova bilo što, što izlazi iz okvira bezuvjetne njemačke pobjede, iluzorno je; raditi nešto u tom smislu pogibeljno je; dakle, ako se nešto u tom smislu radi, treba to raditi oprezno i diskretno i samo u najužem krugu sigurnih prijatelja i sumišljenika.

I na području unutrašnje politike, događaji su se razvijali tako, da je povjerenje časnika u režim danomice slabilo. Zatvaranje dr. Mačeka i drugih prvaka HSS, razoružanje Hrvatske Seljačke i Građanske zaštite, koje su odigrale važnu i pozitivnu ulogu u prvim danima života države, razbijanje drugih hrvatskih organizacija ili postavljanje komesara u iste, djelovalo je porazno. Vjera da između ustaškog režima i HSS postoji neka vrst tihe suradnje, izgubila se je. Nasuprot tome, postajalo je sve očitije, da ustaški režim ide za tim, da sebi osigura monopol vlasti, bez obzira na posljedice, i da se ne ustručava upotrijebiti i nasilne metode da eliminira sve potencijalne konkurentne za vlast, u prvom redu najveću hrvatsku stranku i legitimnog predstavnika većine hrvatskog naroda, tj. HSS.

Pojava buntovnika —najprije onih četničke, a nakon ulaska u rat Sovjetskog Saveza i onih komunističke tendencije— nije predstavljala iznenađenje. Računalo se je, međutim, da će pobune biti samo lokalne, da će u njima sudjelovati samo manjinski dio pravoslavnog pučanstva, potaknut od eksponenata beogradske čaršije, koji su nestankom Jugoslavije izgubili svoje privilegije, da će većina pravoslavaca ostati mirna, te da će se te manjinske pobune moći i suzbiti, kad se učvrsti hrvatski redarstveni, administrativni i vojnički aparat.

Ovakva predviđanja —ne samo u krugovima časnika, nego i općenito— pokazala su se s vremenom kao suviše optimistička. Vrijeme je na vidjelo iznijelo kompliciranu kombinaciju raznoraznih čimbenika, s kojima u početku nitko nije računao, ili je minimalizirao njihov mogući učinak, a koji su sudbonosno djelovali na razvoj i zamah pobune: držanje i intrige Talijana, koji su u ni od koga očekivanoj mjeri potpomagali četnike, pa i partizane, a paralizirali djelovanje hrvatskih vlasti i vojničkih postrojba u njihovoj zoni; neobično aktivnu propagandu Saveznika u korist pobunjenika i njihovu materijalnu potporu; pogrešna politika i vojnička taktika Nijemaca u borbi protiv pobunjenika, koja je vezala i rad hrvatskih postrojba i, konačno, kao zadnja karika u tom lancu, pogrešna politika hrvatskih vlasti, izražena u toleriranju samovoljnih, a katkada i od vrha odobrenih akcija pojedinih ustaških funkcionera protiv pravoslavnog pučanstva, pa katkada i protiv protu-ustaški raspoloženih Hrvata.

To je problem, razvikan pod imenom ustaških zločina, ustaških klanja i ekscesa, s kojim se još i danas, nakon 30 godina, svi neprijatelji Hrvata —kako komunisti u domovini, tako i srpska emigracija u zapadnom svijetu— obilato (i, nažalost, s dosta uspjeha) služe da ocrnjuju čitavi hrvatski narod i osporavaju mu pred svijetom pravo na samostalnost u vlastitoj državi. Prikazati taj problem u cijelosti, prelazi okvir ovog prikaza, a osim toga, manjkaju mi dokumentirani podaci i osobna iskustva,

jer sam ubrzo bio maknut s položaja, na kojem sam imao uvid u razvoj događaja te naravi. Prikazati to u cijelosti bila bi, u interesu hrvatske stvari, dužnost onih funkcionera NDH, koji, po položajima na kojima su bili, o tome više znadu, možda raspolažu i sa stanovitim dokumentima, i koji, u nekom smislu, snose i političku i moralnu odgovornost za to. Oni bi, dokumentirano, bez pretjerivanja i pristranosti, trebali prikazati politički i psihološki predhistorijat, koji je doveo do tog stanja, iznijeti otvoreno vlastite pogreške, kojih je bilo i koje ne možemo tajiti, uzroke istih, a paralelno s tim i ekscese, zločine i klanja, počinjena od naših neprijatelja nad hrvatskim narodom, tako da se dobije uravnotežena slika, a ne da povijest toga razdoblja bude svijetu prikazana jednostrano, od strane naših neprijatelja, ili od s našim prilikama nedovoljno upoznatih stranaca. Ja ću se ovdje ograničiti na prikaz takvih događaja u početnom razdoblju općenito, a posebno u pogledu, kako se je to odrazilo na razvoj i držanje Hrvatskog Domobranstva.

Ja sam u tom razdoblju bio Glavar Vojnog ureda vojskovođe Kvaternika, kao Ministra Domobranstva, i na mojem su se stolu danomice gomilala izvješća vojnih zapovjednika, oružništva i građanskih vlasti s raznih područja države o prilikama u dotičnom kraju i, među ostalim, o izgredima pojedinih ustaških funkcionera protiv pučanstva, sa zahtjevima, da se izdaju nalozi i odredbe, da se s tom praksom prestane. Analizirajući uzroke takvih ispada, možemo ih podijeliti u dvije grupe. U nekim krajevima, oni su ležali u reakciji hrvatskih nacionalističkih elemenata na nasilja i klanja, koja su od početka rata, tj. od 6. travnja, počinili srpski četnici, drugi ekstremni srpski elementi, pa, dapače, i neke postrojbe redovite jugoslavenske vojske nad hrvatskim pučanstvom od 6. travnja nadalje, kad su još velikosrbi živjeli u uvjerenju, da će «slavna» jugoslavenska vojska dugo vremena pobjedonosno odolijevati Nijemcima i da je došao moment, kad se bez ograničenja i bez odgovornosti može istrebljivati Hrvate. U nekim drugim krajevima to je bila psihološka reakcija hrvatskih ekstremista na muke i nasilja, koja su Hrvati trpjeli za vrijeme Jugoslavije. Ako, dakle, tražimo gdje je krivnja, objektivno se može tvrditi, da ista nije jednostrana, samo na ustašama, a još manje na Hrvatima u cjelini, nego da je ima na obim stranama i da duboke uzroke iste ne možemo pripisati situaciji toga momenta, nego ih treba tražiti dublje u prošlosti. No, bilo da su uzroci nemira ležali na jednoj ili drugoj strani, posljedice su bile uvijek iste, tj. svaki nered je popunjavao redove pobunjenika. Iz izvješća podređenih s terena se je vidjelo, da tamo vlada uvjerenje, da Poglavnik, Vojskovođa, Vlada i vrhovi u Zagrebu ne znaju šta samovoljni pojedinci rade na terenu, i da je dovoljno istima prikazati pravo stanje, te će onda oni ukloniti uzročnike izgreda i načiniti red. U Glavnom stožeru Domobranstva izrađen je bio konkretan prijedlog, da se točno odredi djelokrug vlasti, dužnosti i odgovornosti vojničkih zapovjedništava, građanskih vlasti i ustaških stožernika, logornika i ostalih funkcionera, te da se nitko ne miješa u djelokrug drugog. Suzbijanje pobune, da se povjeri isključivo područnim domobranskim zapovjedništvima, istima potčine i sve ustaške postrojbe na dotičnom području i odredi

način suradnje drugih vlasti. Osim pojedinačnih odredaba, kojima su se djelimično regulirala razna pitanja sporednog značenja, u tom pogledu nije učinjeno ništa.

Pri postrojavanju oružanih snaga države, ustaški režim je, imitirajući Nijemce i Talijane, usvojio dvostruki kolosjek: Hrvatsko Domobranstvo, kao redovitu vojsku, i Ustašku vojnicu, kao neku vrst stranačke vojne postrojbe. Ustaška Vojnica —manjinski dio oružanih snaga— bila je od režima u svemu favorizirana: u naoružanju, dodjeli opreme, smještaju, plaći i drugim privilegijama; Domobranstvo je stavljeno u drugi red. U pogledu borbenog kapaciteta, treba dati puno priznanje postrojbama Ustaške Vojnice; časništvo i momčad bili su nacionalno radikalizirani, borbeni moral bio je visok. Međutim, u borbama protiv pobunjenika, zapovjednici tih postrojba djelovali su većinom samovoljno, po svojem nahođenju, bez organizirane suradnje s domobranskim zapovjedništvima. Tako su one često puta vršile smjele operacije, razbile pobunjenike, osvojile stanovita mjesta ili položaje, postigavši brijantne taktičke uspjehe, ali, u okviru opće strateške situacije, ta su mjesta ili položaji bili neodrživi. Nakon uspjeha, one bi se vraćale u svoje garnizone, ostavljajući držanje tih prostora domobranskim postrojbama, na koje je onda padala krivnja i odgovornost, kad su zbog neodrživosti morali biti napušteni. Prvorazredni borbeni kapacitet tih postrojba bio je, tako, uludo trošen za lokalne taktičke i trenutne psihološke uspjehe, s minimalnim koristima u općem strateškom okviru.

Tako se je, već negdje ujesen 1941. stvorila apsurdna situacija: Na većem dijelu državnog teritorija bijesni građanski rat. Nijemci brane prostore, koji su od interesa za njih i komunikacijske linije, koje vežu te prostore, i za to upotrebljavaju i dio hrvatskih oružanih snaga. Državno vodstvo vodi proosovinsku politiku, u koju narod nema povjerenja i maćehinski se ponaša prema većinskoj, redovitoj vojsci, koja ustvari predstavlja oružani narod, i na kojoj leži glavni teret suzbijanja pobuna. Osim toga, ne pokazuje volje i sposobnosti da primijeni svrsishodnu politiku i opću strategiju za suzbijanje pobuna, te umjesto konsolidacije države, vodi neku vrst permanentne revolucije, što ide na ruku talijanskoj intrigantskoj politici i metodama komunističkih profesionalnih revolucionaraca za slabljenje države i popunjavanje redova pobunjenika. S druge strane, Hrvatsko Domobranstvo, kao redovita vojna snaga države, nije imalo dovoljno snaga, da brani sve prostore, a od vlade nikad nije dobilo određene direktive, što je s političkog i strateškog gledišta nužno braniti, a što se privremeno može napustiti, niti slobodne ruke, da spriječi djelovanje neodgovornih čimbenika, čiji su postupci pobunu potpirivali, umjesto da je smiruju. I konačno, uvjerenje većine časničkog zbora i momčadi (a i većine naroda), da je beskompromisna proosovinska politika državnog vodstva pogrešna i da će, u tom pogrešnom okviru, sve žrtve malo utjecati na sudbinu države na koncu rata, te da prema tome, uspjeh ili neuspjeh neke operacije njihove jedinice, u globalnom okviru ništa ne znači.

TRAŽENJE VEZA S HRVATSKOM SELJAČKOM STRANKOM

Eto, u tom razvodu braka između državnog vodstva i redovite oružane snage države leže uzroci, da su hrvatski časnici prestali očekivati, da će vodstvo naći izlaza iz te komplicirane situacije, te su oni sami počeli tražiti puteve. Časnici, koji su u bivšoj jugoslavenskoj vojsci bili depolitizirani i slabo upućeni u komplicirane trikove politike, zainteresirali su se sada za politiku i počeli su politički misliti. Dodir s mnoštvom pričuvnih časnika, intelektualaca, koji su u to bili bolje upućeni, kao i nova vlastita iskustva, stečena životom u hrvatskoj sredini, pridonijeli su tome, da su oni s više razumijevanja i dubine mogli prosuđivati politička zbivanja, njihove uzroke i njihove moguće posljedice.

Želim posebno naglasiti, da časnici sve do mojeg odlaska u siječnju 1944., a i kasnije, nikad nisu stvorili kakvu organiziranu konspirativnu grupu, sa svojom hijerarhijom, pravilima, obaveznim izvršenjem zadataka i slično. Suradnja se je vršila neprekidnom izmjenom misli, ideja, podataka, zajedničkom analizom situacije, bez obzira na čin i položaj, i onda je svaki smatrao svojom moralnom obavezom učiniti što mu je bilo moguće u okviru svoga djelokruga. Svaki iz vrhova u Zagrebu bio je u osobnoj i prijateljskoj vezi s nekima od svojih drugova u provinciji i na borbenim položajima, tako da su ideje i podatci strujali odozgo nadolje, i obratno, i obuhvatili praktično pretežnu većinu časnika Hrvatskog Domobranstva.

Naravno, prvi pogledi bili su upereni na HSS, koju je većina hrvatskih časnika smatrala legitimnim predstavnikom hrvatskog naroda, unatoč tomu što ona nije sudjelovala u vlasti. Mada je dr. Maček bio zatvoren, a ostali prvaci iz vodstva HSS, npr. ing. Košutić, dr. Torbar, Pernar, Reberski, Smoljan, Andres i drugi, izolirani i povremeno i pritvarani, nadalo se je, da će oni, preko svojih veza s HSS-ovačkim prvacima, koji su sudjelovali u režimu, kao i s umjerenijim ustaškim prvacima, moći utjecati na vrhovno vodstvo države, pa i na pobunjenike na terenu, da se prijeČe izgredi i nasilja s obje strane. Treba imati na umu, da su kroz duže vrijeme i komunistički partizani, iz oportunizma, tražili veze s ljudima iz HSS na terenu, operirali u svojoj propagandi s povijesnim ugledom Radića i s ugledom u narodu dr. Mačeka, i bili spremni činiti koncesije ljudima iz HSS. Smatralo se je, nadalje, kao sigurno, da će ljudi iz HSS u zemlji uspjeti uspostaviti veze sa svojim prvacima u Londonu, i preko njih s budućim pobjednicima, Saveznicima, te da će se tako dobiti orijentacija i neke direktive za držanje i rad u našoj kompliciranoj situaciji.

Ovdje je potrebno reći nekoliko riječi o situaciji HSS u tome razdoblju.

HSS je svakako jedina demokratska stranka europskog kalibra u hrvatskoj političkoj povijesti. Njen demokratski značaj proističe iz činjenice, da se je ona do pune snage razvila povjerenjem hrvatskog naroda, koje joj je on uvijek davao pod najtežim prilikama terora, izbornih falsifikata, prevara i nasilja beogradske pseudodemokratske, a kasnije

monarho-fašističke čaršije. Demokratski značaj stranke —a ujedno i demokratska zrelost hrvatskog naroda —osjećala se je i u tome, što je snaga stranke uvijek rasla, kada je ona govorila i radila ono, što je narod u duši osjećao, a popuštala je u snazi u momentima, kad je njeno vodstvo učinilo po koji potez, koji se narodnom kolektivu nije sviđao. Na zadnjim izborima, godine 1935. i 1938., ona se je pretvorila u općenarodni pokret. Povjerenje čitavog hrvatskog naroda stranka je dobila na bazi hrvatskih *nacionalnih* težnji, a ne na bazi socijalnog programa HSS.

Neposredno pred rat stranka je putem Sporazuma ostvarila Banovinu. Ova se je, objektivno uzevši, u ondašnjoj međunarodnoj situaciji, kad je zbog opasnosti od Hitlera (a za nas Hrvate još više od Mussolinija) moralo ići oprezno, mogla smatrati kao prvi korak k nacionalnom oslobođenju od Beograda, kao jedna etapa k tome cilju, dakle kao racionalni, logični i u datim prilikama svrsishodni politički potez za *dotični povijesni moment*. No, puč srbijanskih časnika od 27. ožujka 1941., koji nije bio uperen samo protiv Pakta, nego i protiv Sporazuma, stvorio je NOVU povijesnu situaciju, koja je imperativno zahtijevala NOVE PUTEVE i NOVE ODLUKE. Stranka je, međutim, ignorirala tu provokaciju velikosrpstva i produžila staru politiku sporazumijevanja s Beogradom. Rat i brzi raspad Jugoslavije stvorili su opet NOVU povijesnu situaciju, gdje su opet bile potrebne NOVE odluke. Iako su vodstvu stranke bile poznate sve slabosti jugoslavenske vojske i njena nesposobnost za vođenje modernog rata, te prema tome i mogućnost okupacije Jugoslavije —dakle, i hrvatskih krajeva— od strane Osovinskih sila, ništa nije bilo promišljeno i pripremljeno šta da se radi u takvoj situaciji, te ni stranački prvaci, niti organizacije stranke, niti hrvatski narod nisu imali nikakvih smjernica. Dr. Maček odmah je bio zatvoren od ustaša, pojedini prvaci su se, bilo iz idealnih motiva, bilo pod pritiskom sile, bilo iz oportunizma, priključili ustašama ili partizanima, a narod, koji je s oduševljenjem prihvatio Hrvatsku Državu, ubrzo je sa zdravim instinktom uvidio, da ustaše istu vode pogrešnim putem, izložen pritiscima s desna i lijeva, tražio je putokaz od stranke, koga nije bilo. Temelj snage stranke, tj. narod, postojao je, ali nije postojalo organizirano vodstvo, da izrabi taj potencijal. Tek kasnije, u godini 1942., kad je pritisak Ustaškog redarstva popustio, počeli su djelovati kao vodstvo HSS ing. August Košutić, prof. Lujo Tomašić i dr. Ivanko Farolfi, zamjenik zastupnika HSS za kotar Vis, koji je tada bio u Zagrebu. Kako je stan ing. Košutića bio pod paskom, a prof. Tomašić živio skriven u jednom stanu u Klaićevoj ulici, glavnu djelatnost obavljao je dr. Farolfi. S njim su bili u vezi mnogi domobranski časnici, i s njim, kao i s ostalom dvojicom, stupio sam u vezu i ja nakon povratka s Istočnog bojišta.

Tu potencijalnu snagu HSS u hrvatskom narodu osjetili su i Nijemci i četnici i partizani, i svaki od njih pokušao ju je na svoj način iskoristiti.

Od strane Nijemaca, dodiri s HSS nisu postojali samo od strane generala Glaise von Horstenau, kako se općenito smatra, nego i od strane drugih vojničkih zapovjednika, pa i od političkih čimbenika. Njihov je cilj bio osposobiti hrvatske oružane snage, da na sebe prime ulogu suz-

bijanja pobuna na čitavom hrvatskom prostoru, ili, u najmanju ruku, da budu u stanju osigurati komunikacije s Balkanom i stanovite objekte od ekonomske važnosti za Nijemce. Oni su uvidjeli, da se to ne može postići kroz ustaški režim i Ustašku Vojnicu, i ispravno ocijenili, da to neće moći učiniti ni HD, dok vlada nepovjerenje između istog i ustaškog režima, da je HD politički i psihološki vezano za HSS i da samo prisustvom stranke u vladi NDH može doći do bitne izmjene i u vojničkoj situaciji. Razgovora je bilo više u toku godina 1942. i 1943. Nekoliko sastanaka između njemačkog predstavnika Neuđorfa i ing Košutića (katkada i dr. Torbara) održano je u stanu pok. generala Pere Blaškovića u Gajevoj ulici, koji je u tim razgovorima zastupao HD. Razgovori su vođeni u smislu, da HSS dozvoli nekolicini svojih predstavnika sudjelovanje u ustaškoj vladi, na što bi Nijemci pritiskom ishodili pristanak dr. Pavelića, gdje bi onda ti predstavnici nametnuli svoj utjecaj, uveli pomirljiviju politiku prema pravoslavnom pučanstvu, pojačali organizaciju HD i tako pridonijeli ostvarenju mira i reda na hrvatskom području. Druga je varijanta bila stvaranje nove vlade od umjerenih ustaša i stručnjaka, bez dr. Pavelića, koju bi HSS pomagala bez izravnog sudjelovanja.

Pregovori nisu doveli ni do kakvih rezultata. Ing. Košutić, koji nije vjerovao u njemačku pobjedu, nije želio kompromitirati stranku kao kolaboratora i nije htio donijeti nikakve odluke bez pristanka dr. Mačeka, s kojim je svaki dodir bio onemogućen. Dr. Pavelić opirao se je svakom pokušaju slabljenja ustaškog režima i u tome nalazio punu potporu njemačkog poslanika Kasche-a i ministra Ribbentropa.

Dodire s HSS i HD tražio je i Draža Mihajlović. U toku 1942. i 1943. dolazili su tajno u Zagreb njegovi izaslanici. Razgovore s njima vodio je dr. Farolfi, a od strane HD puk. Stjepan Mateša. Ja u tim razgovorima nisam sudjelovao. Uspjeha nije bilo iz više razloga. Četničke snage na hrvatskom teritoriju sastojale su se od svega nekoliko odreda, koji su svi od reda bili u formalnoj kolaboraciji s Talijanima ili Nijemcima, a osim toga, odgovorni za pokolje hrvatskog katoličkog i muslimanskog življa. Nikakve političke garancije nije Draža bio voljan, a niti bio u stanju dati. Suradnja HSS i HD s njim samo bi njemu poslužila, da pojača svoj kompromitirani položaj, bez ikakve protuusluge za Hrvate.

Drugačija je bila politika partizana prema HSS i HD. Njihova je stalna bojazan bila, da bi se HSS mogla aktivirati, uspostaviti vezu sa Zapadnim Saveznicima, da bi je ovi, kao antikomunističku i demokratsku snagu, prihvatili i politički podržali i preko nje dobili na svoju stranu HD. To bi bio udarac, ne samo za njihov politički utjecaj, nego bi bitno oslabilo i njihove vojničke snage, jer bi mnogi nekomunistički elementi u NOV prešli u redove domobrana, a svakako i najveći broj novih pridošlica iz redova Hrvata.

U tom cilju, partizani su primjenjivali dvostruku taktiku. Na terenu, u hrvatskim krajevima, oni su u prvo vrijeme nastupali kao pristaše i simpatizeri HSS. Na njihovim sastancima, govorilo se je u duhu Radićeve ideologije i visjele su hrvatske zastave i slike Radića i Mačeka. Nastojali su pridobiti lokalne prvake HSS, bilo sitnim uslugama, bilo pritiskom.

Istovremeno su razvili propagandu u domobranskim postrojbama za prijelaz na njihovu stranu. Tek kasnije, kad među hrvatskim pučanstvom nisu imali vidnijih uspjeha, a osim pojedinačnih otpadništva ni u redovima domobrana, upotrijebili su drugu taktiku: otpočeli su propagandu protiv HSS i počeli tražiti dodire s domobranskim časnicima na vrhu, tj. u Ministarstvu i u Glavnom stožeru.

Tako su, među ostalim, u lipnju 1943. preko jednog prijatelja iz građanstva (čije ime iz razumljivih razloga ne spominjem), zatražili, da se ja sastanem s predstavnicima partizanskog Glavnog štaba, koji dolaze kao predstavnici Tita. Nakon savjetovanja s drugovima časnicima i s Ing. Košutićem, ja sam pristao. Izaslanici su se predstavili kao Žnidaršić i Brkić, no nisam siguran, da su to bila njihova prava imena. Na kasnije razgovore dolazio je samo Žnidaršić, jer je Brkić, navodno, bio ranjen u borbi. Razgovori su vođeni, s dužim ili kraćim prekidima, do prosinca godine 1943. Po sporazumu s vodstvom HSS i drugovima časnicima, ja sam zastupao slijedeća gledišta: HD je spremno stupiti u borbu protiv nazi-fašizma na demokratskoj osnovi. HD smatra, da ta borba nije predmet samo vojničkog, nego i političkog značaja. Dokaz za to pruža, među ostalim, i sama struktura NOP, koja ima svoju političku organizaciju, i NOV je samo vojničko oruđe političkog vodstva. Gledište časnika HD je, da u tome momentu, na hrvatskom narodnom području postoje dvije realne političke snage. U prvom redu, to je HSS., kojoj je hrvatski narod dao neosporivo političku legitimaciju i za koju časnici vjeruju, da —unatoč pojedinačnim otpadništvima među ustašama i partizanima, i unatoč udarcima, koja je pretrpjela— još uvijek predstavlja volju većine hrvatskog naroda. U drugom redu to je tzv. Narodni Oslobodilački Pokret, koji nema formalne političke legitimacije, no koji, unatoč tomu, predstavlja realni politički i vojnički čimbenik, koji nitko ne može i ne želi ignorirati. Prema tim gledištima, domobranski časnici smatraju, da je najbolji prirodni i demokratski put, da se te dvije komponente sporazume na zajedničkoj političkoj platformi, a HD će onda vjerno postupati po smjernicama te zajedničke volje. Dakle, od samog početka domobranski časnici nisu željeli donositi političke odluke na svoju ruku, niti voditi neku svoju politiku, nego su zahtijevali demokratsku političku osnovu. Partizanski predstavnici pak izbjegavali su razgovore s HSS i željeli razgovarati samo s domobrancima. Igra je bila očita: odvojiti domobranstvo od HSS i na taj način onesposobiti oboje: HSS bi ostala bez oslonca snage, a HD bez političkog oslonca.

Da bi se već jednom izišlo iz tog bespuća, domobranski časnici zajedno s vodstvenom trojicom iz HSS izradili su uvjete, pod kojima bi časnici HD bili spremni surađivati s NOP i pod kojima bi oni mogli jamčiti, da će se postepeno, prema lokalnim prilikama, ali u relativno kratkom vremenu moći prevesti glavninu hrvatskih oružanih snaga na stranu Saveznika. Glavni uvjeti bili su slijedeći:

1) Hrvatsko Domobranstvo surađivat će s NOV, tvoreći posebne jedinice, pod svojim časnicima i dočasnicima i s hrvatskim oznakama.

2) Radi jedinstva operacija postojat će u Glavnom štabu NOV po-

seban odjel HD, preko koga će se izdavati zapovijedi za operacije HD. Ujedno će ovaj odjel biti mjerodavan za osobna pitanja časnika, dočasnika i momčadi HD.

3) U postrojbama HD neće u principu postojati ustanova «političkog komesara». No, ako je to potrebno, da bi postojale jedinstvene postrojbene forme, u domobranskim postrojbama komesari će biti osobe, koje same jedinice izaberu, a neće biti imenovani odozgo.

4) Ukoliko bude pridolazio priliv novih boraca iz redova pučanstva, ostavlja se pridošlicama na volju, da se uvrste u jedinice NOV ili u HD.

5) Ukoliko na savezničku stranu bude prelazio veći broj jedinica HD, tako da one mogu vršiti operativne zadatke na većim područjima, utoliko će se s tih područja povlačiti za borbu u svojim zavičajnim krajevima snage NOV, koje su došle sa strane (Srbijanci, Crnogorci).

Partizanski Vrhovni štab ove je uvjete odbio, i nakon toga su prekinuti daljni razgovori. Tek tada su partizanski predstavnici dobili instrukcije, da stupe u vezu s HSS, i početkom prosinca ja sam Žnidaršića stavio u vezu s prof. Lujom Tomašićem. Do mojeg odlaska, 9. siječnja 1944., bila su 2 ili 3 razgovorra između njih. O daljem toku pregovora, koji su doveli do odlaska ing. Košutića k partizanima u godini 1944., meni nije ništa pobliže poznato.

DODIRI SA SAVEZNICIMA

Kao što je već spomenuto, pokušaj, da se sa Zapadnim Saveznicima uspostavi veza preko vojnih izaslanika u Sofiji i u Madridu, bio je energično odbijen od vojskovođe Kvaternika. No, postojala je nada, da će predstavnici HSS na Zapadu uspjeti uspostaviti vezu s domovinom. Vrijeme je, međutim, prolazilo i nikakve veze nisu bile uspostavljene. Niz poruka preko Švicarske i Vatikana od HSS i iz redova HD ostajale su bez odgovora i nije se uopće znalo, da li su stigle u prave ruke. Zamjerke i kritike, koje su padale na račun predstavnika HSS na Zapadu, bile su velike. Tek nakon rata, kad se je saznalo, da su sve izbjegličke vlade bile formalni zarobljenici engleskih političkih obavještajnih organa, te da je i veza s formalnim predstavnikom jugoslavenske vlade u zemlji Dražom Mihajlovićem bila mršava i pod strogom kontrolom Engleza, ove su zamjerke donekle ublažene. Povremeno dobiveno je nekoliko oskudnih i fragmentarnih podataka od Slovenca g. Avsenika, i to je bilo sve. Stanje, dakle, na Zapadu, ukoliko se tiče gledišta zapadnih velesila i također ukoliko se tiče rada i odnosa u izbjegličkoj vladi, predstavljalo je u domovini jednu nepoznanicu.

Negdje u jesen 1942. javio je g. Avsenik, koji je preko Vatikana bio u vezi s. g. Krekom, da Srbi u Londonu s dosta uspjeha dokazuju, da je za poraz jugoslavenske vojske u 1941. kriva izdaja Hrvata, i da hrvatski predstavnici nemaju materijala da te optužbe pobiju. Na zamolbu dr. Farolfia, odlučeno je, da se pokuša dostaviti u London dokumentirani materijal o stvarnim uzrocima sloma. General Prpić povjerio je tu dužnost

meni. Poslužio sam se s odgovorima, koje su na upitnik vojskovođe Kvaternika dali svi časnici i mnogi građanski činovnici o događajima, koji su se zbili u njihovom djelokrugu rada od puča 27. ožujka pa do kapitulacije, 17. travnja 1941. Takvih odgovora bilo je oko 1500. U Ministarstvu Oružanih Snaga stvoreno je povjerenstvo (pod puk. Gostićem), koje je te odgovore sredilo, klasificiralo i spremalo dokumentarni materijal za povijest. Povjerenstvo je utvrdilo, da oko 600 odgovora ima veliku povijesnu vrijednost, a oko 150 od tih da imaju izvanredan dokumentarni značaj.[1]

Izuzeo sam iz Ministarstva tih 600 odgovora pod izlikom, da ću časničkim pripravnicima u Središnjoj Domobranskoj Školi u Varaždinu održavati seriju predavanja o slomu Jugoslavije (koja sam predavanja i održao). Na temelju istih sastavio sam detaljan prikaz, s izravnim citarima i komentarima, o kaosu i bezglavlju, koji su vladali kod jedinica jugoslavenske vojske u svima dijelovima Jugoslavije, s posebnim naglaskom na događaje u jedinicama, koje su bile sastavljene isključivo od Srba i operirale u Srbiji i Makedoniji. Kako je moj prikaz obuhvatio oko 100 na stroju tipkanih stranica i dr. Farolfiu izgledao preopširan, sažeo sam isti materijal na oko 20 tipkanih stranica, te su u prosincu godine 1942. oba prikaza —i opširni i sažeti— u dva primjerka dostavljeni Mons. Juretiću u Švicarsku. Jedan primjerak bio je namijenjen dr. Krnjeviću, a drugi dr. Šubašiću. Ovaj ih je uputio u Vatikan, i prema tvrdnji Mons. Juretića, iz Vatikana su upućeni u London. Mi u domovini nismo imali potvrdu, da je materijal stigao u prave ruke. Pri nedavnom razgovoru s drom Krnjevićem, on mi je izjavio, da nije primio ništa, a ne zna, da li je primio dr. Šubašić. Svakako su došle u ruke Saveznika.

Od početka godine 1943. dr Farolfi tražio je u nekoliko mahova od nas časnika domobranstva odgovore na konkretna pitanja Saveznika o stanju u HD i o mogućnostima suradnje sa Saveznicima. Odgovori su bez odlaganja davani dr. Farolfiu. Kojim putem je on te obavijesti upućivao Saveznicima, nije nam on iz konspirativnih razloga nikad saopćio, niti smo ga mi to pitali. Tek početkom godine 1947. saznao sam, da su te obavijesti upućivane preko zubara dr. Pandakovića, koji je imao vezu s jednim savezničkim obavještajnim centrom u Švicarskoj.

U siječnju godine 1943. poslao je ing. Košutić obavijest dr. Krnjeviću u London o neuspjehu razgovora s delegatima Draže Mihajlovića i tražio upute, da li da se pregovori obnove i pod kojim uvjetima. Odgovora nije bilo.

Negdje koncem travnja 1943. uputio je general Prpić, Glavar Glavnog stožera HD, preko fra Dominika Mandića, u Rim izvještaj o stanju u HD, s porukom, da je isto u stanju pomoći stvaranju mostobrana u slučaju savezničkog iskrcavanja u Dalmaciji. Opet nije uslijedio nikakav odgovor.

Svi ti pokušaji veze sa Saveznicima bili su jednostrani: obavijesti su strujale iz Zagreba na Zapad, ali odgovora i konkretnih uputa s druge

---

[1] Dio toga materijala citirao je i dr Ferdo Čulinović u svojoj knjizi «*Slom stare Jugoslavije*».

strane nije bilo. Iz oskudnih obavijesti iz neutralnih zemalja, kao i iz vijesti savezničkih radio-postaja dobivali smo utisak, da je opća tendencija: organizirajte se i čekajte; dobit ćete upute na vrijeme; ne s komunistima.

Tek u srpnju ili kolovozu 1943. stiglo je preko Carigrada pismo Huga Seaton Watsona prof. Luji Tomašiću (od prije su se osobno poznavali), u kojem on —među ostalim— predlaže, da se iz domovine uputi na Zapad netko od HSS i jedan ili više viših domobranskih časnika, dobro upoznatih sa stanjem u domovini, koje bi se dovelo u vezu s hrvatskim prvacima u Londonu i sa savezničkim organima, u svrhu, da se organizira suradnja HD u borbi protiv nazi-fašista. Ukoliko se odlazak tih ljudi ne bi mogao organizirati u Zagrebu, Seaton Watson je predložio, da bi Englezi pomogli, stavivši tim ljudima na raspolaganje uredne putnice, vize i svoje kanale za prijelaz u neutralnu Tursku, ili, kao drugu alternativu, da bi poslali podmornicu, koja bi ih u određeno vrijeme i na određenom mjestu na Jadranskoj obali prihvatila, prebacila na Maltu i onda dalje.[1a]

Razumije se, da je ova poruka primljena sa zadovoljstvom i kod HSS, i kod domobranskih časnika. Moment je izgledao povoljan. Talijani su bili na izdisaju i potpuno demoralizirani. Stvarno, nedugo nakon primitka pisma, uslijedila je talijanska kapitulacija. Nijemci su na području NDH bili oslabljeni, njihove trupe raštrkane, tako da su na mnogim područjima bile slabije od hrvatskih postrojba. Ako bi ove bile potpomognute od Savezničke avijacije, ili, još više, u slučaju Savezničkog iskrcavanja na Jadranu, otpor njemačkih jedinica mogao se je slomiti, Saveznicima stvoriti mostobran i otvoriti put u srce Europe. Vrhovi ustaškog režima bili su smatrani kao sporedni čimbenik. Opće poznato je bilo, da su oni izgubili povjerenje naroda i opravdano se je računalo, da bi se oni mogli bezbolno ukloniti, ako izgube njemačku i talijansku potporu, a HSS i HD dobije Savezničku. Bilo je vjerodostojnih podataka, da bi se mnogi iz nižih položaja Ustaškog pokreta pridružili HSS i HD; za neke ustaške postrojbe to se je pozitivno znalo. Poznavajući prilike na terenu, pretpostavljalo se je, da bi i partizani oslabili, jer bi dobar dio nekomunističkih elemenata iz njihovih redova prešao k HSS i HD.

Konačno, kad su već Englezi poslali poruku, izgledalo je, da s njihove strane postoji ozbiljna volja za suradnju. Ogromna većina političkih, demokratski nastrojenih, ljudi smatrala je Engleze personifikacijom zrele političke proračunatosti i hladnog realizma. Opće je mišljenje bilo, da oni za svaki dio svijeta —pa tako i za naš prostor— imaju politički solidno izobražene specijaliste, koji možda nisu u tančine upoznati s drugim problemima, ali koji dobro poznaju onaj prostor, koji spada u njihov djelokrug. Također je bilo opće mišljenje —i to ne bez temelja— da se u tadašnjoj političkoj i vojničkoj situaciji na našem prostoru engleski interesi, u općim crtama, poklapaju s hrvatskim, te da postoje logične

[1a] Pri nedavnom usmenom razgovoru s Mr. Seaton Watsonom, ovaj mi je izjavio, da on nije pisao to pismo, jer od godine 1942. nije bio na dužnosti, koja je trebala imati veze s HSS. On predpostavlja, da je to pismo u njegovo ime poslala osoba, koja je imala kanale za prebacivanje ljudi, spomenute u pismu.

pretpostavke i razumijevanje za suradnju s Hrvatima, jer ona, s engleske točke gledišta, istima pruža dvije koristi. Prvo, dala bi doprinos u borbi protiv nazi-fašizma, i drugo, uklonila bi komunističku pogibelj s toga prostora, tako važnog za osiguranje engleske «life-line», tj. linije Gibraltar-Suez. Nitko nije pravio iluzije, da bi Englezi nama pomogli iz nekog altruizma, ili zbog nekih apstraktnih moralnih ili etičkih razloga, ali nije bilo razloga pretpostaviti, da bi Englezi propustili suradnju s hrvatskim snagama, koja je u njihovom vlastitom interesu. Kao što će se kasnije vidjeti, ta je logika zakazala i —kao što se danas vidi— Englezi su slijedili put, koji je bio protivan hrvatskim, ali i engleskim interesima.

Po primitku pisma, HSS je odlučila, da ide prof. Lujo Tomašić. Od strane domobranskih časnika bilo je predloženo, da idem ja, i to iz slijedećih razloga: Ja sam osobno poznavao dr. Krnjevića, dr. Šubašića, dr. Bićanića, Jukića i dr. Jančikovića, za koga se je pretpostavljalo, da je također u Londonu, jer je bilo poznato, da je pred kratko vrijeme barkom bio prešao u Italiju. Nadalje, ja sam duže od svih časnika Hrvata (preko 6 godina) radio u beogradskom Glavnom Generalštabu, te osobno poznavao mnoge iz srpskih vojničkih krugova u Londonu i njihov mentalitet, što je mogla biti prednost u razgovorima ili sporovima s istima. Konačno, ja sam dobro govorio francuski, njemački i talijanski i dosta dobro engleski.

Ponuda Seaton Watsona odnoseća se za put u Tursku, nije prihvaćena, jer nije davala dosta detalja i u svojoj neodređenosti izgledala je opasna. Moje molbe, da u svrhu inspekcije odem do jednog hrvatskog zdruga, koji se je nalazio oko Jablanice u Hercegovini (te da se onda sklonim u jedno mjesto nedaleko Dubrovnika, očekujuci englesku podmornicu) odbio je ministar, general Navratil. Stoga je odlučeno, da ja odem jednim hrvatskim vojnim zrakoplovom, unatoč riziku, koji je ta alternativa predstavljala (eventualno otkrivanje na aerodromu pri odlasku, napadaj njemačkih lovaca zbog nenajavljenog leta, kao i napadaji Savezničkih lovaca, koji su u to vrijeme danomice letjeli nad područjem NDH).

Pripreme za odlazak bile su završene već u listopadu 1943., ali se je odlazak višekratno morao odgađati, bilo zbog nepovoljnih atmosferskih prilika, bilo zbog općenite zabrane letova, bilo da nije na raspolaganju stajao zrakoplov s određenim pilotom, satnikom Vladom Pavešićem.

Tek 7. siječnja ujutro javili su mi drugovi zrakoplovci (puk. Ivam Mrak), da će 9. siječnja u 8 sati ujutro za Borovo službeno letjeti zrakoplov Dornier, pilotiran po satniku Pavišiću, te da žurno zatražim odobrenje, da dobijem mjesto u istom. Zatražio sam i dobio 5 dana dopusta, zbog privatnih poslova za Borovo, i odobrenje, da koristim zrakoplov, zajedno s mojom suprugom. Želim napomenuti, da to odobrenje nije bilo ništa izvanredno, nikakav poseban privilegij, nego traženo i dobiveno na temelju općeg naloga, da se časnicima i članovima njihovih obitelji mogu odobriti letovi zrakoplovima za privatne poslove, kad zrakoplov nekud službeno leti, ako u njemu ima slobodnog mjesta. Odobrenje sam tražio i

za svoju suprugu iz razloga, što je bilo poznato, da su vlasti zatvarale u logore članove obitelji nekih časnika, koji su prešli k partizanima.

Od dokumenata iz službenog arhiva nisam ponio ništa iz više razloga. Nisam želio mojem odlasku dati obilježje krađe službenih dokumenata jedne strane i predaja drugoj —dakle, kao neke vrsti špijunska uloga. Nadalje, postojao je rizik, da me pri odlasku otkriju, i teško bi bilo opravdati držanje povjerljivih dokumenata pri odlasku na dopust. Konačno, sve što je bilo potrebno za razgovore o suradnji sa Saveznicima, imao sam u glavi i s time i mogućnost, da kažem ono, što bude potrebno, i da prešutim ono, što ne želim reći.

Jedini dokumenti, koje sam sa sobom nosio, bile su 2 fotokopije i 3 ovjerena prijepisa ugovora četničkih zapovjednika s Nijemcima i s vlastima NDH, što je bilo od interesa pokazati Englezima, da se dokaže četnička kolaboracija s Osovinskom stranom. Osim toga, iz arhiva, koji je dr. Farolfi imao u jednom privatnom stanu, uzeo sam nekoliko dokumenata, koji su na drastičan način prikazivati četnička i partizanska krvološtva nad nevinim hrvatskim pučanstvom, sa svrhom, da se Englezima prikaže, da se za krvološtva ne mogu optužiti samo ustaše, nego da njih počinjaju i četnici i partizani. U slučaju bilo kakve sumnje, posjedovanje tih dokumenata mogao sam opravdati time, da sam za vrijeme dopusta, u miru, želio izraditi referat o vjerolomstvu četnika te o njihovim i partizanskim zločinima.

Konačno, na malim listićima papira, tankim kao cigaretni papir, u rukavici. imao sam pismo prof Luje Tomašića za dr. Krnjevića i maršalu Montgomery-u (jer smo svi vjerovali, da uz jadransku obalu operiraju samo britanske trupe) i pismo nepoznate mi osobe (tek poslije rata saznao sam, da je to bio zubar dr. Pandaković), za britanski Intelligence Service. U nuždi, mogao sam ove listiće sažvakati i progutati.

Po dolasku u Borovo i nakon kratkog zadržavanja tamo, pod izlikom da imam obaviti jedan posao u Zemunu, poletjeli smo u tom pravcu, i onda promijenili već unaprijed sračunatim kursom za Bari u Italiji, kamo smo stigli u 13,30 sati istoga dana. Spustili smo se na amerikanski aerodrom, začudo, bez ikakvih smetnja, mada je zrakoplov bio njemačke konstrukcije i mada smo u niskom letu (oko 150 m) preletjeli preko više vojničkih logora i više protuzrakoplovnih bitnica na položaju.

PRVI DODIRI SA SAVEZNICIMA

Po spuštanju, nitko se nije zanimao za nas. Kao anegdotičnu pojedinost, bez političke važnosti, zanimljivo je spomenuti, da je pilot satnik Pavišić po spuštanju odvezao naš zrakoplov i stavio ga u red s nekoliko desetina tamo nalazećih se američkih zrakoplova. Odmah je došla autocisterna s benzinom i pokušali su rezervoire zrakoplova napuniti benzinom, što smo mi odbili. Postojala je, dakle, stvarna mogućnost, da s američkim benzinom poletimo natrag u Zagreb, a da to nitko zapravo ne primijeti. Kasnije, za vrijeme internacije, čuo sam, da je zbog našeg

nesmetanog spuštanja bila provedena stroga istraga i da su odgovorni bili kažnjeni.

Nakon dugog čekanja, došao je jedan američki poručnik, koji je dobro govorio francuski. Njemu sam rekao, da sam hrvatski časnik, da sam došao u političkoj misiji i da ga molim, da me stavi u vezi sa svojim pretpostavljenim.

Oko 3 sata popodne došao je iz Barija jedan američki major i odveo me u jedan američki vojni ured. Tu sam bio primljen od jednog generala i jednog nižeg časnika, koji su me ukratko saslušali, ne sastavljajući pismeni protokol. Nakon saslušanja upitao me je general, da li želim ostati kod njih (Amerikanaca), ili želim da me stavi u vezu s Englezima. Moj je odogvor bio, da mi u Hrvatskoj ne pravimo razliku između Amerikanaca i Engleza, da ih smatramo jednim tijelom, te da, prema tome, ostavljam njemu na volju da odluči, kako smatra za najbolje. Kad je vidio, da imam pismo za maršala Montgomery-a, odlučio je predati me Englezima, i isti major, koji me je doveo, odveo me je u jedan engleski vojni ured. Tu je također slijedilo kratko usmeno preslušanje i odvođenje u jedan zbirni logor izvan Bari-a.

Danas, kad mnogo toga znademo o razlikama u gledištima između Engleza i Amerikanaca u pogledu naših problema, možemo se zapitati: ne bi li bilo bolje, da sam zaželio (i uspio) ostati kod Amerikanaca. No, ni danas se sa sigurnošću ne bi mogao dati određeni odgovor. Može se predpostatviti, da to na stvari ne bi bilo ništa izmijenilo. Danas znademo, da je čitava zona Balkana, uključivši i Jugoslaviju, Savezničkim sporazumom bila prepuštena Englezima. Amerikanci su i Dra Šubašića iz Amerike ostavili Englezima, kad se je radilo o uređenju jugoslavenskih problema. Vjerovatno ne bi ni sa mnom drukčije bili postupali.

10. siječnja ujutro saslušan sam od strane jednog engleskog kapetana. Tom prigodom ja sam mu saopćio, da sam donio šifru za prvi dodir sa sumišljenicima u domovini, i predao mu šifru, s 10 raznih ključeva.

Sudbina te šifre bila je za mene prvi uzrok za uzbunu, prvi znak da Englezi mogu biti neiskreni i da treba biti na oprezu.

Šifru sam sastavio ja sam. Kako nisam stručnjak za šifre, ona je bila jednostavna i svaka stručna služba mogla bi je odgonetati za kratko vrijeme. Stoga je bila namijenjena samo za prvi dodir sa sumišljenicima u zemlji. Pretpostavljali smo, da —ako do suradnje dođe— Englezi će dati i u zemlju dostaviti drugu, kompliciraniju šifru za daljnje dodire. Engleskom kapetanu objasnio sam, da je s prijateljima u domovini ugovoreno slijedeće:

Prvo, da se preko radio Bari, London i Kairo, među tzv. «posebnim porukama» emitira poruka «Đorđe je zdrav», što će za njih značiti, da sam ja sretno stigao k Saveznicima.

Drugo, da bih ja osobno želio čuti tu poruku.

Treće, da će u četvrtak 13. siječnja u 16 sati, na jednoj radio-postaji u Zagrebu u službi biti osobe našeg povjerenja, koje će na određenoj valovnoj dužini primiti radio poruku iz Bari-a, a u 20 sati, na jednoj

drugoj radio-postaji, druge osobe našeg povjerenja, koje će dati odgovor na našu poruku i vrijeme i način za daljnje veze.

U srijedu, 12. siječnja odveli su me u jedan vojnički logor i u tu sam, na radio-postaji u jednom kamionu čuo poruku «Đorđe je zdrav».

U četvrtak, međutim, nitko me nije zvao na sastavljanje radio-poruke, kako sam očekivao. Tek u petak, kad sam iz zbirnog logora bio preseljen u jednu vilu u Bari-u, sjedište FFS (Field Security Service), šef FFS (i moj novi domaćin), kapetan Faithfull, rekao mi je, da je jučer u 16 sati, prema mojem iskazu, emitirana jedna radio poruka u Zagreb, ali da u 20 sati nije bilo odgovora. Na moj upit, šta je poruka sadržavala i zašto je sastavljana bez mene, rekao je, da je javljeno samo, da sam ja stigao i tražene neke beznačajne vijesti. Tada sam mu se ja požalio, da mi takav postupak ne izgleda korektan i da, uostalom, ne vodi ničemu, jer je s prijateljima u Zagrebu ugovoreno, da svaka radio poruka mora sadržavati stanovite tajne elemente. Ukoliko bi ti manjkali, oni iz domovine ne bi odgovorili, sumnjajući, da se šifra nalazi u nepozvanim rukama. Kasnije je od mene u više mahova traženo, da dadem taj tajni umetak, no ja sam odbio dati ga, sve dok se ne raščisti situacija, da li sam zarobljenik ili potencijalni suradnik. Tu šifru spominje i dr. Biber (VUS, br. 1058).

Već od 10. siječnja bio sam danomice preslušavan. Preslušanja su vršili razni engleski časnici. Glavna tema bila je stanje njemačkih postrojbi na teritoriju NDH i uzgredno opće stanje u zemlji.

Kasnije, u internaciji, saznao sam od engleskih časnika, da je jedan od časnika, koji su u Bari dolazili sa mnom u dodir, bio tadanji kapetan engleske vojske Vane Ivanović. Ne znam koji je bio, jer je istih bilo više, a osobno ga ni prije ni poslije nisam imao priliku upoznati. Ne znam, da li me je ispitivao, ili sa mnom bio u dodiru po nekom drugom poslu. No, u svakom slučaju ta obavijest ostavila je na mene mučan utisak. Nepojmljivo mi je bilo —i još sada je— da on, kao Hrvat (ili Jugoslaven) nije našao za potrebno, da mi se obrati s kojom hrvatskom riječju, ne povrijedivši nijedan službeni propis ili tajnu, nego je hinio neznanje hrvatskog i obraćao mi se na stranim jezicima. Ako mu je, recimo, bilo iz kojih razloga, bilo zabranjeno, da sa mnom saobraća na hrvatskom jeziku, mislim da je mogao zamoliti, da netko drugi obavi povjerenu mu zadaću. U gospodskoj i civiliziranoj sredini, kao što je engleska, svi bi takvu molbu razumjeli. Ako je pak želio perverzno uživati, da on, s visine britanskog kapetana, govori sa mnom, kad sam bio u položaju zarobljenika, onda je uspio, ali je s tim pokazao ružnu crtu svoga značaja.

12. i 13. siječnja kasno uveče (ili možda 13. i 14. — nemam točno zabilježeno) odveden sam u ured brigadira McLeana. On se je živahno zanimao za suradnju HD s NOV, i to po mogućnosti odmah. Glatko je odbijao moje gledište, da je suradnja s NOV moguća i s hrvatske strane poželjna, da je to zapravo svrha mojeg dolaska, *ali ne u obliku bezuvjetnog uključenja HD u NOV,* nego na temelju jedne političke platforme, koja bi se izradila sa Saveznicima i predstavnicima Hrvata u Londonu. On je vidio samo vojničke probleme neposrednog momenta, borbu protiv

Nijemaca, i nije htio ništa čuti o političkim problemima, koji su vezani uz borbu na vojničkom području. Njegovo je gledište bilo do krajnosti simplističko: Tito je jedini, koji se stvarno bori protiv Nijemaca. Svi drugi samo kompliciraju stvar i štete borbi, unoseći u to političke i ideološke probleme. Jedino ispravno rješenje za svakog tko se hoće boriti jest pristupiti NOV, i to bez odlaganja. Ništa nije htio ni čuti o HSS, o dodiru s hrvatskim predstavnicima u Londonu, ni o kakvoj političkoj platformi. Kako su njegova i moja gledišta bila diametralno suprotna, i kako ja, po svojoj savjesti nisam mogao pristati na bezuvjetno uključenje HD u NOV —drugim riječima, na jednu bezuvjetnu kapitulaciju— a on nije htio razmjeti moje razloge, razgovori su ostali bez rezultata. Kasnije sam saznao, da je on slijedeću noć, iza drugog razgovora, padobranom bačen u blizini partizanskog Glavnog štaba. U čitavom svojem kasnijem djelovanju, brigadir McLean bio je beskompromisni svjesni zagovornik Tita i partizanske stvari i svjesni ili nesvjesni neprijatelj Hrvata.

2-3 dana nakon preseljenja iz zbirnog logora u vilu u Bari, došao je k meni jedan engleski kapetan i predstavio se je kao kapetan Clissold. Govorio je dobro hrvatski i rekao mi je, da je prije rata boravio u Beogradu i Zagrebu. Zanimao se je —kako on reče, samo iz osobnih razloga— za prilike u Zagrebu i za neke svoje poznanike, od kojih sam ja neke poznavao i mogao mu nešto reći, a neke uopće nisam poznavao. Pri rastanku ponudio mi je —ako me zanima— svježanj zadnjih emisija partizanske radio-postaje Slobodna Jugoslavija. Kad sam ostao sam i počeo čitati emisije, postalo mi je jasno, da mi ih je dao na čitanje sa svrhom, da me uplaši. Jer, pored izvještaja o borbama, u emisijama su danomice donošeni napadaji na mene pod naslovom «Komentari begstva pukovnika Babića». Tu me se je nazivalo «ustaški krvnik», «Pavelićev pandur», «krvavi pukovnik», «ratni zločinac», «predstavnik domaće reakcije za vezu sa stranom» i tražilo moje izručenje, da mi sude «narodi Jugoslavije».

Kapetan Clissold mi je i slijedećih dana donosio emisije Slobodne Jugoslavije. Na moja pitanja, šta će biti sa mnom, odgovarao je neodređeno, ali s pesimizmom, da bi onda, onako uzgred, spomenuo, da bi se moj osobni položaj mogao za mene vrlo uspješno riješiti, ako bih ja stupio u njegovu službu, koja je propagandna, i gdje bih ja mogao korisno poslužiti zajedničkoj stvari, pozivajući domobrane preko radia za borbu protiv Nijemaca. Drugim riječima, opet neke vrsti bezuvjetna kapitulacija, slično kao što ju je zamišljao i brigadir McLean. Kad sam to odbio bez prethodne političke platforme, prestao je dolaziti i prestao slati mi emisije Slobodne Jugoslavije. Možda su i partizani prestali baviti se sa mnom u svojim emisijama, te nije više bilo materijala, da mi slabi moral.

Prvi službeni izvještaj o mojem dolasku uputio je britanski ambasador pri jugoslavenskoj vladi u Kairu, Mr Ralph Stevenson, britanskom *Foreign Office*, 20. siječnja 1944.[2]

Izvještaj (u prijevodu) je slijedeći:

---

[2] F.O. 371 (42245) R 1040/8/92 (1944).

«VAŽNO
TAJNO»
Jedan hrvatski časnik, imenom potpukovnik Babić, stigao je nadavno u Bari iz Zagreba u zrakoplovu Dornier u pratnji svoje supruge.

2. Preliminarnim ispitivanjem ustanovljeno je slijedeće:

(a) On je viši časnik Domobranstva i bio je udijeljen kao časnik za vezu s njemačkim snagama.

(b) On je bio zapovjednik Izobrazbenog logora u Stockerau, blizu Beča, posjetio je rusko bojište i bio je u Berlinu zadnjeg mjeseca.

(c) Tvrdi, da mu je povjerena važna politička misija od strane jedne grupe viših domobranskih časnika i stanovitih vođa HSS. Odbija, da o tome diskutira bilo s kojim britanskim časnikom. Tražio je, da bude poslan u London na razgovor s Krnjevićem. Također želi vidjeti Jančikovića.

(d) Ne želi se sastati ni s kojim predstavnikom Kraljevske Jugoslavenske Vlade, niti s partizanima. Izjavljuje, da, ako bude poslan u Kairo, neće govoriti, kao i da nije voljan dati bilo kakve vojničke informacije, dok njegov status kao emisara ne bude određen.

(e) Premda spominje svoje dodire s grupom vođa HSS, posebno s Košutićem i Tomašićem, priznaje, da on sâm nije član HSS.

(f) Tvrdi, da je njemački vojnički predstavnik u Zagrebu, general Glaise von Horstenau, anti-nazi, i da Babić ima jednu tajnu poruku od Generala.

3. Značajno je, da je Babić upoznat s prisutnosti Jančikovića u Bari-u (ukoliko se tiče dodira ovog posljednjeg s neprijateljem, molim vidjeti moje izvješće br. 30).

4. Britanski časnik za vezu u partizanskom Glavnom štabu (brigadir McLean, opaska J. B.) brzojavio je, da Tito traži, da se Babić uhiti kao ratni zločinac. Ovaj brzojav također potvrđuje spomenuto pod dva (a) i (b).

5. Želite li, da se Babića pošalje u London radi potpunijeg preslušanja? Ako ne, ja sugeriram, da ga se pošalje ovamo (tj. u Kairo) u tu svrhu. Bio bih Vam zahvalan za brzi odgovor.»

Citirao sam ovaj brzojav u cijelosti, jer u njemu ima niz pogrešnih podataka i shvaćanja. Tako:

Ad (c). Nije točno, da sam odbio razgovarati o mojoj misiji s bilo kojim britanskim časnikom. Prije slanja tog brzojava, već sam razgovarao s brigadirom McLeanom, satnikom Clissoldom, a razgovori s puk. Rice (o tome kasnije) također su već bili u toku. Ostalo je točno.

Ad (d). Točno je, da nisam htio sastati se s predstavnicima kairske izbjegličke vlade i s partizanima. No netočno je, da sam odbio dati vojničke informacije. Informacije o njemačkoj vojsci sam dao, ali sam odbio dati o hrvatskim snagama, dok se ne riješi moj položaj.

Ad (f). Točno je, da sam rekao, da je general Glaise von Horstenau anti-nacist, ali ne shvaćam, otkud je došla tvrdnja, da ja nosim neku njegovu poruku. General Glaise, iz razumljivih razloga nije ništa znao o mojem odlasku.

Ad 3. Ne stoji, da sam ja «bio upoznat» s prisutnošću dr. Jančikovića u Bariju. Mi u Zagrebu smo znali, da je dr. Jančiković otišao u Italiju i pretpostavljali, da je mogao stići u Bari. Kad sam ja to spomenuo jednom od časnika, koji me je preslušavao, on sâm je potvrdio, da je dr. Jančiković u Bariu, i onda sam izrazio želju, da se s njim sastanem, što je odobreno. Uzgred rečeno, moje pozivanje na dr. Jančikovića škodilo

mi je, jer je on (što ja nisam znao) bio pod sumnjom, da je preko četnika bio u kolaboraciji s Nijemcima.[3]

Kopije ovog brzojava bile su poslane raznim britanskim političkim i vojničkim uredima, i svi su bili suglasni, da me se pošalje u Kairo (all agree that Babic should go to Cairo). Iz nepoznatih razloga, ipak nisam bio tamo poslan, nego preslušavam u Bariju.

POLITIČKI RAZGOVORI

Tek 15. siječnja pojavio se je čovjek, s kojim će se voditi razgovori o mojoj misiji i od koga je ovisila odluka. Predstavio se je kao pukovnik Rice iz Političkog odjela Savezničkog zapovjedništva za Sredozemlje.

Pukovnik Rice govorio je perfektno francuski i njemački i na tim jezicima naizmjernično su se vodili razgovori. Ovi bi obično trajali 2-3-4 dana, onda bi on za 2-3-4 dana izostao, navodno radi referiranja svojim pretpostavljenim u Kairu, i tako naizmjenično. On je bio visoko naobražen čovjek, ali nije odgovarao onakvom tipu stručnjaka, kakvi se sreću u britanskoj političkoj praksi, tj. čovjeka, koji u tančine pozna probleme na prostoru, koji spada u njegov djelokrug, i snage koje tamo djeluju. To puk. Rice nije bio. Ne znam, da li je ikada bio u Jugoslaviji. Nije govorio nijedan jezik naroda Jugoslavije i samo je amaterski bio upoznat s poviješću, kulturom, međusobnim odnosima naroda, mentalitetu istih i političkim snagama, koje tamo djeluju, i sve to nekako skučeno i svedeno na tadašnju situaciju u zemlji, bez veze s prošlošću te, dakle, i bez pravog poznavanja uzroka, koji su do tadašnje situacije doveli i, dakako, bez pravih ideja, kako da se iz nje iziđe. Jednom riječju, on se je osjećao izgubljen u kompliciranom mozaiku jugoslavenskih problema. Moja izlaganja on je s pažnjom slušao, katkada bilježio, po potrebi tražio nadopune i objašnjenja, ali nikad nije neposredno reagirao svojim protuargumentima ili idejama. Protuargumenti ili odgovori —kad je to smatrao potrebnim— uslijedili bi tek nakon njegovog povratka iz Kaira, i onda je bilo očito, da isti potječu iz propartizanskih ili pročetničkih krugova. Naravno, da je on te argumente iz nepoznavanja stvarnosti uzeo kao svoje, ili u najmanju ruku dao im veću važnost, jer potječu iz «prijateljskog» izvora, nasuprot mojoj argumentaciji, koja je a priori sumnjiva, jer dolazi iz «neprijateljskog» tabora.

Već prigodom prvog razgovora došlo je do neugodne situacije. Ja sam, naime, spomenuo pismo Hugha Seaton Watsona prof. Luiji Tomašiću, u kojem on, među ostalim, moli, da se netko pošalje k Saveznicima, i obećava, da će odaslane osobe biti dovedene u vezu s hrvatskim predstavnicima u Londonu. On je zanijekao, da je takav poziv uopće postojao. Ja sam, naravno, molio, da se ta stvar raščisti, da ne bi izgledalo, da je to izmišljeno, bilo s moje strane, bilo od strane HSS kao jeftini trik.

---

[3] «Imamo dokaze, da je Jančiković kolaborirao s četnicima i tako neizravno mogao biti u dodiru s Nijemcima». F.O. 371 (44270) R5953/11/92.

Tek nakon nekoliko dana, nakon njegovog povratka iz Kaira, on je priznao, da je pismo postojalo i potvrdio njegov sadržaj, ali je napomenuo, da se je u međuvremenu između odašiljanja pisma i mojeg dolaska *politička situacija promijenila u tolikoj mjeri, da su čak i osobe, koje su dotadanju politiku vodile i poslale pismo, smijenjene i zamijenjene drugim osobama, koje će voditi drugu politiku.* Dodao je, da u promijenjenim prilikama ima malo izgleda, da će mi se dozvoliti sastanak s dr. Krnjevićem ili drugim predstavnicima Hrvata u Londonu, te da ću morati odlučivati se sâm. Kakva je ta nova politika, to nije bilo moguće saznati od njega.

Tek nakon rata bilo je moguće shvatiti *dalekosežnost njegovih riječi.* Tada sam se češće sastajao s jednim bivšim engleskim časnikom, koji je nakon demobilizacije ostao u Rimu i koji je bio upoznat s mojim slučajem. Od njega sam saznao, da je «nova politika» bila odlučena na sastanku u Teheranu, u studenom 1943., kada je odlučeno, da se težište Savezničke politike u Jugoslaviji prebaci na partizanski pokret. Danas je to općenito poznata stvar.

Za razliku od brigadira McLeana i kapetana Clissolda, koji su rješenje vidjeli isključivo u izravnom uključenju HD u NOV, puk. Rice je u razgovorima višekratno predlagao dvije alternative, tj. priključenje k NOV, ili k izbjegličkoj jugoslavenskoj vladi u Kairu. Treću alternativu, izravnu vojničku suradnju HD sa Saveznicima s političkim osloncem na HSS, nije htio prihvatiti.

Pukovniku Rice, ili, bolje rečeno, onima, pod čijim je on utjecajem stajao (jer ja imam dojam, da on nije imao vlastitih, samostalnih gledišta) bile su pred očima, u prvom redu, vojničke potrebe momenta, tj. borba protiv Nijemaca. Politički momenti, vizija budućnosti i pitanja, kako će se urediti odnosi naroda na tom prostoru, predstavljali su predmete sporednog značenje u tom času —predmete, koji se mogu ostaviti za kasnije. Kako je mišljenje većine bilo, da jedino partizani vode aktivnu borbu protiv Nijemaca, i da isti već imaju ustaljenu vojničku organizaciju i taktiku (što ja nisam nijekao), stav puk. Rice bio je, da je najlogičnije rješenje, da se HD jednostavno priključi NOV. On nije nijekao, da u partizanskom pokretu, istina, prevlađuje utjecaj komunističke partije, ali je vjerovao (ili bar je tako govorio), da tamo imaju utjecaja i druge stranke i struje, te da nakon rata neće doći do komunističke diktature, nego će se ostvariti demokratski poredak. Moje tvrdnje, da se komunisti više bore protiv potencijalnih domaćih konkurenata za vlast —četnika u Srbiji i HSS na hrvatskom području— nego protiv Nijemaca, on je smatrao pretjeranim i pristranim; ako je takvih akcidenata bilo, to su slučajni i u kompliciranoj domaćoj situaciji neizbježni slučajevi, a ne sistem, tvrdio je on. Njegovo je gledište bilo, da je Tito uspio ostvariti jedinstvo između Hrvata i Srba, što je dokaz, da će nakon rata Hrvati imati ravnopravni položaj u Jugoslaviji. Osim toga, Tito je Hrvat i partizanski pokret ima pretežno hrvatski značaj. Općenito uzevši, komplicirani nacionalni problem u Jugoslaviji bio je kod njega i u njegovim krugovima, kao s mačem presječen simplističkom teorijom: Četnici-

Dražinovci su Srbi; njihov pokret je srpsko-nacionalni. Partizani su Hrvati i partizanski pokret je pretežno hrvatski.

Za čuđenje je, da je i nakon sporazuma u Teheranu, puk. Rice —odnosno krugovi, koje je on predstavljao— nudio i drugu varijantu, tj. suradnju s vladom u Kairu i preko nje sa snagama Draže Mihajlovića u zemlji. On nije nijekao, da četnici na teritoriju NDH kolaboriraju s Nijemcima (ranije s Talijanima) i s ustašama, a u Srbiji da su pasivni i u vezi s Nedićevcima. Takve podatke imali su Englezi iz svojih vlastitih izvora i prije nego što su od mene dobili kopije ugovora o suradnji. On je smatrao, da su, unatoč tomu «Srbi» prosaveznički raspoloženi, da bi bilo potrebno «aktivirati» ih za borbu i da bi velik korak u tome smislu bio sporazum između Kairske vlade i HD. Taj bi sporazum —prema njemu— i Hrvatima donio koristi; s jedne strane, umanjila bi se pogibelj komunizacije nakon rata, a, s druge strane, zajednička borba zbližila bi Srbe i Hrvate i pojačala uvjete za demokratski poredak i nacionalnu ravnopravnost u Jugoslaviji nakon rata.

Što se tiče HSS, puk. Rice nije nijekao, da je ona uvijek za sobom imala većinu hrvatskog naroda. Priznavao je, da je ona demokratska stranka. No, isto tako kao brigadir McLean pri razgovorima u siječnju, on nije prihvaćao gledište, da bi ona, u tadašnjim okolnostima, mogla igrati političku, a u vezi s HD i vojničku ulogu u korist Saveznika. Konfuzija, koja je vladala u pogledu HSS, njezine snage u hrvatskom narodu, i uloge, koju bi ona mogla igrati, možda se najvjernije može prikazati, citirajući neke pasuse iz izvještaja Randolpha Churchilla, nakon njegovog posjeta Hrvatskoj. Iako je njegov izvještaj datiran 19. travnja —dakle, kad su moji razgovori s puk. Rice već bili završeni— njegovo je mišljenje zanimljivo, jer su identična gledišta vladala već davno prije toga. On kaže:

«...U grubim crtama, stranka je podijeljena u tri približno jednake grupe. Jedna surađuje s Pavelićem i ustašama. Jedna se je priključila partizanima. Jedna se je raspala i, kao Maček, pritajila što više moguće (has lain as low as possible).

Od nedavno, komunistički elementi među partizanima oštro napadaju Mačeka... Ja sam imao duge razgovore s četiri ili pet vođa za vrijeme mog boravka u Hrvatskoj. Dva najutjecajnija su Frol i Magovac... Ovi ljudi ne prihvaćaju komunističko gledište, da je Maček izdajnik. Ali oni misle, da s obzirom na stalnu nemogućnost, da on preuzme vodstvo, oni moraju raditi bez njega... Kad bi Maček želio i bio u stanju priključiti se partizanima, on bi bio prihvaćen, jer se priznaje, da njegovo ime još uvijek mnogo znači među hrvatskim seljacima. Ali njegov utjecaj pada (he is on a falling market) I nema sumnje, da su komunisti odlučni da ga diskreditiraju»[4].

Ovom izvještaju priključena je lista od 51 pristaše HSS, koji su se priključili partizanima, s nabrajanjem položaja, koje su prije imali u HSS i koje sada imaju među partizanima.

Sumišljenik Randolphov, brigadir McLean, upućujući njegov izvještaj Foreign Office, dodaje:

---

[4] F.O. 371 (44271) R. 7516/11/92 (1944).

«...Kao što Randolph naglašava, Maček je ustvari pao između dvije stolice. Većina njegovih pristasa su ili prišli Paveliću i Nijemcima ili partizanima, a ostatak i on sâm nisu u zadnje tri godine igrali nikakvu aktivnu ulogu i tako su izgubili postepeno veliki utjecaj, koji su prije imali. Pod takvim okolnostima, ja ne mislim, da se Mačeka može smatrati kao ozbiljnog rivala Titu u Hrvatskoj, jer većina njegovih pristaša, koji se nisu priključili partizanima, mogu se smatrati izdajicama zbog njihove manje ili veće kolaboracije s neprijateljem... Razlog za intensifikaciju partizanske propagande protiv Mačeka može biti u dolasku u Italiju u početku ove godine puk. Babića, časnika za vezu između Pavelića i Nijemaca, koji je doletio iz Zagreba, s ciljem, da stupi u vezu sa Saveznicima u korist Mačeka i stanovitih oklijevajućih elemenata među Pavelićevim snagama. Tito je, ja mislim, bio uzbuđen s viješću o njegovom dolasku, i uplašen, da bismo mi mogli pokušati sporazumjeti se s takvim elementima u Hrvatskoj neovisno od partizana»[5].

Mr Rose u Foreign Office imao je suprotno mišljenje. On na taj izvještaj stavlja slijedeću primjedbu:

«Prva stranica ovog izvještaja (Randolphovog, opaska I. B.) je sve, što je vrijedno pročitati. Njen glavni interes je što pokazuje: (a) da je Maček još uvijek dominantni hrvatski vođa, usprkos njegovoj dugoj šutnji. (b) da su čak i oni pristaše HSS, koji su se priključili partizanima još uvijek u srcu lojalni njemu. Nije čudo, da se Tito trudi (is busy) napadati tako jakog potencijalnog rivala. Ja se u tome ne slažem s brigadirom»[6].

Britanski parlamentarac Mr Riley postavio je 6. travnja 1944. upit Foreign Office:

«Da li Savezničke vlade ili Savezničko zapovjedništvo za Sredozemlje imaju kakve direktne kontakte s HSS ili s njenim vođama, koji predstavljaju veliku većinu hrvatskog naroda; i da li savezničke vlasti slijede politiku, da se uspostavi kooperacija između dr Mačeka, HSS i oslobodilačkih snaga maršala Tita u svrhu zajedničke akcije»[7].

Odgovor F.O. je glasio (u izvodu):

«Od onda (tj. od obrazovanja Purićeve vlade — opaska I. B.), osim slučajne korespondencije između Sir Alexander Cadogana i Dr Krnjevića, mi smo izgubili svaki izravan dodir sa strankom.... Kako nismo u izravnom dodiru s HSS, ne možemo reći, da 'slijedimo politiku uspostave kooperacije' između dvije strane. Mi smo nedavno, preko agenta 'C' iz Švicarske, primili vijest od Dr Farolfi-a i dr. Tomašića iz HSS iz Zagreba, pitajući, da li smo spremni uspostaviti dodir s HSS u Jugoslaviji posredstvom pukovnika Babića, i da li smo mi za kolaboraciju između HSS i Tita. S obzirom da je puk. Babić došao s kolaboracionističke strane, i s obzirom na otvorenu osudu istoga, kao i Jančikovića, od strane Tita, mi smo odlučili odgovoriti jednostavno, da smo mi pristaše kooperacije, ali da ostavljamo zainteresiranim strankama, da one same to urede... Titovo držanje prema HSS je dvojbeno. 'Slobodna Jugoslavija' ponovljeno je napadala Mačeka kao kolaboracionistu i svojevremeno tražila, da se Babić izruči kao ratni zločinac...»[8].

---

[5] Idem.
[6] Idem.
[7] F.O. 371 (44270) R. 5953/11/92 (1944).
[8] Idem.

Prelazi okvir ovog prikaza, a prelazi i moje mogućnosti prikazati britansku politiku toga vremena u svima njenim aspektima, i ocijeniti, koji su bili razlozi ovakvog držanja Britanaca prema HSS i Hrvatima uopće, i zašto su u svakom pojedinom momentu komunistički ili velikosrpski argumenti uvijek prevladali nad hrvatskim, dok su, objektivno uzev, brojne okolnosti govorile, da bi kooperacija s Hrvatima dala pozitivne rezultate ne samo za Hrvate —što je za britansku politiku moglo biti sporedno— nego za britanske interese na tom prostoru. Dublju analizu britanske politike toga razdoblja mogli bi —i trebali— bi dati drugi, bolje upućeni od mene. Ja sam se ovdje ograničio samo na prikaz činjenica, koje su neposredno utjecale na ishod moje misije.

Iako su razgovori puk. Rice sa mnom u Bariju trajali do kraja ožujka, on je već 19. veljače podnio izvještaj o tim razgovorima. Nije mi poznato, da li je o razgovorima, koji su vođeni nakon toga nadnevka, podnio naknadni izvještaj.

Taj izvještaj u doslovnom prijevodu glasi:

F.O. 371 [44249]R 3364/8/92 [1944]

RESUMEN

IZVJEŠTAJ PUKOVNIKA BABIĆA O PRILIKAMA U JUGOSLAVIJI

Prije sloma Jugoslavije Mačekova Hrvatska Seljačka Stranka bila je «zastavnik» političke borbe, koju je hrvatski narod vodio protiv Beograda.

2. Premda je Ustaški pokret bio malo poznat u masama hrvatskog naroda prije njemačkog napadaja u travnju 1941., većina naroda pozdravila je u to vrijeme pojavu Pavelića s osjećajem olakšanja, što se je Jugoslavija raspala.

3. Taj se je pak osjećaj izmijenio u gorko razočaranje, kada je postalo jasno, da ustaše, čiji su se redovi popunili sa svakom vrstom nepoželjnih elemenata, namjeravaju vladati zemljom bez naroda i, dapače, protiv naroda.

4. U ovom momentu Ustaški režim ima samo mali postotak naroda iza sebe. Pavelićevu užu kliku sačinjava grupa ustaških pukovnika, uključujući Moškova, Servatzya, Herenčića, Bzika, Pečnikara i Lisaka.

5. Prema procjeni hrvatskih i njemačkih vojničkih izvora, partizanske snage broje nekih 120 000-150 000 naoružanih boraca. Njihova vojnička organizacija je dobra. Oni uzimaju u obzir prirodu zemljišta, na kojem se bore, tradicije i boračke sposobnosti naroda i specijalne potrebe gerilskog ratovanja.

6. Vodstvo partizana je komunističko (Tito, Moša Pijade, Ribnikar, itd). U okviru partizanskog pokreta komunisti su jedina politička grupa s organiziranom i potpuno razvijenom političkom mašinom. Kao rezultat neospornog utjecaja komunističke partije, čitava organizacija partizanskog pokreta je temeljena na komunističkim načelima i pravilima. Komesari u vojničkim jedinicama imaju veći utjecaj nego njihovi zapovjedajući časnici i «Narodno Oslobodilački Odbori» po selima, gradovima itd. odgovaraju točno «Sovjetima». Cjelokupni propagandni aparat je pod vodstvom i nadzorom komunističke partije. Crvena zvijezda i srp i čekić usvojeni su kao partizanski emblemi.

7. Predstavnici drugih bivših stranaka u partizanskom pokretu (npr. Ribar,

otac, Smodlaka, Zečević, itd) imaju za sobom samo svoju osobnu reputaciju. Iza njih ne stoji nikakva organizacija. Oni nemaju ni mogućnosti, ni sredstava da stvore i vrše propagandu za svoje odnosne stranke. Oni su usamljeni pojedinci u sjeni komunističke partije. Iz tog razloga nema na partizanskom teritoriju stranačke djelatnosti u suglasnosti s normalnim demokratskim idejama.

8. Postotak komunista u partizanskoj vojsci cijeni se na 15-20 postotaka. Ostatak se sastoji od ljudi, koji su se priključili partizanima, da bi izbjegli njemački, ustaški ili četnički pritisak; da bi izbjegli služenje na Istočnoj fronti, ili slanje na prisilni rad u Njemačku; ili, jer su vjerovali, da je partizanski pokret zaista demokratski u svojoj naravi.

9. Proporcija komunista u partizanskim redovima postepeno se smanjuje, kako imaju gubitaka u borbama. Simpatije koje je narod u početku pokazivao prema partizanskom pokretu, opadaju iz raznih razloga, npr. opće uništenje nevojničkih objekata, prisilno novačenje mladih ljudi i žena, spaljivanje općinskih spisa i dokumenata, koji se odnose na privatno vlasništvo, itd.

10. Po mišljenju pukovnika Babića, partizansko vodstvo bi moglo u stanovitim okolnostima ignorirati želje naroda i pretvoriti Narodno Oslobodilački Pokret u partijsku diktaturu.

11. S druge strane, ako bi bilo moguće uključiti u Oslobodilački pokret druge narodne snage, koje, premda se žele boriti protiv neprijatelja, sada stoje po strani (Babić, izgleda, misli «Domobrane» i Hrvatsku Seljačku Stranku), stvorila bi se osnova za suradnju svih rodoljubnih elemenata i borbeni potencijal naroda pojačao bi se do te mjere, da bi invazija u Dalmaciji bila laki vojnički problem. To bi, ujedno, pomoglo ponovo uspostaviti potrebne okolnosti za normalni politički život nakon rata.

12. Među Hrvatima, četnici se smatraju najomraženijom srpskom organizacijom. U godini 1941. i u prvom dijelu godine 1942. četnici i partizani su kolaborirali. Kada su se njihovi putevi razišli, partizani su znatno pojačali svoje redove, zahvaljujući većoj sposobnosti njihovih vođa, dok se je četnički pokret raspadao. Jedna za drugom su četničke grupe zaključile pismene sporazume s Nijemcima, ustašama ili Talijanima.

13. Draža Mihajlović sa svojim stožerom i nekim malim grupama povukao se je u neaktivnost u planine zapadne Srbije i Sandžaka, dok su njegove jedinice, koje Saveznici smatraju «Jugoslavenskom Vojskom u Otadžbini», vezane ugovorima s Nijemcima, Talijanima i ustašama[9].

14. U hrvatskom narodu, jugoslavenska vlada u Kairu, koja je do sada slavila fiktivne četničke pobjede nad neprijateljem, identificira se s koncepcijom velikosrpske hegemonije u Jugoslaviji pod velom «jugoslavenstva».

15. Nakon eliminiranja hrvatskih i slovenskih predstavnika iz izbjegličke jugoslavenske vlade, ovoj nije ostao ni trag autoriteta ili reputacije u Jugoslaviji.

16. Ugled Kralja i Dinastije uzdrman je do tog stupnja, da se oni više ne mogu smatrati predstavnicima nekog političkog autoriteta. S druge strane, republikanska ideja učinila je veliki napredak.

17. Prema nepotvrđenim vijestima, održan je prošlog prosinca sastanak između Mihajlovića i Nijemaca, na kojem je postignut sporazum, da bi ovome bilo dozvoljeno mobilizirati Srbe i postrojiti jedinice, koje bi se, zajedno s Nijemcima i Nedićevim odredima, borile protiv partizana u Hrvatskoj, Crnoj Gori, Sandžaku i Makedoniji. Kao uzvrat za tu pomoć, Nijemci bi Mihajloviću predali na upravu Srbiju, Makedoniju, Crnu Goru, Sandžak, Bosnu-Hercegovinu i Srijem[10].

---

[9] Dokazano fotokopijama i prepisima ugovora.

[10] Ta je bila ideja Göringa, velikog prijatelja Srba, ali nije ostvarena.

18. Hrvatska Seljačka Stranka, koja je prije njemačke okupacije Jugoslavije vodila borbu hrvatskog naroda protiv Beograda, i koja je uspjela oko sebe okupiti i veliki broj Srba, bila je dekretom raspuštena, čim su ustaše došle na vlast. Dr. Maček je odmah bio interniran zajedno s obitelji. Neki drugi stranački vođe su bili zatvoreni, neki, dapače, ubijeni. Drugi, npr. dr. Tortić i dr. Berković, bili su pridobljeni od ustaša i njih je slijedio stanoviti broj manje važnih stranačkih ljudi. Većina, međutim, odbila je svaku suradnju i s ustašama i s Nijemcima.

19. Kada su partizani otpočeli svoje djelatnosti u Hrvatskoj, objavili su, da rade u suradnji s Hrvatskom Seljačkom Strankom. Na partizanskim sastancima visjele su, jedna pored druge, slike Staljina, Tita i dr. Mačeka. Kasnije, kad su partizani uvidjeli, da se vodstvo Hrvatske Seljačke Stranke neće identificirati s njima, otpočeli su oštru kampanju protiv stranke i dr. Mačeka. Kada je pak taj napadaj protiv dr. Mačeka promašio donijeti željene učinke, u hrvatskom narodu kao cjelini, partizani su promijenili taktiku. Umjesto da napadaju vodstvo Hrvatske Seljačke Stranke kao cjelinu, oni napadaju pojedinačno pojedine osobe među vođama. Partizani su izdali pismene upute, da se napadaji na dr. Mačeka potpuno obustave. To je stanje u ovom času.

20. Činjenica je, da su hrvatske mase ostale vjerne Hrvatskoj Seljačkoj Stranci, koju sada podupiru i oni Hrvati, koji su prije pripadali ostalim političkim strankama, i Srbi iz Hrvatske. Dapače, i Srbi iz Srbije upiru oči s povjerenjem u dr. Mačeka. Cjelokupno Hrvatsko Domobranstvo stoji solidno iza Hrvatske Seljačke Stranke.

21. Svi pokušaji, činjeni od strane Nijemaca i kasnije od ustaša, da predobiju dr. Mačeka i vodstvo Hrvatske Seljačke Stranke uopće, ostali su bez iznimke bez uspjeha. Zadnji pokušaj ustaša bio je u rujnu godine 1943.

22. Hrvatska Seljačka Stranka je postepeno obnovila svoju djelatnost, koju vodi mali izvršni odbor, koji se sastoji od Košutića, Tomašića, Farolfia i Smoljana. Nedavno su objavljene ilegalne novine, nazvane «Pravica», za seosko pučanstvo, i druge novine nazvana «Slobodna Hrvatska», za intelektualnu klasu[11].

23. Hrvatska Seljačka Stranka je danas jedina organizirana i politički nekompromitirana demokratska grupa na teritoriju bivše Jugoslavije. Ona bi mogla poslužiti, kada dođe za to vrijeme, kao osnovica za red i za «normalizaciju političkog života» u Jugoslaviji.

24. Brojčana snaga hrvatske regularne vojske (Domobrani) je oko 150 000 ljudi, a Ustaških formacija oko 30 000 ljudi. Ovi zadnji ovisni su od regularne vojske za opskrbu, zdravstvenu službu, transport, itd. Ustaše, premda bolje plaćeni, općenito uzev su nedisciplinirani.

25. Domobrani su sada u procesu reorganizacije, koja se vrši na zahtjev Nijemaca, i treba biti završena u svibnju 1944. Politička orijentacija Domobrana je antifašistička i većina časnika i momčadi su pristaše Hrvatske Seljačke Stranke. Katkada je bilo dosta slučajeva prebjegavanja domobrana k partizanima, no u zadnje vrijeme ti su slučajevi rjeđi. Osim toga, dobar dio onih, koji su prije prebjegli k partizanima, vratio se je k svojim jedinicama, jer su bili razočarani s iskustvima u partizanskim redovima. Domobranstvo, koje se protivi komunističkim tendencijama u partizanskom pokretu želi spasiti hrvatski narod od komunizma, i tako, dok službeno kolaborira s Nijemcima, pokušava održati ravnotežu, čekajući na povoljan razvitak događaja, da bi djelovalo kao nukleus za koncentraciju svih antifašističkih snaga, ili da konačno poduzme samostalnu akciju, koja ne bi vodila bratoubilačkom ratu.

26. Postoji stalni dodir između Domobranstva i vođa Hrvatske Seljačke

---

[11] Izdavali su ih prof. L. Tomašić i Ing Štefanac, tada još student.

Stranke. Sve političke odluke, koje bi u kritičnom času bile poduzete od Hrvatske Seljačke Stranke, bit će poduprte od strane domobrana.

27. Bugari se ponašaju s velikim obzirom prema srpskom pučanstvu u dijelovima anektiranim ili okupiranim po njima.

28. U Srbiji su prilike vrlo teške. Kao rezultat njemačkog terorizma, svaka misao na otpor ili političku djelatnost izumrla je, i široki slojevi naroda izgubili su kompas. Premda Nedić ne uživa veliki prestiž, narod priznaje, da je, zahvaljujući njegovoj kolaboraciji s Nijemcima, Srbija bila spašena od razaranja. U sadašnjem trenutku ne postoji u Srbiji autoritet, koji bi djelovao kao žarišna točka za narod, koji luta između nacionalnih tendencija i tradicionalnih simpatija za «Majčicu Rusiju», ne praveći razlike između prijašnje «Svete Rusije» i sadašnje komunističke USSR. Konačna odluka ne može se predvidjeti, jer će biti stvorena prema okolnostima momenta; tko prvi tamo dođe, toga će narod slijediti.

29. U toku godine 1943. bio je uspostavljen dodir između emisara Draže Mihajlovića i Hrvatske Seljačke Stranke. U toku diskusija delegati Mihajlovića formulirali su stanovite prijedloge, čiji je tekst, izgleda, među papirima, koje je donio pukovnik Babić. Pregovori su se ipak razbili, jer nijedna od dviju strana nije bila voljna pristati na zahtjeve druge strane, npr., s jedne strane, da Hrvatska Seljačka Stranka prizna Mihajlovića kao vrhovnog zapovjednika čitave jugoslavenske vojske, uključujući domobrane, a, s druge strane, da Mihajlović dezavuira sve četničke grupe, koje su bile odgovorne za masovna ubijanja hrvatskog pučanstva.

30. U 1943. bio je uspostavljan dodir između viših domobranskih časnika i partizanskih vođa, sa svrhom zajedničke borbe protiv Nijemaca. U srpnju, 1943. uspostavljen je kontakt s Titovim delegatima, ali izravni pregovori nisu bili nastavljani, jer su domobranski časnici stavili partizanske emisare u dodir s predstavnicima Hrvatske Seljačke Stranke sa svrhom, da se postigne sporazum između partizana i Hrvatske Seljačke Stranke. U početku prosinca bilo je odlučeno, da se održi sastanak između predstavnika Hrvatske Seljačke Stranke i partizanske Vrhovne komande, ali, kako su u to doba Nijemci otpočeli ofenzivu u kraju izabranom za taj sastanak, on je bio odložen. To je bilo stanje u momentu odlaska pukovnika Babića iz Hrvatske.

31. Pukovnik Babić zaključio je svoj izvještaj tražeći, da bude stavljen u dodir s dr. Jančikovićem u Bariu i s dr. Krnjevićem u Londonu, tvrdeći, da mu je od strane Hrvatske Seljačke Stranke i Domobranstva povjerena slijedeća zadaća:

(a) Da objasni Saveznicima i predstavnicima Hrvatske Seljačke Stranke vani sadašnju opću situaciju u Hrvatskoj.

(b) Da uspostavi vezu između Hrvatske Seljačke Stranke i Domobranstva pomoću pripremljene šifre kroz postojeće hrvatske radio-postaje.

(c) Da uspostavi dodir između Saveznika i Domobranstva za eventualnu suradnju na način i u vremenu, kako bude odlučeno od Saveznika.

(d) Da sebe stavi na potpuno raspoloženje Saveznika u slučaju, da ovdje postoje druge namjere od strane istih, nepoznate Domobranstvu i Hrvatskoj Seljačkoj stranci.

Gornji izvještaj popratio je Stevenson sa slijedećim svojim komentarom:

«...2. Pogledi pukovnika Babića su, naravno, sumnjivi, ali njegov izvještaj predstavlja interes, posebno ukoliko se odnosi na četničku kolaboraciju s neprijateljem, političke tendencije Partizanskog pokreta, prilike u Srbiji i političku ulogu, koju on zamišlja za HSS. Pukovnika Babića mišljenje o ovoj posljednjoj (tj. HSS, opaska I. B.) mogu u mnogome biti rezultat njegovih želja (wishful thinking»)[12].

---

[12] F.O. 371 (44249) R 3363/8/92 (1944).

U Foreign Office izvještaj je popraćen sa slijedećom primjedbom s potpisom «Rose»:

«Ima vrlo mnogo interesantnog materijala u ovom izvješću i moj je utisak, da on dosta točno (pretty accurately) predstavlja liniju i stanje u hrvatskom mišljenju»[13].

Izvještaj puk. Rice predstavlja prilično vjerno —istina u vrlo sažetom obimu— glavne stvari iz mojih razgovora s njime. No, osim onoga što je u izvještaju spomenuto, od *posebnog interesa* su neke stvari, koje su bile predmet razgovora i *koje ni jednom riječju nisu prikazane u izvještaju*, a to su:

Prvo: Puk. Rice je, nakon provjere u Kairu, *meni* priznao, da je postojalo pismo Hugha Seaton Watsona, no ta činjenica se *nigdje ne spominje*, ni u izvještaju, niti u popratnim pismima Stevensona, tako da, izgleda, nijedan od viših organa, koji su se bavili mojom stvari i imali mogućnosti donositi odluke, nije bio upoznat s tim važnim detaljem, što je, možda, moglo pridonijeti odbijanju više dozvole, da se sastanem s dr. Krnjevićem ili s drugim predstavnicima Hrvata u Londonu.

Drugo: U izvještaju se nijednom riječju ne spominju konkretni prijedlozi, koje sam ja iznio za suradnju HD sa Saveznicima, tako da je i u tom pogledu višim organima, koji su mogli donositi odluke, manjkala podloga za ocjenu stanja i za odluku.

Treće: Ja sam u razgovorima u više mahova spomenuo puk. Rice, da je negdje u ožujku godine 1943., pod imenom Petrović, u Zagrebu kao gost Nijemaca boravio partizanski izaslanik Vladimir Velebit, da je vodio razgovore s Nijemcima i, pored ostalog, istima *nudio suradnju partizana protiv Saveznika* za slučaj, da se isti iskrcaju u Dalmaciji. Puk. Rice nije u razgovorima pokazao interes, da se ta stvar dublje rasvijetli i, kao što se vidi, propustio je navesti je u izvješću.

Da hrvatski predstavnici u Londonu dugo nisu ništa znali o mojem dolasku, vidi se iz pisma od 11. veljače 1944. iz F.O. (potpis nečitljiv), upućenog Mr Rose u F.O., gdje se, među ostalim, kaže:

«Danas sam objedovao s Bićanićem. U razgovoru on mi je rekao, da je čitao, da je Babić prešao k Titu, a onda opet da je prešao k Saveznicima, i pitao me je, znam li gdje je Babić. Ja sam mu (istinito) odgovorio, da ne znam, ali da sam čitao obje verzije». Nakon što je Bićanic toj osobi opisao moju vojničku karijeru, pismo završava: «Bićanić mi je rekao, da je on osobno predstavio Babića dr. Mačeku, i on predpostavlja, da je Babić produžio održavati veze s HSS»[14].

Zabuna je nastala, jer je «Baseler Nachrichten» od 10. veljače prenio radio vijest Sovjetske Europske Službe na poljskom jeziku, da je:

«Ostavka Pavelićevog ministra vojske generala Navratila prouzrokovana bjegstvom puk. Babića, koji je prešao k jugoslavenskoj vojsci narodnog oslobođenja»[15].

---

[13] Idem.
[14] F.O. 371 (44245) R. 1040/8/92 (1944).
[15] Idem.

Razgovori s puk. Rice vođeni su do 29. ožujka 1944. Toga dana popodne pozvan sam u ured mojeg «domaćina», šefa F.S.S., kapetana Faithfula, i tu mi je jedan nepoznati viši britanski časnik saopćio, da je iz Londona došla definitivna odluka, da mi se neće dozvoliti sastanak s dr. Krnjevićem, te da se ja moram sâm odlučiti. Alternative, pred koje sam bio stavljen, su slijedeće:

«Slijedeće alternative su bile stavljene Babiću:
(a) Da se stavi u službu jugoslavenske vlade u Kairu.
(b) Da se stavi u kontakt s partizanima u svrhu zajedničke akcije.
(c) Da bude smatran kao bjegunac iz neprijateljske vojske i stavljen u logor ratnih zarobljenika».
O gornjim prijedlozima on je smatrao, da (a) uopće ne dolazi u obzir, a (b) da za njega nije privlačno, i stoga je izabrao (c)»[16].

Te alternative značile su s engleske strane neodržanje obećanja, izraženog u pismu Hugha Seaton Watsona, da će osobe, otposlane od strane HSS i HD, biti dovedene u vezu s hrvatskim predstavnicima u Londonu, a što se mene tiče, značile su moralni pritisak: ili kapitulirati, i biti oruđe neke neodređene i očigledno protuhrvatske politike, ili zarobljeništvo. Izabrao sam zarobljeništvo.

Par dana nakon toga prevezli su me, zajedno s mojom suprugom, u logor za civilne internirce u Paduli, na obali Tirenskog mora. «Gentlemenski» postupak sastojao se je u tome, što su nam dali stanovite privilegije, koje nisu imali ostali internirci: stanovao sam, zajedno sa suprugom (ostali bračni parovi bili su odvojeni) u odjelu zajedno s engleskim časnicima, nisam išao na prozivanje pri doručku, objedu i večeri; dozvoljeno mi je bilo slušanje radio postaja, uključivo hrvatskih (koje su se čule samo pri izuzetno povoljnom vremenu) itd. Iako su to, u teškom internirskom životu, bile olakšice, koje su olakšavale život, to je bilo sporedno, jer su mi «gentlemenski» oduzeli ono što je bilo najvažnije: *slobodu.*

U logorskoj kartoteci kao uzrok moga zatočenja bilo je navedeno «high level politics» (visoka politika).

S prijevozom u logor mislio sam, da je moja uloga završena do kraja rata. No, nije bilo tako.

---

[16] F.O. 371 (44241) R 16010/2/92 (1944).
Ovaj suhi, službeni prikaz ove scene, u bitnosti je točan. Prema mojim bilješkama, tok je bio slijedeći: Kad su mi postavljene gornje alternative, ja sam zamolio, da li bi bilo moguće da odgovor dadem u prisutnosti dr. Jančikovića, da bih imao svjedoka. Začudo, dotični časnik je odmah pristao, s napomenom, da nije siguran, da li će moći s dr. J. doći istog dana ili sutradan. Došao je sutradan i u prisutnosti dr. J. moj je odgovor bio: *«Priključiti se vladi u Kairu ne mogu, jer u njoj nema legitimnih predstavnika Hrvata, i iz drugih razloga, koji su bili višekratno iznijeti u toku razgovora.*
Stupiti u vezu s partizanima ne mogu na svoju ruku, bez suglasnosti hrvatskih političkih vođa u Londonu, jer to nije predmet samo vojničke, nego još više političke naravi. A vi, gospodo, radite sa mnom što gentlemeni rade s osobom, koja je k vama došla na vaš poziv.»

Krajem svibnja razbolio sam se i bio upućen u bolnicu. «Gentlemenski» su me Englezi uputili u englesku vojnu bolnicu u Nocera, dok su svi ostali internirci bili upućivani u jednu talijansku civilnu bolnicu, u poseban odjeljak ograđen žicom i pod stražom karabinijera i engleske vojne policije.

Čitajući novine, prvih dana lipnja, pročitao sam, da je dr. Šubašić dobio mandat za sastav nove izbjegličke vlade. Odmah sam od liječnika zatražio, da me se vrati u logor, na što je on, iako nevoljko, pristao. Po povratku u logor zatražio sam pismeno, da me se dovede u vezu s dr. Šubašićem. Odgovora nije bilo.

18. lipnja pred podne bio sam pozvan u zapovjedništvo logora i tu mi je saopćeno, da odmah nakon objeda dođem u zapovjedništvo s najnužnijim osobnim stvarima za jedan put od nekoliko dana. Na moje pitanje, kuda i u koju svrhu, slijedio je tipični engleski odgovor: Ne znamo.

Nakon objeda mi je zapovjednik logora predstavio jednog nepoznatog mi engleskog poručnika od Military Police, s kojim sam uskoro, jeepom, krenuo prema Salernu, kamo smo stigli predvečer. Nakon večere u jednoj časničkoj menzi s tim poručnikom i s jednim majorom, saopćio mi je taj major, da ćemo produžiti put u Casertu, gdje ću biti predan jednom drugom vojničkom uredu. Na moje pitanje, u koju svrhu, slijedio je isti odgovor: Ne znam.

U Casertu smo stigli oko 8 ½ sati navečer i s poručnikom sam išao od jednog vojnog ureda do drugog, sve do poslije polnoći, no nijedan ured nije —navodno— imao nikakvih podataka o meni i nije me htio preuzeti. Stoga je poručnik odlučio, da se ponovo vratimo u Salerno po instrukcije njegovih pretpostavljenih. Stigli smo tamo oko 4 sata ujutro i ostatak noći sam prospavao na divanu i jednoj kancelariji.

Iduće jutro vratili smo se ponovo u Casertu i tu je poručnik dobio uputu, da me ima predvesti i predati jednom uredu u Frascatti kod Rima.

Krenuli smo u Frascatti, i po cesti zakrčenoj kolonama topova, tenkova, teških kamiona i ostalih vozila, stigli smo tamo tek predvečer. Tu mi je jedan nepoznati kapetan (koji je, začudo, znao skoro sve o mojem dolasku u Bari) saopćio, da sam pogrešno upućen u Frascatti, da je pravo mjesto, gdje trebam biti predveden, Caserta, te da kod njega prenoćim i sutradan, da se vratim u Casertu. Na pitanje o svrsi mojeg putovanja, i on je odgovorio sa «ne znam».

Meni je bilo sumnjivo ovo lutanje i zahtijevao sam od kapetana, da me odmah vrati u Casertu, tako da tamo budem već sutradan ujutro. Nakon kratkog protivljenja, pristao je, pristao je i moj pratilac poručnik, s kojim sam u toku dva dana lutanja uspostavio normalne, prijateljske, ljudske odnose. Večerali smo, određen je novi šofer jeepa i krenuli natrag put Caserte, kamo smo stigli oko 3 sata u noći i ostatak noći opet sam prespavao na divanu u nekom uredu.

Nakon doručka, saopćeno mi je, da ću oko 10 sati biti odveden na odredište. Stvarno, oko 10 sati došao je jedan automobil i odveden sam

u jednu vilu, gdje mi je ususret izišao jedan gospodin, predstavio se je kao Šepić, tajnik dr. Šubašića, i rekao, da me «gospodin predsjednik čeka već nekoliko dana». Momentano da je u audijenciji kod admirala Cuninghama i treba stići za koji čas.

Za kratko vrijeme stigao je dr. Šubašić u pratnji britanskog ambasadora kod jugoslavenske izbjegličke vlade, Mr Ralpha Stevensona (koji se je, kao što smo vidjeli, u svakoj prilici nepovoljno izražavao o mojoj misiji, o HSS i Hrvatima uopće).

Izložio sam tok zadnjih dva i pol dana u detalje, da bi se vidjelo, da *lutanje sve do Frascatti-a nije bilo slučajno, nego da je bilo namjerno inscenirano, sa svrhom, da do razgovora s dr. Šubašićem uopće ne dođe, ili, ako dođe, da bude što je moguće kraći.*

Jer, dr. Šubašić mi je odmah rekao, da je zatražio razgovor sa mnom još prije svog odlaska na Vis radi pregovora s Titom. Englezi su mu tada rekli, da se ja ne nalazim u Italiji, nego «negdje na Bliskom Istoku». Dr. Jančiković mu je rekao, da to nije istina, i onda je dr. Šubašić zatražio osobno od zapovjednika za Sredozemlje, generala Maitland Wilsona, da se mene k njemu dovede, no zbog kratkoće vremena to —navodno— nije bilo moguće prije njegovog odlaska na Vis. Nakon povratka s iVsa, dr. Šubašić imao je —reče on— jednu čitavu večer slobodnu i namijenjenu za dugi razgovor sa mnom. No, nakon dvodnevnog lutanja, ja sam k njemu doveden *tek par sati pred njegov odlazak iz Caserte,* tako da je razgovor trajao od 10 ½ 13 ½ sati, najprije u salonu, a onda pri objedu u prisustvu Mr Stevensona. Razgovor je započet na engleskom, no kako je moj engleski bio spor, nastavljen je, s dozvolom Mr Stevensona, na hrvatskom.

Dr. Šubašića sam poznavao od prije, kad sam od rujna 1939. do veljače 1940. bio kao bolesnik na Očnom odjelu Vojne bolnice u Zagrebu. U to vrijeme dekretirali su se razni zakoni, koji su, prema slovu Sporazuma, na teritoriji Banovine Hrvatske mogli stupiti na snagu tek, kad ih Ban potpiše. Među tim zakonima bilo je i takvih, koji su imali vezu s vojničkim problemima. Sjećam se, npr., Zakona o rekviziciji za potrebe vojske, Zakona o civilnoj mobilizaciji, a bilo je i drugih. Ban je, prije potpisa želio saslušati mišljenje nekog vojnog stručnjaka. Prijatelji iz Zagreba spomenuli su mu moje ime, i on je zaželio da dođem. Od tog vremena sam češće dolazio u Banske dvore, obavještavao sam ga o stanju u vojsci, predao mu neke referate iz vojničkih pitanja i pobliže smo se međusobno upoznali. Otud i zanimanje dr. Šubašića za razgovor sa mnom u tom času.

O razgovoru s dr. Šubašićem nemam dokumenata Foreign Office. Ovdje ga prikazujem po mojim bilješkama.

Kao uvijek, kad se želi mnogo toga reći i saznati, a vrijeme je kratko, razgovor je vođen nesistematski, prekidajući logički tôk i skačući s teme na temu.

Odmah u početku zatražio je dr. Šubašić, da mu prikažem stanje u domovini. Ja sam se već prvim riječima ograničio na to, da mu mogu

prikazati stanje na koncu godine 1943., ali da ne znam kakve su promjene nastupile međuvremeno.

Rekao sam, da su ustaše, koji su godine 1941. od hrvatskog naroda bili povoljno primljeni iz jednostavnog razloga, što su bili na čelu hrvatske države, koju je narod htio, sada izgubili povjerenje naroda i održavaju se samo silom prilika: potporom Nijemaca i činjenicom, da se ne može naći drugo rješenje.

Na njegov upit, kako to, da nije došlo do približavanja i suradnje između HSS i pokreta Draže Mihajlovića, odgovorio sam mu, da pokret Draže Mihajlovića, kao politička formacija na teritoriju NDH, uopće ne postoji, a četnici, kao vojnička formacija da su od samog početka surađivali s Talijanima, a kasnije s Nijemcima i ustašama. Osim toga, da su vršili klanja hrvatskog pučanstva ne samo kao reakcija na ustaška klanja pravoslavaca, nego i neizazvani, osobito pod okriljem Talijana. Nadalje, da čak u slučaju, kad bi HSS htjela i mogla surađivati s četnicima, ova suradnja ne bi bila povoljno primljena ni u širim slojevima naroda, ni među domobrancima, jer je psihološko raspoložanje u narodu potpuno antičetničko.

Rekao sam mu, da je Partizanski pokret jak, s dobrom vojničkom organizacijom, s jedinicama, koje potpuno vladaju stanovitim područjima; da je politička organizacija Partizanskog pokreta potpuno u rukama komunističke partije, i da je iluzija vjerovati, da predstavnici drugih stranaka ili struja tamo nešto znače, te da, prema tome, o demokraciji unutar pokreta ne može biti riječi; da partizani, usprkos svojoj snazi, ne uživaju povjerenje hrvatskog naroda, a pravoslavci na teritoriju NDH vrlo lako prelaze iz četničkih redova u partizanske, a katkad i obratno, da su partizani tražili dodire s domobrancima, a ne s HSS, no da je konačno došlo do dodira i s predstavnicima HSS, o čijem ja ishodu ništa ne znam.

Rekao sam mu također, da ogromna većina hrvatskog naroda, usprkos svim teškoćama, još uvijek stoji iza HSS, a isto tako i ogromna većina domobranskih snaga —časništvo i momčad; da ta činjenica nije mogla doći do praktičnog izražaja iz više razloga; s jedne strane, što je dr. Maček u zatvoru i hermetički izoliran, s druge strane, što i ustaše i partizani svim sredstvima sprječavaju djelatnost HSS, jer je boje njenog utjecaja, i, konačno, iz razloga, što nije nikad uspjelo uspostaviti vezu između HSS u domovini i Saveznika, i da je svrha mojeg dolaska bila uspostaviti tu vezu, te, ako Saveznici to nađu za potrebno, organizirati kooperaciju s Domobranstvom, no to nije uspjelo, jer su me Saveznici internirali.

On mi je na to rekao, da će do suradnje sada doći, jer se je on upravo vratio s Visa, gdje je s Titom imao razgovore i postigao sporazum. Meni je to bila prva vijest o sporazumu.

Na moj upit, kako je zamišljena suradnja između partizana i HD, kao i HSS, rekao je, da on s Titom nije razgovarao kao predstavnik HSS, nego kao predsjednik jugoslavenske vlade i da se nije ulazilo u pojedinost u pogledu suradnje s HD.

Ja sam primijetio, da Tito nema političke legitimacije, ali da on predstavlja partnera, koga se ne može ignorirati, jer raspolaže silom u obliku političke i vojničke organizacije na terenu. Stoga, ako on, kao Titov sugovornik, ne bude također raspolagao silom, njegov će utjecaj biti više teorijski, nego stvaran. Na hrvatskom području, on tu silu može naći u Hrvatskom Domobranstvu, na koje se mogu osloniti i on i Saveznici. Stoga sugeriram, da se, u sporazumu sa Saveznicima, što prije uspostavi veza s HD.

Dobio sam dojam, da on tome mojem mišljenju nije pridao važnost, jer je, bez produbljavanja prešao na druge teme. Stoga sam se u toku daljnjeg razgovora u više mahova vraćao na isto argumentiranje o pitanju, koje je —nakon što sam saznao o sporazumu s Titom i nekoliko općenitih detalja o sadržaju istog— izgledalo kao ključno pitanje, tj.: ne oslonite se samo na pismene sporazume; morate kao oslonac imati na terenu vlastitu silu, inače ćete biti od druge strane, koja ima silu, izigrani.

Nakon što sam više puta, raznim riječima, insistirao na toj temi, dr. Šubašić mi je odgovorio (skoro doslovno):

—«Vi niste upoznati sa situacijom i Vaš strah je bez osnova. Ja iza sebe imam silu jaču, nego što je Hrvatsko Domobranstvo. Iza mene stoji Churchill. Osim toga, ja sam imao dugi razgovor s Titom, kao Hrvat s Hrvatom. Ja imam povjerenje u njega i mene njegove plave zagorske oči neće prevariti.» Svako moje daljnje argumentiranje razbilo se je na njegovu povjerenju, da iza njega stoji Churchill i da je Tito iskren.

Gledano s današnje perspektive, riječi dr. Šubašića zvuče *tragično.* Naivnost dr. Šubašića, kao političara, nemoguće je opravdati. Možda se nešto malo može razumjeti Šubašića kao čovjeka. I on je, skoro 4 godine, živio bez nade, vrijeđan i razočaravan. «Oh, da znate samo, kakve sam ja stvari doživljavao, kakva sam poniženja morao pretrpjeti. A ipak, bio sam nešto. Bio sam Ban Hrvatske. No, tretirali su me katkad kao ništicu», požalio mi se je u razgovoru. I onda se je pojavila nada, kad je «iza njega stao» veliki Churchill. Što su «plave zagorske oči» prevarile i velikog Churchilla, može poslužiti kao neko opravdanje i za naivnog dr. Šubašića.

Dr. Šubašić mi je obećao da će odmah zahtijevati, da me se pusti iz internacije, jer da za mene ima «korisnog posla». Nisam bio pušten, jer su «plave zagorske oči» još i nakon svršetka rata zahtijevale, da me se izruči kao ratnog zločinca, što su Englezi konačno odbili, i 5. listopada 1945. bio sam pušten na slobodu iz internirskog logora Terni, kamo sam iz Padule bio prebačen početkom rujna iste godine.

NEKOLIKO ZAKLJUČNIH RIJEČI

U tim dugim mjesecima teških kušnja imao sam prilike osjetiti snagu engleske političke prakse. Prestao sam se diviti engleskom «gentlemanship», engleskom «Fair play», pa čak i engleskom političkom mozgu, ali

sam još više počeo respektirati stanovite karakterne crte engleske nacije. U tom momentu i u tom specifičnom pitanju Jugoslavije i Hrvata, engleska je politička koncepcija bila pogrešna i s gledišta engleskih interesa. To se bar danas vidi. Međutim, svaki Englez, s kojim sam ja došao u dodir i koji je na tom pitanju radio, radio je u okviru te koncepcije zdušno, s pouzdanjem i sa sigurnošću, makar on osobno imao i sumnje u njenu ispravnost. U njihovom držanju nije bilo ni nervoze, niti histerije, a niti žurbe. Nije im stalo da sugovorniku nameću svoja gledišta. Dovoljno je, da mu onemoguće da protivno radi. Metode nasilja, metode GPU, Gestapo ili UDBe, kod njih su nepoznate. Postupak je kulturni, moglo bi se reći gentlemenski, ali neka snaga, teško izvana vidljiva, ali ipak svuda prisutna i uporna, ide za tim, da kod sugovornika slomi duh otpora. U pitanjima politike ne pojavljuje se kod Engleza, ni pojedinačno, niti kolektivno, pitanje savjesti; ne ispituje se, da li je to, što se radi, moralno i etički opravdano; glavno je, da je korisno za Englesku, ili bar da se vjeruje, da je korisno. «Right or wrong, it is for my country». U tom momentu alternativa «ili s Titom ili s Dražom» bila je za njih «right», sve ostalo bilo je «wrong», i na tome su se razbili moji skromni napori.

U prosincu, 1975.

MISAO NA HRVATSKU: *Osijek, gornji grad.* —

«JUBILEJ» GENOCIDA – POVOD NOVIH INZULTACIJA

TRIDESET-GODIŠNJICA BLEIBURŠKE TRAGEDIJE

DANIJEL CRLJEN

I. DVA ZLOKOBNA PROFILA

TOKOM dugih stoljeća svoje povijesti punih borbe i slave, tragedija i jada, mračnih sutona i novih zornica, bilo je dano hrvatskom narodu sve iskusiti. Čašu svoje sudbine napunjenu pelinom više nego medom, iskapio je vjerujući, da više ničim ne može biti iznenađen, da ga ništa novo više ne može zateći. Penjući se strminom svoje Golgote, podnio je sva bičevanja, primio na svoj obraz sva pljuvanja, vidio ranama obasute sve svoje udove, bio dvaput raspet na križ čudovišne krvavije nazvane Jugoslavijom, na kojem križu još i danas ispašta svoja dva «zločina»: što je od «najljepše zemlje na planetu», učinio svoju domovinu, i što je sa svojom zemljom i slobodom sklopio vječni pakt nježne ljubavi i herojske odanosti.

Nije ipak sve doživio. Nedostajalo je još jedno poniženje, koje su mu nedavno nanijela dva istaknuta nosioca srpske okupacije u Hrvatskoj, dva ratna zločinca, čije ih sudjelovanje u bleiburškom genocidu uvrštava među najveće ubojice hrvatskog naroda svih vremena. To su *Milan Basta* i *Kosta Nađ,* koji 30 godina nakon lomljenja hrvatske kičme pokoljima kakvima nema primjera u našem stoljeću, inzultiraju svoje mrtve i preživjele žrtve pretenzijom, da upravo oni pišu novu hrvatsku povijest.

Milan Basta objavio je u Beogradu svoju knjigu: *«Agonija i slom Nezavisne Države Hrvatske»,* dok su «kazivanja» Koste Nađa donesena kao feljton zagrebačkog «Vjesnika» u nizu nastavaka tokom ove godine pod naslovom: *«Rat poslije pobjede»* iz pera Jove Popovića.

Tko je Milan Basta? Lički Srbin iz Kurjaka kraj Udbine, koji je zarana prišao komunizmu i pridružio se ustanku protiv slobode i samostalnosti svoje adoptivne domovine odmah nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. Atavistički hrvatožderski duh, koji posebnom virulent-

nošću prožima nosioce srbske okupacije, rođene na hrvatskom tlu, pomirio se lako sa Staljinovim diktatom, da komunistička partija nakon taktičkih oklijevanja tridesetih godina ovog stoljeća definitivno povede borbu za uspostavu komunističke Jugoslavije, te da ognjem i mačem uništi sve, što joj se isprijeći na putu. Od početka je pripadao probranoj kasti omraženih političkih komesara, koji su terorističkim metodama mračnog gospodara Kremlja osiguravali provođenje partijske linije i bezobzirno krvavo likvidiranje svih onih, koji su je pokušali staviti u pitanje:[1] Kod Bleiburga se je pojavio kao politički komesar «51. vojvođanske divizije»,[2] te sudjelovao u razoružavanju hrvatske vojske i kobnom odlučivanju njezinom sudbinom.

Kosta Nađ, posrbljeni Madžar, koji je zbog svoje nesigurne nacionalne pripadnosti lako primio lenjinistička shvaćanja o gušenju svakog nacionalnog osjećaja. («Nacija je kapitalistička izmišljotina za podjelu radničke klase»), otišao je u Španjolsku za vrijeme građanskog rata, da pomogne gušiti ustanak španjolskog naroda protiv svojih boljševičkih vlastodržaca. Tamo se je sprijateljio s hrvatskim renegatom, komunističkim agentom Josipom Brozom, i skupa s njime postao poznati koljač svojih vlastitih partijskih drugova, koji su imali nesreću da, s pravom ili nepravom, izgube povjerenje svojih crvenih gospodara. Komunističke su brigade u Španjolskoj bile škola i rasadište profesionalnih ubojica, koji su se poslije poraza razišli Europom i postali strah i trepet svih partijaca, koji su bili dovoljno naivni, da pokušaju tražiti svoj «vlastiti put u socijalizam». Na boljševičkoj liniji borbe protiv nacionalne samostalnosti svih naroda našao se Kosta Nađ ponovno 1941., kad je prišao komunističkom ustanku, uperenom protiv samoodređenja hrvatskog naroda i njegove netom stvorene države. Zločinačko iskustvo iz španjolskog građanskog rata, udruženo s patološkom mržnjom prema svemu što je hrvatsko, osposobilo je Nađa, da pod Titovim vodstvom napravi briljantnu karijeru, postavši zapovjednikom 3. armije, koja je pod njegovim zapovjedništvom izvršila glavni dio zadatka, koji je Tito svojim jedinicama nakon svršetka rata dao: Napuniti lešinama zarobljenih hrvatskih vojnika tankovske jarke, provalije i jame od Bleiburga do mračnih logora istrebljenja u dnu Srbije. Jednog će dana hrvatski državni sud radi obrane pravde i dostojanstva hrvatskog naroda suditi masovnom ubojici Kosti Nađu, živom ili mrtvom. U obrazloženju presude citirat će se i ominozno priznanje Titovo, koji je napisao: *«...za brzo, uspješno i podpuno izvršenje postavljenog zadatka, pohvaljujem hrabre trupe naše Treće Armije pod komandom generallajtnanta Koste Nađa...»*

Ima nekih zajedničkih crta između ovih hladnih, čak samodopadnih vršitelja genocida nad hrvatskim narodom, između pisanja podređenog Baste i «kazivanja» njemu nadređenog Nađa:

---

[1] O robskoj i zvjerskoj ćudi političkih komesara napisao je jezovite redke genij i heroj čovječanstva našeg vremena, ruski pisac Aleksandar Solženjicin.

[2] Sâm se je tamo predstavio kao «komandant divizije» i «politički komesar armije», što ne bi imalo posebne važnosti, kad ne bi još jednom odavalo nepouzdanost njegovih podataka.

a) RAZULARENA MAŠTA. Kad sam se prihvatio posla, da se kritički osvrnem na njihova izlaganja, nisam ni slutio, da sam si natovario sizifovski posao. Ne može se, naime, pisati prikaz neke knjige ograničavajući se na robotski monotono ponavljanje: Nije istina, nije istina, nije istina... Upustiti se pak u argumentirano pobijanje svih iznesenih falsifikata, laži, izmišljotina značilo bi pisati novu, dva puta veću knjigu od one, na koju se treba osvrnuti. Knjiga Milana Baste plod je disney-evski razbuktale imaginacije s mračnom pozadinom vampirskih «dostignuća» legendarnog transilvanskog grofa Drakule... U toj odioznoj mutljagi difamacija, podlih napadaja, bljutavština treba gustim rešetom loviti zrnca istine, koju opet valja drugim vrelima provjeravati, jer što god Basta kaže, ako nije čista laž, vrlo joj je nalik.

Na krilima svoje mašte leti bez ograda ili kontrole i Kosta Nađ, jer treba u jubilarnim prigodama opravdati činove i odlikovanja, odvratiti pozornost od svoje prave uloge i zadataka. Iz njegovih izlaganja izvire uporna težnja da se, iako komunist i revolucioner, prokrijumčari u vojničku kastu, te pokolju, koji je izvršio nad hrvatskim narodom, dade vid «ratne operacije».

b) LEGITIMITET JUGOSLAVIJE. Obadva ortaka u genocidu nastoje sebe i svoje čitatelje uvjeriti, da su svi hrvatski državotvorni borci, svi službenici, prvaci i borci Nezavisne Države Hrvatske izdajice, jer i Nađ i Basta tvrdoglavo ustraju na absurdnoj i ponižavajućoj tezi, da je Jugoslavija država Hrvatâ, te su, prema tome, izdajice oni, koji protiv nje ustaju. Prave se kao da ne znaju, da je ta nakazna državna tvorevina tek jadni pokušaj prikrivanja srpske okupacije nad Hrvatskom, te da nitko zdrave pameti ne može smatrati izdajicom Hrvata, koji je ruši. Zatvaraju oči pred bjelodanošću obveze svih Hrvata u domovini i tuđini, da svim sredstvima, ne štedeći vlastitog znoja, suza ni krvi, udare na bedeme te tamnice, te željeznom metlom pometu iz svoje zemlje okupatorske silnike i njihove izmećare. Jugoslavija ima taman toliko legitimiteta, koliko su imali hitlerovski gestapovci u Lyonu ili Amsterdamu, talijanski fašistički osvajači u Splitu ili Dubrovniku. Basta i Nađ se ponašaju kao da doista postoji legitimni jugoslavenski pravni poredak, koji ih štiti, i unutar kojega oni djeluju. Ne će da shvate, da se okupatori ne mogu pozivati ni na kakav pravni poredak, jer je okupacija temeljena na bespravnosti okupiranih, koji opet sa svoje strane stavljaju izvan zakona sve njezine nosioce. Znaju Nađ i Basta vrlo dobro, makar se prikrivaju, jer se boje, da nijedan Hrvat ne može uopće izdati Jugoslaviju, nego samo Hrvatsku, te taj zločin počinja svaki onaj, koji podupire nasilničku strahovladu svih Nađa i Basta, koji se razmilišc i nakotiše diljem Hrvatske. Izdati se može samo vlastitu domovinu, čiji je bitak u svijesti vlastitih sinova, sigurnost u njihovoj snazi, budućnost u krvlju stečenoj i budno branjenoj slobodi i državnoj samostalnosti. Teško Hrvatskoj, budu li se Hrvati bojali okupatorskih optužaba, ne budu li se natjecali, da svaki ponovo na djelu zasluže Bastine i Nađine osude, ne budu li smatrali odličnim priznanjem naslov jugoslavenskog izdajice. Kriju se Basta i Nađ iza krhkog argumenta, da je Jugoslavija međunarodno priznata, te da njezino rušenje

znači poremećivanje mira u svijetu. Nema toga mira, koji bi bio moralno neokrnjiv, ako se ne temelji na pravdi, kojoj će biti udovoljeno tek, kad se jugoslavensko zdanje sruši u prah i pepeo, kad se njezino područje raspe na svoje sastavne dijelove, a država Hrvatska, makar i cijelom svijetu usprkos, uspostavi u svojem povijesnom sjaju, snazi i obujmu.

c) NIŠTAVILO HRVATSKE. Milan Basta piše povijest Hrvatske, kako bi otkrio, da je nema. Ona za njega i za Nađa predstavlja neko neodređeno područje, koje nije dospjelo steći svoj vlastiti pokrajinski naziv. Za njih je Hrvatska eventualno onaj dio zemlje, koji ne spada u Srijem ili Bosnu, Slavoniju ili Hercegovinu, Istru ili Dalmaciju. Za njih je pojam: hrvatski narod, mutan i rastezljiv, u svakom slučaju neobvezatan, bez određene sadržine, a još manje utvrđenih prava. Slaveći 30-godišnjicu svog pokušaja, da ga fizički unište, oni danas pune tridesetu godinu trajnog nastojanja, da ga barem moralno i pravno izbrišu s lica zemlje. Oni ga raščetvoruju primjenom provincijskih nadimaka, puštaju preko njega umjetnu maglu anonimnosti, uvrštavajući ga u nekakve «naše narode», ili ga izravno izultiraju, proglašavajući ga jednim od «jugoslavenskih naroda». Iznad svega se napinju, da mu iščupaju i iskorijene misao i težnju za vlastitom državom. Kad govori o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i Ustaškom pokretu, Basti ponestaju riječi, nakon što je zapjenjen sasuo na njih sav arsenal grozota, anatema i jezovitih pridjeva, do kojih je došao. Kroz svoje spise on kao da iz svega glasa dovikuje: *U ništavilo se može pretvoriti Hrvatska, neslomivost srpskih okupatorskih okova može se osigurati samo, kad se u hrvatskom narodu uguši ideja državnosti,* kad se istrijebe, pođave i zatuku snage, koje se tu ideju usuđuju nositi.

II. NASILJE NAD HRVATSKOM POVIJESTI

Voditi s Bastom ili njemu sličnima makar i polemične razgovore, ne samo da znači mlatiti praznu slamu, jer nas sve dijeli, ništa ne spaja, te ne postoji osnovica, na kojoj bi mogli voditi bilo kakve razgovore, već je to i ispod časti svakog svjesnog i čestitog Hrvata. Drugi je podstrek pisanju ovog osvrta. Bastina je knjiga data u ruke novim hrvatskim pokoljenjima. Da bi bila pristupačna i Srbima i Hrvatima, ona je pisana hibridnim pokušajem srpsko-hrvatske jezične sinteze: ekavicom i latinicom. Neupućenima ona predstavlja klopku, u koju lako upadaju čitatelji bilo kakvog tiskopisa: svaka je laž samim svojim tiskanjem zaodjenuta u ruho istine, ako nema nikoga da joj ga strgne. I jer lozinka: Lažite, lažite, uvijek će nešto ostati..., ima dubokog temelja u ljudskoj duši, čak ni oni, pogotovo mladi Hrvati, koji srpskom komunisti Basti ne vjeruju ni kako se zove, ne će se moći odhrvati napasti, da barem mali dio njegovih podvala prime pod istinu. Odatle potreba ovog prikaza, koji teži prokrčiti put svijetloj, nesumnjivoj, dokazanoj istini do uma i srca naših mladih, koji isto tako trebaju znati izvore stradanja hrvatskog naroda, kao i ciljeve njegove borbe.

Mladi su prve i najnezaštićenije žrtve svih mogućih službenih, poluslužbenih i neslužbenih podvala, izmišljotina i krivotvorenja. Žrtve su sumorne, zastrašujuće, grobne šutnje, koju su crveni zločinci poput olovnog poklopca spustili na svoja čudovišna zlodjela, na lomljenje kičme hrvatskom narodu Bleiburškim pokoljem, na viteška djela junačkih otaca, na svijetle stranice divovske hrvatske borbe za slobodu. U vrijeme «hrvatskog proljeća» rekao je jedan studentski prvak na Sveučilištu u Zagrebu:

«S nama su manipulirali oni iz središta, preko našeg studentskog rukovodstva. Odvraćali su našu pozornost od vitalnih probitaka hrvatskog naroda. To im nije bilo teško, jer su nas već u nižim i srednjim školama odgajali u servilnom anacionalnom duhu. Prošli smo kroz škole, čiji su nastavni programi unižavali nacionalnu povijest i materinski jezik, a samo spominjanje nacionalnog imena NARODA, shvaćeno je, ako ne kao sramota, onda kao sasvim izlišno. Kljukali su nas toliko puta kompromitiranim jugoslavenstvom i učili da naša prava povijest počima tek 1941., ili nešto ranije — 1918.

Za lažno bratstvo i jedinstvo —unitaristi su tražili od svih naroda u Jugoslaviji (a ja ovdje spominjem samo hrvatski na što imam i pravo kao njegov sin):

da se postupno odrekne dijela nacionalne povijesti — i to je učinjeno;

da se postupno odrekne materinskog jezika — i to je djelomično učinjeno;

da se odrekne novaca i deviza — i to je učinjeno;

da se za tobožnje bratstvo i jedinstvo i otvoreno jugoslavensko tržište odrekne najljepših krajolika Hrvatskog Primorja (mislim na čitavo Hrvatsko Primorje od Istre do Boke Kotorske) — i to je učinjeno...

Ali unitaristima ni to nije bilo dosta.Nakon što su do apsurda negirali nacionalnost, pod firmom bratstva i jedinstva — *tražili su da se odreknemo i onog posljednjega — da se odreknemo svog nacionalnog bića* — i prihvatimo jugoslavensku super-nacionalnost.

To znači —da nakon tisućljetnog mukotrpnog, ali časnog opstojanja— *nas Hrvata nestane kao naroda* zauvijek sa evropske i svjetske pozornice zbivanja!»

Toj mladeži, kojoj je, kako nam patetično svjedoči gornji citat, okupator nastojao s majčinim mlijekom uštrcati otrov renegatstva, srama od vlastite prošlosti, robske ćudi, treba sustavno i vjerno pružati ljekoviti protuotrov blistavih istina naše prošlosti, svetih prava našeg naroda u robstvu.

Naravno je, da ne mogu ovdje nabrajati sve Bastine izmišljotine, falsifikate i tlapnje. Moram pustiti da proteče kraj mene bez osvrta bujica siktavih pogrda, krvotočnih grand-guignolskih slika, posuđenih iz jeftinih filmova o muzejima voštanih lutaka. Tko bi redefinirao sve njegove definicije, od kojih ni jedna ne može odoljeti stvarnoj analizi! Potrebno je zato radi boljeg pregleda i pristupačnije informacije ograničiti i usredotočiti kritičke postavke, obrazložene demantije, osvjetljenje lica i naličja događaja.

Bastina se knjiga može podijeliti na dva dijela: u prvom nastoji na svoj način prikazati postanak i život Nezavisne Države Hrvatske; u drugom obrađuje djelatnost partizanskih jedinica u hrvatskoj tragediji 1945.

U prvom poglavlju: *Razvitak Ustaškog Pokreta-Separatizam u službi fašističke ekspanzije,* isprepličući sve krvavom i žučnom partizanskom

terminologijom, Basta postavlja svoju osnovnu tezu: Hrvati su, a naročito ustaše, krivi u prvom redu što su «izdali» Jugoslaviju. Ne ćemo dugo inzistirati na apsurdnosti Bastinog stanovišta, da su zarobljeni narodi, koji su ustali protiv okupatora, ovoga izdali. Tvrditi, da su Hrvati izdali Jugoslaviju, identično je tvrdnji, da su francuski, belgijski ili češki rodoljubi izdali Hitlera. Da se izbjegne svakoj pomutnji, potrebno je odmah na početku utvrditi povijesnu činjenicu: Okupatori Hrvatske su Srbi i njihovi kvislinzi, te ustanak protiv njih ne samo da nije nikakva «izdaja», već je ponos i slava svih Hrvata, koji su u toj «izdaji» učestvovali, i sveta dužnost našeg novog pokoljenja. Značajno je, međutim, koga sve Basta odkriva u toj «izdaji». Na 15. stranici kaže:

«Relativno brzo stvaranje Pavelićeve nakazne države, aktiviranje njegovog državnog, političkog i vojnog aparata u službi zločina uveliko je potpomagao Vlatko Maček, vođa Hrvatske Seljačke Stranke, koji je, dosledan svojoj ranijoj proosovinskoj orijentaciji, izdao 10. aprila 1941. proglas, upućen svim svojim pristalicama i hrvatskom narodu, da pomažu novu ustašku vlast. Tim aktom je podpomogao ustaški pokret da makar i privremeno obmane i prevari jedan deo zostalijih masa i tim činom, na samom početku, dade ustaškoj državi veći legimitet, širu bazu, koju sami sa svojim snagama ne bi mogli postići. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njenom postavljanju na noge kumovao je i svesrdno je pomagao reakcionarni katolički kler, sa svojim crkvenim, verskim i poluverskim organizacijama, što je sa svoje strane dalo početni zamah novoformiranoj ustaškoj državi, da ide na obračune na verskoj i nacionalističkoj osnovi... U doprinosu ustaštvu nisu bile ništa manje zasluge mnogobrojnih viših i nižih oficira, koji su sve svoje znanje stečeno u bivšoj jugoslavenskoj vojsci, stavili na raspolaganje ustaškoj vojsci...»

Izmaklo je Milanu Basti, da je nabrajanjem ustaških «sukrivaca» među «izdajice Jugoslavije» uključio praktički cijeli hrvatski narod. (Izostavio je Hrvate muslimanske vjere, da ne bi došao u sukob s posebnom formom titovskog nekrvavog genocida: Hrvati muslimani smiju biti bilo koje narodnosti, čak i izmišljene, samo ne hrvatske. Ne spominje, naravno, ni Hrvate pravoslavne vjere, koje Basta, iako komunist, usvajajući cezaropapistički velikosrpski kriterij, smatra srpskim renegatima.) Izmaklo mu je, da na temelju njegovih navoda gubi smisao njegova optužba, jer čovječanstvo ne pamti postojanje naroda, koji bi mobilizirao sve svoje žive snage, vojničke, vjerske i političke, da izda sama sebe! Izdaja je mračna, vrlo skućena, patološki uvjetovana, ograničena na mali broj individua. Zato nikada ne mogu postojati izdajničke organizacije, staleži, kaste ili društveni slojevi. *Samo su slobodu hrvatskog čovjeka i samostalnost hrvatske države mogli tražiti nosioci i orijentatori svih hrvatskih snaga, koje su pružile ruku Ustaškom pokretu, da zajednički ostvare i obrane, učvrste, oplemene i podignu Nezavisnu Državu Hrvatsku, san naših vjekova.* Duboko svjestan toga, Basta poduzima sve, da baš tu činjenicu sruši, obesnaži, zaniječe. Odatle i poticaj, da pokuša pisati povijest njemu tuđeg i mrskog hrvatskog naroda i njegove države.

Fašizam je druga točka iz koje izviru najcrnje obtužbe protiv desetotravanjske državotvorne generacije, koja predstavlja osnovni element crne

legende, satkane po okupatorovim agit-prop-ima oko Ustaškog pokreta i Nezavisne Države Hrvatske. Kad bi se samo radilo o polemici s Bastom, bilo bi skoro kontraproducentno braniti se od optužbe zbog fašizma. Ova, naime, pogađa sve, osim komunista i njihovih korisnih budala, te se optuženi zbog fašizma nalaze u vrlo brojnom i uglednom društvu, koje autentični fašizam zbilja nije zaslužio. Međutim, mi smo već utvrdili, da ovdje ne odgovaramo Basti, nego pišemo zbog onih, koji su željni saznati istinu. Srž podvale u vezi s fašizmom sastoji se u zlonamjernom i upornom brkanju međudržavnog savezništva i ideološke identičnosti. Prema klasičnoj postavci: neprijatelj moga neprijatelja je moj prijatelj, pa makar tko to bio, Hrvatska je u svojoj borbi protiv srpskog okupatora tražila pomoć i savez među realnim ili potencijalnim neprijateljima Jugoslavije. Budući da demokratske velesile, koje su Versailles-kim mirom 1918. stvorile Jugoslaviju, nisu bile voljne opozvati svoju fatalnu odluku, Hrvatska se je, logično, okrenula prema onim zemljama, koje su iz svojih vlastitih probitaka dovodile u pitanje sve, što je u Versailles-u stvoreno, pa, prema tome, i Jugoslaviju. Te tako zvane revizionističke države bile su Njemačka, Italija i Madžarska. Slučajnost, što su u dvjema od tih država vladali fašistički režimi nije imala ni najmanjeg utjecaja na orijentaciju hrvatskih revolucionaraca. Hrvatski individualizam i tradicionalni buntovni duh, dva temeljna odraza naše narodne ćudi, nisu nikako pogodovali, da tuđinsko sjeme fašizma nikne i uzraste na našoj njivi. Ateističke zasade, kojima je bio teško natrunjen talijanski fašizam, a podpuno prožet njemački nacional-socijalizam, došle su u sukob s dubokom religioznošću čitavog hrvatskog naroda. Papinske osude fašističkih ideoloških zabluda predstavljale su pouzdane smjernice katoličkom duhovnom životu u Hrvatskoj. Prepotentna Hitlerova misao o germanskom nadčovjeku vrijeđala je hrvatski narodni ponos. Talijanska su zvjerstva u našoj Dalmaciji nosila fašistički biljeg. Fašizam je ne tajeći, da dolazi kao neprijatelj i osvajač, po bijelim zidovima naših jadranskih gradova crtao bičeve s nadpisom: «Roma doma» (Rim kroti). Nije stoga čudo što usprkos stvaranju Nezavisne Države Hrvatske u savezništvu sa silama Osovine, ni u hrvatskoj državnoj vladi, ni u vodstvu Ustaškog pokreta nije bilo ni jednog jedinog ideološkog nosioca fašizma. Istina je, da je fašizam u čitavoj Europi stekao stanovite simpatije zbog svog virulentnog antikomunizma, jer sve što je imalo duha i srca, drhtalo je pri pomisli, da bi se do Atlantika mogao proširiti mrak boljševičkog robstva, čije je lance kovao okrutni Staljin. Taj duh antikomunizma prožimao je, s koliko razloga!, i cijeli hrvatski narod. U Hrvatskoj nije, međutim, nikad osnovana fašistička stranka, niti je organizacija bilo kakve naravi nosila to ime. Nekolicina bezimenih političkih fantasta osnovala je, doduše, hrvatsku nacional-socialističku stranku negdje 1943. To je mrtvorođenče nestalo u pijesku obće ravnodušnosti, ne uspjevši se ni predstaviti makar i najskromnijom javnom manifestacijom. Naravno, komunistički lašci tvrde, da je sâm Ustaški pokret bio fašistička organizacija. Krijući se iza činjenice hrvatsko-osovinskog savezništva onog vremena, nisu nikada ni pokušali ozbiljno dokazivati svoju podvalu. Ustaška načela, međutim, koja su

predstavljala jedinu ideološku podlogu Ustaškog pokreta, nemaju ni jedne zasade, koja bi im davala privid fašistoidne doktrine. Borba tog pokreta bila je totalno usmjerena uspostavi i očuvanju hrvatske države, ne prejudicirajući nikako njezinom konačnom uređenju u doba mira. Odgoj novih generacija temeljio se na moralu, rodoljublju i beskrajnoj ljubavi prema slobodi, u težnji da čim prije postanu čvrsti stup i štit naše mlade države.[3] Idealistična težnja, da Hrvatska krči vlastiti put u budućnost, bila je u sukobu ne samo s komunističkim, nego i s fašističkim totalitarizmom, koji, uostalom, ne predstavljaju tako nepomirljivo suprotne polove, kako bi to njihovi propagandisti htjeli. Prezir individuuma i prirođenog mu prava na slobodni izražaj i razvitak, podvrgavanje naravnog ljudskog prava interesima i diktatima države i partije, nijekanje Božje prisutnosti u svemiru i životu, uzurpiranje svevlasti na svim područjima djelatnosti pojedinca i naroda, bezobzirno gaženje svih protivnika, uništavanje obitelji nasilnim otimanjem djece ispod roditeljskog nadzora, predstavljaju samo dio karakteristika zajedničkih komunizmu i fašizmu, nasuprot kojih stoji njihov realni oponent, pravi suprotni pol lijevom i desnom totalitarizmu: duh autentične slobode, koju je Bog dao razumnim bićima; duh zakona, koji štiti slabe od nasilja, duh raznolikosti, koji upućuje ljude, da u uzajamnoj snošljivosti utiru mnogostruke staze u traženju vlastite sreće.

Bastin osvrt na hrvatsku prošlost predstavlja još jedan izlet u carstvo priča. Vjeran svom reakcionarnom velikosrpskom stanovištu, da su već u prošlom stoljeću svi pravoslavci bili Srbi, iako to još ni danas nije istina, usprkos dugim desetljećima violentnog prozelitizma Srpske Pravoslavne Crkve, Basta želi već u pobuni Eugena Kvaternika vidjeti zametak «hrvatsko-srpskog bratstva», budući da su Kvaternikovi buntovnici bili dijelom pravoslavci, uključivši i zapovjednika njegove vojske Čujića. Povijesna je, međutim, činjenica, da se je tu radilo o Hrvatima pravoslavne vjere, koji su se digli na obranu pogaženih prava svoje hrvatske domovine. Njihovim su stopama išli i njihovi potomci, istaknuti nosioci naše snage i duha, koji su na poseban način bili usredotočeni u briljantnoj ličnosti jednog od najvećih Hrvata pravoslavne vjere, glavara glavnog stožera hrvatskih oružanih snaga za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, generala Grujića, viteza i mučenika, koji je gledajući smrti u oči pred srpskim okupatorskim sudom izjavio, da je ponosan svojim hrvatskim porijeklom i služenjem svojoj državi.

Prema Basti bi čak i Otac Domovine Ante Starčević, bard hrvatske samostalnosti, bio tek preteča zlosretne laži o bratstvu i jedinstvu, kao i vođa hrvatskog naroda Stjepan Radić, usprkos činjenici, da ga je srpski okupator dao ubiti u svom vlastitom Parlamentu. Povijesno pretakanje

[3] Onima, koji bi sami htjeli provjeriti ove navode, bilo bi zanimljivo i poučno usporediti, na primjer, školske knjige, koje su za našu djecu izdane u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, s knjigama, koje je srbsko-komunistička okupacija nametnula našim školama poslije 1945. Iz te usporedbe bjelodano proističe, kakvog su čovjeka nastojali formirati naši odgojitelji, te kakvim su otrovom napajali i još uvijek napajaju našu djecu titovski agit-propi.

hrvatske srčike iz Starčevićeve Stranke Prava u Radićevu Hrvatsku Republikansku Seljačku Stranku htio bi Basta protumačiti prodiranjem jugoslavenske ideje u hrvatskom narodu, te svesti hrvatsku državotvornu borbu na «beznačajnu skupinu tzv. frankovaca», dok je Radićev politički uspjeh baš odraz hrvatskog antijugoslavenskog preporodnog vala, kojem su hrvatski nacionalisti (prije zvani frankovci, a kasnije ustaše), bili integrirana oružana desnica.

Na strani 19. kaže Basta:

«Vođa frankovaca zagrebački advokat Ante Pavelić, nastavljajući verno Frankovu politiku, deklarisao se protiv bratstva Hrvata i Srba i protiv Jugoslavije kao zajedničke države, bez obzira na kojoj osnovi je zasnovana. Ostavši bez podrške naroda, Pavelić je počeo tražiti podršku od revizionističkih država koje su bile potučene u 1. Svetskom ratu. Te države su čekale moment revanša i revizije Versajskog ugovora i vodile politiku razbijanja Jugoslavije.»

Zatim na str. 20:

«Ovom poznatom i jednom od najvećih izdajnika naših naroda dobro je došao makar ko i makar gde, samo neka je protivnik Jugoslavije i neka je spreman da pomogne njega i njegove ustaše».

Bez obzira na neizbježive uvrede, naše je gusto rešeto uspjelo uhvatiti zrno istine, pa čak i priznanja. Traženje bilo čije pomoći protiv okupatora vlastite zemlje dokaz je elastične inteligencije i zdravog političkog pragmatizma. Izjavivši se «protiv Jugoslavije kao zajedničke države, bez obzira na kakvoj je osnovi osnovana», nije dr. Ante Pavelić izgubio podporu hrvatskog naroda, već se je pretvorio u njegovog revolucionarnog vođu, kojega je 1941. takvim priznala cijela Hrvatska, kao što to, uostalom, dosta nesmotreno, potvrđuje i sâm Basta, nabrajajući snage, koje su Ustaškom pokretu pomogle ostvariti i učvrstiti Nezavisnu Državu Hrvatsku. U citiranom odlomku, kao i na mnogo drugih mjesta, Basta govori o «našim narodima». Nitko mi do danas nije uspio objasniti, kako to, da osim mog naroda iz kojega sam potekao i kojemu pripadam, postoje još neki narodi, iz kojih nisam potekao, niti im pripadam, a opet su na neki zagonetan način «moji narodi»? Kako su, nadalje, neki strani narodi postali «naši», dok to drugim stranim narodima nije uspjelo, već su zadržali normalnu i logičnu kondiciju «tuđih naroda»; također mi nije jasno, kao niti to, koja je razlika između «naših naroda», koji nisu moj narod, i stranih naroda, koji nisu «naši narodi». Međutim, dok Basta uporno govori o «našim narodima», ustrajući na tom sumnjivom pluralu, kad govori o «našoj zemlji», ostaje dosljedno kod singulara. Znači li to, da su ti «naši narodi» beskućnici, jer nemaju svaki svoju zemlju, nego su se, eto, nagomilali na jednoj jedinoj «našoj zemlji», koja možda «in pectore» Milana Baste nosi ime jednog od tih «naših naroda», dok su ostali narodi u toj zemlji došljaci i uljezi?

Na 33. strani čitamo:

«Uz pomoć u prvom redu Italije, potom Mađarske, Bugarske i Austrije, Pavelić je nemajući masovnu podršku (usprkos šestojanuarske diktature), morao svoju organizaciju neminovno pretvoriti u terorističku»!

Mogli bismo vrlo fino presti diskutirajući o terorizmu, tražeći mu adekvatnu definiciju. Da li se bilo kakva djelatnost protiv okupatora može nazvati terorističkom? Ne podrazumijevaju li se pod terorizmom nasilni akti protiv zakonite vlasti, koji dovode u životnu opasnost pojedince ili skupine? Mislim da ćemo se složiti, da je siloviti ustanak protiv okupatora čin legitimne samoobrane, moralno opravdani uzvrat na terorizam okupatora. Od početka je poglavnik dr. Ante Pavelić namijenio Ustaškom pokretu revolucionarnu ulogu, te su mu pristupili samo oni Hrvati, koji su se poput Poglavnika zavadili s vlastitom glavom i odlučili na oružanu djelatnost protiv okupatora. Oni su među sobom bili povezani strogom ustaškom zakletvom, koja ih je obvezivala na apsolutnu poslušnost, čuvanje tajne i spremnost na izvršenje svih naloga u okviru oružane oslobodilačke borbe. Takva je organizacija po naravi stvari i voljom svog revolucionarnog vodstva morala biti u prvoj fazi djelatnosti malobrojna. Međutim, da se shvati pravi obujam moralne i političke podpore, koju je hrvatski narod od početka pružao toj elitnoj skupini svojih prvoboraca, uzet ćemo kao primjer hrvatsko Sveučilište u Zagrebu. Poznato je, da komunisti u svim zemljama smatraju sveučilište pouzdanim mjerilom političkog i ideološkog raspoloženja cijelog naroda. U središnjem udruženju studenata zagrebačkog Sveučilišta (bio sam mu glavni tajnik u vrijeme mog studija 1934-35.) proustaški nacionalisti sačinjavali su ogromnu većinu od 75-80 %. Komunisti nisu nikada uspjeli osvojiti ni jednog jedinog stručnog udruženja (u stručna su udruženja mogli pristupiti samo studenti dotične struke), te su konačno osnovali «Kulturno i socijalno društvo *Svjetlost*», budući da su u kulturna društva na Sveučilištu mogli stupiti studenti bilo koje struke. I to su izvršili krišom, furtimaški, da bi povjerljivim probiranjem «uzvanika» na osnivačku skupštinu mogli osigurati, da vodstvo ostane u njihovim rukama. Što se pak tiče raspoloženja širokih narodnih slojeva, dat ću samo jedan anegdotalni podatak: Kad je okupator za vlade Boška Jevtića bio prisiljen raspisati izbore za 5. svibnja 1935.[4], glavna mu je izborna krilatica bila: Tko glasa za dra. Mačeka, glasa za Janka Pustu. Na Janka Pusti u Madžarskoj nalazilo se onda poznato vježbalište ustaških boraca. Sâm je okupator, dakle, osjetio povezanost političkog ustanka hrvatskog naroda protiv beogradskih silnika i oružane djelatnosti ustaških jedinica.

---

[4] Oko Hrvatske Seljačke Stranke pod vodstvom dra. Vladka Mačeka okupio se je tada u bezprimjernoj nadstranačkoj jedinstvenosti cijeli hrvatski narod. Usprkos teroru, prijetnjama i podkupljivanju, u mnoštvu hrvatskih sela nisu predstavnici srbske okupacije dobili ni jednog jedinog glasa, dok je u omjeru 100:1 hrvatski narodni pokret pobjeđivao u svim većim mjestima i gradovima. Ni nacisti u okupiranom dijelu Europe ne bi bili tako katastrofalno izgubili izbore, kao što su ih srbski okupatori izgubili 1935. u Hrvatskoj.

Basta piše o poznatom Ličkom ustanku 1932., koji je počeo ustaškim udarom protiv žandarmerijske postaje u Brušanima. Pun gorkih uspomena iz svojih okršaja s junačkim ustaškim jedinicama i svojih bježanja pretvorenih titovskom propagandom u «ofenzive», Basta je rob svoje fiksne ideje, da mora uvijek i dosljedno ustaše prikazati kao kukavice. O izvježbanoj ustaškoj skupini, koja je tajno ubačena u Velebit, da počne oružanom akcijom, piše ovako (str. 28.):

«Lutajući oko mesec dana po velebitskim škrapama i pokušavajući da dođu u dodir sa ljudima u siromašnim primorskim zaselcima, nisu naišli na očekivani prijem... U strahu da ne budu otkriveni lutali su velebitskim šumama i kamenjarima. Nisu imali hrabrosti da preduzmu neku akciju. Nestrpljivi Pavelić, koji je polagao u tu grupu velike nade, poručio im je preko Pivca,[5] da se živi ne vraćaju u Italiju ako se «ne budu čule puške i bombe u Hrvatskoj. Tražim akciju pod svaku cijenu». Znajući okrutnost svoga gospodara i njegovih glavnih saradnika, spremnost na svaki zločin i fizičku likvidaciju, grupa se odlučila na akciju.»

I djetetu je jasno, da se je «grupa odlučila na akciju» već prije, nego je bila ubačena u velebitsku šumu. Za to je konačno bila izvježbana, i po to je došla u domovinu, te je smiješna tvrdnja, da je tek Poglavnikova prijetnja iz daleke tuđine od kukavica napravila junake za nevolju. Prema Basti, ustaše su napali žandarmerijsku postaju iz daljine, iako je bila prazna. Sa žandarima su se sreli «slučajno» i pobacali oružje prije nego su ovi počeli pucati. Beogradski vlastodržci nisu, međutim, tako olako uzeli taj «kukavno beznačajni incident», kao što to sâm Basta dalje iznosi:

«Ali mnogo više nego fašistička propaganda, legendi o «ustanku» doprinele su kasnije akcije odmazde nad nedužnim hrvatskim stanovništvom Like koju su vršili velikosrpski vlastodržci. Celi žandarmerijski bataljoni poslati su u sela zapadne Like. Hiljade ljudi su zatvarane i tučene, a stotine je sud za zaštitu države osudio na dugogodišnju robiju. Ova bezumna odmazda samo je išla naruku Paveliću, širila neraspoloženje i ozlojeđenost naroda i pomogla ustašama, da kasnije lakše ostvare svoj uticaj u tom kraju zemlje.»

Kako god bio bezdušan srpski okupator, jasno je, da bi odmazda navedenih razmjera bila besmislena, kad ne bi imala ozbiljnog povoda. Svaki je okupator kukavica, te su u njegovom strahu velike oči. Beograd se je bojao, da bi Lički ustanak mogao biti početak požara, koji bi zahvatio cijelu Hrvatsku, zato je njegova reakcija bila bjesomučnih dimenzija. Značajno je svakako, da Basta nimalo ne štedi nosioce vlasti u kraljevskoj Jugoslaviji. Bez sustezanja, on u više navrata denuncira nasilja i teror nad hrvatskim pučanstvom. Namjera mu je, međutim, vrlo prozirna. On želi srpske okupatore podijeliti na zle i dobre. Zli bi, prema tome, bili okupatori iz prve Jugoslavije, potekli iz tako zvanih

[5] Ivan Devčić, rečeni Pivac, bio je u ono vrijeme vješti i neustrašivi ustaški teklič. Sin ustaške majke, legendarne «babe Mande», pripada viteškom soju Devčića, koji svojim heroizmom i žrtvama zadužiše Hrvatsku.

građanskih stranaka. Dobri bi pak bili ovi novi, današnji srpski okupatori, koje nam je «namrla» Komunistička Partija Jugoslavije. Narodna leđa, međutim, imaju svoja iskustva i svoje pamćenje, i nema sumnje, da Hrvatska istu sudbinu, ako ne i goru, želi i sprema, samoupravljačkim treće-svjetskim, humano-socijalističkim nosiocima «bratstva i jedinstva», kao i zatočnicima aleksandrovskog amaneta: «Čuvajte Jugoslaviju»!

Kaže Basta (str. 31.):

«Brzina s kojom su reagovali (Nijemci op. p.) na raskidanje Trojnog Pakta 27. marta 1941., govori posebno o tome, da je još ranije postojao ratni i operativni plan za napad na Jugoslaviju. S druge strane brzina s kojom su proglasili NDH samo četiri dana posle napada na Jugoslaviju, govori takođe o tome da se sprovodio raniji plan razbijanja Jugoslavije i odvajanje Hrvatske od Srbije.»

Notorna je činjenica, da glavni stožeri svih zemalja imaju već u mirno doba izrađene planove za sve moguće alternative eventualnog rata, što nikako nije dokaz, da su sve te alternative odraz želja i namjera jedne zaraćene strane. Što se pak tiče proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, nju je pukovnik Slavko Kvaternik (kasnije vojskovođa) proglasio ne samo bez odobrenja, nego i *bez znanja Berlina,* 10. travnja 1941. Hrvatske su se vojne jedinice u okviru jugoslavenske vojske pobunile čak dva dana prije i u Bjelovaru proglasile hrvatsku državu 8. travnja. Istovremeno je to pokušao učiniti dr. Milan Luetić na području Sinja, ali je tragično zaglavio u osobnom obračunu sa srpskim časnicima svoje divizije. Iako svi naši neprijatelji redom, poput Baste, niječu samoniklost hrvatske države i tvrde, da ju je Hitler stvorio, nitko nije do danas odkrio nikakav proglas, memorandum, dnevnu zapovijed ili brzojav, kojim bi to Hitler učinio, ali je bez poteškoća pronađen i objavljen njegov brzojav, kojim se je pukovniku Kvaterniku zahvalio na njegovom brzojavnom saopćenju o uspostavi Nezavisne Države Hrvatske i ovu odmah priznao.

Na str. 63. se kaže:

«Da bi narode Jugoslavije što više razjedinio i oslabio njihov duh otpora, okupator je izazvao zversku nacionalnu mržnju, neviđeni teror, i bratoubilačko istrebljivanje.»!

Nije, nažalost, bilo potrebno, da oni, koje Basta zove okupatorima, izazivaju sukob Hrvata i Srba, koji, uostalom, nije mogao biti «bratoubilački» iz jednostavnog razloga, što Srbi i Hrvati nisu nikakva braća, kao što to npr. nisu Englezi i Francuzi, ili Kinezi i Japanci. (Floskula o bratstvu samo je smokvin list, kojim srpski okupatori nastoje pokriti golotinju svoga nasilja nad Hrvatskom. Srbi i Hrvati bi eventualno mogli biti dobri susjedi, kad ne bi srpska pohlepa za hrvatskom zemljom i njihov suludi imperijalizam pretvorili Srbiju u našeg najgoreg neprijatelja.) Od godine 1918. Srbija vodi rat protiv slobode i obstanka Hrvatske svim sredstvima. Odmazde zbog Ličkog ustanka, pokolji golorukog pučanstva

u Sibinju, Senju, Primoštenu itd., magnicidij Radića i drugova, umorstvo Šufflaya, Javora, Brkljačića i drugih, samo su neke karike u neprekinutom lancu istrebljivanja Hrvata za vrijeme kraljevske Jugoslavije, koje je u ovoj komunističkoj doseglo genocidne razmjere, te je brzo uništenje Jugoslavije postalo pitanje života ili smrti hrvatskog naroda.

Nije istina, da je atentat na srpskog kralja Aleksandra bio naređen od Mussolinija. Iako je ustaška borba pripremana jednim dijelom i u Italiji, nije izvršenje smrtne osude nad zločincem Aleksandrom Karađorđevićem bilo saopćeno Mussoliniju, jer se ovaj ni u jednom času nije odrekao igre i na jugoslavensku, odnosno srpsku kartu. Mussolini, naravno, nije mogao dokazati, da nije stajao iza atentata, i upravo zbog toga je pobijesnio. Poglavnik je bio uhićen i odležao je jednu godinu u zatvoru, a sve su ustaške jedinice bile bačene u zloglasni koncentracioni logor na Liparima. Kruta igra političkih interesa i sutrašnjih mogućnosti ipak je nastavljena.

Kad Basta govori o prvim danima života i djelatnosti mlade hrvatske države, on je zapjenjen. Crvena mu mrena pada na oči i on vidi krv na svim Hrvatima, koji su svoju državu htjeli, branili i gradili. On u nekontroliranim provalama hrvatskog narodnog bijesa protiv tolikih i tako dugo nekažnjenih zločina srpskog okupatora vidi tek silnički pohod protiv «nevinih žrtava». Njegove su rečenice orgazam užasa, kroz njegovu histeričnu fantaziju promiču samo Drakule. Sjeti me epileptičkih napadaja, od kojih su tako često trpjeli partizanski ubojice, da su u Hrvatskoj nakon 1945. ti napadaji bili nazivani «partizanskom bolešću». Posebno je jezovit Basta, kad obtužuje Katoličku Crkvu u Hrvatskoj. On se još uvijek usuđuje velikog kardinala Stepinca nazivati ratnim zločincem, iako je sav civilizirani svijet s indignacijom osudio sramotni proces protiv njega, te mu stostrukim načinom izrazio svoju solidarnost i priznanje. Za gospićkog katehetu i profesora, popa Nikolu Mašića, veli Basta, da se je takmičio *«s udbinskim župnikom Mogušom u širenju otrovne mržnje prema svima onima, koji su im se našli na putu»*. Spominjem popa Mašića, jer ga je lički Srbin Basta po svoj prilici osobno poznavao, te je svjestan svoje nečasne objede. Posvećen isključivo molitvi i knjizi, Mašić je svoju dušu predao odgoju mladih; sâm siromašan, on je svoju oskudnu plaću vrlo često podijelio djeci siromašnijih od sebe. Ali što bi se te sitnice jednoga Baste ticale? Odgoj popa Mašića odvratio je mnogog gospićkog đaka od bezpuća komunizma, a to je «zločin», koji mu partija ne može oprostiti.

Na str. 383. piše Basta:

«A u istoj Lici i Hrvati i Srbi su se nekada zajedno odupirali turskoj najezdi», *pa dalje:* «Decenijama kasnije i Hrvati i Srbi su se borili protiv tuđina, bratski delili dobro i zlo»..., «Čitava istorija pruža bezbroj primera saradnje i zajedničke borbe oba bratska naroda koja naseljavaju ovu teritoriju...», «U tim borbama toliko su se pomerali i uzukrštali da Srbi i Hrvati zajednički žive u Bosni i Hercegovini, Lici, Dalmaciji, Kordunu, Baniji, Slavoniji, Sremu, Baranji i Bačkoj.»

Tekst je naoko pomirljiv, širokogrudan. Čini se, da mu je glavna svrha dokazati autentično «bratstvo» Hrvata i Srba. «Timeo Danaos...» Ta zemlja, u kojoj Srbi i Hrvati «bratuju», ne nosi hrvatsko ime. U svim njezinim pokrajinama Srbi su, po Bastinom mišljenju, taman tako kod kuće kao i Hrvati. Ne postoji nikakva hrvatska domovina, u kojoj bi Srbi bili stranci, uljezi, došljaci ili barem gosti (željeni ili neželjeni). Hrvatsku bi eventualno sačinjavala zagrebačka okolica, jer tamo nema Srba, sve je ostalo zajedničko, što je čak sa srpske strane koncesija, *«jer gdje Srbin stane, tu je stopa srbske zemlje»*. Naravno, o kakvoj se hrvatskoj državi može govoriti, kad ova uopće nema svog vlastitog teritorija? U najboljem slučaju toj se hibridnoj Srbohrvatiji može priznati dvostruki suverenitet, srbski i hrvatski, te ako baš ne će, da joj vladaju Srbi iz Beograda, koncedirat će joj se velikodušno, da joj vladaju Srbi iz Zagreba. U čemu bi, uostalom, bila nesreća? Sâm Basta nas tješi: *«Na svetu nema dva tako bliska naroda kao što su Srbi i Hrvati...»*

Iako napada četnike kao izdajice tzv. narodno-oslobodilačke borbe, koju je povela Komunistička partija, Basta ipak uzima šutke u zaštitu svoju koljačku subraću. Užasi, koje su četnici počinili protiv hrvatskog pučanstva u Dalmaciji, Lici, i Hercegovini, paljenje i istrebljivanje pučanstva čitavih naših sela u suradnji s talijanskim fašistima ili pod njihovom zaštitom ne zaslužuje kod Baste nikakav ozbiljniji osvrt. On spominje, da je kninski Srbin, senator Nikola Novaković-Longo, u Otriću sklopio s Talijanima sporazum o nenapadanju, ali zaboravlja, da je taj isti Novaković-Longo zajedno s drugim istaknutim Srbima iz južne Hrvatske uputio memorandum Mussoliniju, tražeći, da fašisti okupiraju cijelu Dalmaciju i nudeći im u tu svrhu suradnju i pomoć. Za četnike kaže, da su *«sve više učestvovali zajedno sa ustašama, pod komandom okupatora, u kaznenim ekspedicijama na slobodnu partizansku teritoriju»*, iako u to doba takva «partizanska teritorija» nije uopće postojala. Podvaljuje im zajedničke operacije s ustašama, jer želi četničkoj djelatnosti dati antikomunistički karakter, a ne protuhrvatski, koji je ona izrazito i isključivo imala tokom cijeloga rata. Ne želi Basta precizirati, da su četnici bili prava najamnička vojska talijanskog fašizma, jedina, koju je u cijeloj Europi Mussolini uspio organizirati. Zna on dobro, da su se četnici i fašisti udružili protiv Nezavisne Države Hrvatske, jer je ova stajala jednima i drugima na putu, a ne raštrkane partizanske bande nejasnih ciljeva i budućnosti. Nema, naravno, ni traga utvrđenju poznate i, uostalom, logične činjenice, da su se u tom protuhrvatskom ortakluku doskora našli i sami partizani, jer je i njihov glavni neprijatelj bila Nezavisna Država Hrvatska, a ne tako razvikana «fašistička neman», čije su uništenje partizani bezbrižno prepustili demokratskim silama i svom protektoru Staljinu.

Gdje god može, Basta izbjegava utvrditi srpsku narodnost partizanskih prvaka. Redovito se služi pokrajinskim nazivima: Sremac, Slavonac, Ličanin, Dalmatinac, da tako prikrije bitnu oznaku i glavni izvor partizanske snage: ustanak srpskog imperijalizma protiv obstanka Nezavisne Države Hrvatske, i za ponovnu uspostavu povampirene Jugoslavije.

U Bastinoj knjizi nisu tako značajne tvrdnje i napadaji, svjesni falsifikati, izmišljene grozote, neosnovane obtužbe, pa čak ni neka neočekivana priznanja. Najznačajnije su njegove šutnje. U mnoštvu uvredljivih ponižavajućih postavka, kojima obrazlaže stvaranje i održanje Nezavisne Države Hrvatske, Basta grobnim mukom prelazi preko bitne činjenice, koja je s razlogom kvarila i kvarit će san srpskih okupatora: *Nezavisna Država Hrvatska je nastala u prvom redu zato, jer ju je hrvatski narod htio, i bit će obnovljena sutra, jer je hrvatski narod hoće danas.*

III. JUBILEJ GENOCIDA

Pišući o uništenju države hrvatske i o zarobljavanju hrvatske vojske, Basta je autentičniji i sigurniji, jer ide poznatim tragovima vlastitih zločina. Dok je prvi dio njegove knjige uglavnom usmjeren na to, da makar i neizravno opravda genocid, obtužujući stotine tisuća Hrvata zbog «izdaje». Jugoslavije i zbog absurdnih zločina, ovaj drugi dio teži u prvom redu za tim, da genocid prikrije.

Povlačenje hrvatske vojske i građanskog pučanstva iz krajeva, koji su uslijed ratnih događaja morali biti napušteni, počelo je mjesecima prije napuštanja Zagreba. Vijesti o nesmiljenim masovnim pokoljima u svim mjestima, koja su zauzimali partizani, digle su s njihovog djedovskog ognjišta neslućeno mnoštvo hrvatskih obitelji, koje su u tragičnom bijegu sa svih strana navirale prema Zagrebu. Pokolj cvijeta hrvatske inteligencije u Dubrovniku (među kojima nije bilo ni jednog ustaše), spaljivanje 28 živih fratara na Širokom Brijegu, lučonoši kršćanske civilizacije i drevnog hrvatstva, krvava orgija u pitomom Vukovaru, dokazali su još jednom, ako je to još uobće trebalo dokazivati, da srbsko-komunistička najezda ne ide samo po vlast u Hrvatsku, nego i po glavu hrvatskog naroda. Zagreb je u samih nekoliko mjeseci utrostručio broj pučanstva. (Od 250 000, došao je do 800 000 pod kraj rata). Izbjeglice su napučili i sva okolna sela. U Zagrebu je morao biti postrojen ogromni i vrlo razgranati ured za zbrinjavanje izbjeglica, koji je vodio poznati ustaški prvak i heroj Božo Kavran. Iz Zagreba je to ispaćeno mnoštvo krenulo na križni put prema tuđini, ne tražeći drugo, nego da izbjegne partizanskom nožu, metku ili sjekiri.

Basta i Nađ, koji ove događaje zajednički prikazuju, citirajući jedan drugoga i ponavljajući se uzajamno, u više navrata insistiraju na tvrdnji, da su *«Ustaše prisilili građansko pučanstvo na povlačenje»*, da bi im to služilo kao zaštita (!). Zacijelo, da hrvatska vojska nije imala zadatak pratiti i štititi svoj narod na bijegu, svaki bi razboriti zapovjednik radi pokretnosti i borbene moći svojih jedinica nastojao spriječiti povlačenje nevojničkoga mnoštva. Od prvog časa se je vidjelo, u kolikoj će mjeri kolone izbjeglica ometati provođenje svakog vojnog plana. Zakrčenje svih puteva, cesta i staza bilo je podpuno, a sterilno svako nastojanje vojnih prometnika, da stave brane izbjegličkim rijekama i osiguraju kakvu takvu

mogućnost nezavisnih, bržih pokreta vojnih jedinica. Basta i Nađ, međutim, žele uvjeriti one, koji ne znaju istinu, da hrvatsko pučanstvo nije imalo nikakvog razloga napustiti svoje domove pred napredovanjem «narodno-oslobodilačke vojske». Budući da ne mogu zatajiti činjenicu, da su stotine tisuća Hrvata sve napustili, da se spase od titovskih horda, nastoje podmetnuti tu tragičnu seobu naroda, kakve nije bilo u našoj povijesti, prisilnim mjerama hrvatske državne vlade. Iako bi takvo gonjenje ljudi, koji ne bi htjeli napustiti kućnog praga, predstavljalo gigantsku vojno-policijsku operaciju s kraja na kraj Hrvatske, nisu ova dva partizanska «povjesničara» citirali bilo kakvu zapovijed oružanih snaga u tom pogledu, odkrili jedan jedini dokument, koji bi o tome govorio, ili našli svjedoka, koji bi ustvrdio, da je bio prisiljen na povlačenje. Istina je, bavile su se naše oružane snage uvelike problemima povlačenja apokaliptičkih reminiscencija, ali ne da tjeraju na put one, koji se fatalistički odlučiše čekati svoju sudbinu, nego da olakšaju patnje umornih, gladnih i bolesnih bjegunaca. Niz ustaških i domobranskih jedinica organizirao je prihvatne postaje, na kojima se je dijelila hrana, odjeća i obuća namijenjena vojsci, dok su nebrojena vojnička vozila primala one, koji su sustali na putu. (Sjećam se automobila, koji je promakao pored mene blizu hrvatsko-slovenske granice). Bio je tako načičkan djecom, da je domobranac vozač jedva vidio cestu pred sobom. Ustaški je teklič primio putem neku ženu s dvoje djece na motorkotač. Dok je žena s jednim djetetom sjela otraga, drugo mu je dijete sjelo za vrat, tako da je više sličio cirkuskom ekvilibristi nego vojniku).

Nije uopće vrijedno osvrta poglavlje: *Zverstva ustaša u selima oko Zagreba*. Kad sipa svoje bjesomučne objede na ustaštvo, Basta gubi svaku kontrolu. Od normalnog bi se čovjeka zbilja moglo očekivati, da 30 godina kasnije govori o ljudima i događajima smirenije, i što bi svakako bilo u njegovom vlastitom interesu, uvjerljivije. Od časa, kad su se Poglavnik i vlada odlučili na povlačenje, hrvatska je vojska svu svoju operativnu sposobnost usmjerila prema osiguranju i tehničkom olakšanju povlačenja. Čak su se i akcije protiv partizana vršile samo u ovoj funkciji. Da su ustaške jedinice provodile bilo kakve represalije oko našeg glavnog grada, onda bi daleko teže i ljuće represalije provele u Celju, koje je bilo u partizanskim rukama, kad smo kroza nj prolazili. Tamo je ostao čitav čak i slavoluk Titu, koji nitko nije dirao, jer nije smetao našem povlačenju. Oko naše kolone su švrljali pijani celjski partizani, koji su čak pokušavali uspostaviti nekakav prijateljski dodir s našim uvijek opreznim čarkarima.

Dok se, s jedne strane, Basta gubi u sitnicama, koje nikoga ne zanimaju, na drugoj strani ne osvrće se na prve pregovore, koje su u Celju vodili partizanski predstavnici s našim visokim časnicima. Ti pregovori svjedoče, da hrvatska vojska nije provodila nikakve krvave represalije u Sloveniji, kao što je to Basta obtužuje, jer bi u toj situaciji bili nemogući i besmisleni svaki pregovori. Iz njih se, nadalje, jasno vidi, da je zapovjedništvo hrvatskih oružanih snaga težilo jedino za tim, da po

mogućnosti u miru izvede svoje izbjegličko pučanstvo iz područja Jugoslavije.[6]

BUGARI. Basta posvećuje čitavo veliko poglavlje knjige djelatnosti bugarske vojske, njezinim odnosima s partizanima i vezama s hrvatskom vojskom u okolici Dravograda. On je u prvom redu uglavljuje kao kukavnu i pljačkašku (str. 220.):

«Kao po nekom pravilu, Bugari su ulazili u gradove nekoliko sati posle naših jedinica, kada je borba već bila okončana. Što je najgore, te trupe su redovno ne samo pljačkale i otimale ratne trofeje već su prisvajale i opštenarodnu imovinu, ne libeći se da otimaju i imovinu i dragocenosti pojedinih građana.»

---

[6] I ja sam sudjelovao u tim razgovorima, koje sam uz ostale događaje prikazao u članku pod naslovom: *Bleiburg*, objavljenomu u «*Hrvatskoj reviji*», XVI, br. 2-4, prosinac 1966., str. 263-297., iz kojeg prenosim slijedeće:

«*Moje je mišljenje* (govorim na sastanku s našim generalima o našem stavu na predstojećoj konferenciji s celjskim partizanima), *da ne smijemo ni u kojem slučaju položiti oružje, jer nam je ono jedina garancija, da ćemo se moći probiti do granice, bilo mirno, bilo u borbi*».

Protiv ovog mišljenja je ustao general Tomašević: «Znate li, da je Njemačka kapitulirala i da je rat prestao, te da možemo biti proglašeni franktirerima (borcima izvan zakona), ako tokom povlačenja zametnemo bitku?»

«Pa mi se po shvaćanju saveznika već četiri godine borimo ilegalno, jer nas nisu priznali kao zaraćenu stranu, pa se možemo boriti još četiri dana, ako je to cijena, da dopremo do Angloamerikanaca te izbjegnemo partizanskom pokolju. U tome je konačno sav smisao ovog povlačenja. Držim, uostalom, da se ne ćemo ni morati boriti. Očito je, da su partizani spremni s nama razgovarati, jer nemaju dovoljno snaga, da nas ustave i razoružaju. Držim, da moramo tražiti prolaz s oružjem i zaprijetiti se najtežim represalijama za slučaj napadaja bilo koje partizanske jedinice na našu kolonu...»

Dr. Krivokapić je zamolio, da se pri pregovaranju ne zaboravi na crnogorsku skupinu, koja je spremna dijeliti sudbinu hrvatske vojske. Dogovoreno je nakon kraće diskusije, da u pregovorima sudjeluju generali Servatzy i Metikoš, dr. Krivokapić i ja.

U ime partizana dolaze pregovarati: Emilija Gabinec «tajnica celjskog okružnog narodno-oslobodilačkog odbora» i još dva muškarca. Čim smo posjedali oko stola, uzeo sam riječ, da bi diskusija odmah dobila željeni smjer:

«Kad su Hitler i Mussolini podijelili Sloveniju, Nezavisna Država Hrvatska primila je i udomila oko 250 tisuća Slovenaca. Mi od vas ne tražimo, da nam uzvratite ovo gostoprimstvo. Kad biste i htjeli to učiniti, ne biste mogli od svojih gospodara u Beogradu. Tražimo od vas jedino, da nas pustite mirno proći kroz Sloveniju. Ni to ne pitamo kao neki uzvrat s vaše strane za dobro, koje je ustaški režim Slovencima učinio. Vi nam morate dati jamstvo, da nas vaši odredi ne će napadati, jer je to u vašem vlastitom probitku. Budemo li pušteni na miru, povlačit ćemo se mirno kao i do sada, nu, ako nas na bilo kojem odsjeku napadne neka vaša jedinica, poduzet ćemo na cijelom području, kojim prolazimo, najteže represalije, a u tom pogledu, znadem, uživamo kod vas pretjeranu reputaciju. Ne vjerujem, da se vaša nova vlast može usuditi preuzeti takvu odgovornost na sebe»...

...Gabinčeva je izašla sa svojim pratiocima i četvrt sata poslije vratila se s gotovim tekstom utanačenja, u kojem je stajalo, da se dozvoljava «slobodan sprehod oboružani vojaški sili ustašov, domobrancev in Črnogorcev z teritorija celjskega okrožja v smeri Frankolova».

Prva je podpisala Emilija Gabinec u ime partizana, zatim u naše ime generali Servatzy i Metikoš, te dr. Krivokapić u ime Crnogoraca...

(Str. 222.):

«Odmah se videlo da to nisu sitne krađe pojedinaca i grupica vojnika... Za demontiranje mašina morao je postojati raniji plan i morala ga je odobriti neka komanda, ako ne viša ono bar na nivou štaba divizije ili puka... Došlo je i do oružanih sukoba i tom prilikom dva partizana iz knojevske čete bila su ubijena.»

Na drugom mjestu, a u istom kontekstu, Basta priznaje, da su Bugari na svom dijelu fronte lakše napredovali od partizana, što on svakako ne pripisuje notornom partizanskom kukavičluku pred hrvatskim jedinicama, već kaže:

«O toj upornosti neprijatelja da se na našem frontu bori do krajnjih granica govori i fakat da je Berlin pao pre nego Zagreb. Kasnije ćemo videti da je ta upornost neprijatelja da borbe u Jugoslaviji nastavi skoro 5 dana duže nego što je trebalo, bila za njega fatalna. Ali takva situacija koja je stvorena brzim prodiranjem Crvene Armije i povećanim otporom jakih koncentracija neprijatelja u našoj zemlji, pogodovala je bugarskoj armiji da na tom spoju frontova lakše nastupa i gotovo bez ozbiljnih borbi ide napred».

Ni Nađ u svojim «kazivanjima» ne miluje Bugare. On odmah ističe važan razlog za to:

«Ali pred jutro stiže novo obavještenje: Bugarske trupe koje su također —krećući se između naših snaga i snaga sovjetske armije, zonom koju nitko nije branio (!)— izbile u Dravograd, samostalno pregovaraju s ustašama. Ovdje je ustaški general Nardelli. Bugari su spremni da ga sa svom njegovom vojskom puste da prijeđe u Austriju.»

«Rano ujutro 12. svibnja iz štaba 36 divizije su mi javili o tim ustaško-bugarskim pregovorima. Bio je to drski bezobrazluk. Što oni imaju pregovarati s našim izdajicama. Nisu do sad ni metka ispalili u njih, a sad bi da im uzmu oružje i da ih puste da pobjegnu.»

Razgovore Bugara s hrvatskim predstavnicima Basta ovako komentira (str. 231.):

«Mnogi (Bugari op. p.) su sa sobom nosili i stare atavističke sukobe i natrunjenosti iz ranijih ratova i odnosa iz prošlosti, koji nisu baš tako blistavi... Mnogi viši oficiri, dok su prema Rusima pokazivali snishodljivost, dotle su prema nama, u velikom broju slučajeva, pokazivali aroganciju... Mnogi su bili i suviše revnosni da bi se dodvorili i opravdali grehe prošlosti. Pripisivali su sebi zasluge i uspehe koji nisu njihovi da bi mogli u svoj lični dosje ubeležili što više poena... otuda i velika želja i energija da se po svaku cenu njima preda celokupna Pavelićeva vojska, iako se ta vojska nalazila potpuno u dubini naše teritorije u borbenom kontaktu sa glavnim snagama naših armija i slovenačkih partizanskih divizija?»

Zatim Basta dodaje slijedeću značajnu primjedbu:

«Ali ono što me tada najviše iznenadilo i što nisam mogao razumeti, to je da su postojale klice otpora prema nama i nerazumevanje bugarskih rukovodećih

ljudi, komunista. Oni su također doprinosili tim konfliktivnim situacijama, iako iz sasvim drugih razloga i pobuda.»

Zašto su, kako to sâm Basta jadikujući izlaže, i komunisti i nekomunisti bugarski protiv partizana? U čemu je srž konflikta, koji Basta ne vidi, ili ne će da ga progleda? Nisu Bugari do Dravograda došli ni kao fašisti, ni kao antifašisti, nego kao Bugari, koji u partizanima nisu gledali nikakvu fašističku subraću, nego Srbe, svoje neprijatelje. Ono što nuzgred, skoro stidljivo priznaje Basta, Bugarima je bilo osnovno. U vojsci Nezavisne Države Hrvatske nije bugarski general Atanasov vidio «ustaške zvijeri», ni «izdajice naših naroda», nego jednostavno tradicionalne bugarske prijatelje, s kojima ga je povezivala svijest o zajedničkom neprijatelju: Srbiji. To su i meni Bugari rekli u više navrata, kad sam s njima kod Dravograda dolazio u doticaj kao član hrvatskog izaslanstva. Prezir, koji su osjećali prema svojim «saveznicima» partizanima, bio je začuđujući. Nakon dugačkog izlaganja partizanskih zasluga pred Bugarima, Basta indigniran priznaje, da mu je bugarski general odrezao kratko: *«Sve što si rekao, druže komesare, samo je odraz vaše uobraženosti»*.

Bugari nisu nikako obavještavali partizane o svojim razgovorima s nama, što bi među pravim saveznicima bilo normalno. Basta je tek iz mog već spomenutog članka: *Bleiburg,* koji on obilato citira, saznao nešto više o tome. Napose ga je ujela bugarska inicijativa za bugarsko-sovjetsku-englesku konferenciju s predstavnicima hrvatske vojske, pa trpko primjećuje: *«Postavlja se pitanje što su to Bugari, bez jugoslavenskih predstavnika, imali da se dogovaraju sa Englezima ili bilo s kim drugim o predaji Pavelićeve vojske. Ako je bilo potrebno, da se s nekim dogovaraju, onda smo to bili mi, jugoslavenski partizani. Odnosno, bolje rečeno, mi smo bili ti koji su u toj situaciji odlučivali da li se treba s nekim dogovarati ili ne treba... Po držanju svih tih bugarskih oficira i glavnog političkog i partijskog rukovodioca Prve bugarske armije* (aludira na polit-komesara generala Viktora, istaknutog prvaka bugarske komunističke partije, koji je također s našim predstavnicima pregovarao), *ne bi bilo nikakvo čudo da je kakvi bugarski oficir sugerisao ustaškom vodstvu da je bolje da idu u proboj nego na pregovore, da izbegnu pravac Dravograda jer su pristigle jače partizanske snage i da je najbolje da se probiju pravcem Prevalje-Blajburg... Takvu izdaju je i mogao izvršiti neki oficir staroga kova, koji nikad nije intimno bio za antifašističku borbu i kome su bile bliže ustaške snage nego mi.»* Basta, međutim, ne tumači, kako to da je u toj «izdaji» sudjelovao i general Viktor, o kojem kaže, da je *«gotovo ceo svoj dotašnji život proveo u partijskom aparatu svoje K.P. i Kominterne u Moskvi»*. Nije točno, da su nam Bugari savjetovali, da izbjegnemo Dravograd zbog tamošnjih partizanskih snaga, niti su o njima vodili računa u bilo kojem času. Nijednom bugarskom generalu nije palo na um, da bi s nama trebao razgovarati u prisustvu partizanskih predstavnika. Oni su ih dosljedno i izazovno tretirali kao «quantité negligeable». Sugestija, da izbjegnemo Dravograd učinjena nam je, da ne bismo došli u sukob s bugarskim jedinicama, koje su to područje bile zaposjele. Usprkos izjavi

bugarskog generala Atanasova, da bi se Hrvati radije predali Bugarima, nego jugoslavenskim partizanima, jer se s pravom boje pokolja, nisu Bugari tražili od nas, da im se predamo. Time su demantirali još jednu partizansku podvalu, prema kojoj bi Bugari htjeli našu predaju, da se tako bez borbe domognu ratnog plijena. Kad je skupina bugarskih časnika došla posjetiti naše beskrajno logorište oko Slovengradca (ja sam ih osobno pratio), dali su oduška samo svojim prijateljskim i humanim osjećajima. Nisu gledali, što bi mogli upljačkati, nego su obećali pomoć u hrani za djecu i lijekovima. Bili su zaprepašteni dimenzijama hrvatskog exodusa. Jedan mi je od njih rekao: «*Nije moguće zamisliti drastičniju, uvjerljiviju osudu partizanstva.*» Sve su to bili mladi ljudi, i po činu i po dobi. Nijedan od njih nije zacijelo bio spreman pitati od Baste dozvolu, da puca u nas. Basta, naime, da bi ipak umanjio nepovoljni utisak bugarskog neprijateljstva, kaže na str. 249.:

«ostao mi je već sutradan 13. maja u sećanju istup jednog simpatičnog bugarskog kapetana za vreme borbi sa ustaškim napadnim kolonama na dravogradskim mostovima. Bio je to visok, koštunjav čovek sa brčićima, vrlo temperamentan. Gestikulirajući, ponudio se da učestvuje sa svojom baterijom teških bacača i da tuče neprijatelja. Na njegovo navaljivanje i vrlo simpatično držanje, mi smo to odobrili iako situacija trenutno to nije naročito zahtevala. Bugarski kapetan, očigledno čovek koji je mrzeo fašizam, skakao je od radosti kad je njegova baterija dobro pogađala cilj.»

Čudan je taj skakutavi kapetan, ako primimo Bastinu priču pod istinu. On za svoje ratne podhvate ne treba naloga ili odobrenja svojih pred-postavljenih. Dostatan mu je pristanak Milana Baste, kao da pripada kakvoj god partizanskoj bandi, a ne normalno organiziranoj vojsci. Ovo je, nadalje, jedini slučaj u povijesti ratova, gdje se zapovjedniku neke jedinice u borbi povjerava izvršenje jedne ratne operacije zato, jer je «simpatičnog držanja». Za nagradu mu je Basta poslije bitke objasnio što je to internacionalizam (str. 249.), jer očito u Bugarskoj nije mogao naći nikoga tko bi mu to protumačio.

Iako hrvatska državna vlada, koliko mi je poznato, nije računala, da ćemo tokom povlačenja stupiti u dodir s Bugarima, naše je vojničko vodstvo odlučilo ispitati sve mogućnosti, kad smo se našli pred Bugarima kod Dravograda. Na višekratne razgovore s bugarskim generalom Atanasovom i visokim časnicima, političkim komesarima njegove vojske, uputilo je naše zapovjedništvo ustaškog generala Servatzy-a, domobranskog generala Metikoša i mene. Pregovori nisu mogli dati nikakvog konačnog pozitivnog rezultata, jer se je bugarska vojska nalazila pod vrhovnim zapovjedništvom sovjetskog maršala Toljbuhina. Činjenica je, međutim, da Bugari nisu ni u jednom času postupali s nama kao neprijateljima, niti je bilo koja bugarska jedinica ispalila metka protiv hrvatske vojske. Ova činjenica peče i danas Bastu, koji u svojim ljutitim napadajima ne štedi čak ni «bratsku» komunističku partiju Bugarske. Zahvaljujući ovom neutralnom stavu bugarske vojske, o koji se nije ogriješio nikakav poskakujući kapetan, mogle su naše jedinice u vrlo kratkoj i vrlo krvavoj bitci

između Slovengradca i Dravograda razbiti bandu Bastinih ubojica i prokrčiti prijelaz preko Drave u Austriju.

I Nađ daje oduška svom ogorčenju prema Bugarima, te citirajući moja sjećanja na dodire s Bugarima kaže:

«Bugarski general ni jednom rječi ne kaže da se mora konzultirati s komandom partizanskih jedinica. A taj general-pregovorač s ustašama nije bio iz grupe oficira koji su služili Hitleru i Borisu, nego jedan od moskovskih bugarskih komunista, Viktor, partizansko-politički rukovodilac 1. bugarske armije.»

Iako je iz samoga pisanja Baste i Nađa, a i iz razvoja događaja jasno, da Bugari nisu uopće uzimali u obzir partizansku prisutnost na sektoru koji je držala bugarska vojska, Nađ se trudi dokazati, da su u svakoj konfrontaciji s partizanima Bugari preplašeno ustuknuli. U 11. nastavku njegovih «pričanja» čitamo:

«U predjutro 12. svibnja... ustaška je delegacija po treći put dolazila u bugarsku komandu. Komandant Radoš se razbjesnio:
'Što se tu Bugari petljaju?'
Naredio je odmah načelniku svoga štaba Mirku Rendiću da što brže otrči u bugarski štab i sudjeluje u pregovorima: 'Bugarima začepiti usta. Ustašama ultimatum...'
...Presjekao je razgovor između ustaša i Bugara: 'Ovo je Jugoslavija i ovdje mi odlučujemo'... Bugari su šutjeli.
...Uto je u bugarski štab još jedanput stigla ustaška delegacija. Komandant 6. brigade je vodio glavnu riječ...»

Mašta je Nađeva još bujnija od Bastine. Kod nijednog našeg posjeta bugarskom zapovjedništvu nismo ni vidjeli nijednog partizanskog predstavnika.

BITKE i «BITKE». U svojoj knjizi *«Rat posle rata»*, izdanoj kratko vrijeme poslije bleiburškog genocida, Milan Basta detaljno opisuje bitku vođenu s našim jedinicama na uzvisinama desno od ceste, koja vodi iz Slovengradca u Dravograd. Tamo kaže među ostalim:

«Posle nekoliko časova borbe uspeo je neprijatelj da potisne našu 6. i 12. brigadu na levu obalu Drave... Uspjeli smo vratiti deo terena na levoj obali Drave, koji smo ranije morali napustiti. Neprijatelj je ipak zadržao takve položaje, koji su mu omogućavali da jedno vreme u priličnoj meri parališe dejstvo naših snaga iz rejona Dravograda.
7. i 8. brigada i delovi 1. brigade 14. slovenačke divizije, braneći pravac Guštanj-Poljana, bili su raspoređeni na suviše širokom frontu. Odbrana nije imala potrebne dubine, nedostajalo je snaga... Zato one nisu uspele odbiti neprijateljski napad. Posle oštre borbe neprijatelj je izvršio prodor prema Pliberku (Bleiburgu, op. p.) potiskujući našu 7. i delove 8. brigade odnosno odvajajući ih od glavnine divizije.»[7]

Opis tih događaja i Bastina analiza u njegovoj novoj knjizi odaju težnju, da umanji značenje partizanskog poraza i, što mu je još važnije,

da hrvatsku pobjedu pripiše strahu i očaju, a ne hrabrosti naših jedinica. Ova bitka, kojom se inače na dugo bavi Basta, stajala je hrvatske snage oko 200 ranjenih, koje smo primili u improviziranom bolničkom prihvatilištu, te oko 200-300 mrtvih. Međutim, na str. 278. Basta u nekoliko redaka opisuje neku bitku u selu Doliću:

«...Ustaše se na poziv nisu htele predati. Razvila se oštra borba. Od topovskih granata i mina gorele su obližnje šume. Posle borbi, 14. maja, na bojištu je ostalo mnogo leševa, koji nisu mogli svi da stanu u tenkovske jame koje su Nemci ranije kopali.»

U vezi s ovom «bitkom» postavlja se nekoliko pitanja: Kako to da je ovu bitku Basta otkrio tek sada, 30 godina poslije? Kako to da naše vojničko vodstvo u Slovengradcu nije ni čulo za tu bitku, kad ga je sama topovska pucnjava morala zaglušiti? Ako njemački protutankovski rovovi, široki, duboki i vrlo dugi, da bi mogli služiti svrsi, nisu mogli primiti sve mrtvace, znači da je ovih bilo na tisuće. Kako to, da Basta ovolikoj «pobedi» posvećuje samo nekoliko redaka? I konačno, zašto je Basta ovu bitku izmislio? Odgovorom na ovo posljednje pitanje, odgovoren je i na sva ostala. Točno je, da protuntakovski rovovi ni kod Dolića, ni na drugim mjestima nisu mogli primiti sve lešine pobijenih Hrvata. Nisu, međutim, oni poginuli u borbama, već su pobijeni od partizanskih ubojica, koji su ih prije zarobili, bodljikavom žicom povezali i na gubilišta dognali. Znaju Baste i Nađi, da će se jednog dana ti masovni grobovi odkapati, kao što su se odkapali i grobovi 12 tisuća poljskih časnika u Katynu. I kao što je onda Staljin pokušao svoj pokolj podmetnuti Nijemcima, tako i partizanski ubojice Nađ i Basta pokušavaju svoje poklane žrtve pripisati rezultatima izmišljenih bitaka.

I Nađ smatra, da mora, zlu ne trebalo! protumačiti odakle tisuće hrvatskih lešina po protutankovskim rovovima. U 13. nastavku svojih «pričanja» kaže: *«Dio snaga iz ustaške zaštitnice bio je od Sedamnaeste tučen pred Slovenj-Gradecom: tu su ustaše imale oko 3.000 poginulih, a desetak tisuća ih je zarobljeno.»*

Nije potrebno biti ratni stručnjak, da se shvati, kojih bi razmjera, žestine i značenja morala biti bitka, u kojoj samo na jednoj strani padaju tri tisuće mrtvih. U povijest su ušle velike, odlučujuće bitke, koje nisu progutale toliko žrtava. Ova je bitka nevjerojatna i po omjeru palih na jednoj i drugoj strani, jer Nađ precizira, da je na partizanskoj strani palo svega 82 čovjeka. I toj bitci, koja bi predstavljala najveću partizansku pobjedu tokom cijelog rata, barem po broju ubijenih neprijatelja, «vojskovođa» Nađ posvećuje svega pet i pol retka. Dok su uspješno sakrivali jezovito ogromni broj Hrvata, koje su pobili, nisu partizanski koljači trebali izmišljenih bitaka, da bi genocid opravdali. Sada se Nađ i Basta o 30-godišnjici njihovih zločina ponašaju, kao da ih je uhvatila panika.

Postoji vrlina o kojoj Nađ i Basta podjednako sanjaju, koju bi pod svaku cijenu htjeli odkriti kod partizanskih bandi, koju, zavidni, ne

mogu nikako oprostiti mrskim ustašama, a to je *hrabrost*. Jedinstvena, nepojmljiva, samoubilačka ustaška hrabrost, kakvoj nema primjera u našoj povijesti od Domagojevih strijelaca do danas. Kad god trebaju priznati, da su ustaše razbili partizane, jurišem ih u bijeg natjerali, probili nekakve njihove obruče, Nađ i Basta to složno tumače *«očajničkim pokušajem ustaša da izbjegnu kaznu za počinjene zločine.»* Prema njihovoj osebujnoj analizi, bitke dobivaju samo očajnici, dok «junaci» pobiru batine. U tom zavidničkom nijekanju ustaškog junaštva posebno mjesto zauzima u Bastinoj knjizi i Nađevim «kazivanjima» Bastin susret s Franom Sudarom, ustaškim pukovnikom, zapovjednikom divizije, jednim od najvećih junaka hrvatskog rata uopće. Priča Basta, da je Sudar pod krivim imenom i bez oznaka čina sâm došao u njihovo zapovjedništvo na pregovore. Iako bi sama ta činjenica bila dovoljna, da svjedoči o Sudarovoj legendarnoj hrabrosti, Basta upravo njega, inače svog užeg zemljaka, želi sniziti do stupnja kukavnog izdajice. Sudar je, navodno, od partizana bio prepoznat, pa pita Bastu:

«Odakle znate da sam pukovnik? Zar je moguće da ste me prepoznali?! Pa odakle vi iz Like ovdje? Pa čiji ste?»

Ovo poslednje izgovorio je upola glasa i u žurbi, kao da se boji da razgovor ne krene drugim tokom te je dodao: «Ako me pustite da pređem na zapad, predaću vam svoju diziviju.»

Bled i sa očitim naporom pokušao je da se smiri...

...Sudar je otvoreno počeo tražiti i najmanju mogućnost da bi se spasao. U njegovom glasu osećao se prizvuk molbe. Onaj arogantni i drski pregovarač vrlo brzo je počeo da me otvoreno moli da ga «kao zemljak» pustim preko granice a on će mi se za to «znati odužiti»!

I Nađ prepričava istu priču. Ne stavlja Sudaru u usta iste riječi, iako ih je mogao mirno prepisati od Baste. Absurdnost cijele priče skače u oči. Frane Sudar, koji je vijao partizane širom Hrvatske kao malo tko, dolazi iz čista mira nuditi Basti diviziju, da sebe spasi!? Četiri godine je svoju glavu čuvao manje, nego bilo koji njegov čarkar, tako da je njegova ratna sreća postala poslovičnom. I upravo on, da dođe moliti milost od partizanskih zlikovaca, željnih njegove glave više nego bilo čije?! S desetim dijelom svoje divizije mogao se je Sudar probiti na koju je god stranu htio, ali Basta i Nađ žele svojim čitateljima prodati, da je smatrao najpametnijim pozvati se na «zemljaštvo», i Bastu jednostavno podkupiti. Na Mirogoju u Zagrebu, partizani su preorali ustaško groblje. Ni to im nije dosta. Trideset godina kasnije, još uvijek se napinju, da najvećim ustaškim vitezovima i slavnu uspomenu preoru.

PRED BLEIBURGOM. Veliki broj jedinica hrvatske vojske i nepregledno mnoštvo izbjeglica uspjeli su se konačno sleći u kotlinu kod Bleiburga. Zapovjednik hrvatskih oružanih snaga na povlačenju general Herenčić izvršio je predaju hrvatske vojske u ime Poglavnika engleskom generalu Scott-u. Partizani, koji s pravom nisu vjerovali svojim tobožnjim saveznicima Bugarima, nisu isto tako imali povjerenja ni u Engleze i Amerikance. Kaže Basta: (str. 294.):

«Opravdana je bila bojazan da će saveznici prihvatiti i odvesti Pavelićevu vojsku s kojom smo se četiri godine uporno borili... Drugovi iz Slovenije pričali su nam da su savezničke jedinice kod Železne Kapele prosto otele nekoliko hiljada nemačkih zarobljenika i velike količine ratne tehnike i oružja koje su slovenačke jedinice zaplenile... Ni sa saveznicima ne mora sve da ide glatko. Imali smo okapanja i sa Bugarima...» ...«hteli smo da protivnik i saveznici vide našu rešenost za dalju borbu...»

Kad je bio pozvan engleskom generalu piše:

«Možda hoće (Englezi op. p.) kao i Bugari, da preuzmu neprijateljsku vojsku? A možda se u ovom pozivu skriva namera, da se u odsudnom času uklonim sa položaja?
...U koliko bi se postiglo da savezničke jedinice shvate da pitanje kapitulacije kvislinških snaga Jugoslavije nije njihova stvar, bilo bi sasvim dobro. Ako već ne žele da nam pomognu, onda, bar, neka budu neutralne...»

Došavši u engleski stožer, vidio je naše izaslanstvo, pa to komentira:

«Odmah mi se nametnulo pitanje: zašto su Saveznici prećutali da se neprijateljski pregovarači već nalaze u njihovom štabu? Pošao sam na razgovore sa Saveznicima, a očekuju me pregovori sa neprijateljem i to uz asistenciju i verovatan pritisak Saveznika.Početak ne može biti gori!...
Već na prvom koraku sam se osećao prevarenim.»

S druge strane, Nađ veli o Basti u engleskom zapovjedništvu:

«...A komesar 51. divizije se ušetao. Uhvatio rukama opasač na kojem su bombe i pištolj, kruži u krug jastrepski zagledan u ustaše. 'Ti Englezi bi da nas izigraju!'»

Generalu Scottu je pak Basta rekao:

«Ako gospodin general zna, a vjerujem da zna (!), što je vojnički ponos, logično je da nam ostavi našeg neprijatelja.»

Iz razgovora partizana s Bugarima i Englezima jasno se razabire, da partizanima nije bitan svršetak rata i obustava prolijevanja krvi. Njihova je glavna briga spriječiti da bilo tko drugi, osim njih, zarobi hrvatsku vojsku. Ratni su zarobljenici obveza i teret. Među zapadnim Saveznicima napravljen je niz parcijalnih ugovora o uzajamnoj izmjeni zarobljenika radi pojednostavljenja tog problema. Partizani su, međutim, bili skloni čak voditi daljnje borbe samo da ne bi morali tešku brigu oko ratnih zarobljenika s bilo kim dijeliti. Zar samo radi njihovog «vojničkog ponosa»? Jesu li bili gladni ratnog plijena? O tome, međutim, nisu ni razgovarali. Druga je bila partizanska težnja, Titov plan i zapovijed. Hrvatsku je vojsku trebalo poklati, zato su partizani morali nastojati pod svaku cijenu, da je sami zarobe. Milovan Đilas, jedan od najodgovornijih Titovih pomagača i sukrivaca, izjavio je cinički, da je trebalo uništiti hrvatsku vojsku, da bi Jugoslavija mogla postojati. Budući da je onda

već bio počeo treći svjetski rat, kako to vidovnjački tvrdi veliki Aleksandar Soljženjicin, komunisti su smatrali Englesku i SAD svojim neprijateljima. Basta i Nađ se boje engleske prevare, jer smatraju, da su i demokratski saveznici svjesni trećeg svjetskog rata, te da ga i oni, podzemno, već vode. Đilas je u New Yorku pred krugom prijatelja izjavio kategorički, da je *Tito glavom dao nalog, da se hrvatska vojska pokolje,* jer se je bojao, da bi je mogli Englezi preuzeti i upotrebiti protiv Tita u okviru općeg rata protiv komunizma. Saveznici, međutim, nisu 1945. bili za taj rat spremni, ni psihološki, ni politički, a kamo li strateški i operaciono.

Nema veće važnosti, što su detaljni opisi hrvatsko-englesko-partizanskih razgovora i kod Baste i kod Nađa plod puke fantazije. Čak se ni oni dvojica ne slažu u opisu. Basta je u prvoj svojoj knjizi zabilježio, da je vodio te razgovore s našim generalom Sertićem, kojega uopće nije bilo kod Bleiburga. Kad su iz mog članka saznali, da se naše izaslanstvo sastajalo od generala Herenčića, generala Servatzya i mene, onda su to ispravili tako, da Nađ «zna», kako smo za stolom sjedili, te to opisuje:

«Tada su uvedeni predstavnici ustaša. General domaćin pokazuje im mjesta nasuprot sebe, Baste i Kovačića. Herenčić je sjeo u sredinu nasuprot Baste, lijevo od njega Crljen, nasuprot Kovačiću, a desno Servatzy nasuprot engleskom generalu».

Nađ čak citira doslovce jednu tobožnju Servatzyevu primjedbu. Činjenica je, međutim, da general Servatzy uopće nije bio prisutan kod tih razgovora. Engleski nam je general, naime, poručio po jednom časniku, da trebaju ući samo dva naša izaslanika, budući da su s partizanske strane također samo dvojica. Na to smo nakon kratkog dogovora ušli general Herenčić i ja. Dio mojih izjava engleskom generalu su odnekud prepisali, a dio izmislili, jer partizani nisu bili prisutni, kad sam ih dao. Glupa fraza, koju mi Nađ stavlja u usta: *«Svi su rezultati smrtni, samo je problematika vječna»*, odraz je tek njegove «filozofske» razine. Nikakvo vojno političko predavanje nije Basta održao engleskom generalu, kao što on i Nađ izmišljaju, valjda da «obogate» srpsku povijest novim pričama, kojih je ova ionako prepuna. Razgovor je bio mrk, odsječen, užurban, kratak, ograničen na tehniku predaje. Dok se je naše vojničko vodstvo borilo za vrijeme, da bi se u skupinama nastavilo prodiranje u Austriju, usprkos engleskom stavu, partizani su u prvom redu nastojali izbjeći, da Englezi sudjeluju u zarobljavanju. Ti pregovori nisu trajali ni pola sata i nije, naravno, bilo prilike da Basta citira Byronove stihove, kao što to Nađ smišlja. (Ubojice citiraju Byrona! Zvuči poput naslova nekog kriminalnog romana Agate Christie!) Na čemu ne inzistiraju ni Basta ni Nađ, a što je vrijedno istaknuti jest, da je *Basta tamo preuzeo obvezu, da će biti poštivani međunarodni zakoni o ratnim zarobljenicima,* te da nam je tu istu garanciju dao i general Scott.

Istina je, da su engleski tankovi stajali pred čelom naše kolone u borbenom rasporedu, i da je general Scott ponudio partizanima pomoć u oružju za svladavanje eventualnog našeg otpora. Hrvatsku vojsku,

koja mu se predala, osudio je general Scott na izručenje partizanima. Odbio je zatražiti nove instrukcije od svog zapovjednika generala Alexandera u Italiji u vezi s mnoštvom građanskog pučanstva, koje mu se je također predalo. Nije prihvatio prijedlog generala Herenčića, da engleska komisija nadzire izručenje i daljnju sudbinu zarobljenika.

IZ ENGLESKIH VRELA. Dugo godina nije bilo nikakvog svjedočanstva generala Scotta. Nismo mu čak mogli ni imena saznati, usprkos našim nastojanjima. (Ni Basta ni Nađ nisu zabilježili kako se zove). Prvi njegov poznati izvještaj pojavio se je u nedavno izišloj knjizi lorda Nicholasa Bethella *«The Last Secret»* («Posljednja tajna»), u kojoj pisac obrađuje izručenje Kozaka i drugih ruskih izbjeglica Staljinu, te se marginalno dodiruje i sudbine hrvatske vojske. Scott je Bethellu pričao svoje uspomene, te ovaj piše:

«14. svibnja primio je (Scott, op. p.) izvještaj, da se dvije skupine hrvatske vojske, oko dvjesto tisuća vojnika, kreću prema britanskim položajima kod Bleiburga na austrijsko-jugoslavenskoj granici. «Hrvati su se, čini se, borili na krivoj strani», primjećuje Scott. Oni su pratili oko 500 tisuća civilnog pučanstva i htjeli su ući u britansko područje da se predađu i stave pod britansku zaštitu.

...Da stvar bude još zapletenija, nedaleko Hrvata utaborila se neka jedinica Titovih partizana spremna da ih napadne. Između te dvije skupine vladala je smrtna mržnja... Ne znajući za najnoviju povijest ni za osobnu opasnost kojoj se je izlagao, Scott se odvezao svojim đipom u prostor između dvije vojske i počeo pregovarati. U početku se činilo da će biti ignoriran i da će doći do borbe. Zatim Scott veli:

«Božjom providnošću preleti slučajno iznad nas neki avion i ja reknem: 'Vidite li taj zrakoplov? Upravo sam ga pozvao preko radia. To je samo izvidničar, ali slijedeći će biti bombarderi. Zato ako ne prestanete i ne odete kući, to će vam se dogoditi. Bit ćete bombardirani'. Kazao sam im jasno, da ću navaliti na jedne i druge bez razlike. Ustvari sam imao samo dva čovjeka i jednog dječaka da to učinim, ali oni to nisu znali.» Tom domišljatom varkom (nastavlja Bethell) Scott je uspio izvući dvije skupine generala iz neprijateljskih jedinica i odvesti ih u svoj štab u dvorac Bleiburg.»

Nije mi još uvijek jasno, čemu je starom generalu Scottu trebala ova njegova infantilna basna, koju je od početka do kraja izsisao iz malog prsta. Nikakvim đipom nije general Scott došao između hrvatske vojske i partizana, niti je itko nasjeo njegovoj djetinjastoj varci. Kako može govoriti, da je imao samo dva čovjeka, kad sâm ističe, da mu je u Bleiburgu bio stožer, u kojem se je uz mnoštvo viših i nižih časnika nalazila i odgovarajuća jedinica za osiguranje i eventualne operacije, između čijih je tankova u borbenom rasporedu, kako sam spomenuo, prošlo hrvatsko izaslanstvo.

Ozbiljnije i stvarnije je, kad general Scott izlaže svoju podpunu neupućenost u probleme i međusobne odnose snaga, s kojima se je susreo. Labavo je njegovo opravdanje, da je morao izručiti Hrvate njihovim krvnicima, jer nije bio u mogućnosti, da ih smjesti i hrani. Nitko to od njega nije tražio, ni očekivao. Hrvatska je vojska s dijelom naroda pošla

na križni put izbjeglištva, da položi oružje pred neprijateljem koji će primiti predaju, a ne će tražiti glave zarobljenih.[7]

U nastavku Scott ovako priča Bethellu, što je rekao hrvatskom izaslanstvu:

«Vrlo kratko dao sam im tri mogućnosti i pet minuta da se odluče. Alternative su bile slijedeće: prvo da se predaju jugoslavenima, a ja ću iskoristiti svoj utjecaj —premda neslužbeno —da pokušam osigurati korektan postupak s njima. Drugo da ostanu gdje jesu, pa da ih napadnu jugoslaveni. Treće neka se usude napredovati prema britanskim linijama».

O ovim «alternativama» nismo ništa čuli za vrijeme razgovora s generalom Scottom. Čudne tri alternative, uostalom, koje se svode na jednu jedinu: engleski general izručuje hrvatsku vojsku partizanima. To još jasnije izlazi iz daljnjeg Bethellovog izlaganja:

«Scottu je najviše bilo stalo do toga, da se izbjegne ova treća mogućnost, jer bi to njemu i njegovim ljudima zadalo najgore probleme, kako političke tako i administrativne. Zato je Hrvatima dao na znanje, da će ako se budu počeli kretati prema njegovim pozicijama 'biti napadnuti ne samo od jugoslavena, nego i od cjelokupnog britanskog i američkog zrakoplovstva, kopnenih snaga i svega drugog do čega dođem'. U tom slučaju oni bi 'bez sumnje bili uništeni'».

Izmišljeno je i ovo prijeteće isprsavanje generala Scotta, koje tim mučnije djeluje, jer je bilo sasvim suvišno. Hrvatska vojska nije bila nikako spremna zakrviti se s Englezima, poslije nego je došla, da im se preda, i to je general Scott dobro znao. Hrvati su bitke bìli s partizanima produživši tako svjetski rat nekoliko dana; gorke su pobjede izvojevali, da prokrče put do savezničkog zarobljeništva. Kad su im ga engleske oružane snage presjekle, ostali su bez izlaza.

Kaže Bethell:

«Titoisti su obećali, da će civile vratiti u Hrvatsku, a s vojnicima postupati kao s ratnim zarobljenicima 'osim političkih zločinaca, kojima će se baviti saveznički sudovi, stvoreni u tu svrhu'. Prema mišljenju Scotta, 'uvjeti predaje bili su u redu'».

Usprkos ovakvom umirivanju vlastite savjesti, Scott kasnije priznaje: *«Nemam pojma, jesu li svi bili likvidirani. Ne bih se iznenadio, ako jesu.»*

---

[7] Londonska *«Nova Hrvatska»*, u br. 9. 1975., posvećenom Bleiburgu, donosi prijevod odlomka iz Bethellove knjige i uvodno kaže: *«I kod Hrvata je postojala ista varava nada, da će ih Amerikanci ili Englezi objeručke dočekati samo zato što se protiv njih nikada nisu borili i zato što su bili antikomunisti»*.

Nitko, naravno, nije očekivao, da bude od neprijatelja, kojemu se predaje «objeručke dočekan». (Ne izmiče nam trag neočekivane ironije, kojom se nastoji pogoditi hrvatsko vodstvo u onim tragičnim danima). Držim, međutim, da nije nikako smjela biti varava naša nada, da će demokratski pobjednici poštivati svoje vlastite ratne zakone.

I sâm Bethell u nastavku kaže:

«Nitko ne zna što se zapravo dogodilo s Hrvatima, ali je jasno, da duh sporazuma sa Scottom nije poštivan.»

Kako to, da se general Scott «ne bi iznenadio», da su partizani likvidirali sve zarobljene Hrvate, ako je doista bio uvjeren, da su «uvjeti predaje bili u redu?» Očito je, da ovom zadnjom tvrdnjom, u koju ni sâm nije vjerovao, general Scott želi sebe opravdati. Svjestan je, naravno, moralne suodgovornosti za sudbinu hrvatske vojske, koja je pred njegovim jedinicama položila oružje. Nije ni vrijedno posebno isticati, da mu je Basta lagao, kad se je obvezao poštivati međunarodno ratno pravo i staviti eventualne «zločince» pred savezničke sudove. Nijedan Hrvat nije bio stavljen pred takav sud. Na tome se treba zaustaviti. Tokom rata i nakon rata do danas partizanska propaganda nije prestala ponavljati stare i izmišljati uvijek nove priče o «ustaškim grozotama». Milijarde su potrošene, da se svjetska javnost uvjeri o istinitosti titovskih optužaba. Kako to, da je zločinac Tito propustio iskoristiti tako izvanredno sredstvo za utvrđenje hrvatskih «zločina», kao što bi bilo stavljanje glavnih krivaca pred međunarodno sudište za ratne zločince? Tamo utvrđena odgovornost bila bi najpouzdaniji dokaz autentičnosti partizanskih optužaba, te bi u prilog Titovih teza govorila efikasnije, nego stotine skupo plaćenih novinskih članaka. Ne stoji Titov argument, da je ustaška djelatnost «unutarnja stvar Jugoslavije», jer su ustaše optuživani, među ostalim, i zbog ubijanja savezničkih avijatičara, te bi i na temelju te optužbe krivci spadali pred međunarodno savezničko sudište. Beogradski vlastodržci nisu zacijelo imali razloga sumnjati u objektivnost takvog suda, a još manje bojati se, da bi bilo koji od pobjedničkih sudaca mogao imati simpatije prema tako ozloglašenim ustašama. Partizani bi se sami tako obranili od optužbe, da su pogazili osnovni princip pravde, jer su postupali prema onoj: kadija tuži, kadija sudi. Takvo međunarodno sudovanje tražili su tokom lakrdijaških procesa pred Titovim sudovima najistaknutiji hrvatski politički i vojnički optuženici, naravno uzalud. Zašto se Tito nije usudio ni jednog Hrvata staviti pred međunarodni sud za ratne zločince?

U vezi s držanjem generala Scotta, koji je, možda i nesvjesno, ponio jednu od najtežih odgovornosti za tragičnu hrvatsku sudbunu kod Bleiburga 1945. valja baciti pogled na nama onda nepoznati nesklad u držanju između Amerikanaca i Engleza.

Iako feldmaršal Alexander, tražeći upute za postupak s Hrvatima kaže, da bi im «*Vraćanje u njihovu zemlju moglo biti fatalno*» funkcioner engleskog Foreign Office-a Addis piše 22. svibnja: «*Mislim, da bismo ih trebali predati Titu. To bi u sadašnje vrijeme mogla biti* korisna gesta. *Međutim, Amerikanci će, vjerojatno, biti mekšeg srca i mislim da trebamo biti spremni na spor s njima*».

G. Addis ne spominje ugovor u Jalti (veljača 1945.), niti bilo kakovu drugu englesku obvezu. On smatra izručenje hrvatske vojske s engleskog

stanovišta «korisnom gestom», te je spreman Hrvate poslati na klaonicu, čak i uz cijenu spora s Amerikancima. Engleski je stav još točnije izražen u pismu Foreign Officea, upućenom komitetu načelnika glavnih stožera 26. svibnja 1945.:

«Mi bismo bili skloni da se hrvatske trupe u južnoj Austriji izruče Titovim snagama. Takav potez sigurno bi se dopao Titu i pokazao bi mu, da smo ga, barem u nekim stvarima, voljni tretirati kao redovnog i odgovornog saveznika. Međutim, mi uviđamo da vlada Sjedinjenih Država, možda, ne bi bila voljna složiti se s tako drastičnim kursom, koji bi, kako fedmaršal Alexander upozorava, mogao biti koban za hrvatske trupe. Ako se vladi Sjedinjenih Država ne dopadne naša preporuka, mi smo voljni složiti se, da se s Hrvatima postupa na isti način kao i s četnicima (to jest, da se *ne* izručuju. Op. p).»

Neki su hrvatski «politički stručnjaci» godinama uporno tvrdili, da su Englezi morali izručiti hrvatsku vojsku na temelju predhobno utanačenih nepromjenjivih obveza, te da je to moralo biti poznato hrvatskom državnom vodstvu. Pisali su, da su prema tome Englezi bez ikakve krivice, i napadali oštro hrvatsku vladu zbog pokušaja predaje vojske Englecima, koju ovi nisu «smjeli» prihvatiti. To, međutim, ne stoji ni u jednom do sada objavljenom engleskom dokumentu. Jasno je, naprotiv, iz gore citiranog odlomka, da je sudbina hrvatske vojske u engleskim rukama bila neke vrsti trgovačkog artikla, kojim su Englezi namjeravali «kupiti» Titovu dobru volju. Te su se «trgovine», međutim, bili spremni odreći, ako se Sjedinjenim Državama ne bi dopala engleska «preporuka». Iz svih engleskih dokumenata proističe, da su Englezi podpuno slobodno odlučivali sudbinom svih svojih ratnih zarobljenika. Ni lord Bethell, koji bi inače htio opravdati generala Scotta, ne utječe se argumentu, da bi Englezi bili preuzeli ikakve obveze u vezi s izručivanjem. Očito je, da je na engleske odluke djelovao u prvom redu protuhrvatski stav Foreign Office-a. Taj je bio potvrđen i odioznim višemjesečnim lovom na ljudske glave, koji su predvodili brigadier Mac Lean i major Clissold. Ova dva jezovita nakupca hrvatskih života za Titovu sjekiru hvatali su i Titu predavali sve Hrvate, koje je ovaj od njih tražio, bez obzira čak na njihovo političko opredjeljenje i djelatnost. Clissold je dao izručiti briljantnog intelektualca i publicistu Milivoja Magdića, nekadašnjeg marksistu i poznatog protivnika ustaštva. Isto je tako poslao u smrt svog dugogodišnjeg osobnog prijatelja, učenjaka svjetskog glasa i novinara, Danijela Uvanovića, koji je, osim toga —ironija sudbine— među nama bio poznat kao anglofil.

Nadovezujući na izneseno, postavlja se pitanje: kakva je bila uloga u događajima hrvatskih političkih predstavnika u Londonu.[8]

---

[8] Radi podrobnije analize odgovornosti za Bleiburg konzultirati moj članak pod naslovom: *Čimbenici bleiburškog sloma,* objavljenog u *«Hrvatskoj reviji»,* XX, br. 1(77), ožujak 1970. str. 27-51; i br. 2(78), lipanj 1970. str. 233-258. I posebni otisak.

Vođa Slovenske Ljudske Stranke i ministar jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu dr. Miho Krek zauzeo se je 1945. odlučno za Slovence, koje su Englezi izručivali partizanima. Dok je Foreign Office zaključio, da mu uopće ne odgovori («...*Ali kako je on* (Krek, op. p.) *zauzeo ekstremni stav protiv sadašnje jugoslavenske vlade* (Titove op. p.) *mi stvarno ne možemo imati posla s njim*», piše D. Howard od Foreign Offce-a.). Feldmaršal Alexander mu je, međutim, odgovorio, a spomenuti g. Addis piše 30. kolovoza 1945.:

«Izručenje Slovenaca itd. od strane 8. armije u Austriji Titovim snagama bilo je užasna pogreška. Bila je ispravljena, čim je o tome bio obaviješten glavni stožer. *A u saopćenju britanskoj ambasadi u Beogradu tih dana kaže se:* «Malo je sumnje, da je tamo izvršen ekstenzivan i sveobuhvatan pokolj jugoslavenskih kvislinških trupa; mučno je pomisliti, da su ih britanske trupe prebacile preko granice.»

Nema traga bilo kakvom koraku hrvatskih političkih predstavnika u Londonu. Dr. Krnjević je niz godina kasnije izjavio, da je za Bleiburšku tragediju čuo tek nekoliko tjedana kasnije, nego se je dogodila. Hrvatski ban crne uspomene dr. Ivan Šubašić, koji je u ime kralja Petra Karađorđevića sklopio t. zv. sporazum s Titom, bio je ministar vanjskih poslova u vladi genocida.

Svoja izlaganja o sudbini hrvatske vojske i djelatnosti generala Scotta završava lord Bethell citiranjem jednog izvještaja, u kojem se kaže:

«Najužasniji primjer bleiburške tragedije bili su marševi smrti, koje je organizirala 7. brigada 17. partizanske udarne divizije kroz gradove, sela i naselja Slovenije, Hrvatske i Srbije. Desetci tisuća Hrvata bili su grupirani u nekoliko kolona, ruku vezanih žicom na tipično ruski način. Onda su izgladnjeli, žedni, iscrpljeni, izobličeni, izmučeni i na rubu snaga bili prisiljeni trčati velike daljine pokraj svojih 'oslobodételja', koji su jahali na konjima ili se vozili u kolima. Oni koji nisu mogli izdržati takav 'trčeći marš', bili su zaklani, izudarani do smrti ili ustrijeljeni, zatim ostavljeni na rubu ceste ili bačeni u jarke. Vrlo je malo Hrvata stiglo do posljednjeg odredišta svoga 'marša'»...

CRNOGORCI. Zajedno s hrvatskom vojskom povlačila se i skupina vojnih i civilnih izbjeglica iz Crne Gore, pristaša dr. Sekule Drljevića, najistaknutijeg demokratskog predstavnika crnogorskog naroda, suradnika i suborca Stjepana Radića u beogradskom Parlamentu prve Jugoslavije. Skupinu je predvodio bliski Drljevićev suradnik dr. Krivokapić.

Basta zalazi u svojoj knjizi u nedavnu prošlost Crne Gore i opisuje na svoj način, naravno, njezinog lidera dr. Drljevića. Autentični nosilac crnogorske narodne samobitnosti. Drljević je u Srbiji, koja je likvidirala crnogorsku kraljevinu, vidio neprijatelja, te se je od početka borio protiv stvaranja Jugoslavije. Prirodno je, da je na tom putu postao prijatelj i saveznik Hrvatske. Basti ne treba više, da ga proglasi «teškim izdajnikom naših naroda». Navodeći, da je 12. srpnja 1941. crnogorski sabor proglasio Crnu Goru ustavnom monarhijom, Basta taj čin krsti «izdajničkom rabotom crnogorskih separatista».

Činjenica je, međutim, da nijedan crnogorski političar nije uživao

tako trajno opće povjerenje crnogorskog naroda, kao Sekula Drljević. Njegovo je prijateljstvo prema Hrvatima bilo odraz osjećaja pravih Crnogoraca, koji se, usprkos bijesnom jurišu svetosavlja na crnogorsku pravoslavnu Crkvu i beogradskim terorističkim metodama posrbljivanja, nisu dali odnaroditi. Za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske dr. Drljević je živio neko vrijeme u Zagrebu kao službeni gost hrvatske vlade. Bilo mi je dodijeljeno, da budem posrednik i veza između njega i svih organa naše vlasti. Imao sam tako privilegij bolje upoznati dra Sekulu Drljevića, vidovitog državnika, vještog političara, neustrašivog crnogorskog rodoljuba. Pred kraj rata crnogorskoj narodnoj vojsci, koja je priznavala svojim vrhovnim zapovjednikom dra. Drljevića, pridružili su se i crnogorski četnici vojvode Pavla Đurišića. U zapovijedi, koju je ožujka 1945. uputio crnogorskoj vojsci na hrvatskom tlu, kaže dr. Drljević:

«Našli ste se na području Nezavisne Države Hrvatske u ratu većem od svih, koji je ikad vodio rod ljudski. Dala vam se prilika, da neposredno osjetite toplinu prijateljstva hrvatskog naroda i njegovog velikog Poglavnika prema crnogorskom narodu i njegovoj državnoj slobodi. Borit ćete se rame uz rame s junačkom hrvatskom vojskom protivu zajedničkog neprijatelja. Dobili ste mogućnost da se takmičite s hrvatskim junacima.»

Indignirani revolt Baste protiv ovakvih dokaza crnogorsko-hrvatskog prijateljstva izbija iz cijelog izlaganja. Proglasivši Drljevića «fašističkim agentom», «nezajažljivim karijeristom» i u «istoriji naših naroda retko beskrupuloznim, beskarakternim političarom», Basta zlobno završava:

«Sekula Drljević je uspeo prebeći preko granice. Sklonio se u jednu bolnicu u Celovcu. Ali ga je ubrzo tamo sustigla četnička osveta. Zaklali su ga u toj bolnici zajedno sa njegovom ženom.»

Imao sam više susreta s crnogorskom skupinom na povlačenju. Velike su tragedije uvijek svjedoci velikih istina. U zajedničkoj tragediji crnogorski su mi vojnici i stare koštunjave seljanke priprostim riječima izrazili našu zajedničku, crnogorsku i hrvatsku istinu: hoćemo da budemo svoji na svome i to je pravi zalog našeg trajnog uzajamnog prijateljstva.

Ni Tito ni Đilas nisu mogli u svojoj poslijeratnoj svemoći preći preko činjenice, da crnogorski narod neće da bude posrbljen, već teži za tim da bude svoj. Crvena republika Crna Gora sakato je i nevoljko, ali bitno priznanje crnogorskog narodnog osjećaja i prava.

VAE VICTIS. Čitajući zadnje stavke Bastine knjige, pada mi na um djelo francuskog komunističkog književnika, koje nosi naslov: *Nous irons cracher sur vos tombes* (Ići ćemo pljuvati na vaše grobove). Upravo to čini Milan Basta, dajući «karakteristike» onima, koje su titovski sudovi osudili na smrt. Posebno se je okomio na velikog hrvatskog književnika, najmekšu našu pjesničku dušu, Milu Budaka. Užasi koje mu pripisuje, djeluju mučno i izazovno svojom lažnošću. Basta dobro znade, da samo hrabroj plemenitosti Mile Budaka treba zahvaliti, da je, među ostalima, i Miroslav Krleža ostao na životu. Kukavna je situacija Krležina. Iako je

bio «vođa i učitelj» dobrog dijela nove vladajuće klase, nije se usudio ni pokušati spriječiti, da spasitelju njegovog života Basta popljuje grob.

VELIKA ŠUTNJA. Pročitao sam zaglavak Bastine «povijesti» i nisam našao ništa. Nađ svoja «kazivanja» zaključuje obiteljskim indiskrecijama. Ne «kazuje» više ništa. Čini se, kao da je netko istrgao zadnje poglavlje knjige, koja je ostala krnja. Čitatelj uzalud traži u Bastinom poglavlju: Zločin i kazna, podatke o kazni, koja je bila primijenjena na «zločinačku» hrvatsku vojsku od 250 tisuća ljudi. Ni Basta ni Nađ ne kažu, da bi konačno poglavlje trebao netko drugi napisati. Tà, oni su «krunski svjedoci» svega, što se je dogodilo. Ubojice traže svoju sigurnost i opravdanje u mramornom, grobnom muku. Pitanja, međutim, lete i pogađaju ih poput otrovnih strijela:

Koliko su Hrvata zarobili kod Bleiburga, Dravograda, Slovengradca, Celja i ostalih postaja hrvatskog povlačenja?

Jesu li ih barem sumarno prebrojili, ili je bilo lakše klati, nego brojiti?

Koje su jedinice punile tankovske jarke Hrvatima, i tko svjedoči, da su pokopani stradali u borbama?

Koje su jedinice vodile zarobljeničke kolone u «logore»?

Koliko je ljudi brojila svaka od tih kolona na polasku, a koliko, kad su stigli na odredište?

Koliko je bilo zarobljeničkih logora i gdje su se nalazili?

Koliko je ljudi bilo u svakom zarobljeničkom logoru?

Tko je određivao duljinu boravka u njima i na temelju kakvih kriterija ili osuda?

Gdje su službeni popisi o brojčanom stanju i unutarnjoj organizaciji logora?

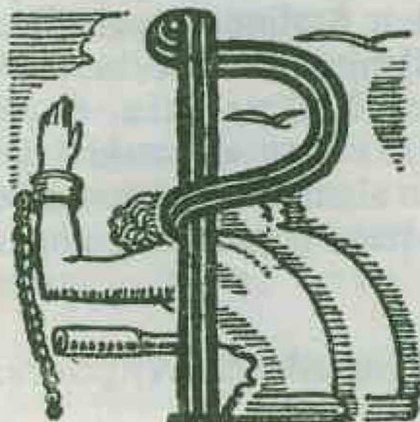
Kada je Crveni Križ, ili bilo koja druga međunarodna ustanova posjetila zarobljeničke logore i koje?

Da li je bilo koji hrvatski zarobljenik, po mišljenju Baste i Nađa, bio ubijen od svojih partizanskih stražara za vrijeme marševa ili u logorima?

Koliko takovih žrtava priznaju partizanske vlasti?

PRAVDA OSVETNIKA

OD olovnim svodom mutna voda teče,
čuje zvuk okova, škripa teških vrata.
Nad morem galebovi kriče. Iz daljine
dopire nam tužna pjesma gaženog Hrvata.

Mrak u sobi. Mrak u duši. Tama
nad gradom što spava sit i pijan.
Iz svakog kuta viri ubojnički bodež,
to je zbilja crna, nije puki san.

Kroz noć ječe udarci i jauk,
kosti se lome, odsijecaju glave.
Potajnu je mrežu rastrô lukav pauk,
gradi svoju klopku užasa i strave.

Domovina naša u požaru i krvi,
vrisak umirućih, popaljena sela:
—Hrvatsku mi, Bože, Hrvatsku mi spasi,
u bezdan dubok tone zemlja cijela.

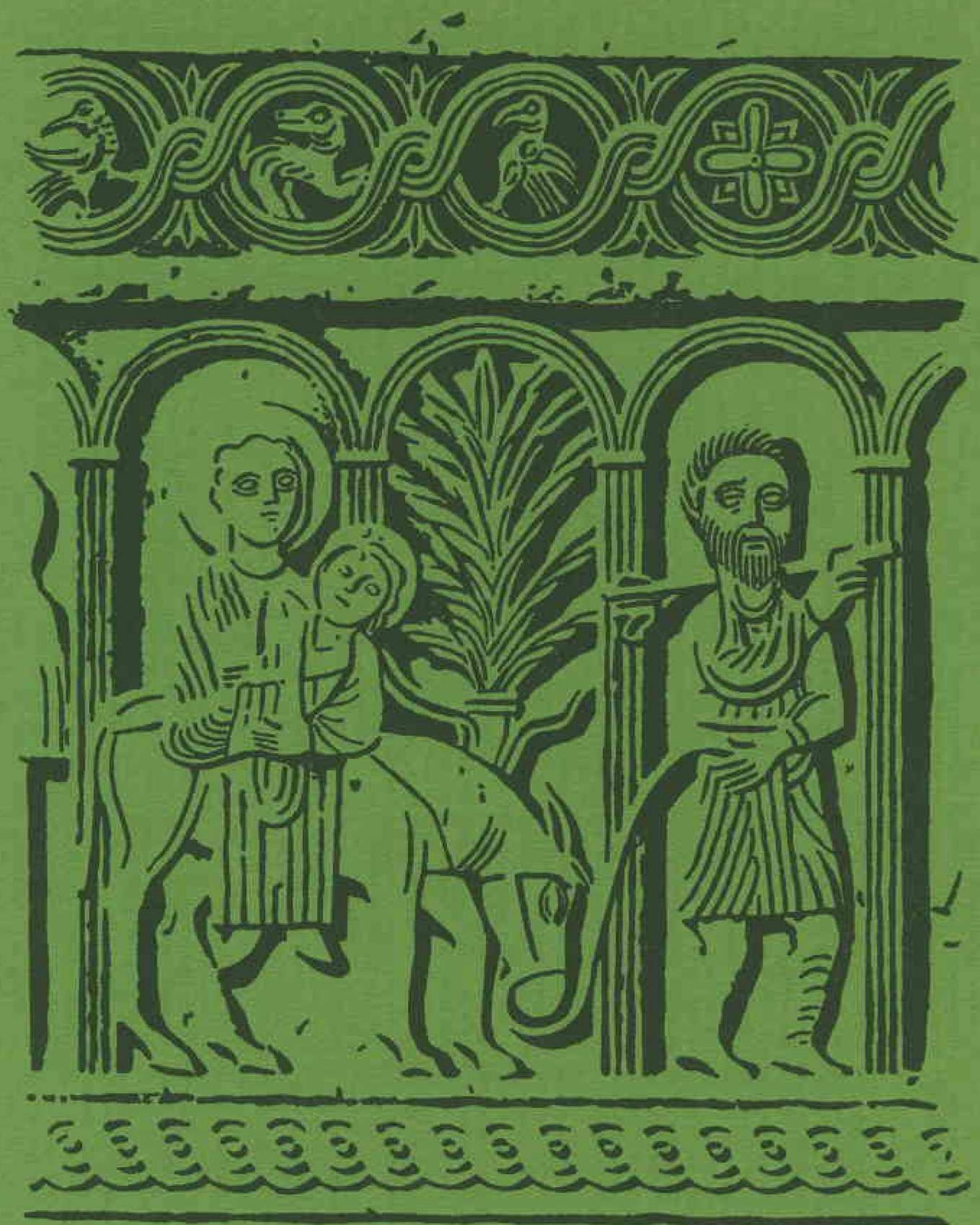
Kapaju sa neba još utjehe kapi,
ne kloni, srce, priprema se buna.
Trube ratne trublje i mačevi sijeku,
pjesma se Slobode čuje do laguna.

Ustat će ko jedan ovaj narod čitav,
da opere sramotu i rug.
Prolistat će šuma, razvedrit se čela,
zapjevati grlo i oživjet lug.

Sad još plaču majke, žalosni su starci,
dijete u kolijevci već o krvi tepa.
Pod sramotnim jarmom stenje narod, zemlja,
zarobljeno More, okovana rijeka.

Mutna voda teče, led okova peče,
i mrve se kosti, no koljeno ne kleca.
Padaju glave, bič i psovke ječe,
pogaženo srce u prašini jeca.

Valovi s Jadrana šume sve to jače,
mjesto zvuka lanca, čujem zvon zvonika:
Hrvatska se diže, Hrvatska ne plače,
podiže se četa mladih osvetnika!

Bieg u Egipat

Detalj sa kamene ploče u muzeju sv. Donata u Zadru